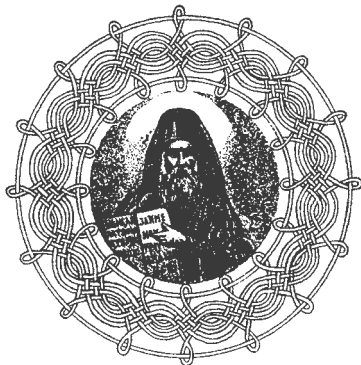
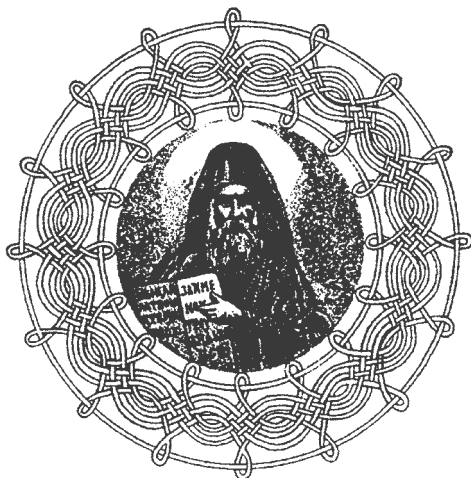


ПРУШТВО „СВЕТИ САВА“



ПРУШТВО „СВЕТИ САВА“

БРАТСТВО XVII



Београд, 2013.

БРАТСТВО

Часопис Друштва „Свети Сава“

Уређивачки одбор
Бојовић др Злата
Вишкјевич др Регина (Гдањск)
Влаховић др Петар
Ђуба др Јоланта (Гдањск)
Живојиновић др Драгољуб
Зупан Душан
Мршевић-Радовић др Драгана
Неделку др Октавија (Букурешт)
Петровић Душко М.

Главни и одговорни уредник
Злата Бојовић

Технички уредник
Катарина Тодоровић

Коректор
Катарина Тодоровић

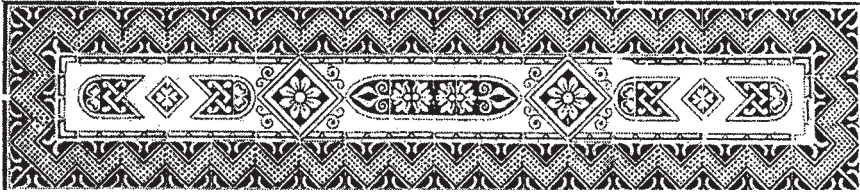
Издавач
Друштво „Свети Сава“
Web site: www.sveti-sava.org.rs
E-mail: info@sveti-sava.org.rs

Овај број „Братства“ штампан је уз помоћ
Министарства културе и информисања
Републике Србије

Copyright 2013. by Društvo „Sveti Sava“

Штампа
Свијоја
Ш Т А М П А

Тираж
300



САДРЖАЈ

Милан Кујунџић Абердар: СЛОВЕНСКИ АПОСТОЛИ	11
Вера Црљић: <i>СЛАВОСПЈЕВ. ПЕСМА МЕДА ПУЦИЋА ПОСВЕЋЕНА СЛОВЕНСКИМ АПОСТОЛИМА</i>	15
Раде Михаљчић: СРПСКА ДРЖАВА И ЦРКВА У XIV ВЕКУ	37
Никола Б. Поповић: СТИЦАЊЕ НЕЗАВИСНОСТИ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ И РУСИЈА 1879. ГОДИНЕ ..	47
Петар Влаховић: СВЕТИ САВА У БИОФИЗИЧКОЈ АНТРОПОЛОГИЈИ	55
Гордана Јовановић: РОДОСЛОВ НЕМАЊИЋА У ДЕЛУ КОНСТАНТИНА ФИЛОЗОФА <i>ЖИВОТ СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА ДЕСПОТА СРПСКОГА</i>	69
Миливоје Спасић: СВЕТИ САВА У СРПСКОЈ ПОЕЗИЈИ ЗА ДЕЦУ	77
Ђорђе Перић: ЈЕРОМОНАХ СИЛВЕСТАР ВУЧКОВИЋ ПСАЛТ И ПРВИ ЗАПИС ТЕКСТА <i>СВЕТОСАВСКЕ ХИМНЕ</i>	105
Радован Пилиповић: ОБНОВА РАДА АРХИВА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ – ПОЧЕЦИ И ТЕШКОЋЕ	127
Тања Ракић: ДУБРОВЧАНИН ТРОЈАН ГУНДУЛИЋ – ШТАМΠΑР <i>БЕОГРАДСКОГ ЧЕТВОРОЈЕВАНЂЕЉА</i>	137
Димитрије Калезић: О ДВАМА ЗНАЧЕЊИМА БИБЛИЈСКОГ ПОЧЕТКА	147

Добрило Аранитовић: ЊЕГОШ И ЕТНОЛОГИЈА, ПРИЛОГ БИБЛИОГРАФИЈИ (1860–2010).....	151
Драгослав Опсеница: ЈАША ТОМИЋ И ДРУШТВО СВЕТИ САВА – НЕПОЗНАТА ПРЕПИСКА	173
Александар Недељковић: СОКОЛСКО ДРУШТВО ДУБРОВНИК	177
Александар Растовић: ОСНИВАЊЕ И РАД ЕНГЛЕСКО- -СРПСКОГ ДЕЧЈЕГ ДОМА У НИШУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА	191
Милунка Митић: СВЕТОСАВСКИ НИШКИ ПОЗИВИ И ОДЗИВИ	207
Душан Зупан: РАТНЕ БЕЛЕШКЕ ИЗ 1918. ГОДИНЕ АДАМА РАДОЛИЧИЋА	217
 СРБИ У РУМУНИЈИ	
Душан Зупан: СРБИ У РУМУНИЈИ	257
Борко Илин, Миодраг Милин: САВЕЗ СРБА У РУМУНИЈИ: ХРОНОЛОШКИ УВИД.....	259
Миодраг Милин: СРБИ У РУМУНИЈИ НА КОМУНИСТИЧКОЈ СТРАНПУТИЦИ ДОМАЋЕ ДРЖАВЕ....	307
Љубомир Степанов: СРБИ ИЗ РУМУНИЈЕ У БАРАГАНСКОЈ ГОЛГОТИ	321
Напредни клуб, Београд: ИЗВЕШТАЈ О ПРАВИМА СРПСКОГ НАРОДА У РУМУНИЈИ 2011/2012. ГОДИНА	337
 СРПСКЕ СУДБИНЕ „ТАМО ДАЛЕКО“	
Љубомир Степанов: ЗАДУЖБИНАРСТВО КОД СРБА – МИРЧЕТА СТОЈИЋ	345
 ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“	351

ПОМЕНИК

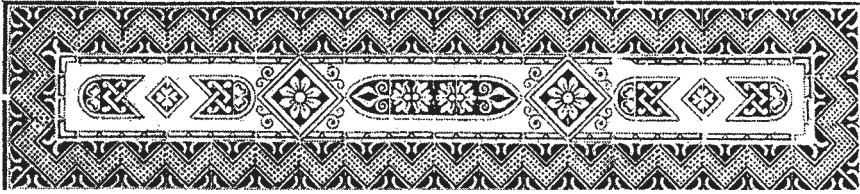
Љубодраг Димић: СЕЋАЊЕ НА ПРОФ. ДР АРСЕНА
ЂУРОВИЋА (1959–2012) 361

СВЕТОСАВСКА БЕСЕДА

Перо Ђурђевић: СТРАХ ОД НЕВИДЉИВЕ
МОЋИ СВЕТОГ САВЕ 371

Душко М. Петровић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА
„СВЕТИ САВА” ЗА 2012. ГОДИНУ 375

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“ 387



Садржај XVII броја „Братства“ за 2013. годину значајним делом је посвећен обележавању неколико великих годишњица из наше и светске културне прошлости – 1700-годишњици Миланског едикта, 1150-годишњици Светих Ђирила и Методија, Осам стотина година Милешеве, 200-годишњици рођења Петра II Петровића Његоша.

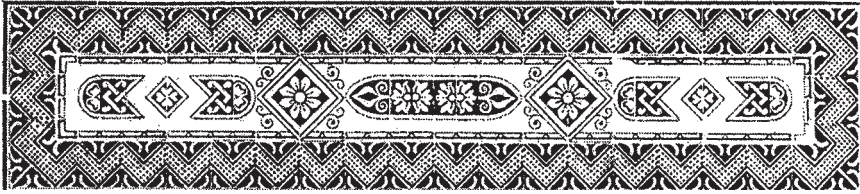
Важно место међу тим датумима припало је обележавању 1150-годишњице великих словенских просветитеља Светих Ђирила и Методија и на тај начин се „Братство“ придружио прослављању јубилеја – Године Светих Ђирила и Методија – коју је УНЕСКО ставио на листу најважнијих годишњица за 2013. На уводном месту доносимо песму Словенски апостоли Милана Кујунџића Абердара, испевану пре 150 година, поводом 1000-годишњице словенских просветитеља, објављену у „Српском летопису“ 1863. године. Подједнаке је важности и други прилог – песма Славоспев Светом Ђирилу и Методију Меда Пуџића, испевана исте године и изведена, на музику Франца Листа, у Риму на 1000. годишњицу прославе словенских просветитеља, о чему исцрпно пише Вера Црљић.

Прилогом Гордане Јовановић о родослову Немањића у Животу Стефана Лазаревића деспота српског посредно се обележава 1700 година Миланског едикта, односно традиције Цара Константина која постоји у нашој литератури, а радовима Петра Влаховића Свети Сава у биофизичкој антропологији и Миливоја Спасића Свети Сава у српској поезији за децу осам векова манастира

Милешеве, 200-годишњицу Његошевог рођења часопис обележава објављивањем библиографије Његош и етнологија коју је израдио Добрило Аранитовић.

Поред других прилога из историје, историје књижевности и културне историје, Из старог „Браства“, Поменика, Извештаја о раду, у XVII књизи „Братство“ у сталној рубрици Срби у свету овога пута објављује прилоге о Србима у Румунији.

Уређивачки одбор



811.163.41-1

СЛОВЕНСКИ АПОСТОЛИ *

Чи е овај гробакъ зеленъ ,
Што далеки народъ му приступа ?
Јадъ у оку , у грудима пеленъ ,
Међ пеленомъ сузно звоно лупа —
Суза топи окореле груди ,
Изъ груди се зорска песма буди ,
У славу се диже рейца тја ,
Слава ! слава ! песмомъ се извја —
Охъ , заръ и ти кога имашъ ,
Да га братски славишъ , любишъ , штимашъ ?
Заръ и у те были предци красни —
Ой народе горостасни !

Живели су оци живота душина ,
Оцима е данасъ тисућу година —
Седморо се слатке стиче унучади
Да на гробу светомъ излюбе се млади ,
Да братинску руку едно другомъ пруже ,
Да спомену старихъ деломъ се одуже .
Састаю се даљни у сузама лакимъ ,

* Песму *Словенски апостоли* испевао је поводом 1000-годишњице Светих Тирила и Методија Милан Кујунџић Абердар. Штампана је у „Српском летопису“, 1863, 37, CVIII (2), 63–66.

Извѣя се песма гласомъ свакоякимъ ,
 А на гласакъ еданъ — ой ти гласу мили ,
 К'о да смо те некадъ сви у санку снили —
 На тай гласакъ гробу стресоше се груди ,
 Гроб га слуша , слуша , па се слатко буди ,
 Две се душе пеню ,
 Два устаю брата ,
 Покровъ имъ є сиянъ одъ сувога злата ,
 На лицу имъ милость , светиня голема ;
 Узели се братски мишицама двема .
 А у другой руци еданъ крста диже ,
 Златанъ пламенъ слова по крстићу ниже ,
 У пламену сѣиномъ рейца „лобавъ“ стон ,
 Срце слашћу пуни ,
 Душу милѣмъ пои
 У другога бела књижица се сѣя ,
 Ой , знамо те , майко наша найсветія !
 А шта зборишъ , слово ,
 Слово нашегъ рода ?
 Са књиге се блиста „светлостъ и слобода ;“

Унуци су полетели
 Златной слици подъ покрова ,
 Кома пређе светители
 Да уделе благослова

Поглеете ме , погледайте ,
 Сатрѣо самъ себе самъ ,
 Триєсъ лета крвио се —
 Свете вере достоянъ !
 Юначки самъ крстъ браніо ,
 К'о люта се біо зверъ ,
 Да одсудимъ ко да влада —
 Или папа — ил' лутеръ —
 — — — — —

Я самъ вамъ звезда! — ускличе други,
 У руци му се крвавъ ножъ пуши —
 Чимъ опетъ руци слобода дође,
 Ёретике ће — све да сакруши —

О! я самъ имъ вера прва!
 Многобоянъ я самъ быо —
 Бранећ' свету непогрешность,
 Бранећ' власти богодане
 По свету се — погубіо —

И я самъ напредъ ишо,
 — Четврти говори —
 И код мене су двои
 Били се злотвори!
 И я самъ човечанске
 Трчао кошје,
 Добіо лепшу књигу —
 Одъ мога комшіе —

Свихъ четворо . . . тужни одпадници!
 Я сачувахъ ваше слово славно,
 И чувамъ га у лютой тавници,
 За крстъ часни біємъ се одавно,
 Не крсти л' се к'о я братъ рођени —
 Братъ ми ніе! — црнъ е туђинъ мени —

А ко е быо верни
 Одъ мене сужногъ патника?
 Помозите ми, помоз'те
 Протъ моихъ црнихъ владика —
 Ил' на частъ слово братинско,
 У коло идемъ — туђинско —

А найкрайниъ, понайвиши

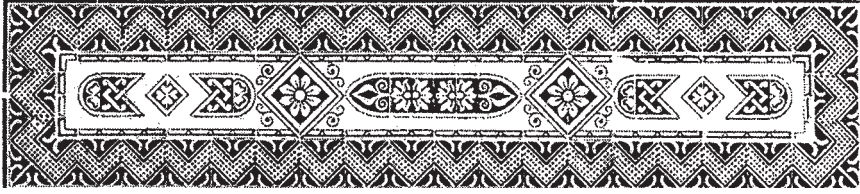
Шири свое црно крило ,
 И крваве канџе пружа :
 Благослов' ме , света сило !
 Найчистѣи я ти стоимъ ;
 Ако браћи треба лека —
 Ево , ево крило мое ,
 Некъ спаваю — у менека —
 — — — — —

Како кои братацъ
 Песмицу починѣ ,
 Ах , починѣ сваки — нико не дочинѣ —
 У светаца бледихъ натупште се лица ,
 У оку се гаси сѣйна жеравица ,
 А речице съ крста и књижице беле
 Бзыке занеме
 Срдашца простреле

Юшъ вданпутъ браћу занемелу редомъ
 Погледаше свеци небескимъ погледомъ ,
 Глава се пригиба , очи се спуштаю ,
 А рукама бледо лице покриваю .
 Зазвекнуше ланци — гробъ недра отвара ,
 Спуштаю се свеци . . . спати санка стара
 Да спаваю съ њима твои дани ясни —
 Докле — докле — докле ? роде горостасни ! —
 Гробъ зелени ћути . . . више немогъ пода
 Тио букће „любавъ . . . светлостъ . . . и слобода . . .“

1863.

А б е р д а р њ .



821.163.41.09-1 Пуцић М.

СЛАВОСПЈЕВ

Песма Меда Пуцића ѿосвећена
словенским аѿосѿолита и
ѿросвеѿиѿељита *Славосѿјев*
Св. Ђирилу и Метѿогу
на 150-ѿогиѿњицу насѿанка
и ѿрвоѿ извођења
(1863–2013)

Апстракт: У раду је реч о песми *Славоспјев* Меда Пуцића, испеваној у част хиљадугодишњице словенских апостола Светих Ђирила и Методија, за коју је музику компоновао Франц Лист. Изведена је први пут на прослави јубилеја у Риму 5. јула 1863. године, на српском језику у присуству папе Пија IX.

Кључне речи: Медо Пуцић, *Славоспјев* Св. Ђирилу и Методу, Франц Лист.

С л а в о с п ј е в¹

Славимо славно Славени
 Тисућорочну годину
 Од када народ просину
 Под славним крста зламени!

Слава солунском породу
 Слава Ћирилу Методу – Слава!

Мудрином љуцком богата
 Десницом вишњом избрана
 Племена медју погана
 Плануше света два брата.
 Слава солунском породу
 Слава Ћирилу Методу – Слава!

Из Цариграда кренуше,
 Бугаре, Србе, Мораве
 Крстовом стаду прибаве
 Под умни јарам стегнуше.
 Слава солунском породу
 Слава Ћирилу Методу – Слава!

Спасову први науку
 Славенским словом одиеше
 Божију службу словјеше
 Риечи познатом у пуку.
 Слава солунском породу
 Слава Ћирилу Методу – Слава!

Ниемац их прогна владика
 И кривовјерјем потвори,
 Римски га Отац укори
 Призна им дјела велика.
 Слава солунском породу
 Слава Ћирилу Методу – Слава!

¹ М. Ручић, *Свијета*, Већ, Тјеском Lava Sommera, 1864, стр. 85–87.

Бискупе Рим их постави
 Славенског врху народа,
 Влаштитом риечи Господа
 Славенац нека прослави.
 Слава солунском породу
 Слава Ћирилу Методу – Слава!

Дивно те црква уреди
 Језиче свети славински!
 Уз грчки уза латински
 За божју књигу т' обреди.
 Слава солунском породу
 Слава Ћирилу Методу – Слава!

Блажена браћо! Славјане
 Пред Богом сад ви парчите;
 Милост им већ испросите
 Да једно стадо постане!
 Слава солунском породу
 Слава Ћирилу Методу – Слава!

Слава дер Слава кликнимо
 Оцу са Сином и з Духом!
 Тројицу Славом троструком
 Сад и до виека славимо!
 Слава солунском породу
 Слава Ћирилу Методу – Слава!
 Амин!

Приликом свечаног обележавања хиљадугодишњице словенских апостола Светих Ћирила и Методија у Риму 5. јула 1863. године, у присуству папе Пија IX, изведена је на српском језику песма – химна *Славоспјев Св. Ћирилу и Методу* Меда Пуцића, на музику композитора Франца Листа.

Аутор текста песме је српски дубровачки песник Медо Пуцић, коме је указана част да се његова песма пева пред папом Пијом IX који је дошао на службу Божију у „Илирски колегијум Светога Јеронима“ и да ту песму компонује Пуцићев пријатељ – велики композитор, Франц Лист. Композицију за мушки хор и оргуље, коју је Франц Лист написао у славу хиљадугодишњице дела Ћирила и Методија, композитор

је приредио и за клавир. О овоме је сам песник Пуцић оставио напомену у делу *Цвијети*: „(Ovaj je napjev sam g Liszt i za glasovir priredio. Slava mu!).“² Приликом првог извођења песме у Риму, у цркви Св. Јеронима, 5. јула 1863. године, композитор Лист је седео за оргуљама, а дело је касније извођено и у Ватикану. Ова композиција је објављена у издању Листових дела под називом: *Славимо Славно Славени!* у верзији за оргуље и за клавир (S. 33, S. 503, S. 668).³

О личности и делу Меда Пуцића, знаменитог дубровачког Србина католика, писани су бројни радови из пера савременика, настали током песниковог живота и после његове смрти. Међу осталима, то су: Матија Бан, Никша Градић, Марко Цар, Иван Аугуст Казначић, Фрањо Марковић, Антун Фабрис, Франо Кулишић, Лука Зоре, Данило А. Живаљевић, Стеван В. Поповић, Јосип Берса. Био је носилац културног и политичког живота у Дубровнику, са везама у Италији и у папској курији, познат у словенском свету и у владајућим европским круговима XIX века.

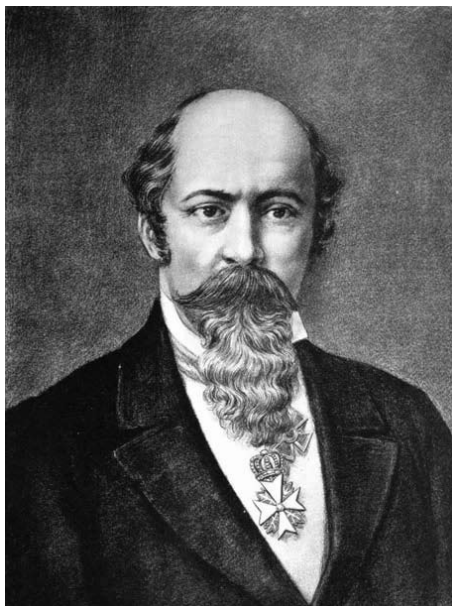
Орсат Медо Пуцић, кнез од Загорја, песник и историчар, рођен је 12. марта 1821. године у Дубровнику. Био је потомак старе и једне од најугледнијих дубровачких патрицијских породица. Почео је да се школује у Дубровнику, а лицеј је завршио у Венецији; права је учио у Падови и у Бечу. У току школовања на млетачком лицеју, 1841. године, упознао се са словачким панславистом Јаном Коларом. Ово познанство и тада веома жив национални италијански покрет битно су утицали на развијање Пуцићевог свесловенског и српског националног осећања.

Орсат Поца (Orsatto Pozza) или Медо Пуцић после завршених правних наука извесно време је провео у путовању обишавши 1845. Србију и Хрватску. У периоду између 1846–1848. године примио се коморничке службе на дворовима Бурбонаца Карла Лудвига у Луки (Лисса), а потом код војводе од Парме, са којима се упознао још у Падови. Од 1849. године Пуцић је боравио стално у Дубровнику, изузев честих путовања по разним европским земљама (Италији, Немачкој, Француској, Енглеској, Русији) и дужег боравка у Београду. Наиме, године 1868. Пуцића је позвало тадашње Намесништво, у Београд, за наставника малолетном кнезу Милану (касније краљ Милан). На том је положају остао до кнежевог пунолетства 10. августа 1872. године. У једном писму Лују Лежеу пише Пуцић о свом живљењу на дворови-

² М. Pucić, *Cvijeta*, Већ: Tijeskom Lava Sommera, 1864, стр. 88.

³ www.list of compositions by Franz Liszt (S. 1–S. 350) (S. 351–S. 999)

ма овако: „Почео сам своју каријеру с најстаријом еуропејском династијом, с Боурборском, а свршио сам је с најмлађом, с Обреновићима.“⁴ Последњих десет година живота Медо Пуцић провео је у Дубровнику, бавећи се поезијом, историјским студијама и публицистиком. Преминуо је у свом родном граду 30. јуна 1882. године.



Медо Пуцић је деловао вишеструко као песник, научник и политичар увек с циљем да буде од користи свом народу. Песме је почео да пише од 1840. године. Издао је у Бечу 1844. прву антологију дубровачке поезије, *Slavjanska Antologia iz rukopisah dubrovačkih pjesnikah*. Прву збирку својих песама штампао је 1849, своје елегије, под насловом: *Talianke*, затим објављује неколико збирки песама: *Pjesme* (1862), *Svijeta*, спев из дубровачког живота (1864), *L'Helvétie*, *Карађорђево*, еп о српском војду Карађорђу и обнављању Србије (1881), сабране *Пјесме* (1879 тј. 1881). Што је боље упознавао народно песништво, његов стил се више приближавао изразу народне књижевности.

⁴ Ф. Кулишић, *О Меду Пуцићу*, Дубровник, Издање Матице Српске, 1912, стр. 15.

Био је члан Друштва Српске Словесности од 1860. године, односно Српског Ученог Друштва (од 1864), Југославенске Академије Наука и Римске Академије.

Пуцић је објављивао текстове у различитим листовима и часописима нашим и страним. Сарађивао је у задарском листу „*Osservatore Dalmato*“, 1842/43, у тршћанском листу „*La Favilla*“, где је писао чланке *Studi sugli Slavi*, затим 1843/44. у Гајевој „Даници“, 1845. године у „Зори Далматинској“, 1849. и касније у књижевном алманahu „Дубровник“. Године 1867. писао је у фирентинском часопису „*Nuova Antologia*“ о источном питању, што је објављено и као посебно издање: *La Serbia e l'impero d'Oriente*, за прославу 600-годишњице Дантеовог рођења у Фиренци 14. маја 1865. године испевао је на италијанском језику химну: *Saluto della Serbia all'Italia nella Festa Dantesca di Firenze*. Песму је аутор превео и на српски: *Италију. При светковини Дантеове славе*. Избор Пуцићевих стихова преведен је већ 1866. на италијански језик: *Poesie serbe di Medo Pucic (Orsatto Pozza) volgarizzate da Giovanni de Rubertis, Italoslavo*. Друго издање штампано је 1869. године. Био је један је од оснивача и сарадника листа „Словинац“ (1878. до 1882).

У спеву *Карађурђевка*, у *Босанским Даворијама* и у *Поми* Пуцић је дао песнички облик своје националном уверењу и пророчком гледању на будућност српског народа и његовој улози међу јужним Словенима. Имао је огроман утицај на своје сународнике и „више но ико Медо Пуцић је учинио на буђењу и развијању народне свести у Дубровнику, и био душа српског покрета код далматинских католика и центар целога једног круга писаца и јавних радника.“⁵

Колико је ценио народну поезију види се и по посвети у књизи *Пјесме* Меда Пуцића, штампане у Карловцу 1862, која гласи: „*Najboljem slovinskom pjesniku, narodu, svoje stihove posvećuje M. P.*“

Као песник, Пуцић је за живота био величан као директни и последњи представник познате дубровачке поезије, а цењен је као претеча Петра II Петровића Његоша и Бранка Радичевића. На песничком пољу спев *Цвијета* сматра се најуспелијим. Деведесетих година XIX века за *Цвијету* је написао либрето књижевник и археолог Јосип Берса, а његов брат, композитор Владимир Берса саставио је партитуру (1898) и са успехом је извођена у Сплиту и у Дубровнику.

⁵ Ј. Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Београд, Издавачка књижара С. Б. Цвијановића, 1914, стр. 201.

Пуцић се бавио историјом, а посебно историјом дубровачке књижевности. Тако је, међу осталим, написао расправу о Игњату Ђурђевићу (Ђорђићу), и биографију славног дубровачког нумизматичара Анселма Бандурија (1671–1742). Модернизовао је први део Растићеве *Дубровачке хронике* (до 1423). Главно Пуцићево историјско дело је из дубровачке архиве: *Споменици Србски од 1395 до 1423*, у две књиге, које је издало у Београду Друштво Српске Словесности (књ. I 1858, књ. II 1862). Овим делом, које обухвата ћирилску преписку Дубровачке републике са старим нашим владарима, претежно на народном језику, значајно је задужио српску културу.

Као публициста-политичар Пуцић је рано ступио у јавност. Под утицајем општег, а посебно италијанског, демократског националног и верског либерализма, Пуцић је одвојио веру од народности и постао је убеђени и одушевљени Србин чија је основа била старо дубровачко и далматинско словинство.

О Меду Пуцићу навешћемо речи Јована Скерлића из *Историје нове српске књижевности* „овај заслужни јавни радник био је ’последњи бард дубровачки’, за тренут је васкрсавао из прошлости стару дубровачку књижевност и везивао је са новом српском књижевношћу.“⁶

Вратићемо се на песму *Славоспјев Св. Ђирилу и Методу* – дело јединствено по осећању усхићености и околностима свог настанка, а и каснијој судбини заборав.

У години кад је настала песма је објављена у периодици под насловом *Tisućoljetna slava sv. Ćirilu i Metodu*, и то у листовима: „Glasnik dalmatinski“ 15/1863, бр. 17; „Il Nazionale“ 2/1863, бр. 15, пр. 76; „Zagrebački katolički list“ 14/1863, бр. 9, стр. 69.⁷ Касније је у периодичним издањима штампана или без наслова у чланку *Glagoljačka misa*, у рубрици *Sitnice* („Slovinac“ 3/1880, бр. 12, стр. 237) или са нешто промењеним насловом *Sv. Ćirilu i Metodu* („Obzor“ 32/1891, бр. 148; „Slovanski svet“ 4/1891, бр. 13, стр. 206).⁸

По досадашњем сазнању прво објављивање песме у оквиру збирке песама је у књизи: *Cvijeta*. – У Већу. Tijeskom Lava Sommera. 1864. Стр. [4] + 94 + [1]. Штампана је на крају спева (стр. 83–94) као дода-

⁶ Исто, стр. 202.

⁷ Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova [knj. 6], II, Jugoslavenska književnost II/1, Poezija. Zagreb, Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, 1961, str. 405.

⁸ Исто, стр. 405.

так са посебним листом на коме су подаци: „Tisućnica S-oga Ćirila i Metoda. Crkovni Slavospjev ispjevan u slovinskom hramu S-og Jerolima u Rimu 5 Julija 1863 s narjevom slavnog skladaoca Frana Lista ugrina“. На полеђини листа Пуцић је штампао посвету Петру Манчуну, познатом бакрорезцу и графичару, који је у то време био председник Илирске конгрегације у Риму. Посвета гласи: „Prijatelju Petru Mančunu dubrovačkom u Rimu umjetniku koji pisca obdari bakrenom slikom S-og Ćirila i Metoda, svoj slavospjev na čast narodnijeh apostola posvećuje haran Medo“. На новом листу је потом текст *Славоспјева*. Затим следе ноте Франца Листа, са насловом изнад нота: *U slavu Sv. ap. Ćirila i Methoda*. На самом почетку књиге је посвета „Матији Бану у Србији и Антуну Казалиу у Хрвацкој“.

Из писама Меда Пуцића упућених Валтазару Богишићу сазнајемо о разним потешкоћама које су пратиле објављивање *Цвијете*. Писма се чувају у Богишићевом архиву у Цавтату. Двадесет и пет писама објавио је Владимир М. Вукмировић, са исцрпним напоменама уз њих.⁹ Писма од броја три до тринаест односе се на *Цвијету*. Она сведоче о бризи и жељи Пуцића да књига буде и по изгледу – распореду стихова, словима, насловима, посветама – лепа и „нобл по швапски“. У свим овим пословима – избору штампара, распореду грађе, исправкама и коректури, корицењу па до дистрибуције књиге – од велике помоћи био је ауторов пријатељ и вишегодишњи сарадник Валтазар Богишић, који је тада живео у Бечу.

У трећем писму датираном у Дубровнику 28. априла 1864. Пуцић саопштава Богишићу намеру да штампа *Цвијету*.

„Obvezo sam se da ću štampati Cvijetu, i sakupio sam preko 600 predbrojnika; neću dakle štetovati u štampi, ali de da je štampam? U Dubrovniku ne, u Dalmaciji nipošto; jednom kad se čovjek iz kuće krene najbolje je da ide u daleki svijet, i ja sam bio nakanio u Beč; ali...broj, pribroj..., mjeri, primjeri, proračunaj, proesapi... onaj prokleti „nervus rerum gerendarum“ (напомена В. М. В.: Nervus rerum gerendarum, лат., главни покретач, покретач свега) nedostiže, novac mi fali, zaludu sve, nemogu; addio fave (напомена В. М. В.: Addio fave, итал., дословно, „збогом бобе“, стварно „пропадосмо“). Kud će suza nego na oko? Коме ће Медо у Већу ако не Baldu? Neboj se bre, ne tražim da mi posudiš novaca, odahni, neću da mi daš nego da mi prištediš ovaj trošak; jednom riečju: štio bi da mi se primiš: 1. pogoditi se s kakovijem tiskarom, koliko će za 900 eh: na tabak u lijepoj osmini štampe, 30 stihova na stra-

⁹ В. М. Вукмировић, *Писма Меда Пуцића Валтазару Богишићу*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. 63 и 64, 1997–1998, стр. 60–89.

nici, štampati moju Cvijetu. Pjesma će napuniti među više među manje pet (5) tabaka a kao dar pristaviti ću „Slavospjev SSima Cirilu i Metodu“ s dotičnom muzikom slavnoga Liszt-a, kako su ga pjevali na tisućnici u Rimu. Ovo pošljednje spade u sferu “piraterie littéraire“, ali jedno mislim da među Austriom i Rimom nema nikakvog dogovora o literarnoj svojini; drugo, Liszt hoće da se postrizhe u Rimu kolugjerom pa neće vele mariti ako mu se i ukrade štogod za slavu Božiju i njegovih svetaca; treće sva je prilika da neće ni obaznat za to; četvrto hoću jerbo hoću. Dakle zajedno sa štampom pjesme treba se pogoditi i za štampu muzike, ali neću je litografisati što bi mi strašni novac izjelo, nego uprav je štampati kako što svaka bolja štamparnica već ima spravu za muzikalnu štampu, u istom formatu u kome je i pjesma. 2. uzet na sebe brigu o korekturi. Ovo ti je, znam, najteže, ali ustripi se; pjesma nije duga, rukopis je vrlo čis i razgovetan, ortografija je sasviem fonetička, po Vukovoj, Miklošičevoj i tvojoj sistemi, a kad bi mi se ko drugi uprtio, možda bi navalice ištetio; neostaje nego ili ti, ili ja, ali ja nemogu, *ergo* ti. Kad bi ti baš odviše mučno bilo sve tri korekture obavljati, onda bi se moglo urediti da mi s štamparnice šalju tabak po tabak sous bande u Dubrovnik na pošljednju reviziju, pa bi smo tako podelili trud. Ili tako ili ovako budi sa mnom svakojako; ili tamo ili amo da taj posô dokončamo.“¹⁰

Из следећег, четвртог писма видимо да се Пуцић одлучио да Цвијету штампа код Сомера (Sommer) у Бечу, сматрајући да је цена умерена, а и да његови слагачи знају српски јер су већ наше књиге штампали. Шаље Богишићу рукопис и предлаже детаљни распоред материјала. Напомиње да прилаже напев химне Ћирилове и то у два примерка – у једном је само глас за четворо певача збијен у два ретка; у другом је сваки глас посебно у четири ретка. Упућује Богишића како да се напев химне препише да буде у једном примерку – да то неко у Бечу уради, јер у Дубровнику није имао ко. Веома исцрпно Пуцић саветује што да се учини са посветама, како да се распореде, јер би тиме хтео да се одужи Матији Бану и Антуну Казалиу који су му раније посветили своја дела. Посебно наглашава где у књизи иде посвета Петру Манчуну – уз саму химну Ћирилу и Методију. Такође, Пуцић тражи да му „штапају 12 exemplara na velin-papiru extra.“¹¹

О посветама у *Цвијети* Пуцић наставља и у шестом писму, да се оба имена пишу једнаким словима по величини – исправити тако да не буде криво ни Бану ни Казалиу; што је штампар и урадио. Поред

¹⁰ Исто, стр. 63–64.

¹¹ Исто, стр. 66.

тога саветује Богишића да приликом коректуре обрати нарочито пажњу на интерпункцију, јер је он „у пунктуацији“ доста несигуран.

У писму датираном у Дубровнику 11. новембра 1864, седмом по реду, Пуцић шаље Богишићу шест комада своје фотографије да их залепи на оне примерке *Цвијете*, који су штампани на финијој хартији, да их укоричи у тврд повез и уради позлату; даље га моли да достави словенским листовима у Бечу („Zakunft“; „Ost und West“) и Прагу („Politika“; „Narod“), и „Гласоноши“ у Карловцу по један обичан примерак ради евентуалне рецензије.

Затим у следећем, осмом писму, које није датирано, Пуцић изјављује благодарност Богишићу за докончање штампања *Цвијете* и моли га да му помогне у подели целокупног издања „предбројницима“. Наредна писма углавном се односе на распоред одштампаних примерака. По сопственим речима, Пуцић није од других писаца примао бесплатно њихова дела, зато сматра да ни он не треба друкчије да поступи, па моли Богишића да путем пријатеља и познаника учини напор да се од претплатника покупе обећане суме.

У дванаестом писму, од 22. јануара 1868. Пуцић предлаже Богишићу да лепо укоричи два примерка *Цвијете* – један ће предати Ивану Мажуранићу (који је у то време био шеф Илирске канцеларије у Бечу), да би га могао и лично упознати, а други Огњеславу Утјешеновићу Острожинском. По завршетку штампања књиге остају послови слања и распоређивања тиража. С обзиром да је целокупно издање *Цвијете* у Бечу код Богишића, Пуцић у тринаестом писму, без датума, доставља списак претплатника и моли га да по истом изврши експедицију. Занимљиво је ко је све био „сакупитељ“ и у којим местима. Сакупитељ је на сваких десет претплатника добијао по један примерак на дар. Доносимо део из овог писма:

„Šaljem ti također skedu (напомена В. М. В.: *Scheda*, итал. запис, списак) prašku koju mi je napunio naš zemljak, ondašnji teknik u Prazi a sadašnji zemljomjer u Hrvackoj, a koju ja ne znam kome da pošljem; види ti imaš li kakvog poznana u Pragu među onijem predbrojnicima koji će se pobrinut za poso. Iza svega toga učini mi paket ostalijeh istisaka i pošlji mi ga amo kako što sam te i prije molio. Ovom prilikom evo ti 40 for. za doplatiti Sommera (напомена В. М. В. *Lav Sommer*; штампар и књижар у Бечу код којег је била штампана Медова Цвијета) а, ако му будеš štogod odbio, kako si mi do ufanja, smiri i knjigovesca. Do malo (?) ufam da će ti početi dolaziti novci od gg. sakupitelja e mai povero (напомена В. М. В.: *E mai povero*, итал., и никада сиромаш!)!

Brod	Andro Torq. Berlić.....	34.....	3 na dar
Karlovac	Skender Vabković.....	42.....	4 na dar
Pest	Ivan Kostrenčić (teolog central, seminar)	4	
Agram	Niku majoru od genia	30	
Belgrad	Ivanu Deroku prof.	34.....	3 na dar
Semlin	Mijat Stojanović prof.	3	
Osjek	Ignaz Dr Brlić.....	8	
Temešvar	Petar Preradović pukovnik	10.....	1 na dar
Vinkovci	Gabro Babić prof.	10.....	1 na dar
Đakovo	Frano Mihalčić biskup-tajnik	25.....	2 na dar
Sisak	I. Welnreiter	5	
Prag	13.....	1 na dar
Beč	56.....	5 na dar
Vukovar	Kosti Stojišiću	10.....	1 na dar
		284	21 = 305 ¹²

На крају књиге *Цвијета* Пуцић је у преписци тражио да му се одштампа, а то је штампар и урадио, на засебном, непагинираном, листу „Mali račun“ где је пописано како је тираж од 900 примерака распоређен. Ту је наведено да је штампано ове књиге 900 комада. Затим следи списак колико је комада по градовима

„наручено предбројидбом“: из Беча 58 комада, Београда 34, Брода 34, Будве 11, Цетиња (Црнагор.) 18, Ђакова 25, Дубровника 63, Карловца 45, Книна 3, Корчуле 27, Фара 33, Макарске 10, Новогграда 4, Обровца 4, Осиека 8, Пељешца и Рата 34, Пеште 4, Праге 13, Риеке Сењске 42, Рима 20, Сења 6, Шибеника 29, Сиња 8, Сиска 6, Скадра 2, Скрадина 2, Сплета 32, Стона 10, Темешвара 10, Винковаца 10, Вргорца 2, Вуковара 10, Задра 47, Загреба 27, Земуна 3 – што све заједно износи 714. Овоме треба додати: на дар сакупитељима 70 комада. Тако да је коначан рачун: у све раздијељено 784 комада.

Остаје код писца 116 комада. Из рачуна, односно списка, видимо у којим градовима и земљама се Пуцићева *Цвијета*, а уједно и песма *Славоспјев Св. Тирилу и Методу*, читала у време штампања, шездесетих година XIX века.

До објављивања Пуцићеве песме, спеване у част словенских апостола и просветитеља, у нашим крајевима проћи ће најмање петнаест година. Наиме, године 1879. објављена је у Панчеву у Књижари Браће Јовановића у збирци *Пјесме Меда Пуцића Дубровчанина*, потпуно издање.

¹² Исто, стр. 76.

Међутим, та година која се заиста налази на фронтиспису, унутрашњој насловној страни, није баш сасвим извесна. Већа је вероватноћа да је година објављивања 1881. како је на корицама.¹³ Текст песме се мало разликује у односу на прво издање и изостављена је последња строфа. Наслов је нешто другачији и испод наслова стоји година 1863. Такође, рефрен је у целини дат само у првој строфи, док се у свим осталим строфама скраћује. Наслов и годину ставио је свакако Медо Пуцић који је у Ђакову сам и приредио ово „потпуно издање“ својих песама.¹⁴ У поменутој збирци она је смештена у одељак Листопад „у ком су одељку песме пригоднице из наших садањих дана.“¹⁵ Овде дајемо целу песму:

СЛАВА

Св. Ђирилу и Методу

1863.

Славимо славно Славени
 Тисућорочну годину
 Откада народ просину
 Под славним Крста зламени.
 Слава солунском породу
 Слава Ђирилу, Методу!
 Слава!

Мудрином љуцком богата
 Десницом вишњом избрана
 Племена међу погана
 Плануше света два брата.
 Слава и т. д.

Из Цариграда кренуше,
 Бугаре, Србе, Мораве
 Крстовом стаду прибаве,
 Под умни јарам стегнуше

¹³ Н. Стипчевић, *Писма Меда Пуцића Каменку Јовановићу*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. 23, св. 1, Нови Сад, 1975, стр. 194–197.

¹⁴ *Исто*, стр. 194.

¹⁵ С. В. Поповић, *Наша новија лирика VI*, Летопис Матице српске, књ. 129, Нови Сад, 1882, стр. 137–159.

Слава и т. д.
Спасову први науку
Славенским словом од'јеше,
Божију службу словјеше
Р'јечи познатом у пуку.
Слава и т. д.

Н'јемац их прогна владика
И кривовјером потвори,
Римски га папа укори
Призна им дјела велика.
Слава и т. д.

Владике Рим их постави
Славенског врху народа
Влаштитом р'јечи Господа
Славенац нека прослави.
Слава и т. д.

Дивно те црква уреди
Језиче свети славински!
Уз грчки, уза латински
За божју књигу т' обреди
Слава и т. д.

Блажена браћо! Слављане
Пред Богом сад ви парчите,
Милост им већ испросите
Да једно стадо постане
Слава и т. д.

Песма је преузета из књиге: *Пјесме Меда Пуцића Дубровчанина*. Потпуно издање. Панчево. Наклада књижаре Браће Јовановића. 1879. <1881>. Стр. 239 + XXVIII са нотама + 4 + 1 л. са сликом аутора. Ова збирка има на крају нотни додатак, римске пагинације, са четири композиције на текстове Меда Пуцића – три од Х. Хладачка, а четврта је: У славу св. апостола Ћирила и Метода (стр. XXIII–XXVIII). Име композитора је дато у садржају „четвероспјев уз музичку пратњу од Фр. Листа.“ Са напоменом аутора у овом издању:

„Ова пјесма, црковном власти одобрена и славним угарским композитором г. Фрањом Листом углазбена, била је свечано српски испјевана у Риму од бугарскијех клерика у народној цркви светога Јеролима илирског, пред лицем С. О. Папе Пија IX. дне 5. јулија 1863. кад су тамо славили тисућољетницу нашијех апостола.“

„Бугарски клерици“ су младићи из редова римокатолика (у Бугарској их је било неколико десетина хиљада око Ћипровца и другде), који су се припремали у Риму за свештенике католичких оаза.

Објављивање песме Меда Пуцића *Славоспјев Св. Тирилу и Методу* у двадесетом веку било је у оквиру апокрифне збирке *Пјесме Меда Пуцића Дубровчанина*. Ово издање би се могло учинити да је старије јер има на себи само 1879. годину, а изашло је у едицији „Народна библиотека Браће Јовановића“, свеска 280–286, заправо је касније. „Народна библиотека Браће Јовановића“ излазила је од 1881. до 1890. године. У тој библиотеци изашло је 216 свезака редовно и 132 апокрифно. Апокрифне свеске су приређене тако што су ранија издања Књижаре Браће Јовановића, која су остала на лагеру, са новим корицама пуштена у промет као новоизашле свеске „Народне библиотеке Браће Јовановића“. Ове свеске, са бројевима од 217 до 348 сматрају се апокрифним. Њихово датирање је несигурно. Претпоставља се да су настале између 1911. и 1913. године. По садржају апокрифна збирка *Пјесма* Меда Пуцића је потпуно иста са издањем *Пјесма* о којем је напред било речи.

У *Српској библиографији: књиге 1868–1944*, књига 15, капиталног издања Народне библиотеке Србије, заступљен је под одредницом *Пуцић, Медо* где су пописане библиографске јединице од броја 71703 до 71706. Међу њима су панчевачке збирке песама о којима смо управо говорили. Такође, *Српска библиографија* у књизи 9 (јединица 44440),¹⁶ под одредницом Франца Листа доноси још једно издање, овог пута самостално, песме – химне посвећене светим апостолима Тирилу и Методију. Јединица гласи:

Slava S. Ćirilu i Metodu slavenskijem apostolima. Pjesma Meda Pucića. Napjev Frana Liszta. – U Dubrovniku. Svojina i naklada litografskog zavoda i knjižare V. Lainović (D. Pretner). <Urezano i tiskano u litografskom zavodu V. Lainović (D. Pretner)>. [S. a.]. Стр. [3] са нотама + I одвојени л. са текстом. На 4°.

¹⁶ *Српска библиографија: књиге: 1868–1944, Књига 9. Кпа – Л.* Београд, Народна библиотека Србије, 1993.

Треба рећи да је Владимир Р. Ђорђевић у свом *Огледу српске музичке библиографије до 1914. године*, уврстио ово издање песме под одредницом Франца Листа, јединица број 333.¹⁷ Химну је дубровачки штампар Драгутин Претнер дуго година водио у својим каталозима.¹⁸

О овој химни писао је Душан Лопашевић поводом сто година од рођења композитора Франца Листа у листу Слога (Карловац) за 1911, број 43.¹⁹

Занимљиви су подаци о извођењу Листове композиције у нашим крајевима. То се десило након више од две деценије од њеног првог извођења у Риму. Следећи повод да се укаже захвалност великим словенским апостолима и просветитељима било је обележавање хиљадугодишњице смрти светог Методија. Наиме, 6. априла 1885. године свечано је у целом словенском свету обележавана хиљадугодишњица Ћирила и Методија. Велике прославе су у Русији трајале три дана, свечаности су биле и у Риму. У свим крајевима где су живели Срби био је помен словенском апостолу. О припреми за свечаност и о самој прослави у многим градовима са српским живљем сведоче бројни написи у периодици, посебно у новосадском листу „Застава“ из марта и априла 1885. године.²⁰ На ово је указала Мирка Павловић у београдском дневном листу „Политика“:

„До података о прослави у Великој Кикинди 1885. године дошло се у најновијим истраживањима о животу и раду Роберта Толингера (1859–1911), изузетног музичког посленика, пореклом Чеха, који је као композитор, челиста, хоровођа, педагог, организатор и музички писац делао у Загребу, Кикинди, на Цетињу и у Шапцу“²¹.

¹⁷ В. Р. Ђорђевић, *Оглед српске музичке библиографије до 1914. године*, Београд: Нолит, Народна библиотека СР Србије, 1969, стр. 106.

¹⁸ И. Арсић, *Дубровачки штампари и издавачи XIX века и њихова издања*. Бања Лука: Бесједа, Београд: Арс Либри, 2005, стр. 194.

¹⁹ Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova [knj. 2], I, Nauka o književnosti I/2, Historija jugoslavenskih književnosti, Zagreb, Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, 1957, str. 30.

²⁰ Напис о потреби да се обележи свечано хиљадугодишњица од смрти светог апостола Методија изашао је у „Застави“ у броју 32. за 27. фебруар (11. март) 1885, стр. 3. и затим су следиле остале у марту и априлу. Патријарх Герман Анђелић, да се не замери Аустрији, није одобрио свечаност у нашим крајевима, али је и поред тога у многим местима одржана.

²¹ Б. О. Т. *Поводом Листове химне 'Славимо славно, Славени'*, Аутор текста – Медо Пуцић, Политика, Београд, Год. 76, бр. 23645 (субота 4. август) 1979, стр. 10–11.

У листу „Застава“ у броју 47. за 27. март (8. април) 1885. на страни 2. је обавештење да ће певачко друштво „Гусле“ приликом прославе хиљадугодишњице Ћирила и Методија у Кикинди, извести пред композиције „Богови силни“ Даворина Јенка, „Царју небесниј“ – по народном црквеном напеву и „Химну словенским апостолима“ по гласботвору Фр. Листу, коју је за мешовити збор удесио Роберт Толингер. Затим, у броју 56. за 12. (24) април 1885. на страни 3. је наведено да је друштво „Гусле“ на свечаности 6. априла све три песме врло добро отпевало. Поменуто певачко друштво је било и организатор свечаности у Кикинди, а његов хоровађа је био Роберт Толингер.

У наставку текста Мирка Павловић износи мишљење да је Роберт Толингер до Листове композиције дошао из збирке о којој је било речи, односно из књиге: *Пјесме Меда Пуцића Дубровчанина*, која је објављена 1881. године у Панчеву, у издању Књижаре Браће Јовановића.

Такође, значајни су помени Листове химне у нашој литератури. Они су везани за први²² српски музички часопис „Гудало“ који је излазио у Великој Кикинди 1886. и почетком 1887. године. Овај часопис, под уредништвом адвоката др Милана Петровића,²³ покренут је на иницијативу Роберта Толингера, а уједно је он био и главни сарадник. На самом почетку излажења лист „Гудало“ у броју 1. за 1. јануар 1886. доноси *Животопис Фрање Листа* где у делу у коме су наведена „најглавнија дела Листова“ међу његовим „глазботворима за певање“ стоји да „овамо спада и Химна словенским апостолима св. Кирилу и Методу, на песму књаза Меда Пуцића“. ²⁴ Часопис је штампан код Јована Радака. Радак је 1877. године отворио прву српску књижару у Великој Кикинди „Код светих апостола Ћирила и Методија“, а годину дана касније основао је штампарију која је имала значајну издавачку делатност.²⁵

²² Као први покушај српске музичке периодике појављује се у Београду 1883. године гласник црквене певачке дружине „Корнелије“ који је по карактеру више алманах него часопис и чији је једини број посвећен углавном личности и делу Корнелија Станковића.

²³ Милан Петровић Тутуров (Кикинда 1844–Кикинда 1903) оснивач 1876. године и дугогодишњи председник певачког друштва „Гусле“, покретач је и других удружења и листова, сматра се веома заслужним за развој културног живота у Кикинди.

²⁴ Гудало, Вел. Кикинда, год. 1, бр. 1, 1. јануар 1886, стр. 13.

²⁵ М. Р. Мишков, *Библиографија музичког часописа „Гудало“: 1886–1996*. Кикинда, Друштво за неговање музике „Гусле“, 2001, стр. 26; Јоновић, Петар. *Српско књижарство*: зборник радова из историје српског књижарства, Нови Сад, Прометеј: Библиотека Матице српске, 1997, стр. 524–548.

Срби су од давнина празновали Св. Ћирила и Св. Методија, исто онако како су то чинили и остали православни Словени.²⁶ У сва времена једнако су уважавали дело словенских апостола и то не само у својој средњовековној држави, него и под туђом влашћу, као и у васкрслој држави, о чему сведоче подаци из старих рукописних књига српске рецензије, штампаних српских књига и других извора српског порекла.²⁷ После прославе хиљадугодишњице светих Ћирила и Методија папа Леон XIII увео је 1880. године култ Ћирила и Методија за сву западну цркву и одредио у календару њихов дан 5. јул, док источна црква празнује 24. мај. Овај дан је код Словена прихваћен и као Дан словенске писмености и културе.

Вера Црљић

²⁶ Љ. Дурковић-Јакшић, *Култ словенских апостола Ћирила и Методија код Срба*, Београд, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 1986, стр. 11.

²⁷ *Исто*, стр. 10.

XXIII

У славу св. апостола Ћирила и Метода.
Andante maestoso.

mf Сла-ви-мо сла-вно Сла-ве-ни

Tenore I. et II.

Basso I. et II.

Organo.

Pedal.

ти-су-хо-ро-чну го-ди-цу; Од ка-да на-род

XXIV

про-си-ну, под славним ер-ста зла-ме-ни;

сла-ва со-лун-ском по-ро-ду

сла-ва со-лун-ском по-ро-ду

сла-ва со-лун-ском по-ро-ду

сла-ва со-лун-ском по-ро-ду

espress.

Композиција Франца Листа на стихове Меда Пуцића

XXXVI

сля-ва солунском поро-ду сля-ва хи-ри-лу
 Ме-то-лу, сля-ва солунском поро-ду, слява,

This musical score is for XXXVI. It consists of two systems. The first system has a vocal line and a piano accompaniment. The vocal line has lyrics: "сля-ва солунском поро-ду сля-ва хи-ри-лу". The piano accompaniment features a triplet of eighth notes in the right hand and a triplet of eighth notes in the left hand. The second system continues the vocal line with lyrics: "Ме-то-лу, сля-ва солунском поро-ду, слява," and the piano accompaniment with another triplet of eighth notes in the right hand and a triplet of eighth notes in the left hand.

XXV

сля-ва сля-ва солунском поро-ду.
 сля-ва хи-ри-лу, Ме-то-лу

This musical score is for XXV. It consists of two systems. The first system has a vocal line and a piano accompaniment. The vocal line has lyrics: "сля-ва сля-ва солунском поро-ду." The piano accompaniment is mostly rests. The second system continues the vocal line with lyrics: "сля-ва хи-ри-лу, Ме-то-лу" and the piano accompaniment with chords and a triplet of eighth notes in the right hand and a triplet of eighth notes in the left hand.

XXVIII

Музыкальная партитура для XXVIII. Включает вокальную партию с нотами и русскими текстами: «сла-ва Ёи-ри-лу, сла-ва Ме-то-ду». Также присутствуют партитуры для фортепиано (три системы: две для правой руки и одна для левой).

Музыкальная партитура для XXVIII. Включает вокальную партию с нотами и русскими текстами: «Сла-ва Ёи-ри-лу, Ме-то-ду. rit.». Также присутствуют партитуры для фортепиано (три системы: две для правой руки и одна для левой).

XXVII

Музыкальная партитура для XXVII. Включает вокальную партию с нотами и русскими текстами: «сла-ва Ёи-ри-лу, сла-ва Ме-то-ду». Также присутствуют партитуры для фортепиано (три системы: две для правой руки и одна для левой).

Музыкальная партитура для XXVII. Включает вокальную партию с нотами и русскими текстами: «Сла-ва Ёи-ри-лу, Ме-то-ду, Сла-ва». Также присутствуют партитуры для фортепиано (три системы: две для правой руки и одна для левой).

ODE

The Poem by Medo Pucić Dedicated to the Slavic Apostles
and Educators – Ode to Saints Cyril and Methodius
(*Slavospjev Sv. Ćirilu i Metodu*)

On the occasion of the 150-year Anniversary
of Its Creation and First Performance (1863–2013)

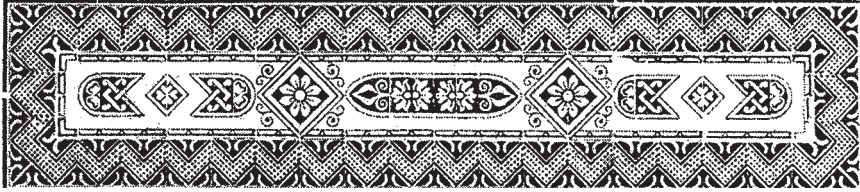
Summary: Orsat Medo Pucić (1821–1882), Count of Zgorje, was a Serbian poet and scholar from Dubrovnik. He came from an old and distinguished patrician family. He graduated in law in Vienna. He was a beacon of cultural and political life in Dubrovnik, well known in the Slavic world and European ruling circles in the nineteenth century, with connections in Italy and in the Papal Curia. He had an immense impact on his compatriots and did more than anyone else to awaken and develop the national consciousness in Dubrovnik. He was the soul of the Serbian movement among the Dalmatian Catholics.

In addition to several collections of poems, of which *Cvijeta* is considered to be the most successful, he left behind several papers on the history of Dubrovnik literature. His most important historical work is from the Dubrovnik archives: *Serbian Monuments from 1395 to 1423 (Spomenici Srbski od 1395 do 1423)*, in two volumes, published in Belgrade, by the Society of Serbian Letters (Društvo Srpske Slovesnosti) (vol. I 1858, vol. II 1862). He was also a contributor to numerous newspapers and magazines. As a connoisseur of classical and modern languages he translated literary works.

Medo Pucić was extolled in his lifetime as a direct and the last representative of the famous old Dubrovnik poetry, and appreciated as a precursor of Petar II Petrović Njegoš and Branko Radičević.

He was a member of the Society of Serbian Letters (Društvo Srpske Slovesnosti) since 1860, later the Serbian Learned Society (Srpsko Učeno Društvo) (since 1864) in Belgrade, of the Yugoslav Academy of Sciences (Jugoslavenska Akademija Nauka) in Zagreb and the Academy of Rome.

„Ode to Saints Cyril and Methodius“ was first published in periodicals, in the year when it was written, in 1863, and a year later printed as a supplement to the book *Cvijeta*, published in Vienna in 1864. It was included in the collection of poems: *Poems of Medo Pucci of Dubrovnik (Pjesme Meda Pucića Dubrovčanina)*, published by the Braća Jovanović Bookstore (Knjižara Braće Jovanovića) in Pančevo, in 1879 precisely in 1881. It was also published in the apocryphal collection of poems in the series „Narodna biblioteka Braće Jovanovića“ in the first decades of the twentieth century.



271.222(497.11)-662:3^{“15“}

322(497.11)^{“15“}

930.85(497.11)^{“15“}

СРПСКА ДРЖАВА И ЦРКВА У XIV ВЕКУ

Апстракт: У прилогу се сагледава однос између српске државе и цркве, односно између држава (Византије и Србије) и две православне цркве. Разматра се улога коју су у том односу имали: *Синтагма Матије Властара (1335)*, кодификација *Душановог законика (1349, 1354)*, уздизање Српске архиепископије на ранг патријаршије, крунисање Стефана Душана за цара 1346, измирење Српске цркве и Цариградске патријаршије и канонизација кнеза Лазара.

Кључне речи: *Синтагма Матије Властара*, *Душанов законик*, српска архиепископија, српска патријаршија, цар Стефан Душан, кнез Лазар.

Обелодањивање Синтагме Матије Властара 1335. године, кодификација Душановог законика 1349. и 1354. уздизање Српске архиепископије на ранг патријаршије, крунисање Стефана Душана за цара 1346, сукоб и измирење Српске цркве и Цариградске патријаршије, затим канонизација кнеза Лазара, савршено одсликавају однос између цркве и државе, тачније речено, између држава (Византије и Србије) и две православне цркве.

Однос између Српске државе и Српске цркве регулисао је Душанов законик, јединствен правни споменик не само српског, већ словенског права. Првих 38 чланова Законика који се односе на цркву,

преузети су из византијских василика. Састављачи Душановог законика ослањали су се на византијско законодавство. Међутим, српски правници нису слепо, некритички прихватили страног законодавство. Већ се Сава Немањић, први српски архиепископ, залагао за теорију симфоније и равноправност цркава. Висок ниво критичности, правне културе и образовања, српски законодавци показали су скраћивањем Синтагме Матије Властара који је пратио Душанов законик.

Синтагма Матије Властара (грчки συνταγμα – састављање, склоп), номоканонски је зборник из позновизантијског доба. Обелодањен у Византији, био је у средњем веку веома раширен међу словенским народима. На старосрпски је преведен у време цара Стефана Душана. Садржи црквене, државне и грађанске прописе, настале у разним епохама, које је одабрао, средио по предметима и компоновао у облику речника (по реду грчког алфабета) византијски монах Матија Властар.

На грчком језику постоји цариградска и охридска редакција Властареве синтагме, али разлика између њих није знатна. Српски текст рађен је према охридској редакцији. И он је сачуван у две веома различите редакције, познате као Пуна синтагма и Скраћена синтагма. Док је Пуна синтагма идентична са грчким оригиналом охридске редакције, Скраћена синтагма је само строги избор прописа из већ урађеног превода; у тај избор није ушла трећина текста Властареве синтагме. За Скраћену синтагму одабрани су само црквени прописи општег карактера и готово сви грађански правни закони. Отуд и практичан значај Скраћене синтагме, која се, за разлику од Пуне синтагме, у рукописима често налази заједно са Душановим закоником. Будући да није пронађен ниједан рукопис Скраћене синтагме на грчком језику, с правом се закључује да је њен избор урађен у Србији, али с резервом треба узимати тврдњу да је она интегрални део Душановог законодавства. Сигурно је, међутим, да је Скраћена синтагма споменик XIV века.

Пуна синтагма прећуткује аутокефалност српске и бугарске трновске цркве, па је стога византијској државној и црквеној политици одговарало да се тај зборник преведе и прошири међу словенским народима. Идеологија Скраћене редакције са својим изменама и допунама, значајним извором за српску правну историју, управо је супротна. У Скраћеној синтагми изостављени су управо они делови Пуне синтагме који претпостављају царску власт црквеној власти, а над осталим патријарсима уздижу угледи и власт цариградског патријарха.

Ако Пуна синтагма Матије Властара прећуткује аутокефалност Српске архиепископије, онда се у Српској држави очекивало бурно

реаговање Византије на устоличење српског патријарха. Међутим, до раскола између две цркве дошло је тек 1350. године, када је цар Јован Кантакузин заузео македонске градове Бер и Воден. Пружајући подршку византијском продору, цариградски патријарх Калист изопштио је, односно извршио одлучење врхова Српске цркве и цара Душана од васељенске цркве. Разлоге изопштења подробно описује Данилов настављач. Пошто се венчао *на царство*, Стефан Душан *постави себи насиљем патријарха Јоаникија*. Затим са *советом* овога одагна цариградске митрополите који су по градовима његове области, и настаде не мала беда. Уследило је изопштење, али тек четири или пет година касније. Ова чињеница открива политичку позадину чина одлучења. Данилов настављач пише да је Душан затражио разрешење али га није добио *због достојанства и градова*. Показало се, међутим, да је угрожено Византијско царство више погодио губитак територија и градова него незаконско уздизање српског архиепископа за патријарха и проглашење царства.

Природно, спољна опасност приморала је Србе и Византинце да се приближе једни другима, а потисну старе размирице. Подједнако су им претили освајачи са истока. Турци су, по речима Јована Кантакузина, из дана у дан пљачкали земљу *Ромеја* (Византинаца) и *Трибала* (Срба).

Мењао се, међутим, став византијских писаца према Србима. Ако је реч о Јовану Кантакузину и Димитрију Кидону, који су активно учествовали у политичком животу, онда њихови искази добијају на снази.

Веома је илустративан случај Кипарисиота, слуге цара Матије Кантакузина. У походу на источне области Српског царства, Матија Кантакузин се, у једном тренутку, нашао у безизлазном положају. Коњ му је клонуо од честих јуриша и насртаја у борби.

Тренутне невоље цара је спасао слуга Кипарисиот. Он је Матији Кантакузину дао свога коња, а сам доспео у српско заточеништво. После извесног времена Срби су Кипарисиота ослободило *због заједничке вере* (*δια την περι την πιστιν κοινωνιαν*), пише Јован Кантакузин.

Маричкој бици претходило је измирење Српске цркве и Цариградске патријаршије у држави деспота Угљеше. Раскол је свакако теже пао српским црквеним срединама у Романији, у новоосвојеним територијама него у старим српским земљама. Посебно су били погођени српски монаси на Светој Гори, где је Угљеша добио благослов пре него што је кренуо на *изгнаније* Турака.

Као међународна монашка заједница, Света Гора била је и остала спона између етнички разноврсних народа под византијским духовним утицајем. Она је вековни чинилац зближавања Срба и Грка. Оснивање Хиландара није значило само приступ међународној монашкој заједници већ својеврсно признавање Српске државе. Ктиторство Немањића подигло је углед Срба на Светој Гори.

Деспот Угљеша, који је на Светој Гори добио благослов за крсташки поход, упорно је настојао на савезу са Византијом. Да би покренуо Цариград на заједничку борбу против Турака, био је спреман на не мале уступке. Серски деспот потписао је повељу о измирењу која се, осветничком жестином, обара на цара Душана, виновника раскола између Српске државе и Цариградске патријаршије. Деспот се обавезао да васељенском патријарху врати све *отете цркве и митрополије*. Он је жртвовао права Пећке патријаршије, додуше само у својој области, да би припремио терен за политичке преговоре са Цариградом. Српско посланство у Цариграду предлагало је склапање брачних веза између чланова владарских породица. Посланици донедавно *сиромашних Срба*, како је раније говорио Димитрије Кидон, нудили би и новац. Уочи Маричке битке наступио је велики политички заокрет Димитрија Кидона.

Увидевши бесмисленост дипломатске мисије Јована V Палеолога на Западу, Кидон се пре Цара вратио у престоницу. Овог пута Кидон се залагао за савез са Србима који би били сигурни савезници *јер и сами трпе зло од варвара*.

Српски посланици нису успели да покрену Византију на заједничку акцију против заједничких непријатеља. Ни покајничким измирењем цркава ни новцем није се могао придобити несложни цариградски двор, на који се још увек није вратио цар Јован V Палеолог. Он је, можда, тек на путу за Цариград сазнао за слом Срба на Марици.

Неколико година после слома на Марици (1371) преговори о измирењу настављени су заслугом светогорског монаха старца Исаије и кнеза Лазара. Патријарх Сава је, изгледа, тешка срца дао пристанак да се наставе преговори о измирењу. О његовом ставу донекле сведочи и чињеница да у делегацији која је кренула у Цариград није било епископа. Делегацију су, у ствари сачињавали атоски монаси а предводио их је угледни старац Исаија и прот Свете Горе Теофан.

Измирење је, како изгледа, брзо постигнуто али ни до данас није потпуно јасно под којим условима. Српски и византијски извори о овом догађају нису сагласни. Близу памети је да се у неповољнијем

положају налазила она страна која је молила измирење, али и сужено Византијско царство после Маричке битке било је притиснуто недаћама. Услове измирења постављао је, ипак, Цариград. Сигурно је повучена казна изопштења. Опроштено је царевима Стефану Душану и Урошу, патријарсима Јоаникију и Сави а сви *архијереји и јереји примљени су у заједницу и саслужење*. Данилов настављач наглашава да је заслугом старца Исаије Српској држави признат ранг патријаршије. Синђелија о измирењу свакако је обнародована српским архијерејима за време свечаног богослужења у Призрену, где су, поред осталих, присуствовали монаси Матеј и Мојсеј, посланици цариградског патријарха Филотеја. Византинци су и даље осуђивали неканонско уздицање архиепископа Јоаникија за патријарха, а у званичним документима оспоравали ово звање поглаварима Српске цркве. Међутим, нема разлога да одбацимо вести Даниловог настављача који и сам осуђује Душанов поступак. Данилов настављач, у ствари, препричава садржину изгубљене *синђелије* патријарха Филотеја. Из противречних извора излази да се поглавару Српске цркве признавао ранг патријарха, али право које се могло користити „искључиво на територији Србије, односно на подручју своје јурисдикције“.

Остављају и по страни сложено питање признања Српске патријаршије, измирење је постигнуто под условима на које својевремено није могао и није пристао цар Душан. Али без обзира под којим условима и како је постигнуто, измирење је ишло у прилог кнезу Лазару. Био је то његов први државнички потез који превазилази оквире феудалне области којом је управљао.

Непуне две деценије после слома Срба на Марици дошло је до новог сукоба Срба и Турака на Косову. Само по себи се нуди поређење два хришћанско-турска сукоба. Маричка битка вођена је 1371. године на турској, а Косовска 1389. на српској територији. Српске снаге на Марици предводили су браћа Мрњавчевићи, краљ Вукашин и деспот Јован Угљеша, а српску војску на Косову предводио је кнез Лазар. Прва битка виђена је са циљем да се Турци протерају са Балкана, а друга да се њихово напредовање заустави. Из Маричке битке Турци су, практично, изашли без губитака, док је жесток судар на Косову завршен обостраном великом погибијом. На Косову су погинула оба владара, кнез Лазар и султан Мурат. Погибија султана, утемељивача османске моћи у Европи, и снажан отпор српских ратника који су, у првом тренутку, проглашени за победнике, издваја Косовски бој од осталих, ранијих и каснијих хришћанско-турских сукоба. Занимљиво је да су оба владара проглашена за мученике, а Српска црква је кнеза

Лазара канонизовала. Проглашење кнеза Лазара за светитеља захтева посебан осврт, посебно образложење.

Канонизација, односно свечано проглашење светитеља, уведена је у XI веку. Канонизацији у католичкој цркви претходи беатификација, свечано проглашење праведника за блаженог. Према прописима католичке цркве, посебан црквени суд утврђује да ли за беатификацију, односно канонизацију постоје елементи светости. Потребно је да се посведоче најмање два чуда да би праведник могао да се прогласи за блаженог. То је први степен светости.

Завршни чин канонизације – проглашење блаженог за светитеља, врши се уколико се посведоче још најмање два чуда. Одлуку о канонизацији у католичкој цркви од XVII века доноси папа.

Прописи о канонизацији у источним црквама нису уједначени. Грчка црква дозвољавала је епископима и митрополотима канонизацију месних, локалних култова. На Светој Гори проглашење за светитеља било је у надлежности сабора протата или чак братства једног манастира. Цариградски патријарх и синод канонизовали су светитеље које је прихватила и празновала грчка црква у целини. У Руској цркви, поред црквеног поглавара, право канонизације имао је и цар. Српска црква чешће је била у положају да прихвата самоникле култове него да их сама установљава и шири међу верницима.

Свакако да је кнез Лазар на основу мучеништва постао одмах или убрзо после смрти светитељ, а мучеништву се придружила још као несумњиви доказ светитељства и нетљеност моштију. И Ђорђе Трифуновић верује да је српски кнез постао свети без званичног канонског сабора.

Насупрот, Леонтије Павловић тврди да је црква установила, само десети део култова из српске средине, међу њима и култ кнеза Лазара. Спорно је, дакле, да ли је реч о организованом или спонтаном установљењу култа о косовском мученику.

Услед недостатка извора, више проблема у вези са култом остало је отворено. Чак и у новије доба учени теолог Лазар Мирковић нашао се пред осетљивим задатком када је састављао образложење за канонизацију кнежевог сина, деспота Стефана Лазаревића. Детаљно образложених примера из прошлости није било.

С друге стране, поступак око увршћења деспота Стефана Лазаревића у ред светитеља, пет векова после његове смрти, није било у складу са православним црквеним правом, чија је одредба о проглашењу светитеља недвосмислена: „Канонизација светитеља припада искључиво архијерејском сабору.“

Аутори култних списа о Лазару најчешће истичу три елемента светости – усековање, односно мученичку смрт, целе мошти и точење мира. Дакле, за установљење култа кнеза Лазара били су испуњени услови које поставља канонско право. Ипак, установљење култа световног лица у средњовековној Србији није било једноставно. Са становишта канонског права, светитељски култ је, природно, црквени чин, али у средњем веку, посебно у срединама где је спрега државе и цркве јака, култ превазилази верске оквире и добија шири друштвени, преваходно политички значај. С временом је, уколико није реч о архијерејима, црквени култ био резервисан само за Немањиће.

Портрети најистакнутијих Немањића живописани су у многим црквама. Исто тако, живописане су и генеалогичке ове владарске породице у познатим манастирима Грачаници, Дечанима и Пећи, седишту српске цркве.

Преко истакнутих Немањића, које је црква уврстила у ред светитеља, харизма се преносила на целу династију. Последњи Немањићи су истицали да су потомци светородног корена.

Поред црквених великодостојника који су проглашени за светитеље, житија се пишу само за чланове династије Немањића. Ђорђе Сп. Радојичић уочио је да су црквени људи у доба стабилне централне власти избегавали да у црквеним књигама помињу властелу. У Даниловом зборнику

„који у штампаној књизи обухвата 386 страна, има свега два световна лица за које се може мислити да се можда не односе на чланове династије (велики жупан Драгош, велики војвода Новак Гребострек)“.

Слављени су, према томе, само припадници владарског рода. Без обзира колико задужили цркву, нико из реда властеле није могао да добије култ уколико се претходно не замонаши.

Поред захтева канонског права, за канонизацију световних лица изграђена су друштвена мерила на основу устаљених обичаја. У ствари, друштвена мерила била су одлучујућа приликом канонизације световних лица. Када су у питању Немањићи, канонске одредбе су заобилажене.

Политички значај култа сузио је улогу цркве у канонизацији у оној мери у којој је централна власт била јака. За време снажне државе Немањића установљење култа световних лица у суштини се сводило на црквени обред више политичког него верског чина.

Описи смрти прилагођавају се потребама култа. Даје се нагласак детаљима који одговарају мученичком крају. Потискује се њен светов-

ни, витешки карактер. За установљење култа неопходна је мученичка, а не јуначка, витешка смрт.

Јунаштво у античком смислу неспојиво је са свешћу аутора култних списа, неспојиво је са култним жанром. Стога се у култним списима истиче усековање. Наводимо само један пример: *Нови мученик кнез Лазар в ланиту мачем посечен блажену коначну приет* (патријарх Данило III).

Очигледно је настојање списатеља да кнежев крај поистовете са смрћу хришћанских мученика. Постојаним наглашавањем усековања кнеза Лазара образовала се свест о косовском мученику. Уколико се непосредно не говори о усековању, као на пример *Похвалном слову кнезу Лазару*, у ствари, празничној похвали која је свакако написана за пренос моштију, кнежев крај вреднује се обиљем светитељских атрибута.

Опис смрти кнеза Лазара, дакле, опречан је опису његових истакнутих савременика. Кнез Лазар и Мрњавчевићи борили су се против истог непријатеља. Утврђено је да су деспот Јован Угљеша и краљ Вукашин имали далекосежан и амбициозан план. Браћа су покушала да истерају Турке, док је кнез Лазар био у положају да брани угрожену државу. Сва тројица су настрадала као вође хришћанских снага против *неверника*, али њихова смрт у старим списима нема исту вредност. Само један је признат као борац за Христа.

Погибија у туђини, према старим сведочанствима, није исто што и смрт у отачаству. Мрњавчевићима се у туђини затро траг. Истицање да су остали непогребени није случајно. Њихов крај предочен је савременицима као казна божија. Тиме је деспоту Угљеши и краљу Вукашину, вођама хришћанских снага на Марици, онемогућено установљење култа, ако је уопште ико од њихових сродника (краљеви синови, деспотица Јелена – монахиња Јефимија) и помишљао на тај чин.

Званично установљење култа светитеља онемогућено је и последњим Немањићима. И цар Душан и цар Урош умрли су као одучени, додуше, не од Српске, већ од византијске цркве. За разлику од истакнутих оновременика, који су, бар по мишљењу већине оновремених списатеља, неславно завршили, кнез Лазар је, не много после Косовске битке, овенчан ореолом мученика.

Кнежева погибија на Косову добила је још једну димензију. За њу се везују необична, небесна знамења – *Пре смрти тога на три године сунце у тами се промени, да се и звезде у подне највише и месец у крви, показујућу беду која ће бити од синова Измаљевић.*

Пренос моштију кључни је моменат установљења култа кнеза Лазара. Ако о самом чину канонизације нема изричитих вести, пренос моштију, могло би се рећи, окосница је, основна тема у *Слову о кнезу Лазару* патријарха Данила III и *Слову о кнезу Лазару* непознатог писца. Неки аутори о транслацији говоре као очевици. Патријарх Данило III обавештава нас да је одлука о преносу моштију донета у кући Лазаревића.

Млади кнез Стефан, с братом Вуком, предочио је мајци да је од бога и од људи зазорно што часне мошти њиховог оца нису положене у завештано покојиште (кнежева задужбина Раваница). Кнегиња Милица је услишила њихову молбу. Пре него што је свечана поворка кренула у Приштину, где је кнез Лазар после Косовске битке сахрањен, Лазаревићи су се саветовали са великодостојницима: *митрополитима, епископима, часним игуманима и са благородним* (властелом).

Монашки скроман, Данило млађи као писац не помиње своје име, али „сваки ред и простор између редова трепери од пишчева присуства.“

Видели смо, међутим, да су подељена мишљења о начину установљења култа косовског мученика. Они који не верују у званичну канонизацију кнеза Лазара, свесно или несвесно одбацују организовано установљење култа косовског мученика.

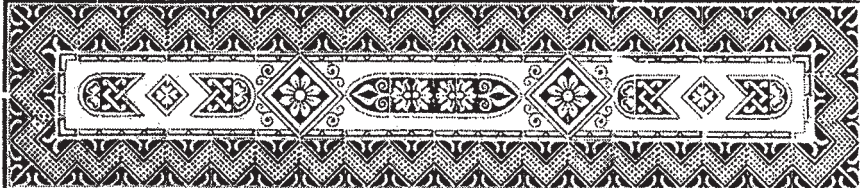
Заиста, велики део, ако не и већина култова код нас настала је спонтано. Црква их је накнадно прихватила. Али култ косовског мученика нема самоникло обележје. Спонтан карактер овог култа не може се бранити подацима старих, оновремених извора.

Пре свега, ниједном српском светитељу није посвећено више похвала, житија и богослужбених списа. Све говори у прилог раног преноса моштију па, према томе, и ране канонизације. Оба чина обављена су упоредо, годину или две после Косовске битке.

Раде Михаљчић

THE SERBIAN STATE AND CHURCH IN
THE 14TH CENTURY

Summary: The paper discusses the relations between the Serbian state and the church, i.e. between the states (Byzantium and Serbia) and the two Orthodox churches. It reviews the role played therein by: the *Syntagma of Matthew Blastares* (1355), adoption of Dušan's Code (1349, 1354), raising of the Serbian Archbishopric to the rank of patriarchate, coronation of Stephen Dušan as Tsar in 1346, reconciliation of the Serbian Church and the Constantinopolitan Patriarchate, and the canonisation of Prince Lazar.



271.222(497.11)-9“1879“
271.222(497.11)-74

СТИЦАЊЕ НЕЗАВИСНОСТИ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ И РУСИЈА 1879. ГОДИНЕ

Апстракт: Независност Србије промовисана на Берлинском конгресу (1878) поставила је и питање задобијања независности Српске православне цркве (СПЦ) од Цариградске патријаршије. Питање је покренула српска влада (председник Јован Ристић) у договору са кнезом Миланом и митрополитом Михаилом. Жеља српске стране била је да се до аутокефалности дође споразумно, уз благослов Патријаршије. Преговори су, уз прекиде, трајали скоро две године. Синодски Акт (Васељенске патријаршије) о признању независности СПЦ донет је 1. новембра (20. октобра) 1879. године. Русија је била у току преговора захваљујући извештајима и своје и српске дипломатије. Нема доказа да је утицала било на Патријаршију, било на српску владу. После куртоазне честитике поводом стицања независности СПЦ, Русија је позитивно утицала и на српску владу и на митрополита Михаила да се донесе Закон о црквеним властима источноправославне цркве (1890) којим је решен спор између државних и црквених власти у Србији.

Кључне речи: Српска православна црква, Цариградска патријаршија, аутокефалност, Русија, Закон о црквеним властима.

Санстефански уговор (3. март 1878. по новом календару) и Берлински конгрес (13. јун–13. јул 1878) произвели су разноврсне последице по српски народ у целини, његову државу и цркву. Независност Србије, што је промовисано у Берлину, као и преузете обавезе од стране српске државе, такође у Берлину, неодложно су захтевали регулисање низа питања, која су се тичала свакодневног живота, својинских односа, верских слобода, државних граница, трговинских уговора, развоја дипломатске службе – и Српске православне цркве (СПЦ) која је од 1831. године, уз сагласност Цариградске патријаршије, уживала аутономију.

На челу СПЦ у Србији од 1859. године налазио се митрополит Михаило (Соко Бања 1826, у световном животу Милоје Јовановић), цењени духовник, али и проноснирани русофил (образовао се у Духовној академији у Кијеву). По једном мишљењу митрополит Михаило (замонашио се 29. марта 1853. по с.к.), када је „преузео управу Цркве“ затекао је и „доста сређено стање“.¹ У својој књизи, објављеној 1874. године, митрополит наводи да је тада у Србији била 691 парохија, 731 свештеник, 373 цркве, 25 капела, 41 манастир и 138 калуђера, а становника у целој Србији – 1, 211, 676.²

Из аутономног положаја СПЦ проистицала је и обавеза српске државе да годишње плаћа 9 000 гроша Цариградској патријаршији на име мирије (данка). Иако та обавеза није била финансијски проблем за њу се везује први помен потребе да се покрене питање стицања независности СПЦ. Учинио је то председник српске владе Јован Ристић у свом писму 21(8) новембра 1877. године Филипу Христићу, српском посланику на Порти у Цариграду. Ристић обавештава посланика да у државној благајни има новца и да ће Патријаршији послати данак и то пропраћа следећим речима: „Ако Бог да, то ће јој бити последњи“.³ Од овог првог наговештаја проћи ће скоро две године до дана 1. новембра (20. октобра) 1879. када ће Цариградска васељенска патријаршија признати аутокефалност СПЦ.

¹ Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, Београд (1991), 2, стр. 360.

² Исто, 360-361. Према попису из 1884. године у Србији је живело 1, 901.736 становника. – *Историја српског народа*. Изд. Српска књижевна задруга, Београд, 1983, шеста књига, I том, стр. 8. (Даље: *Историја*)

³ Ђ. Слијепчевић, н.д., стр. 381. Душко М. Ковачевић, *Србија и Русија 1878-1889. Од Берлинског конгреса до абдикације краља Милана*, Београд, 2003, 117. И Слијепчевић и Д. Ковачевић позивају се на: *Писма Јована Ристића Филипу Христићу 1870–1873 и 1877–1880*, Београд, 1931.

Српско-турски рат, Берлински конгрес и неодложни државни послови, који су проистицали из новог статуса (независност) српске државе одложили су покретање црквеног питања на фебруар 1879. године. Тада је 23 (10) фебруара Ј. Ристић упутио Христићу следећу инструкцију:

„Са државом српском, повратила се у своју независност и Српска Црква. Ово правно и фактичко стање не би даље потребовало никакве формалне расправе; ни ми желећи да и даље останемо верни својим осећањима оданости према Патријарху Васељенском, нисмо ради да се од њега раскинемо без споразумљења и благослова Његове Светлости“.⁴

И три дана касније Ристић је поверљиво саопштавао Христићу да одвајање СПЦ од Цариградске патријаршије треба извести без заплета – анатеме што је задесило бугарску егзархијску цркву када се осамостаљивала.⁵ Ристић је веома јасно давао до знања да ће СПЦ поштовати ауторитет Патријаршије те да ће се према њој односити као према матери-цркви.⁶ Једноставно Ристић није желео осамостаљење „без споразума и благослова“.⁷

На челу Цариградске патријаршије од децембра 1878. године налазио се патријарх Јоаким III за кога се веровало да је пријатељ Словена те да је исказивао наклоњеност према српском митрополиту Михаилу. Сам патријарх Јоаким III обећавао је да ће водити нарочиту бригу о Србима ван Србије.⁸ За сваког просечног српског чиновника и припадника православне вере, акамоли за Ристића, државника већег формата, однос према Цариградској патријаршији био је одређен двоструким интересом: (1) осамостаљивање СПЦ; (2) позитиван однос према Србима у Старој Србији, али и Босни и Херцеговини.⁹

Јован Ристић, свакако тежећи позитивном регулисању односа са Цариградском патријаршијом настојао је да осигура помоћ Русије и

⁴ *Историја*, стр. 54.

⁵ М. Војводић, *Како је српска црква добила независност 1879. године*, у: *Историјски часопис*, књ. L (2003), Београд, 2004, стр. 89.

⁶ Исто.

⁷ Д. Ковачевић, н.д., стр. 118.

⁸ М. Војводић, н.д., стр. 89.

⁹ Према једном извору у Босни и Херцеговини уочи окупације било је 437 парохија са 470 свештеника и 51 калуђером. По другом извору у исто време у БиХ је било 235 православних цркава. – Ђ. Слијепчевић, н.д., стр. 478.

њене цркве. То јасно проистиче из његовог писма посланику у Петрограду Милосаву Протићу.¹⁰

Кнез Милан и митрополит Михаило у пуном договору са Ристићем, а удовољавајући и жељама патријарха Јоакима III, упутили су му одвојена писма 7. маја (25. април) и 16 (3) маја у којима су поставили питање стицања аутокефалности СПЦ. Кнез је обећавао настављање најсрдачнијих односа, а митрополит да Србија „жели видети и Српску цркву у положају што га собом доноси ново стање државе“.¹¹

Из преписке Ристић-Христић,¹² која је детаљно интерпретирана у српској историографији видљива су спорна питања (заостала мирија, положај егзархијских свештеника у новоослобођеним крајевима Србије, свето миро из Цариграда, могућност установљења патријарха српског), која су се појавила током разговора о осамостаљењу СПЦ. Разговори су се отегли дуже но што су српски званичници претпостављали. То није била само последица упорности у одбрани властитог мишљења, већ пре и заузетост Светог Синода и самог цариградског патријарха текућим неодложним пословима. Све то било је познато Христићу, али он је и поред тога констерниран (почетком октобра) писао Ристићу: „Ја не знам шта ћете сада с црквеним питањем нашим чинити, али ја само могу жалити што је толико труда и муке узалуд потрошено“.¹³

Кнез Лобанов, руски амбасадор у Цариграду био је у току разговора о српском црквеном питању у Константинопољској патријаршији. Христић је знао да је кнез у курсу од „почетка до краја“, да га наше црквено питање занима „врло јако“.¹⁴ Сам амбасадор је 25 (13) августа 1879. године писао свом министру да се воде преговори између српске владе и Константинопољске патријаршије, који нас морају да „интересују у вишем степену“. У наставку кнез је објаснио аутономију СПЦ, навео да су се кнез Милан и београдски митрополит Михаило обратили писмима васељенском патријарху, да би на крају закључио да политичка независност тражи аутокефалност.¹⁵

¹⁰ Д. Ковачевић, н.д., стр. 119.

¹¹ Исто.

¹² *Писма Јована Ристића Филипу Христићу 1870–1873. и 1877–1880*, Београд, 1931; *Писма Филипа Христића Јовану Ристићу (1868–1880)*, Посебна издања САНУ, Београд, 1953.

¹³ Д.Ковачевић, н. д., стр. 122–123.

¹⁴ Исто, стр. 123.

¹⁵ Российский Государственный Исторический Архив (РГИА), Петроград, фонд 797 – Канцелярия обер-прокурора, оп.49, ед.хр.205, л. 4.-Копия депеше князя Лоба-

У руском Министарству иностраних послова, истовремено са разумевањем осамостаљења СПЦ од Константинопољске патријаршије, уочили су да се јавља и питање положаја бугарског свештенства (духовенства), које се налазило у окрузима који су присаједињени Србији. Тако се за руско Министарство „дело о Српској цркви сјединило с делом о Бугарској шизми“.¹⁶ Амбасарод Лобанов саопштио је своме шефу да би требало покушати придобити на „нашу страну цркве Јерусалимску, Антиохијску, Александријску и Атинску“, а да је за то потребно да Синод да свој суд с канонске тачке гледишта.¹⁷ Амбасадор не наводи која је „руска тачка гледишта“.

Синодски Акт (Васељенске патријаршије) о признању независности СПЦ донет је 1. новембра (20. октобра) 1879. године. Потписали су га патријарх Јоаким III и девет митрополита. Акт, тј. одлука констатовала је „да црква у Србији од сада буде канонски самостална, независна и самоуправна“, а њена јурисдикција да се протеже и на новоприсаједињене епархије.¹⁸ Мерадавни световни и црквени органи и у Србији и у Русији, као и јавне личности „поготово слофенофилске оријентације овакву (позитивну) одлуку су и очекивали. То се лепо видело на прослави 25-годишњице епископске службе митрополита Михаила 26 (14) октобра 1879. године. Од неколико честитки истакнутих руских јавних радника, са становишта наше теме, издвајамо честитку словенофила Николаја Дурнова. Он је следећи своја црквена и политичка опредељења у честитки навео да ће митрополит Србије постати „врховном главом уједињења српске јерархије, као и то, да није далеко то време када ће не само Шумадија, већ и јерарси Босне, Старе Србије, Црне Горе, Херцеговине, Срема, Бачке и остале српске земље ујединити се у политичку и црквену целину“.¹⁹

нова из Буюкдере 13(25) августа 1879. No 131. Руски документи носе прво датум по старом календару, па после заграде по новом календару.

¹⁶ РГИА, Петроград, фонд 797- Канцелария обер-прокурора, оп.49, ед. хр. 205, л. 16 – Писмо МИД, 10 (23) октобра 1879 – *Графу Димитрију Алексевичу Толстому*. Толстој је ово писмо проследио Макарију митрополиту московском. – Исто, л. 22–23.

¹⁷ Исто.

¹⁸ Д. Ковачевић, н. д., стр. 123.

¹⁹ Ђ. Слијепчевић, н. д., стр. 384; Д. Ковачевић, н. д., стр. 124. И Слијепчевић и Ковачевић се позивају на: С. М. Димитријевић, *Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије, као православни јерарх, Србин, Словен и немар Југословенства*, Београд, 1933, стр. 33.

О стицању самосталности СПЦ, Руску православну цркву (РПЦ) прва је обавестила Света Васељенска Константинопољска патријаршија (тако стоји у руском документу) децембра 1879. године. Затим је митрополит Михаило 2. априла (20. марта) 1880. године (№ 546) известио Свети синод РПЦ о истом. Све то констатовано је на седници Светог синода 21(8) маја 1880. године, те је срочена топла честитка митрополиту Михаилу.²⁰ Касније (јуна 1881) честитку је упутио и митрополит Новгородски и Петроградски Исидор.²¹

Блиски односи између СПЦ и РПЦ прекинути су детронизацијом митрополита Михаила што је учинио лично кнез Милан Обреновић указом од 1. новембра (18. октобра) 1881. године. На место митрополита Михаила постављен је неготински владика Мојсеј.²² Митрополит Михаило био је међу првим жртвама наглашене преоријентације политике Србије на Аустроугарску. Инспиратор и извршилац аустрофилске политике били су Милан и Напредњачка странка (М. Пироћанац, И. Гарашанин, Ч. Мијатовић). Та политика вођена је све до абдикације краља Милана 6. марта (22. фебруара) 1889. године. Последице ове политике дуге око осам година одразиле су се и на тзв. црквено питање, које се „преобратило од чисто религиозног у строго политичко и принципијелно, а померило је руско-српске односе ка тачки скоро потпуне залеђености“.²³

Митрополит Михаило се вратио из емиграције у Београд 31 (18) маја 1889. године, а на пређашње мести враћен је 8. јуна (28. маја) 1889. године. Касније, сам је написао да је на „позив земаљске српске владе дошао у Србију из Русије и свечано, 28. маја 1889. године, лицем на први дан Св. Тројице враћен на управу Српске цркве, која је била окрњена са две епархије: неготинском и шабачком, које су укинуте 1886. године.“²⁴

Нашавши се поново на челу СПЦ митрополит Михаило се морао потрудити да „васпостави редован канонски поредак, који је био нарушен. Ово је било могуће само тако ако се укину измене и допуне Закона о црквеним властима од 31. децембра 1882, којима је влада и

²⁰ РГИА, Петроград, фонд 797 – Канцеларија обер-прокурора, оп. 49, ед. хр. 205, л. 47–48.

²¹ Д. Ковачевић, н. д., стр. 124.

²² А. Л. Шемјакин, *Митрополит Михаило у емиграцији (заједно са Николом Пашићем против Милана Обреновића)*. У: Зборник Историјског музеја Србије, Београд, 2003, 31, стр. 221; Д. Ковачевић, н. д., стр. 160.

²³ А. Л. Шемјакин, н. д., стр. 222.

²⁴ Ђ. Слијепчевић, н. д., стр. 412.

омогућила и легализовала нередовно стање у цркви“.²⁵ У том циљу израђен је пројекат новог *Закона о црквеним властима источноправославне цркве*.

Посредством руског посланика Александра Персијанија у Београду, митрополит Михаило је пројекат новог Закона доставио руском Министарству иностраних послова, а ово га је проследило Константино Победоносцеву, прокуратору Светог синода РПЦ. Нацрт закона Победоносцев је превео на руски, уручио га професору Ивану Троицком и замолио за стручно мишљење. Троицки је 3. децембра (20. новембра) 1889. године вратио нацрт са својим извештајем.²⁶ Из њега сазнајемо да је нацрт опширан, свестран, али да су сва питања на исти начин решена и у другим православним црквама, тј. да нацрт „стоји на општој историјској основи православља“. Даље професор наводи да у нацрту нема било чега што би угрожавало друге православне цркве. Вредно запажање професора Троицког било је да би нацрт закона могао бити измењен у Скупштини „а да смо ми Руси“ заинтересовани да се принцип воље божије (подвучено у оригиналу) у организацији црквеног система не замени принципом воље народне (подвучено у оригиналу). Ово образлаже речима да се примена овог другог принципа у организацији државног строја (система) Србије „ослабила нашу политичку везу са том земљом“, а да би примена истог принципа у изградњи црквеног строја ослабила нашу црквену везу са Србијом и ослабила општи положај Русије на Истоку. На крају професор Троицки каже да се „ми можемо савршено спокојно односити“ уколико дође до измена броја чиновника у српској цркви или до превођења српског митрополита у егзарха, или чак у патријарха.²⁷ Цитирано мишљење професора Троицког Победоносцев је усвојио и у писменој форми саопштио га министру иностраних послова Николају Гирсу.²⁸

Тих дана (крај децембра 1889) независно од постојања нацрта закона српска влада је преко Српске мисије у Русији молила Победоносцева да јој пошаље документе о устројству Руске цркве. Победоносцев је услишио молбу на чему се Мисија захвалила.²⁹

Пројекат *Закона о црквеним властима источноправославне цркве*, који је написан под надзором митрополита Михаила није био у

²⁵ Исто, стр. 413.

²⁶ РГИА, Петроград, фонд 797 – Канцелария обер-прокурора, оп. 59, ед. хр. 343, л. 1.

²⁷ Исто, л. 3–12.

²⁸ РГИА Петроград, фонд 797, оп. 59, ед. хр. 343, л. 50–53.

²⁹ Исто, л. 54, 56–57.

свему по вољи српској влади. Настао је спор у који се умешао руски посланик Персијани тако да је ипак Народна скупштина 10. маја (27. априла) 1890. године усвојила *Закон*. Ђ. Слијепчевић се позива на Слободана Јовановића који је утврдио „да се утицају Русије има да захвали што је Народна скупштина пристала да попусти. Тако је Закон од 1890. године био делом по њеном, а делом по његовом (митрополитовом) укусу“.³⁰

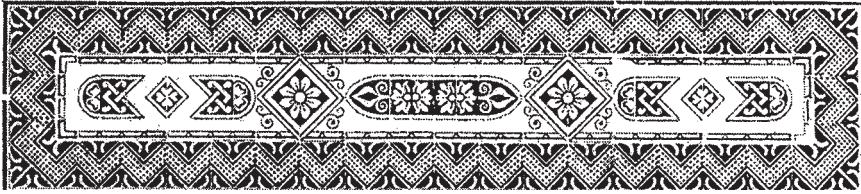
Имајући у виду све речено може се закључити да је Русија била у току преговарања о аутокефалности СПЦ. Нема доказа да је утицала било на Патријаршију било на српску владу, али имајући у виду њен целокупан однос према Србији може се претпоставити да је гледала благонаклоно на стицање независности СПЦ. После куртоазне честитке поводом задобијања независности, Русија је позитивно утицала на решавање спора између српских државних и црквених власти.

Никола Б. Поповић

ATTAINING INDEPENDENCE OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH AND RUSSIA IN 1879TH YEAR

Summary: The independence of Serbia on the Berlin Congress (1878) raised the issue of gaining independence of the Serbian Orthodox Church (SPC) from Patriarchate of Constantinople. The issue was launched by the Serbian government (President Jovan Ristic), in agreement with Prince Milan and the Metropolitan Mihailo. The desire of the Serbian side was to come to autocephaly agreement with the blessing of the Patriarchate. The negotiations, with interruptions, lasted almost two years. Act of Synod (Ecumenical Patriarchate) on the recognition of the independence of the Serbian Orthodox Church was adopted on 1 November (20 October) 1879. Russia kept informed during the negotiations by the reports of its and Serbian diplomacy. There is no evidence that Russian excerpted any influence on the Patriarchate or the Serbian government. After courtesy congratulations to SPC regarding independence, Russia had a positive effect on the Serbian government and the Metropolitan Mihailo to pass the Act on ecclesiastical authorities of East Orthodox Church (1890) which resolved a dispute between state and church authorities in Serbia.

³⁰ Ђ. Слијепчевић, н. д., стр. 114.



572.087:929 Сава, свети
27-36:929 Сава, свети

СВЕТИ САВА У БИОФИЗИЧКОЈ АНТРОПОЛОГИЈИ

Апстракт: Антропологија као наука је настала средином XIX века. Њен циљ и задатак је био да се на егзактан начин проучава настанак и развој биофизичких особина људских популација. Окосницу тих поучавања представља антропометрија која прикупља одговарајуће мере и на основи њих указује на биофизичке особине одређене личности или популације. Због тога визуелно проматрање нацртаних или на други начин приказаних људских фигура није узимано у обзир јер запажања нису била заснована на антропометријским чињеницама већ на визуелним опсервацијама које нису имале своју антропометријску потврду. Међутим, Ђузепе Серђи, познати италијански антрополог, у трећој деценији XX века увео је у антрополошку науку систем опсервација који му је омогућио расно груписање људских заједница које су живеле а неке и данас живе у медитеранским просторима и њиховом ширем залеђу. Методолошком приступу Ђузепе Серђија придружио се Бранимир Малеш, наш истакнути антрополог, који је, на основу фресака и другог визуелног материјала, скренуо пажњу на расно порекло Светога Саве (часопис „XX век“, Београд, 1929. године). Ова и сличне опсервације унеле су више светла у биофизички и расни развој људских популација на нашим просторима. Томе су допринеле такозване „описне мере“ до којих се дошло посматрањем и описивањем лика Светог Саве који се јавља на фрескама. Уосталом, то ће потврдити и овај осврт о биофизичким одликама Светога Саве.

Кључне речи: Свети Сава, Срби, фреске, историја, друштво, култура.

I

Поштовање Светог Саве

Свети Сава је најсветлија и најмаркантнија личност код Срба. Марко Краљевић је оличење јунаштва, Милош Обилић витештва а кнез Лазар Божије правде. Међутим, Свети Сава је повезао традицију са историјом, имагинацију са збиљом, људско са божанским. Немањиној држави Свети Сава је, преко брата Стефана, дао основно духовно и културно-историјско обележје оснивањем српске цркве. Свети Сава је, по схватању, скромни калуђер који се моли за спас свих и своје браће. У исти мах он је митско биће које свом народу свако добро и радост доноси. На тај начин Свети Сава је и у бити историје и у срцу народном потпун човек који у себи носи оно што је најбоље и најузвишеније у човеку.

У српском народу има много предања о Светом Сави. Многа од њих сакупио је и прокоментарисао Владимир Ћоровић у предговору књиге *Свети Сава у народном предању* (фототипско издање, Београд, 1990). Највећи број тих предања има своје корене у српској средњовековној држави. Сам пренос тела Светог Саве из Трнова у манастир Милешеву 1237. године дао је повода његовој посебној глорификацији, а убрзо потом Свети Сава је, као прави династијски, црквени и као народни светитељ постао предмет посебних похвала и приказа.

У краљевском кругу рашке државе Свети Сава и његов отац Немања, познатији као Свети Симеон, оглашавани су као заштитници целог народа и земље и помињани врло често у многим државним актима. У Милешеву је, пре свега ради значаја Светог Саве, једно време било и седиште херцеговачког митрополита. У 16. веку култ Светог Саве чувао је и добар део муслимана, можда још од своје хришћанске старине, о чему сведочи доста страних путника који су тада а и касније свраћали у Милешеву. Штавише, предање каже да су Турци спалили Светог Саву због тога што је један Турчин на Савином гробу у Милешеву био излечен од беса.

Има веровања да је Свети Сава и сада жив „ко свети Аранђео и свети пророк Илија“ и да је „и сада на земљи, али га ми не видимо“ – бележи Ћоровић.

Према Ћоровићевим истраживањима о Светом Сави се највише прича у областима његових манастира Студенице и Милешеве, затим у Херцеговини до Неретве, у Црној Гори и Боки Которској, у целој Босни, у Срему, у целој северној Србији, а на југ до Штипа, Кратова и Призрена. Сем овога нешто предања о Светом Сави има и у православним насељима Далмације, Лике и Баније. Н. Беговић саопштава да се „по Рвацкој, по Банији и Лици одржава завјетни пост Светом Сави“. У Земуну је Свети Сава већ 1812. узет за школског патрона. У Србији је то светковање уведено наредбом кнеза Милоша 1823. а законом од 13. јануара 1841. дан Светог Саве је у Србији обавезна школска слава. У Босни и Херцеговини од осамдесетих година 19. века постале су светосавске забаве врста националних ревија, врло популарних (В. Ћоровић, *Свети Сава у народном предању*, Београд, 1990, стр. 16).

Од 13. века сви дворски и црквени кругови Светог Саву славе као народног учитеља. Један запис краља Милутина из 1316. године помиње Светог Саву као „учитеља очјаства нашег“. Због тога није чудо што у народу има много предања која говоре о томе како је Свети Сава научио људе да праве сир, да киселе млеко, да на кућама постављају прозоре, да плету ужад, да тку, да ору, да шију – како је сам „показивао обрасце свим врлинама“ (В. Ћоровић, *Свети Сава у народном предању*, Београд, 1990, ср. 26–27). Због тога је и лик Светог Саве на фрескама и иконама изазивао и изазива поштовање народно у најширем смислу речи. Штавише, за неке од фресака, као што је случај са оном у Студеници, Савиној испосници крај Студенице и Милешеви, верује се да су рађене за Савиног живота и да су одраз његовог биофизичког изгледа.

II

Антрополошки лик Светог Саве

Антрополошка биофизичка истраживања у нашој земљи отпочела су случајно крајем 19. века. Углавном су то чинили странци који нису знали наш језик указујући на неке биофизичке одлике нашег становништва на основу личних импресија и на малобројним антропометријским подацима узетим на скромном случајном узорку. У новије време, упоредо са развојем критичке антропологије као науке, отпочела су и у нашој земљи систематскија, егзактнија и шира антропометријска и антрополошка проучавања савременог становништва, као и неких историјских популација. Такође је у последње време и у

нашој земљи обраћена одређена пажња антрополошким одликама и телесним особинама појединих историјских личности чији су земни остаци пронађени у гробницама у манастиру Студеници, манастиру Сопоћанима, манастиру Новој Павлици, манастиру Милешеви. Том скромном антропометријском опусу историјских личности овом приликом се придружују и антрополошки подаци о лику Светога Саве који се добија проматрањем фресака које су настале још за његовог живота у манастиру Студеници, Испосници Светога Саве више Студенице и у манастиру Милешеви. Питања о којима је овде реч имају шири антрополошки значај.

Имајући у виду значај и улогу Светог Саве у историји и народној традицији српској, наша историјска и биофизичка антропологија су покушале да установе неке антрополошке особине Светога Саве. Покушао је то, заправо, др Бранимир Малеш који је у осврту *Расно порекло Светог Саве* његове антрополошке особине довео у везу са биофизичким одликама становништва Балканског полуострва. Пошао је од чињенице да су Немањићи били „плати“ и да је ова антрополошка одлика повезана са изгледом њиховог народа у средњем веку.

Антрополошко биофизичко проучавање историјских личности нема у нас дугу историју. Својевремено је Нико Жупанић узео маску с лица Николе Пашића и Јована Цвијића.¹ Бранимир Малеш је, такође између два светска рата, подстакнут разматрањима италијанског антрополога Ђузепе Серђија, покренуо проучавање могућег расног порекла светог Саве.² Живојин Гавриловић је покушао да у једној средњовековној некрополи у Новом Брду утврди демографску структуру.³ Дотицао се ове проблематике, али у једном другом облику, Србољуб Живановић.⁴ Међутим, тек у новије време, у неким радовима Живка Микића, као што је, на пример, реконструкција лика Немањине жене Ане, односно монахиње Анастасије⁵ и у радовима Божине

¹ N. Županić, *Antropološki ocrт Nikole P. Pašića i Milenka Vesnića*, Etnolog knj. I (Ljubljana, 1927–1928); N. Županić, *Antropološki karakter Jovana Cvijića*, Etnolog knj. III (Ljubljana, 1929).

² B. Maleš, *Rasno poreklo Svetoga Save*, separat bez podataka.

³ Ž. Gavrilović, *Kraniometrijska ispitivanja srednjovekovnog čoveka sa Novog Brda u Srbiji*, Glasnik antropološkog društva Jugoslavije, knj. I (Beograd, 1964); Ž. Gavrilović, *Prilog srednjovekovnoj demografiji u Srbiji (Brestovik)* Glasnik Antropološkog društva Jugoslavije, knj. I (Beograd, 1964).

⁴ S. Živanović, *Bolesti drevnih ljudi*, Beograd, 1984.

⁵ Ж. Микић – Д. Тодоровић, *Антрополошки садржај Богородичине цркве у Студеници и реконструкција лика Ане – Анастасије*, Студеница у византијској уметнос-

Ивановића о антрополошким одликама династа Петровића, а посебно о антрополошким особинама Петра II Петровића Његоша и још неких историјских личности из Црне Горе,⁶ добили смо прве студије које чине прилог упознавању биофизичких одлика неких наших историјских личности. Ж. Микић и Б. Ивановић су имали пред собом земне остатке, остеолошки материјал проучаваних личности, па су на њему могли да примене опробане биометријске методе и на основу њих изведу поузданије закључке. Уз напред поменуте, у новије време се јавља ревносније проучавање остеолошког материјала средњовековних популација до кога се долази археолошким истраживањима средњовековних локалитета.⁷

О антрополошким биофизичким одликама Светога Саве може се говорити само на основу субјективних описа из литературе и непосредних опсервација на фрескама које су могле настати, можда, још за његова живота. Најприближнија томе је, вероватно, фреска из манастира Милешеве. На овој фресци свети Сава је представљен у стојећем ставу, окренут према посматрачу, тако да се може посматрати читав његов биофизички хабитус и на основу тога указати на неке евентуалне антрополошке одлике нашег средњовековног становништва.

Свети Сава је, по опису биографа, био леп и наочит младић. Особито је падала у очи његова дуга плава коса, плаве очи и стиснуте танке усне.⁸ Светозар Радојчић је нагласио да Теодосије као Савин биограф поступно мења лик свога јунака. Он пред нашим очима прелази од младића бодрога ока до старог архиепископа, искусног прелата, замишљеног мирног погледа, који се обраћа својој унутрашњости.⁹ У

ти око 1200. године, Српска академија наука и уметности, Научни скупови књ. XLI, Одељење историјских наука књ. 11, Београд, 1988.

⁶ B. Ivanović, *Dinasti Petrović – Njegoš, antropološko-kulturološki okvir*, Cetinje, 1992; B. Ivanović, *Antropomorfološke osobine Petra II Petrovića Njegoša*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, pos. izd. knj. 26, Odeljenje prirodnih nauka, knj. 16, Podgorica, 1994.

⁷ M. Đurić-Srejić, V. Radonjić i V. Nikolić, *Rezultati kranimetrijskih istraživanja skeleta iz de srpske srednjovekovne nekropole*, Glasnik Antropološkog društva Jugoslavije, knj. 31 (Beograd, 1995); M. Đurić-Srejić, V. Letić, V. Radonjić i B. Pejaković, *Ispitivanje morfoloških karakteristika zuba na srednjovekovnom skeletskom materijalu iz dve nekropole u zapadnoj Srbiji*, Glasnik Antropološkog društva Jugoslavije, knj. 31 (Beograd, 1995).

⁸ Uporedi: St. Stanojević, нав. дело, 109.

⁹ Св. Радојчић, *Лик Светога Саве у Доментијановом Животу и подвизима архиепископа све српске и поморске земље преподобног оца и богоносног наставника Саве*, Сава Немањић – Свети Сава, историја и предање, Српска академија наука и уметности, Научни скупови, књ. VII, Председништво, књ. 1, Београд, 1979, 220.

овом опису свети Сава је са великим ведрим очима, меке, седе, глатке косе. Тај лик је сачуван у Краљевој цркви у Студеници, а сличан је и оном на фресци у Испосници студеничкој.¹⁰ Лик из Краљеве цркве у Студеници је, сматра Радојчић, сасвим дискретан и углађен, сувише смирен и стран у односу на Светог Саву на унутрашњој припрати манастира Милешеве. Милешевски Свети Сава је, по Св. Радојчићу, богоносни отац, спиритуални лик неодољиве унутрашње моћи, сав у одушевљеном погледу, очију које гледају и зраче светлост. У великом милешевском портрету, по Радојчићевом виђењу Свети Сава садржи у себи све црте спиритуалног човека – и моћи и светлости мисли и фасцинирајућу снагу погледа. Свети Сава, по Доментијану, прозира седмосветла небеса,¹¹ а по архиепископу Данилу има *прозорљиве очи*.¹² Због овога лик Светог Саве из манастира Милешеве, сматра Св. Радојчић, превазилази границе средњовековне уметности, па тако портрет светог Саве, као израз духовне снаге, превазилази границе средњовековне мисли.¹³

Свети Сава је у доба изградње манастира Милешеве био зрео човек, са аскетским изгледом, али пун снаге. Уосталом, то се види и на самој фресци на којој је приказан његов лик, који је веома добро описао Н. Л. Окуњев.¹⁴ Лице Светог Саве на милешевској фресци је лице старијег човека са дугим, надоле опуштеним брцима, са широком брадом, са тамном проседом косом, подстриженом са стране у висини врата и са тонзуром – округло обријаним местом на темену, као симболом преданости Богу. Индивидуалне црте његове спољашњости изражене су великим носом са јасно наглашеним гребеном, са великим плавим очима бадемастог облика чији је поглед усмерен благо мимо посматрача, са борама које браздају његово чело и лепе-засто се разилазе од спољних углова очију. Десном руком Свети Сава благосиља, а у левој руци држи затворену, у жути повез укоричену и плаво овичену књигу.¹⁵

¹⁰ Б. Малеш, *Испосница и пештера Светог Саве више Студенице*, прештампано из „Просветног гласника“, бр. 3–5, Београд 1942, 2, 8–9.

¹¹ Св. Радојчић, нав. дело, 220.

¹² Ст. Станојевић, нав. дело, 109.

¹³ Св. Радојчић, нав. дело, 220.

¹⁴ N. L. Okunjev, *Mileševo, pamjatnik serbskago iskustva XIII v*, Praha, 1938.

¹⁵ N. L. Okunjev, нав. дело, 22, 63; S. Mandić, *Najstariji portreti Svetog Save*, Sveti Sava, spomenica povodom osamstogodišnjice rođenja 1175–1975, Sveti arhijerejski Sinod Srpske pravoslavne crkve, Beograd, 1977, 19.

Ово је, колико је мени познато, најпотпунији и најцеловитији опис лика Светога Саве у манастиру Милешеви. Од Н. Окуњева, с обзиром да се ближе није бавио биофизичком антропологијом, више се није могло ни очекивати. Лик Светог Саве на фресци у манастиру Милешеви је светлије комплексije. Такав је уосталом у то време био лепотни идеал чељадета које се описује са златно отвореном бојом. Из литературе се зна да су се доста дуго у нашој средини славиле *русе косе, златне плетенице, ружичасти образи и пребеле руке*.¹⁶

Са становишта биофизичке антропологије, лик Светог Саве на фресци у манастиру Милешеви се, без двоумљења, може сврстати у варијетет динарског типа беле расе. Према пропорцијама на фресци реч је о човеку високог раста. Рамена су релативно широка. Глава је брахикефална. База носа је спуштена. Нос је конвексан, скоро орловски, са мало наглашеним гребеном. Чело је високо. На челу се назиру овећи залисци испод косе која га на крајевима благо прекрива. Уочљиви су и наглашени прелази од чеоних ка слепоочним костима. Надочни луци су развијени и наглашени и на њима су широке и густе обрве. Лице је дугачко, са доста наглашеним мишићима. Јагодичне кости су доста изражене и веома размакнуте. Набори на челу, као и они који се пружају од спољних углова очију, доста су изражени и наглашени. Уста су релативно широка. Оивичавају их складне и танке усне, скоро естетски моделоване. Уши су дугачке са релативно дугом ушном ресом која је, по свему судећи, одвојена од лица. Брада и бркови су јаки и густе. Рамена су спуштена и надоле повијена. Али то не умањује њихову ширину која је изгледа већа од оне у појасу. Сликар ове фреске био је изванредан портретиста јер је назначио све битне одлике биофизичког хабитуса и нагласио детаље који су веома битни за антрополошка биофизичка проучавања, не само минулих него и рецентних (савремених) популација.¹⁷

¹⁶ К. Јиречек – Ј. Радонић, *Историја Срба*, II, Београд, 1952, 238.

¹⁷ Uporedi: B. Maleš, *Rase kojima pripadaju Srbi i Hrvati*, Socio-medicinski pregled, God. IX, oktobar, novembar, decembar (Beograd, 1937) 245.

III

Неки шири антрополошки проблеми

Лик Светог Саве на фрескама омогућава да се у видно поље антрополошких проучавања, као описне антрополошке мере, узму нека општија антрополошка питања и проблеми. Поред биофизичке конституције, боја коже, косе и очију, указује којем је расном варијетету припадала династија Немањића. Хроничари се слажу, а то донекле потврђује и лик Светог Саве са фреске, да је реч о особи која припада светлијој комплексији што визуелно потврђују и ликови осталих припадника из династије Немањића. Ове антрополошке особине које се могу видети на фрескама потврђују да су Словени, односно Срби, на Балканско полуострво дошли са особинама северног нордијског расног варијетета. Одликовали су се високим стасом, дуголинијском конституцијом, долихоморфном лобањом, светлом комплексијом. На високом и витком телу учавала су се широка рамена, сразмерно дугачки удови, уски кукови. Чело је било високо и натраг повијено. Надочне косту су биле јако развијене, потиљак је био истурен, прелаз између чеоне кости и слепоочни био је истакнут. Лице је било дугачко а брада изразита али заобљена. Нос је био дугачак, узан и прав. Ноздрве су биле танке и дугачке једна поред друге. Усне су сразмерне, моделисане. Кожа је ружичасто бела, коса плава, мека и таласаста. Очи су плаве или сиво плаве. Због тога су нам антрополошки подаци од несумњиве вредности за утврђивање етногенезе, етничког развика, етничких односа становника неке геоморфолошки или политички одређене територије.

Зна се да се Срби, све до продора Турака на Балканско полуострво, нису мешали са затеченим становништвом. Уосталом то и Душанов законик изричито забрањује. Исто тако доказано је да клима и географска средина у којој се живи, временом утичу на неке биофизичке особине становништва. То потврђују и ликови Немањића са фресака. Очигледно, неколико векова живота на Балканском полуострву било је добвољно да се Срби прилагоде географској и друштвеној средини у коју су доспели и постепено приме особине динарског расног варијетета и постепено потисну неке антрополошке особине које су биле донете из словенке прадомовине, са севера Европе.

*Прилагођавање Срба динарском
расном варијетету*

Ликови из владарске куће Немањића, који су представљени на фрескама, уосталом као и лик Светога Саве, у XIII веку, очигледно припадају динарском антрополошком типу. Али, сви су они представљени са отворенијом светлијом комплексијом, која има своје дубље историјске и биолошке корене. То потврђује да ликови владарске куће Немањића, као и лик светог Саве, имају своје антрополошке корене у словенској прадомовини, као што је то у свом *Уводу у историју Словена* још 1957. године утврдио знаменити пољски антрополог Јан Чекановски. Антрополошке особине старих Словена Чекановски сврстава у такозвани источнобалтички или лапоноидни тип, који се и до данас умногоме задржао код источних и западних Словена.¹⁸ Са таквим антрополошким одликама дошли су, изгледа, и Јужни Словени на Балканско полуострво. Посејали су светлију комплексију, широко лице попут монголског, са јако истуреним јагодицама и широким вилицама. Нос је био снижен у корену, а завршавао се округластим крајевима ноздрва.¹⁹

Неке антрополошке одлике Јужних Словена, а то значи и Срба, могу се уочити из бележака које су византијски писци оставили о њима. Прокопије је средином VI века нове ере оставио опис по коме се може оцртати антрополошки, а донекле и морфолошки изглед Словена, па самим тим и Срба. За Словене и Анте Прокопије каже да су „сви високи и необично јаки, а у погледу боје тела и косе нису ни одвише бели, односно плави, нити сасвим прелазе у црно, него су сви риђи (русне боје, риђи, црвенкасти)“.²⁰ Када је 591. године код Хераклеје први пут видео Словене, цар Маврикије се дивио њиховој импозантној постави, добрим телесним димензијама и пропорцијама удова. Разлика између тамнопутих растом ниских Хелена, Трако-Романа и Илиро-Романа (медитеранида) и дошљака са севера који су били знатно вишег раста и светлије *пуђе* комплексије, падала је у очи због своје контрастности²¹. Овакви контрасти остали су, изгледа, све до XV века, до продора Турака.

¹⁸ J. Czekanowski, *Wstęp do historii Słowian*, Poznań, 1957, 323, 339, 372, 376.

¹⁹ Уп.: В. Maleš, *Rase kojima pripadaju Srbi i Hrvati*, 254–255.

²⁰ *Византијски извори за историју народа Југославије*, том I, Посебна издања Српске академије наука и уметности, књ. CCXLI, Византолошки институт књ. 3, Београд, 1955, 29.

²¹ N. Županić, *Etnogeneza Jugoslovena*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 222 (Zagreb, 1920) 165.

Од XV века антрополошка слика се битно мења у нашим просторима. Због прилагођавања поднебљу, словенизације старобалканског становништва и због међусобног мешања балканских старинаца и словенских досељеника са севера, тамнопутост је све више долазила до изражаја и постајала доминантнија карактеристика. Разлог за то треба тражити у мешању Срба са затеченим становништвом и њиховој словенизацији.

По доласку на Балканско полуострво Срби се, у прво време, нису много мешали са затеченим становништвом. То је било забрањено и одговарајућим одредбама. Због тога су, захваљујући ендогамији и племенској егзогамији, доста дуго очували архаична старословенска антрополошка обележја, и с њима ушли чак и у позни средњи век. Међутим, када је у постнемањихком периоду, због продора Турака, дошло до ближег прожимања српског са старобалканским живљем, постепено је постала доминантнија тамна комплексција са брахикефалијом, за коју се чак претпоставља да би могла бити и аутохтона динарска антрополошка одлика. Временом се и код Срба постепено образовао динарски антрополошки варијетет који одликује: витак, висок стас, тамна боја косе и очију, округла глава, велика запремина лобање, дугуљасто лице, истакнут нос, оштре црте лица, упадљива физиогномија.²² Ово су потврдила и истраживања Божине Ивановића међу Дурмиторцима.²³

Прилагођавање природној средини, историјски развој и етничко обликовање српског народа показује да се и данас могу уочити неке антрополошке одлике које су биле својствене српском живљу немањихке епохе. У Србији се, као и на читавом српском етничком простору, наилази на динариде светлије комплексције. Руски антрополог Јан Деникер, који је живео у Француској, први је описао динарски антрополошки тип још 1899. године.²⁴ Утврђено је да се у данашњем динарском антрополошком варијетету јавља неколико огранака. Један од њих је херцеговачки огранак који одликује висок раст, тамнија боја коже, светла боја дужице и брахикефалија (округла глава). Иначе, динарски варијетет може бити тамније или светлије пути.

Плави или светли динарски антрополошки варијетет има светлу комплексiju. Боја косе је кестењасто плава, са дискретним црвенкастим примесамa. То је заправо, она *руса коса*, која је опевана у нашим

²² B. Maleš, *Rasno poreklo Svetog Save* (separat), 40.

²³ B. Ivanović, *Durmitorci, antropološke osobine*, Titograd, 1987, 143 i dalje.

²⁴ J. Deniker, *Les races et les peuples de la terre*, Paris, 1926.

народним песмама, црвенкасто плаве или жуто плаве боје. Црвенкасто плави тонови се доста добро виде на бради и брковима, док је кожа на лицу нешто јаче ружичаста а мање мрка у односу на класични динарски антрополошки варијетет.²⁵

Антрополошким проматрањима дошло се до сазнања да око Ужица има 22 до 24 процента плавооких а у мостарском крају их је чак било око 55 процената. Већи део савремених херцеговачких популација припада овом варијетету, који насељава многе српске етничке области, као на пример, Стари Влах, Рујно, крајеве око доњег тока Ибра и шире.²⁶

Припадници плавог динарског варијетета заступљени су шире у оквиру динарског географског одређења. Један такав антрополошки облик може се запазити и у Шумадији, затим у Зети, Старој Црној Гори и ширем динарском географском региону, а изван њега примећује се само спорадично и ретко. Морфолошке пропорције овог варијетета одговарају пропорцијама класичног динарског антрополошког варијетета, осим што је код њега телесна висина нешто мања у поређењу са класичним динарским типом (око 168 цм). Пропорције, хабитус и морфологија су динарске, а телесна висина је средња. То је онај ерски варијетет који има своје најрепрезентативније физиогномске представнике у југозападној Србији. Један такав облик описао је Јован Ердељановић код Куча у црногорским Брдима. Код овог типа превлађује средњи и повисок раст. Кожа је отворено мрке пути, због чега је дискретније изражено руменило на образима. Лобања је брахикефална, очи велике, плаве или тамноплаве, понекад мрке. Чело је високо, широко и пупчасто, а тело здепасто.²⁷ Сличне особине запазио је својевремено и Алберто Фортис (1774. године) код становништва Равних Котара, за које каже да су здепасти, плави, широка лица и затупасти, односно прћастог носа.²⁸

Проучавања Ника Жупанића, нашег веома истакнутог антрополога и етнолога, објављена у првим деценијама XX века у студији *Систему историјске антропологије балканских народа* указала су на процесе антрополошке трансформацију код Словена и Срба у балканским просторима. Жупанић је, такође, почетком XX века, у Србији нашао код Срба мушкараца 55 процената загаситих (тамније пути),

²⁵ В. Maleš, *Rase kojima pripadaju Srbi i Hrvati*, 248.

²⁶ Исто, 247.

²⁷ Ј. Erdeljanović, *Pleme Kuči*, Srpski etnografski zbornik, knj. 8 (Beograd, 1907).

²⁸ А. Fortis, *Viaggia in Dalmazia, Venezia, 1774*; Up.: В. Maleš, nav. delo, 243.

25 процената мешовитих и 17 процената припадника плавог типа. Код припадника женског пола загаситији тип је био заступљен са 51 а плави са 21 проценат. Светлија комплексција била је заступљена у смедеревском, шабачком и пожаревачком крају, а тамнија јужније и источније. Код становништва јужне и југоисточне Србије, особито код Шопова, биле су очуване особине првобитних Словена.²⁹

Савремени плави динарски антрополошки варијетет, који умногоме подсећа на биофизичке особине из династије Немањића представљене на фрескама у Милешеви, много више је код нас у народу заступљен него што то на први поглед изгледа. Уосталом то се јасно види и из студија професора Бранимира. Малеша, нашег познатог антрополога, који је на основу својих непосредних проучавања око доњег Ибра, Студенице, по Старом Влаху и Црној Гори, пронашао драгоцене податке о динарцима светлије комплексције. и тиме омогућио да преко тога успоставимо везу са нашим прецима који су живели у средњем веку.³⁰

Антрополошка анализа сведочи да се код Срба, као и код осталих балканских народа, вршила телесна метаморфоза лаганим мешањем и стапањем са затеченим живљем. Та телесна метаморфоза се може пратити по боји коже, косе и очију. У овим процесима многа старобалканска племена су се такође постепено словенизирала. О томе је у Црној Гори очувана и богата народна традиција која разврстава етничку структуру, а са њом и антрополошке карактеристике становништва у три крупнија слоја: најстарији, средњи и данашњи – најмлађи. Најстаријем слоју, по традицији, припадају *Грци* (ретко Римљани), Јаудије, Кричи, Шпаније, Букумире, Мацуре и други. Средњи слој су Лужани или стари Зећани који би временски одговарали средњовековном словенском становништву Зете. Најмлађи, данашњи слој, по традицији, а с времена на време и по историјским изворима, може се пратити до родоначелника братства и племена у XVI веку, односно до пада Зете под Турке крајем XV века. Реч је по 15 до 16 генерација уназад од којих многе тврде да имају своје исходиште у немањићком потомству или косовском племству.³¹

²⁹ *Enciklopedija Srba, Hrvata i Slovenaca*, Uredio St. Stanojević, knj. IV, Zagreb, 1929, odrednica: *Srbijanci*.

³⁰ B. Maleš, *O dinarcima svetlije kompleksije*, Glasnik Centralnog higijenskog zavoda, knj. XVII, sv. 4 (Beograd, 1934) 3.

³¹ P. Vlahović, *Na životnim raskrscima – prilozi proučavanju etničkih procesa*, Prijepolje, 1987, 128.

Лик Светог Саве са фреске у Милешеви, као што се види, уколико се упореди са садашњим нашим антрополошким изгедом, показује да се током векова, од XIII века наовамо, биофизички хабитус српског становништва мењао, јер данас у српском етносу, за разлику од средњег века, превлађује меланобрахикефалија, са тамном бојом очију и косе што је последица прилагођавања одређеној географској животној средини и употреби животних намирница које одговарају овом поднебљу. Промене се запажају и у другим антрополошким биофизичким одликама. Али, рецесивни – наследни – чиниоци, по неумитном закону генетике, као и лик Светог Саве на фрескама у манастирима, с времена на време нас потсете ко смо и како су у ранијим раздобљима изгледали наши преци.

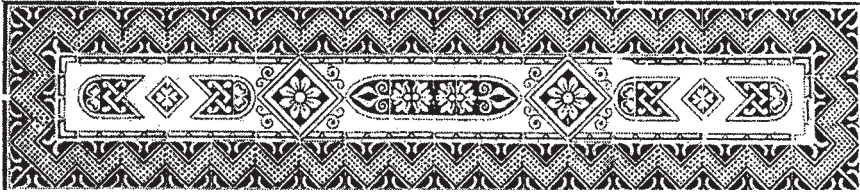
Петар Влаховић

ST. SAVA IN BIOPHYSICAL ANTHROPOLOGY

Summary: St. Sava is the most respected individual in Serbian people. His character connects tradition with history, imagination with reality, human with divine. Through his brother, king Stefan, and by establishment of independent Serbian orthodox church, he gave to Serbian people basic spiritual, cultural and historical marks. In the same time, he is, according to tradition, mythical creature that brings joy to his own people. Because of that St. Sava is individual that has all of the best and the most sublime characteristics in both historical and national understanding

Frescoes that show St. Sava show that Slavs (Serbs) came to Balkan peninsula with Nordic anthropological features. But from VI to XIV century they didn't make marital connections with residents that belonged to Mediterranean and Dinarian anthropological varieties. That mixing occurred after the XV century, after Ottoman arrival.

Dinarian anthropological variety prevails in Serbian people today and that occurred with Serbs adopting to Balkans geographic environment, using local food and mixing with residents. Those changes are, from time to time, suggested by laws of genetics which show how Serbs looked anthropologically in earlier ages. By comparison of anthropological marks on frescoes and modern anthropological marks it's clear that natural environment, biological, historical, social and other factors have influenced ethnic history of Serbian people.



929.52 Немањићи
821.163.1.09-94
94(497.11)“13/14“

РОДОСЛОВ НЕМАЊИЋА У ПЕЛУ
КОНСТАНТИНА ФИЛОСОФА
ЖИВОТ СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА
ДЕСПОТА СРПСКОГА

Апстракт: У *Животу* Деспотовом од Константина Философа (Костенечког) налази се и родослов Немањића чији је потомак био деспот Стефан по мајци Милици. Сасвим је могуће да је тај тзв. кратки родослов био исходиште свих потоњих српских родослова.

Кључне речи: Деспот Стефан Лазаревић, Константин Философ (Костенечки), српски родослови.

Изузетна личност нашег средњег века је несумњиво деспот Стефан Лазаревић. Био је кнез од 1389–1402. г., а онда деспот од 1402–1427. г. Храбар ратник и витез, способан државник, образован и талентован писац – достојан је изданак светородних Немањића и настављач, колико су то прилике дозвољавале, свих њихових настојања и прегнућа да од српског краљевства а онда и царства, створе респектабилну државу на просторима Југоисточне Европе.

Деспотово време јесте време релативне стабилности и несумњивог просперитета српске државе па у српску Деспотовину долазе многи образовани и школовани људи из других балканских земаља и у Деспотовом окружењу, уз његову несебичну помоћ, баве се књи-

жевним, преводилачким и преписивачким радом јачајући на тај начин културне темеље српске средине која их је примила у своје окриље.

Једна од таквих личности био је и Бугарин Константин Костенечки (Константин Философ – назван тако због свог несумњивог образовања и учености). Судајући према ономе што каже у своме делу познатом под насловом *Живот Стефана Лазаревића деспота српскога*¹ Деспот га је веома лепо примио и омогућио му не само лично усавршавање него и могућност да се позабави неком врстом реформе српског правописа као и исправком српских богослужбених књига, имајући за узор реформу бугарског патријарха Јефтимија чији је циљ био да се изврши поновни превод богослужбених књига према грчким обрасцима, јер је током многих векова преписивања долазило да кварења њиховог садржаја, што је било недопустиво с тачке гледишта православног учења.

Не упуштајући се у дубљу анализу овог Константиновог дела и, уопште, његовог културног и књижевног послеништва, што и није тема овог кратког осврта, задржаћу се на једној важној ствари која је значајна за све оне који се баве историјом српске државе од самих њених почетака и историјом њене најзначајније династије – династије Немањића. А реч је о родослову – ко су Немањићи, од кога воде порекло и како су завладали српском земљом.

О овоме Константин Философ говори у гл. 14, 15, 16. Деспотовог *Живота*. Наш велики научник, несумњиво најзначајнији истраживач српских родослова и летописа, Љубомир Стојановић² сматра да рукопис Деспотовог *Живота* није могао настати после 1430/31. г. Његово је мишљење да се настанак родослова може померити још неколико година уназад.³ Ако се према Љуб. Стојановићу родослови деле на тзв. опширне (ту би спадали Карловачки, Загребачки, Врхбосански итд.) и кратке Константинов родослов би спадао у ове друге. Стојановић сматра да је разлика у количини текста између опширних и кратких родослова могла настати на два начина: а) Константин је ове одељке који садрже родослов написао сасвим кратко а каснији преписивачи су их проширивали, б) одељци су били написани најпре опширно (пре

¹ У раду се служим својим преводом овога дела под насловом: Константин Философ, *Живот Стефана Лазаревића деспота српскога* у издању Издавачког фонда Српске православне цркве, Архиепископије београдско-карловачке, Београд, 2009.

² *Стари српски родослови и летописи*, средно их Љуб. Стојановић, СКА, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, прво одељење, Споменници на српском језику, књига XVI, Ср. Карловци 1927.

³ Нав. дело, XI.

1430. г.) а Константин је, према свом нахођењу, сачинио извод и унео у Деспотов *Живот*.⁴

Други наш значајан историчар, Димитрије Руварац, вели:

„Из 14,15 и 16 главе у животу деспота Стефана од Константина Философа поникли су родослови; или друкчије: те три главе у житију списаном г. 1430/31 костур су и основа родословима или и историографији нашој средовечној (тако!) у родословном облику“.⁵

То, другим речима, значи да Д. Руварац сматра како су каснији опширни родослови настали проширивањем Константиновог родослова. Међутим, Љуб. Стојановић сматра да су најпре настали опширни родослови, а онда је Константин из њега направио скраћени извод, о чему је већ било речи. И даље износи мишљење да је родослов настао пре 1431. године „негде у првој четвртини XV века за владе Деспотова“.⁶

И следећи наш велики научник, Стојан Новаковић, такође сматра да је родослов настао пре 1431. г. А до овог закључка је дошао на основу Загребачког родослова у коме се цар Ликиније још не назива Србином – тако се назива тек у Константиновом тексту.⁷ Љуб. Стојановић се са овим не слаже, али ова полемика захтева много простора и коментара па се овом приликом нећу тиме бавити.

Љубомир Ковачевић износи две могућности кад је реч Ликинијевом српском пореклу, а што налазимо код Константина. Према Љ. Ковачевићу могуће је да је то „Константинова комбинација“, а могуће је да је Константин, боравећи у Србији, наишао на такво мишљење у српској средини – наиме, да Немања води порекло од „Србина“ Ликинија и сестре цара Константина Великог. Могуће је да се Константин Философ, као странац, није усудио да у ово посумња или избаци из

⁴ Нав. дело XII. Љуб. Стојановић наводи да је досад (до његовог времена – Г. Ј.) познато и издато десет родослова. Они припадају, мање више, различитим редакцијама „али им је језгро садржине, о прецима и потомцима Немањиним, у свима једно исто, тако да се као несумњиво може узети да су сви потекли из једног оригинала“ (Нав. дело, XV). Садржина родослова може се поделити на четири неједнака дела: I О римским царевима пре Константина Великог, пише се о њему и о царевима који су му били савременици (бр. 1–6), II О Немањином пореклу, о њему лично, о његовој браћи и синовима (бр. 7–13), III О потомцима Немањиног сина Стефана (бр. 14–24) и IV О Вукановим потомцима (бр. 25) (Нав. дело, XV).

⁵ Нав. дело, XII.

⁶ Нав. дело, XII.

⁷ Нав. дело, XII–XIII.

свог текста родослова.⁸ Према мишљењу Љуб. Стојановића словенски преводилац Зонаре⁹ начинио је Ликинија Србином при крају прве пол. XIV века.

Погледајмо шта о томе кажу Загребачки и Карловачки родослов који су ближи оригиналу него остали.

Загребачки родослов садржи податак да је цар Константин поставио Ликинија, свога зета, ожењеног његовом сестром Констанцијом, за цара у Риму и на читавом западу. Овај је почео да прогања хришћане па се без икакве милости односио и према сопственој кћери Ирини коју је ставио на страшне муке, јер је била хришћанка. Његова супруга Констанција родила је мушко дете које је имало белу косу по чему је добило име Бела Урош. После очеве смрти Бела Урош је побегао у Захумље. Тамо се оженио ћерком „франчаског“ краља Аном и добили су два сина: Техомила и Чудомила. Техомил се оженио ћерком чешког краља (тако стоји у Врхобрезничком и Пајсијевом родослову) и изродили су четворицу синова: Завиду, Страцимира, Првослава и Стефана Немању.¹⁰

Овај родослов¹¹ нема податак да је Ликиније Србин. Тамо налазимо на податке да је Константин Велики, још као дете, пошао у рат против свог стрица Максентија у Рим. Приликом те битке на небу се појавио крсни знак и чуо се глас: „Царе Константине, овом потпором побеђуј враге своје.“¹² И као што је познато, Константинови војници победили су Максентијеву војску а сам Максентије удавио се у реци Тибру.

У Карловачком родослову нема ништа о знаку на небу нити о гласу који се том приликом чуо. По свој прилици преписивачи су, према сопственом нахођењу, одлучивали шта ће унети у своје преписе а шта неће.

У Пејатовићевом родослову стоји да се жена Беле Уроша звала Катарина, а Техомилова жена била је сестра „фарватског“ (хрватског-Г. Ј.) краља Званимира.

⁸ Нав. дело, XIV.

⁹ Јован Зонара, (средина XII века), најпре заповедник дворске гарде а онда монах у манастиру св. Гликерије. Писац је *Сажете историје* која почиње стварањем света а завршава се доласком на престо Јована Комнина 1118. г. (Х. Г. Бек, *Путеви византијске књижевности*, Београд, 1967, 48–49.)

¹⁰ Нав. дело, XX.

¹¹ Нав. дело, XVII.

¹² Нав. дело, XVII.

У Новаковићевом родослову читамо да је Константин имао сестру Констанцију, коју је удао за Ликинија. Из тог брака родио се Бела Урош; а он је имао два сина: Техомила и Чудомила; Чудомилови синови били су: Завида, Страцимир, Првослав и Стефан Немања¹³.

У свим родословима, сем у Пајсијевом, Немања је Константинов праунук, мада их дели читавих 800 година! Ово је у великој мери ставило под сумњу историјску вредност дела Константина Философа – било је великих недоумица у науци: како је то Константин могао написати? Није се узимала у обзир могућност да су каснији преписивачи могли унети многе нетачности и произвољности у родословни текст. Такође нису обратили пажњу да је Константинов текст родослова у целини унет у један од једанаест руских хронографа прве редакције. Тамо се исправља на три места текст који се налази у Константиновом *Животу*. Код Константина стоји да је Конста (Зелени) имао три сина: Константина, Константија и Консту, што је грешка, јер су се тако звали Константинови синови „којима је оставио царство.“

У руском хронографу налазимо на следећи текст:¹⁴ „Овај Конста Зелени роди три сина, великог Константина, Јанавилијана и Далматина“.¹⁵ У паралипомену¹⁶, одакле је ово узето, пише да му је Константин био син од прве жене; са другом женом, Теодором, ћерком Максимилијана Јеркулија, имао је два сина: Константина који се још звао и Анавилијан и Констанција.¹⁷

Као закључак овоме делу рада потребно је рећи следеће: код Руса летописна књижевност почиње од почетка друге пол. XI века, а код Срба „тек почетком друге половине XIV века.“¹⁸ Словенски летописи (и код Руса и код Срба) настају под утицајем превода хронике Георгија Монаха, који је познат под надимком Амартол (Грешник). Он је у време цара Михаила III (824-867) написао *Кратку хронику* од које ће касније потећи византијска хронографска дела. Ова *Хроника* преведена је на словенски језик између 945. и 960 и Словени су из ње црпли „прва озбиљнија историјска сазнања мимо Библије.“¹⁹

После свих података изнетих о родословима наводим читав текст – и то би био завршетак овога сасвим сажетог прегледа о родослову

¹³ Нав. дело, XX.

¹⁴ Превод је мој.

¹⁵ Нав. дело, XXI.

¹⁶ Накнадни прилози или допуне неког дела.

¹⁷ *Стари српски родослови и летописи...*, XXI.

¹⁸ Нав. дело, LXXXII.

¹⁹ Х. Г. Бек, *Путеви византијске књижевности*, 48.

Немањића а у оквиру тога и о родослову и пореклу деспота Стефана Лазаревића – Константиновог родослова који је, како је то и раније речено, могући родоначелник српски родослова, одн. да је он био основа од које су потекли каснији проширени родослови, како је то тврдио Д. Руварац.

О Деспотовом пореклу говори Константин у 14, 15, и 16. гл., али још раније, у 1. глави он каже: „*Овај (Деспот) засија, дакле, од Далмације Дакије, (земље) данашњих Срба.*“²⁰ И потпуни текст *Родослова* гласи овако²¹:

14. Прелазимо на родослов. Беше Конста Велики, по надимку зелени, отац Константина Великог, муж у свему кротак, који љубљаше благочашће. Зато хришћане примаше царствујући у Вретанији, у доба кад се (и) Диоклецијан и Максимилијан Херкулије, (који), пошто побише многе хиљаде хришћана, одрекоше царства и живеху као прости (људи). Максимилијан се одржа на истоку, и у њега, мучитеља, Константин Велики беше талац. А Максенције у самом великом Риму цареваше.

15. Велики Конста роди три сина: Константина и Констанција и Консту и кћер Констанцију, коју је Велики Константин удао за Ликинија, (а њему је) доделио грчки део Царства, јер је чуо за страшна рушења и мучења. Овај Ликиније беше далматински господин, родом Србин; са Констанцијом роди сина Белу Уроша; а Бела Урош роди Тихомила; Тихомил роди светог Симеона (Немању); свети Симеон роди са супругом три сина: Стефана, првовенчаног краља, и Вукана, великог кнеза, и Растка, касније названог Сава, првог српског архиепископа. Он је брата свога Стефана крунисао за краља. Краљ Стефан роди четири сина: Радослава, Владислава, Стефана (и) Предислава. Стефан доби придевак Урош, према својој прадеди, тј. храпавом краљу. Овај роди два сина: Стефана и Милутина, бањског краља. Милутин роди Константина и Стефана Дечанског; (Стефан) Дечански роди два сина Душмана и Душана (тј. Душану). Тај Душан (Душана) преступи заповести отаца својих и самовласно се прогласи за цара. И роди сина Уроша; Урош није имао деце и без потомства оста лоза та.

16. Ево и друге гране родослова: Вукан, други син светога Симеона, брат светога Саве, велики кнез, роди сина жупана Димитрија, у светом монашком образу Давид. Овај Давид роди Вратислава кнеза. Вратислав роди Вратка кнеза. Вратко роди кћер Милицу. Она је била супруга великог кнеза Лазар; родила је три сина: овога преславнога

²⁰ К. Философ, *Живот Стефана Лазаревића...*, 19.

²¹ Текст родослова налази се на стр. 26–28 мога превода (в. нап. 1).

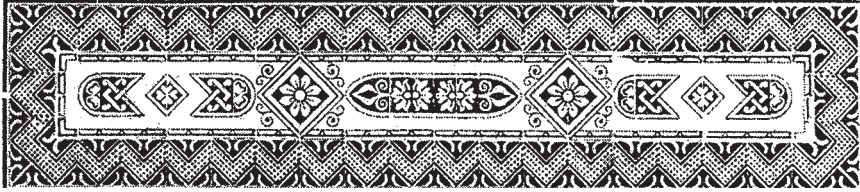
деспота Стефана, и Вука, и Добровоја. И лоза та изобилно процвета. (Не зна се) да ли (захваљујући) Константину или Ликинију. Јер Исак, рече, роди Рагуила, Рагуил роди Зара, Зар роди праведног Јова. Погледај само колико цветова одгаји и овде Бог Авраму и Исаку.

Гордана Јовановић

THE NEMANJIĆ GENEALOGY IN CONSTANTINE
THE PHILOSOPHER'S WORK
"THE LIFE OF STEPHEN LAZAREVIĆ, SERBIAN DESPOT"

Summary: "The Life" of the Despot by Constantine (Kostenečki) the Philosopher also contains a genealogy of the Nemanjićs, whose descendant on his mother Milica's side Despot Stephen was. It is quite possible that the so-called brief genealogy was the source of all the later Serbian genealogies.

Key words: Despot Stephen Lazarević, Constantine (Kostenečki) the Philosopher, Serbian genealogies.



821.163.41.09-93-1

СВЕТИ САВА У СРПСКОЈ ПОЕЗИЈИ ЗА ДЕЦУ

Апстракт: У раду се представља песнички приступ лику и делу Светог Саве у српској поезији за децу. Певајући о њему, песници су спајали васпитну, моралну и сазнајну улогу поезије, настојећи да развију врлине младог читаоца. Међутим, песме никада нису морализаторске, већ су подстицале дечју стваралачку машту и биле хуманистички ангажоване. Међу ауторима били су и најпознатији српски песници, али и они чији стихови нису увек имали високу уметничку вредност. Зато је овде реч о песмама које су својом лепотом погодиле развијању стваралачког приступа сагледању стварног света и будиле интересовање младог читаоца за историју, културу и моралне вредности српског народа.

Кључне речи: Свети Сава, светосавље, просветитељ, Српство, Српчад, цркве, школе, молитва, химна.

У српској поезији за децу Свети Сава био је непресушни извор надахнућа песника који су, у складу са традицијом, од његовог лика створили симбол духовног и световног мира и остварили тесну везу између вере и поезије.

Певајући о Светом Сави, наши песници су у песмама намењеним најмлађима спојили сазнајне, васпитне и моралне циљеве поезије. Настојали су да развијају врлине младог читаоца и оплемене његову

личност, саопште неку истину или поуку и да га науче разборитости. Међутим, циљ им никада није био морализаторски. Интензитет песничке визије морао је да подстакне дечју стваралачку машту јер дете свет доживљава срцем и сањалачки, па степен његовог душевног развоја, обим знања и животног искуства, као и емоционална стања, утичу на његов однос према делу. Песме о Светом Сави и његовом делу хуманистички су ангажоване и воде најмлађе у свет лепоте и узвишених духовних вредности, улепшавајући им живот и помажући им да стасају у праве људе свесне значаја историје и културе свога народа у којем је Савина личност оставила неизбрисив траг. Он је био „највриједнија пчела која је иза себе оставила пуну кошницу слатког меда којим су се хранила српска дјеца до данашњег дана“.¹

Песме о Светом Сави у српској поезији за децу² могу се груписати у неколико тематских кругова од којих је најшири је онај који обухвата песме о одласку најмлађег Немањиног сина на Свету Гору и његовом замонашењу.

У познатој песми Војислава Илића *Свети Сава* песник је овековечио животну одлуку младог принца Растка да се замонаши и нагласио велику разлику између телесних и духовних напора. На почетку млади читалац види најмлађег сина Стефана Немање како у поноћ стоји на затвореној капији светогорског манастира у којем ће се замонашити и моли:

„Већ је прошло тавно вече, и нема се поноћ хвата,
Седи оци, калуђери, отвор³те ми тешка врата.
Светлости ми душа хоће, а одмора слабе ноге,
Клонуло је моје тело, уморне су моје ноге –
Ал³ је крепка воља моја, што е ноћас вама води,
Да посветим живот роду, отаџбини и слободи.
Презрео сам царске дворе, царску круну и порфиру,
И сад ево светлост тражим у скромноме манастиру.
Отвор³те ми, часни оци, манастирска тешка врата,
И примите царског сина ко нјмлађегсвога брата...“⁴³

¹ Митрополит дабробосански Николај, *Духовна љепота Светог Саве*, Православље, бр. 1005.

² Највише таквих песама има у књизи *Свети Сава у песамама*, Београд, 1997. Ова антологија у целини садржи збирку *Свети Сава у народним и уметничким песамама* коју је 1935. године саставио и приредио Урош Џонић, као и шири избор песама о Светом Сави, написаних од 1935. до 1997. године, који су приредили Александра Вранеш и Бојан Ђорђевић.

³ Стихове наводимо према књизи *Свети Сава у песамама*, Београд, 1997, стр. 175.

Тешка манастирска врата се отварају, а сова крештећи одлети у мрак. Уморном путнику отвориће монах настојник, тј. чувар, који држи буктињу. Он ће га пољубити и кроз сузе рећи да га калуђери примају у своју заједницу.

Пустивши Растка да говори, Војислав Илић сугестивно истиче да је небеско и духовно важније од свега земаљског и да треба тежити испуњењу својих жеља, али само ако смо сигурни да искрено желимо да се оне остваре.⁴ У складу са тим је и портрет уморног младића који је представљен као „безазлено босо дете“ високог бледог чела и замршене густе косе. Међутим, упркос умору, чело му је красила „божанствена мудрост“.

Та ноћ је била чудесна јер слава тог детета није потамнела ни много векова после овог догађаја. Принц Растко је заувек отишао из световног живота, а у светогорском манастиру родио се монах Сава који је Србима подигао неразрушиву духовну задужбину, сјединивши јеванђеоску реч са овоземаљским животом свога народа.

На самом почетку друге Илићеве песме са истим насловом видимо младог Растка који „живо лупну“ на врата манастира. Ту га, за разлику од претходне песме, дочекује игуман. Тако песник наглашава важност младог госта. Старешина манастира пита се ко је тај момак и какав јад га мучи, па, у олујној ноћи, тражи спас. Символиком мрака и олује песник је дочарао Расткову душевну борбу у којој ће мрак световног живота бити побеђен светлошћу душе. Зато младић изнад главе држи упаљену буктињу. Његов портрет је овде развијенији: огрнут је црним себарским плаштом, по плећима му пада коврцава коса, опасан је ликом, а о врату му „само крст трепери у сувоме злату“ као једини знак дворског сјаја који заувек напушта, али и као симбол духовног богатства које пружа вера. Над његовом главом „сјајан колут сија од најлепшег зрака“. Тим, последњим, стихом наглашена је поента песме: Растко, тј. будући монах Сава, задобио је радосно светло свете лепоте бесмртности кроз Бога.

Милорад П. Шапчанин своју песму *Свети Сава* почиње Растковим одласком из очевог дома у Свету Гору где је, у „...иночкој црној ризи“, проводио дане у молитви и подвизању. Служио је Богу

⁴ У служби ове поруке су и симболи који подстичу младог читаоца да размишља и открива њихово значење: царски двор, круна и порфира симболизују богатство, лагодан живот и моћ, својим злослутним крештањем и губљењем у ноћи сова означава пораз смрти и духовног мрака у борби са чистотом душе, а буктиња значи светлост духовног живота и вере јер је држи монах.

и своје народу, помирио браћу и поставио темеље самосталне Српске цркве. Песник нарочито истиче Савину праведност. Пред њим су сви једнаки јер припадају једном телу, тј. Српској православној цркви:

„Отрок, себар и властелин
Пред тобом су били равни,
Сви чланови једног тела
Неразлучни, пуноправни.“⁵

Сава је око себе окупљао малу децу, „српску наду“, и учио их писмености и раду, а награда за тај труд био му је Божји благослов.

Песма се завршава поучним називом Светог Саве да научи Србе да васпитају и уче, да се одричу „таштих части“, да носе терет живота без жаљења и да у грудима увек буде „срце чисто, задовољно“.

У песми *Свети Сава* Ј. Васићева пева о томе како је Растко оставио двор, где му је остала мајка, заборавио браћу и тајно отишао од оца. Презрео је све радости овог света јер му је једини циљ био да служи народу. Борио се за слободу своје вере, помирио завађену браћу, подигао прве школе, свуда зидао манастире, тешио невољне, помагао беднима и својим трудом и добротом уздигао Српство.

Кад је умро, каже песникиња, „с њим угину многа нада“, а у време ропства под Турцима српски народ надао се спасењу са Савиног гроба и ту се молио Богу. Зато је Синан-паша спалио светитељеве мошти. Међутим, остао је вечни спомен и песма се завршава химнички:

„За његова света дела
Њега свуда Србин слави.
Ускликнимо и ми данас:
Слава, слава Светом Сави.“⁶

О томе да је Растка привлачила Света Гора и духовни живот, пева и Свет. Ј. Живановић у песми *Свети Сава*. На почетку песник истиче како је српски принц на очевом двору слушао шта калуђери причају о Светој Гори и поред њих је и заспао. Сањао је то свето место, па је одлучио да пође тамо. Потом је лапидарно описано његово путовање

⁵ *Свети Сава у песмама*, стр. 136.

⁶ Нав. дело, стр. 256.

(које се не помиње у другим песмама које говоре о његовом одласку у Свету Гору).⁷

Кад стигне пред манастирска врата, одмори се и закуца. Отвара му стари монах.

За разлику од песама у којима сами аутори откривају читаоцу ко је младић који касно узнемирава калуђере, овде се Растко сам представља и каже да је син српског жупана, да долази издалека и да је путовао „небројено – много дана“. Затим песник укратко транспонује сцену замонашења из Теодосијевог *Житија Светог Саве* у којој се говори о доласку потере коју је послао Немања:

„(...)

И калуђер Растко беше

До сванућа беле зоре.

А потера када стиже

Већ је рухо обукао,

Игуман му калуђерско

Беше име Сава дао.“⁸

Песма се завршава стереотипно, без икакве везе са обрађеном темом. Песник у последњој строфи каже да на све стране ђаци славе своју славу и певајући помињу

„српског свеца Светог Саву“.

Миладин К. Николић – Расински у дугачкој песми *Свети Сава* пева о томе како је принц Растко постао монах Сава, Савином просветитељском раду, смрти, проглашењу за светитеља, спаљивању њего-

⁷ Ти стихови гласе:

„На заходу сунце беше,
Када Растко стиже к мору,
По високим кубетима:
Познао је Свету Гору!
Закуца му бурно срце,
К манастиру он се диже,
У великом ноћца беше
Кад пред света врата стиже.“

Исто, стр. 275.

⁸ Исто, стр. 276.

вих моштију и обавези српског народа да слави Светог Саву и његово дело јер ће тако опет бити уједињен.

На почетку песме песник варира мотив Растковог бекства у Свету Гору.⁹ Најмлађи Немањин син препушта својој старијој браћи да оружјем, уместо пером, стичу славу, а он ће се вером борити за државу.

Кад је примио постриг, забрујала су звона са манастирских цркава Свете Горе. То симболично говори о значају његовог замонашења – владарски син постао је калуђер.

После овога, песник велича Савин просветитељски рад, а онда кратко констатује да је овај велики човек умро у Трнову и да га је Црква прогласила за светитеља.

Отада га слави цео српски народ, па Синан-паша није могао да уништи спомен на њега иако је наредио да се спале његове мошти. Зато се песма завршава родољубивом химничком поентом:

„А његова свака мис’о
Подизаће борцу нове,
Дух Јединства, што је пис’о,
Водиће нас кроз векове.

И велики Српски Народ
Од туђина мучен, кињен,
Опет биће што је био,
Опет биће уједињен!“¹⁰

Исти аутор је у песми *Свети Сава*, као и Ј. Живановић у својој истоименој песми, такође опевао ту епизоду из Теодосијевог дела.

⁹ Растко каже:

„Нећу скиптар, престо нећу,
Мени друга слава треба,
Друге тежње мене крећу
Што до самог стижу неба.

Идем тамо где се знањем
Човек спрема да се бори,
Идем с надом и уздањем
Светом Месту, Светој Гори!“

Исто, стр. 285.

¹⁰ Исто, стр. 288.

На почетку песник каже како је Растку било тешко „у сјајном двору, у престоној Раси“. У Светом писму нашао је смисао живота и своју мисао водилу у будућност.

Нико није могао открити ову његову тајну и једне ноћи отишао је, са монасима Светогорцима, са очевог двора. Родитељи за њим шаљу потеру, надајући се да је бекство само хир несталне младе душе и да ће се син смиловати њиховом болу.

Коњаници су га свуда тражили, па су стигли и на Свету Гору. Веома је успео контраст између претње вође потере¹¹ монасима и Растковог одговора у којем се младић морално издиже над осионим ипархом:

„Каж’те мом оцу да не тужи,
И мајци каж’те о свему.
Нос’те им поздрав и моје косе
За спомен на свога сина
Да ме све жеље у Цркву носе,
Она ми је љубав једина!
Сви у корице мачеве своје!
То дужност збори вам сама,
Овде, где божје светиње стоје
Мир је и љубав сама.“¹²

Од тада су, каже песник, протекли многи векови у борби за наша права, а у српским црквама и школама он се слави и пева му се јер је „наш Свети Сава!“ Завршавајући песму овако, аутор жели да скрене дечју пажњу на однос према српској традицији коју треба чувати јер је Свети Сава њен нераздвојни део.

У песми *Српска вила* овај аутор бајковито је певао о Светом Сави. Враћа се у давна времена када није било школа ни штампарија и знање се ширило захваљујући манастирима у којима су први српски ђаци научили да читају и пишу. У то доба Србијом је летела Српска

¹¹ Он прети:

„Наш моћни, свети Господар даде
Свима поруку ову
Да нам се каже све шта се знаде
О сину његову.
Зато нам жељу, Светости, чујте,
Каж’те нам истину праву.
Ако је Растко ту, казујте,
Да сачувате главу!“

¹² Исто, стр. 346.

вила, тј жеља за знањем. Једном је долетела на Немањин двор и тајно, ноћу, надахнула Растка да пође путем просвећивања „да без знања род не трпи“. Предала му је своју буктињу и књигу и одлетела, а Растко је отишао у Свету Гору и замонашио се. Од тада му је наука била „сва љубав и сва слава“. Постао је поглавар Српске православне цркве и отворио прву школу. Био је „дика роду, свети борац и учитељ“.

Други део песме говори о Савиној смрти. Док га је Бог позивао себи, слеће Српска вила и доноси захвалност српског народа, рекавши му да ће од тог тренутка он бити Свети Сава коме ће Српство певати химне, а славиће га српске школе и свако наше дете.

Песма се завршава двема строфама које као да су њен епилог. Аутор каже да познаје Српску вилу која га надахњује и он јој отпева „ђачким српским песмицама“.

Стихови песме *Свети Сава* Анке М. Тошић подсећају на песнички поступак Војислава Илића. Песникиња пева о Растковом замонашењу и варира дијалог са седим калуђером који је у умном младићу препознао Немањиног сина.¹³ После тога пева о Савином подвижништву и просветитељском раду, желећи да развије љубав младог читаоца према школи, цркви и своме народу.¹⁴ У једној строфи поменула је испаливање светитељевих моштију на Врачару како би песму могла завршити позивом Српству да се одужи Светом Сави тако што ће прионути да скупља средства да се доврши „свети храм“ који му је посвећен.

Песма о Св. Сави Душана Муждеке занимљива је јер песник пише у женском роду пошто је намеравао да је рецитије девојчица која, на самом почетку, каже да је, кад је била мала, „одистински веровала мајци“. Тако песник истиче како дете буквално схвата свет приче и да није равнодушно према емоционалном слоју дела.

Мајка је причала о Растку који је волео самоћу и књиге о Богу и Светој Гори где се душе циновском снагом боре против искушења. Младић је тамо одбегао упркос сузама родитеља и замонашио се. Душа му је пошла за „светом царевином духовне лепоте“ и могао је да сагледа истину о своме народу:

¹³ У песми Војислава Илића Растко се сам представља настојнику манастира.

¹⁴ Ти стихови гласе:

„Подизао цркве, школе,
У Српству за мили род,
Све просветно што имамо,
Његових су дела плод.“

Исто, стр. 334.

„Та мој народ још у мраку спава,
 Црном мраку духовне слепоће,
 А сусед му, просвећен и уман,
 Мудро ћути, плен погодан вреба!
 Школа, школа мом народу треба,
 Да и њему сунце сине с неба,
 Да дочека будућност у сјају
 Што га само зраци Духа дају.“¹⁵

Из прошлости песник се враћа у садашњост. Девојчица је старија и сада може да разуме значај Савиног просветитељског рада. Захвална је светитељу и, док занесено гледа слику „Свети Сава благосиља Српчад“, осећа како јој душа побожно лети у висине, „тамо Богу близу“, да би могла пољубити Савину црну ризу. Тако аутор наглашава идеју да тек дете-ђак може да прихвати уметничко дело као израз лепоте.

Свет песме супротан је стварности младог читаоца и зато се песма завршава варијацијом Химне Светом Сави:

„Зато, сестре и другови драги,
 Подигнимо с побожношћу главе
 Пут небеса где станује Сава
 и кликнимо побожно и топло:
 „Слава Теби наш поносе, слава!“¹⁶

Растково бекство у Свету Гору, које је описао Теодосије у Савином житију, било је инспирација и М. Радотићу за његову песму *Свети Сава (Бегство у Свету Гору)* која има седамнаест строфа, а о Немањином сину пева се у четрнаестој и петнаестој. Говори сам Растко и умирује вођу потере коју је Немања послао да му пронађе сина. Младићево лице је „лепше него зора рана“. Он се мило осмехнуо војводи и рекао му: „Тражио си Растка – а нашао Саву!“ По њему је родитељима послао своју одећу и косу и, шаљући им поздраве, поручио да се даноноћно моле Богу и живе по његовој вољи, којој увек треба да се диве, и да захвално примају све Божје дарове. Зато се песма завршава

¹⁵ Исто, стр. 339.

¹⁶ Варирана строфа Химне гласи:

„К небу главе подигните
 Саву тамо угледајте
 Саву српску славу,
 Пред престолом
 Творца!“

Немањиним речима. Он прихвата синовљево одлуку као Божју вољу и каже: „Махнимо се плача, / Божија је воља од нас свију јача!...“

О Растковом одласку са двора у Расу пева и др Никола Вучетић у песми *Одлак Растков из родитељске куће*. Њен је најлепши део принчев разговор са мајком, пун дирљиве материнске бриге и туге. Песник вешто психолошки нијансира младићев лик јер се Растко уздао у мајчину подршку и заштиту од очевог гнева. Он од ње тражи да га благослови и она то чини, али „трен је био пун страхоте“. Песник је назива јадном женом пуном вере јер је свесна да се не може избећи оно што мора бити. Син је дирнут и покушава да је умири, рекавши да он мора испунити оно што Бог жели и да ће му то бити лако кад га прати њен благослов. Тешко му је што се и отац није сложио са његовом одлуком јер су се, до тада, његови родитељи увек слагали у својим ставовима. Зато моли:

„И реци му, мати мила,
Да по твојој одох вољи,
Пут си мој благословила...
Учини му крај зलोљи.“¹⁷

Обећава да неће осрамотити оца и да ће га прославити јер „просветник ће Српству бити“.

Кад је отишао, мајка је постала „к’о безумна“ и очајно је дозивала сина, а Немања се кајао због свога гнева јер га је уверила да им је син као изабраник, тј. да се на њиховом најмлађем сину врши воља Божја.

Интересантно је што у овој песми аутор одступа од Теодосијевог дела и каже да је Растко саопштио своју вољу родитељима. Желео је да истакне породичну слогу и дужност деце да поштују родитеље без чијег благослова нема праве среће, као и да се породични односи у Немањином дому ни по чему не разликују од оних у било којој српској породици са строгим патријархалним моралом.

Други круг песама говори о спаљивању Савиних моштију на Врачару. Тај нечовечни поступак Синан-паше утицао је на то да песници у Светом Сави виде великана прометејског духа који је померио границе наше историје. Желели су да млади читаоци буду свесни светиљевог значаја за опстанак српског народа у свим злим временима.

¹⁷ *Свети Сава у песамама*, стр. 399.

У песми *На Врачару* Стеван Луковић буди децју машту сликом страшне ломае на којој горе свете мошти и чуда које ће се десити због греха Синан-паше. Док ватра гори, „Србин се с душом бори“ јер се уништава велика светиња, а небо се љути јер Србија стрепи и ћути. Песник пушта пашу да се, не плашећи се Бога, хвали својом моћи. Он жели да уништи српску светињу да би спречио даљи отпор народа који остаје без духовног вође у борби против турске власти.¹⁸

Међутим, кад је његова претња на врхунцу, ватра жестоко севне и пред пашом се указује Милешева, одакле је донео Савине земне остатке. До тада силан и несвестан последица свога недела, он почиње да се плаши јер из олтара манастирске цркве проговара светитељ који својој духовној деци поручује да је кукавички светити се мртвом телу и да су пред Богом ништавне људске страсти. Он ће остати у своме народу који војује за слободу док му је црква утеха, а школа снага. На крају поручује Србима да настављају његова дела јер ће тако повратити изгубљену државу и осветити његово тело.

Завршивши песму светитељевим речима, песник је успео у намери да његови млади читаоци реагују емотивно. Песнички поступак, заснован на сликовитости супростављања добра и зла, подстакao је у њима узвишено осећање љубави према правди и српском народу.

Аутор, који се потписао као Петров, испевао је песму *На Светога Саву*. Обраћа се деци, позивајући их да погледају ка „древноме Врачару“ и саслушају песму о спаљивању моштију Светога Саве.

Када је „полумјесец тако страшно сјао“, Срби нису поклекнули у својој вери. Дух им је јачао на Савиним моштима, па је Синан-паша решио да им „збрише св’јес“. Наредио је да се светиња спали, вајкајући се да је то требало одавно учинити. Међутим, тај свети pepeo

¹⁸ Синан-паша прети:

„Гори, гори, свештениче!
То си од нас заслужио,
Што си рају просветио,
Што на свога господара
Смела диже свог ханцара,
Што за веру вољно гине
Убојити каурине,
Што се не да у синцире,
Већ подиже манастире;
Ал’ сад нема теби трага –
Пашће рода твога снага!“

Нав. дело, стр. 129.

подигао се из ватре и стигао далеко, ширећи веру и освету, па је дошло време да се пође у борбу за слободу.

Песма се завршава епилогом у којем песник поручује младима да је Србија слободна и да напредује, али да још није на врхунцу. До њега ће стићи нога новог поколења ако слога замахне сложним крилом. Она ће га дићи до опште среће. Тамо где су, у борби за слободу, посустали мачеви, треба да настави књига, тј. знање које је јаче од оружја. Оно треба да сплете венац око дечјих глава јер то „аманет иште – светитеља Саве“.

Јован Јовановић Змај своју песму *На Светога Саву* почиње персонификацијом Врачара који је приказан као „стари Див“ који се сећа страшног Синан-паше и судбине Светог Саве. Песник каже како „седи Врачар дрхти, тело му се стреса“ од страшног сазнања да ће на њему бити спаљене свете Савине мошти, а потом пушта гневног пашу да виче: „Нека гори ђаур!“ Турци зазивају свога бога, радујући се српској несрећи, али, у том тренутку, блесне светитељев дух, обраћа се седим калуђерима који плачу и преноси снажну родољубиву поруку. Каже а се Срби не плаше јер има Бога. Узалуд гори ломача на Врачару јер Српство остаје да живи, креће напред и блиста међу људима:

„Мисао је моја у његовим груд’ма!
 Ко се мене боји – залуд тело гори!
 За мисао моју мој се народ бори!
 Свака српска душа зна са пуно права:
 „Сад је сваки Србин исто што и Свети Сава!“¹⁹

Завршни стих је и поента песме. У њему Змај истиче поистовећивање верског и националног, а то је светитељевом делу дало опште-народни значај.

Сећање на „дим са Врачара“ опевао је и Д. Глигорић у песми *Свети Сава*. Он не пева о самом варварском чину спаљивања светитељевих моштију, већ се усредсређује на неугасиву светлост „што нас и сад топлим пламом озарава“. Песник је пламен на Врачару, у којем су изгорели земни остаци Светог Саве, супротставио пламену буктиње и светлости просвећивања које је први српски просветитељ носио кроз свој народ. Врачарска ватра је угашена и дим се разишао, али је светлост просвећивања неугасива и дизаће српско име кроз векове. Забо-

¹⁹ Исто, стр. 160.

рав јој не може ништа, као што је нису могли угасити ни развејани Савин пепео и „спалиште на Врачару“.

Многе песме о Светом Сави само су поучавале младог читаоца да поштује традиционалне вредности свога народа и да буде поносан на његово културно наслеђе.

У песми Светозара Н. Ћоровића *Свети Сава благосиља Српчад* светитељ себи позива децу да их научи „страху господњем“, покаже како треба да поступају и укаже у чему је пропаст, а у чему спас. Он зове да му дођу сложено и братски загрљена јер „ђе слога влада и срећа је ту“. Указује да ће само науком, која побеђује незнање, тј. „мрклу таму“, доћи до старе славе. Ко учи, биће вечно срећан, а ко жели да ужива у старости, мора учити док је још млад. Поручује:

„Радите вазда ислочно и мудро
Па да нам срећан буде српски род,
Ви ћете сами и потомци ваши
Вашега труда уживати плод.“²⁰

Песма се завршава позивом којим је и почела: „Дођите, чеда, послушајте мене“, како би младом читаоцу светитељеве поруке остале урезане у памћење.

У песми *На Светога Саву* Змај истиче како је на њега, на Савиндан, пала велика брига. Гледајући у икону Светог Саве, сетио се оних крајева где још нема школа за српску децу. У туђини она лутају у мраку незнања. Зато узвикује:

„Благо вама, мила децо,
Којима се даје
Да у својој драгој школи
Прибирате знање!“²¹

То знање усваја се на матерњем језику којим се буде врлине, па деца уче да буду и Срби и добри људи. Зато треба да поштују српску школу као темељ будућности и „аманет Светитеља Саве“. Песник је срећан што овде ђаци стижу до знања „по српскоме путу“, али плаче кад год види отргнуту грану, тј. кад сазна да је негде српској деци ускраћено право да се школују на своме језику.

²⁰ Исто, стр. 146.

²¹ Исто, стр. 147–148.

О Савиним заслугама за просвећивање народа и Српску цркву овај песник певао је у песми *Свети Сава*. Млади Растко одрекао се престола јер је заволео духовни живот. Одазвао се „даљном лелеку и вриску“, желећи да изгради бољу будућност српског народа. Жртвовао је цвет плоду, тј. своју младост будућим плодовима свога рада који су изменили историју Српске цркве и државе Немањића. Желео је да служи Богу и своме народу и изгради живу цркву, нераскидиво повезану са духовним животом Срба, која шири праву веру – православље, спасење од многих пропасти. Међутим, вера мора да се удружи са просвећивањем²², па је подизао школе да би деца постајала добри људи:

„Дух нас његов купи сред Божијег храма,
Дух је његов звезда над нашим школама.“²³

Песник није пропустио да истакне да ни спаљивање светитељевих моштију није зауставило жељу српског народа за просвећивањем. Десило се чудо: где год је пао трун његовог пепела, умножила се љубав према добру народа, па је тако обесмишљено злодело Синанпаше. Зато се слави Савин спомен и пева Светосавска химна као израз народне љубави и захвалности.

Песму *Сузе Светог Саве* Змај је осмислио као Божју опомену српском народу јер је занемарио светитељеве речи. Сава плаче јер Бог неће да га пусти међу Србе да олакша просветни рад у школама и „зачини попу поповање“. Бог је љут и каже му да не треба да мари за свој народ, чак проклиње Србе што су се оглушили о Савине речи.²⁴

²² У овој песми Змај широко развија идеју о тесној повезаности Цркве и школе:

„Оно што нас јача на путу поштења,
Оно што нас води ка брегу спасења,
Оно што нам муку ублажава љуту,
Што нам не да клизнут³ на стрмену путу;
Оног светог духа светле благовести,
Што нас држе крепко на висини свести;
Оно што нас учи да трпе'т умемо,
Оно што нас диже да напредујемо,
Што нам даје души, уму, срцу здравље:
То је српска школа, то је православље!“

²³ Исто, стр. 151.

²⁴ Божја клетва је страшна:

„Ако су се њима оглушили,
Јадни били, сваком робовали,

Песникова порука је врло јасна: не сме се занемарити просвета јер је она, уз Цркву, темељ јединства српског народа. Ово спознање драгоцено је за младог читаоца који треба да израсте у човека свесног својих националних корена.

Песник Љ. П. испевао је песму *Свети Сава*. То је похвала у којој се величају светитељеве заслуга за Српство. Волео је децу којој је живо проповедао, јачајући им дух. Подизао је школе, желећи да најмлађи науче да воле веру, цркву, Бога и Спаситеља. Оснажио је народ јер је учио слози и братској љубави. Зато се до данас помињу његова света дела и песник радосно кличе:

„Слава, слава трудебнику!
Светитељу, раднику“²⁵

подсећајући своје младе читаоце да запамте праву светлост и величају Светог Саву.

Исти наслов носи и песма Бране Цветковића. Кратка је и намењена малој деци. Има само три строфе. Песник поручује да је Свети Сава поставио темељ српске државе, осамосталио Цркву и просвећивао народ. Црква се одржала кроз векове и створила нашем народу моћ, просвету и слободу. Зато српска деца, као прави Срби, треба да прославе овог великана и да му певају Химну.

Песма *Молитва Св. Сави* потписана је иницијалом Ј. У облику је апострофе којом се аутор обраћа светитељу да благослови ђаке и буде спас српској деци, покаже нам путеве среће и просвети нас, шири љубав међу децом како би схватила величину братске љубави у којој „за брата гине брат“, са неба измири Србе, отера рат између браће и дарује нам вредноћу, разум и снагу. Овим набрајањем указује се на моралне вредности које треба да усвоји млади читалац чији је најбољи заступник пред Богом управо Свети Сава који је скинуо „с ума нашег ноћ“.

Неке песме могле би се назвати „породичним“ јер њихови аутори певају о односу српске породице према Светом Сави.

Песма *Свети Сава*, коју је испевала Даница, у форми је дијалога мајке и њене мале кћери. Радознала девојчица видела је слику Светог

Међ' собом се тли и поклали,
сами себи гроба ископали!“

Исто, стр. 219.

²⁵ Исто, стр. 157.

Саве међу децом и пожелела да сазна ко је тај човек. Привукла ју је благост његовог лица. Мајка објашњава да је то Свети Сава који је некада био принц, али се посветио монашком животу. Волео је свој народ, дао му школе и „просветом га опасао“. Зато су га, већ за живота, Срби почели звати својим светитељем који је, и по смрти, чувао свету веру и слободу свога народа. зато у срцима српске деце вечито гори „једна жишка мала“. То је љубав која гори и у срцу мале девојчице, па мајка завршава своју поуку речима:

„Зато волиш слику малу,
Зато желиш да се молиш,
Кад угледаш Светог Саву!²⁶

Мајка је кћери објаснила и суштину светосавља. То је љубав према људима и вери. Важно је да девојчица то зна јер ће и она једног дана имати своју децу. Зато прва сазнања о оваквој љубави добија од своје мајке јер су у патријархалној породици управо мајке васпитавале децу.

Ова песникиња написала је још једну песму истог наслова. Овога пута пева о болесном оцу на самрти поред кога је мали син. Дечак упија очеву причу о Светом Сави, која треба да му оснажи веру јер се најмлађи Немањин син одрекао световног живота и постао смерни и кротки монах Сава. Мирио је завађене, јачао пољуљану веру, штитио сиротињу, створио српску школу и утврдио нашу Цркву, једину народну хранитељку. Није се штедео, па чак ни после смрти није имао мира јер су његове мошти спаљене. Ипак, и са неба, дао је истрајност своје народу. Зато болесни отац тражи од сина да памти ко нам је био Свети Сава.

На почетку песме песникиња је рекла да отац говори док још има снаге. Хтела је да истакне моралну обавезу коју он има према своје сину јер треба да га научи да цени онога ко се нештедимице жртвовао за свој народ и његов напредак, као и да су општи интереси увек изнад личних. Тако јача синовљеву личност. Дечак неће израсти у слабића јер у тренуцима личне туге слуша о моралној јачини Светог Саве, трудећи се да запамти очеву поуку и да не клоне духом.

Песма Чика Васе Љубисава *Пред кандилом* говори о малом Српчету које се, клечећи, гласно моли пред кандилом Светог Саве. Дете се моли светитељу да спасе српски народ и угаси „братомржњу“ и да

²⁶ Исто, стр. 240.

Српству дођу бољи дани јер још боле ране од петовековног ропства. Оно жели да светитељ благослови свој народ да се сложи и да му умножи срећу, славу, мир и љубав. Моли се толико искрено да је кандило затрепало од тих речи. Песник жели да оствари бајковити ефекат чуда као да је светитељ услишио молитву чисте детиње душе. Песму завршава стиховима:

„Питаћете од куд оне
У тог малог брата?
То су речи свакидање
Милога му тате.“²⁷

Они су њена поента. Указују на важност породичног васпитања јер дете одмалена треба да се навикава да цени духовне вредности.

Много је песама које су се везивале за светосавску прославу. У њима се патриотски приказује личност Светог Саве или су осмишљене као похвале светитељу.

Неке од њих су као рецитације, намењене девојчицама или дечацима, а друге су пригодне или родољубиво-поучне.

По замисли аутора Мир. Мар. песму *Поздрав Светом Сави* треба да рецитује девојчица која поздравља госте на светосавској прослави. Писана је у ја-форми.

Девојчица је свој светосавски поздрав гостима, тј. малу беседу у стиховима, доживела као велику част јер је изабрана „од свих својих другарица“ као најбоља. Речи су скромне, али је понос велики. После поздрава следи апострофа, тј „молитвица“ светитељу кога моли да са свога престола погледа на Српчад, желећи да је светитељ услиши и подари српским ђацима здравље како би још дуго могли да настављају његов пут обасут цвећем. Иако су мали, ђаци знају да се само знањем може ићи у лепшу будућност. Зато, на крају поздрава, девојчица моли Светог Саву да их благослови да би, кад порасту, могли да помогну своме народу. У то име поново жели добродошлицу гостима на школској прослави Савиндана.

Песма *Свети Сава* непознатог аутора такође је намењена девојчици. О своме доживљавању празничне атмосфере она говори у првом лицу. Мајка ју је рано пробудила јер је освануо „српског рода Свети Сава“. Одмах је устала, свечано се обукла и радо дошла у школу да

²⁷ Исто, 246.

прослави школску славу јер тога дана сваки Србин пева *Ускликнимо с љубави*, а песма се вине „у небеса к Светом Сави“.

Песма Војислава Ј. Илића *Српкињица*²⁸ пева се о девојчици која радосно иде у школу. Иако се Свети Сава слави зими, у песми је реч о почетку школске године у септембру. Песник се обраћа девојчици која је, после летњег распуста, жељна нових знања. Она каже да је било лепо проводити лето у игри у пољу и брању цвећа. Најлепши венац од пољског цвећа дала је тог јутра своје учитељу да окити кону Светог Саве „као даром славе“. Порука деци је врло јасна: Свети Сава не прославља се само једног дана у јануару. Светитељев дух је стално међу ђацима који му током целе школске године дарују најлепше цвеће, тј. своје знање.

Дечаци се одмалена васпитају да буду добри домаћини, па песник који се потписао као Млађинац, своју песму *Домаћинов поздрав* намењује дечаку да у име ђака једне школе поздрави госте на светосавској прослави и тако обнови стари српски обичај. Поздрав је топао и домаћин истиче:

„За поштовање наших светиња
Ви сте нам данас свој пример дали.“²⁹

Тај пример крепиће ђаке надом да ће, кад порасту, и они са својом децом славити Светог Саву. До тада, будућност од њих тражи да се труде и раде, оснажени светитељевим духом који моћно стоји над њима и напаја им душе мудрошћу и братском љубављу јер је брат мио, ма које вере и ма где био. Тако драгоцен животна сазнања могу се стећи једино у школи, где се чувају највише моралне вредности светосавља – љубав и слога.

У песми Луке Петровића *Немањићу Св. Сави* мали дечак жели да „слабачким реч’ма својим“ искаже похвалу светитељу пред иконом са његовим ликом. Ово дете зна да је све што је Србима вредно, тесно повезано са вером. Што се „србињски осећамо“ и што смо у Цркви своји, заслуга је Светога Саве. Он је народу омилио књигу и ћирилицу, знајући да просвета „срећи води, живој свести и слободи“. Био је олтар знања поред олтара веровања. Зато га школе славе као

²⁸ Песма је објављена у књизи: Р. Симовић, *Свети Сава, први српски просветитељ*, Епархија сремска, 1997, стр. 69.

²⁹ Исто, стр. 336.

заштитника просвете и његов спомен живи у српском народу, грејући нове нараштаје.

У првом делу своје песме *Свети Сава* Влад. Станимировић истиче да деца плету венце и „химне вију“ светитељу. Песник га моли да погледа захвалну Србију која у срцу негује вечити спомен на њега и његово дело.

У другом делу он шаље своју песму у народ, свакој школи где се слави Свети Сава, као и тамо где му се Србин моли. Она треба да поздрави и Србе ван Србије „где још клети туђин влада“ и да им наду у слободу, како би били Срби и у добру и у злу, сећали се Светог Саве и чували српску школу.

Милан К. Николић – Расински испевао је песму *Ђачка химна Светом Сави*. Певајући Химну на Светог Саву, српски ђаци се моле да их чује онај ко ји је био „срска слава“, „света слава“ и „сунце знања“ јер је просветио Србе и коме су захвални. Он је „вери крила дао“ и зато му, на његов празник, кличе цео српски народ. Заједништво у молитви и захвалности песник је истакао првим лицем множине јер ђаци морају разумети да се Савина црква стопила са народом, давала му снагу и ширила идеју о заједништву, поставши тако његова главна морална снага.

Познату дечју песму *На Светога Саву* аутор потписан као Срет. написао је за сасвим малу децу, намеравајући да објасни зашто је важна прослава Светог Саве. Он истиче да свако српско дете треба да схвати значај образовања: где год се српски говори и пише и постоји српска црква и школа, на Светог Саву гори свећа и слави се школска слава. Деца се моле Богу „да достигну жељну мету“, тј. да у школи стекну што више знања. Зато су весела и пуна жеља, па песник на крају песме истиче:

„Лица су им
пуна миља;
Светитељ их
благосиља.“³⁰

Радосна дечја лица говоре о искрености молитве, али песник сугерише и дечје уживљавање у ову песму јер се између деце и светитеља успоставља живи духовни однос преко чистоте душе и осећања.³¹

³⁰ Исто, стр.263.

³¹ Овој песми врло је слична, али је знатно слабија, песма истог наслова коју је написао Св. Р. М. (Исто, стр. 336). Има три строфе. Песник истиче да да се широм

Дан. С. Јовановић у песми *Свети Сава* поучно пева о Савиндану, истичући да је светитељ био српски просветитељ који је својим животом и радом заслужио славу. Волео је малу децу и зидао им школе, као и цркве и манастире у којима се људи моле Богу. Зато сви треба да ускликнемо светитељу Сави, како би му слава била вечна и славила га срећна српска деца.

О Светом Сави, као првом српском просветитељу „кога слави Српство цело“ пева Љуба М. Војновић у песми *Свети Сава*. Своме народу светитељ је био учитељ који је учвршћивао љубав и слогу и поучавао га како да се моли Богу. Зидао је цркве и школе и стизао свуда где је била потребна поука и утеха. Нарочито се старао о духовним потребама младих и песник наглашава хуманистички ангажовану идеју на којој се заснивао Савин рад и која оплемењује младу личност:

„А младеж је упућив’о ,
 На све оно, добро што је,
 Да поштује родитеље
 и да љуби ближње своје...“³²

Због његовог истинског родољубља „свуда где се српски збори“ у школама, божјм храмовима и народу, живеће успомена на Светога Саву као духовног вођу нашег народа.

Др Никола Вучетић написао је песму о прослави Светог Саве под насловом *Уочи Светог Саве (1917. год.)*. У њој се асоцијативно повезују тешка времена ропства под Турцима са годином из Првог светског рата у којој је песма написана.

Зима је и влада глад и насиље.³³ Песник буди стваралачку машту младог читаоца и са њим улази у једну собу у којој је тужна мајка са

света, где год се говори српски, на Светог Саву ори побожна песма „Ускликнемо Светом Сави!“. Свака српска школа слави уз молитве Богу и Срби, „сви и свуда“, прослављају свога светитеља.

³² Исто, стр. 177.

³³ Песник каже:

„Тиранин се крвљу слади;
 Од некрста он је гори,
 На невиност па налеће;
 На земљици пак’о створи:
 Од детета матер креће,
 Не да палит’ славске свеће...
 Стара оца дечи мори.“

Исто, стр. 392.

сином и кћери. Остала је без мужа кога су непријатељи обесили. Она пали кандило пред иконом и каже да је сутрадан Свети Сава. Пита се хоће ли их светитељ спасти страве јер је повезаност са Богом прекинута пошто су цркве затворене и са њих су поскидана звона. Деца је не разумеју, а њу веома боли питање мале кћери зашто је забрањено славити школску славу. Објашњава им да је преостала још само нада у Бога који ће тиранина самлети као жрвањ, па ће се опет славити слава и насилници ће се уплашити дечјег хора. Онда је мирно проговорила:

„Просветника молим Саву
Да припали лучу спаса,
Спасе беде и ужаса
Што нам крате школску славу.“³⁴

Потом је са децом запевала Химну Светом Сави и то им је улило снагу.

Завршавајући песму, песник захваљује Богу што срећа обузима несрећне и своју мисао проширује на цео српски народ. Тако је, певајући о три љубави: мајчинској, патриотској и духовној, нагласио идеју да је светосавски дух увек живео у народу и уливао му снагу да истраје кад год је претила опасност од туђина, а опстанак био озбиљно угрожен.

У песми *На Светог Саву* Драгиша Пењин пева о величанственој прослави празника. Милешевски анђели на Врачару певају химну Светом Сави, док цркве, школе и „уметности здања“ славе светитеља просвете. Деца су као анђели и воле га што је зидао цркве и школе. Њему у част рецитују песме, а он им се смеши и благосиља их из венца зимзеленог биља којим је украшена икона.

Радмила Томић пева о своји сећањима на школску прославу Светог Саве у песми *Школска слава*. Кад је била девојчица, узбуђено је стајала пред светитељевом иконом са које су је гледале његове бистре очи и моћно сијао ореол. Требало је да говори своју песму о Светом Сави, али се збунила. Од тог тренутка песничка слика постаје бајковита. Икона се заљуљала, а из књиге у Савиној руци полетели су према деци папирићи и поруке: нека над злом надвлада добро, знање победи глупост, нестане сиромаштва, свако следи пут правде, љубав спаја браћу и слажу се другови јер благостање чека оне што се воле и

³⁴ Исто, стр. 393.

помажу. Ђаци треба да запамте да је важно мислити на своје здравље, сачувати светиње и неговати православље. Поруке су биле јасне, али се издвојила једна мисао:

„Спас вам могу живи дати
а светац је да се слави
и подсети да све важно
будућност не заборави.“³⁵

То је, у ствари, била Божја реч пројављена кроз Светог Саву који је и у овој песми симбол вере и оданости српској традицији.

Кад је хор запевао Химну Светом Сави, девојчици се чинило да осмех још сија на светитељевом лицу. Тако је спајањем стварности и маште песникиња одвела свог читаоца у царство лепоте и узвишености.

Песма Војислава Илића Млађег *Свети Сава*³⁶ као да у себи обједињује ове групе песама. У облику је апострофе и има три песничке целине.

У првој се песник обраћа светитељу, певајући му малу похвалу. Наглашава да је млади српски принц оставио раскошан живот на очевом двору, уместо плашта изабрао „црну расу“ и отишао у Хиландар. Међутим, борба међу браћом није му могла промаћи. Сукоб Стефана и Вукана песник назива нашом злом коби, упозоравајући да је неслога увек била разлог невоља српског народа. Зато је Сава „с љубављу кротком“ дошао завађеној браћи и песник кличе, величајући кротост-као врлину која стоји насупротив гневу, једном од главних смртних грехова:

„ти, стаде, к’о Божје оличење право,
и свакоме пружи по границу мира,
кротки миротворче, Светитељу Саво!“³⁷

У другом делу песме аутор пева о спаљивању светитељевих моштију и наглашава да тим богохулним поступком Синан-паша није постигао ништа јер где год је пао трун пепела, подиже се школа или црква. Зато Светосавска химна звони победнички, пуна вере и полета,

³⁵ Исто, стр. 538.

³⁶ Песма је објављена у књизи: Р. Симовић, *Свети Сава, први српски просветитељ*, Епархија сремска, 1997, стр. 71 – 72.

³⁷ Нав. дело, стр. 71.

сведочећи о светитељевој љубави разнетој по свету. То је жива песма „што кипи к’о река“ и громко га слави, па и сам песник кличе:

„Вечна наша славо, Светитељу Саво!“

У последњем, најкраћем, сегменту аутор се враћа у своје време и пева о прослави Савиндана као школске славе. Српска омладина приступа светитељу са много свете побожности и око његове иконе плете венац од најлепшег цвећа. То је, у ствари, знање које се стиче. Док трепери славска свећа, као симбол вечне светлости спасења, тј. знања којим се спасавамо од мрака незнања и духовног сиромаштва, до неба се дижу поклици:

„Оче српске школе и цркве нам свете,
слава теби, слава, Светитељу Саво!“³⁸

Лик Светог Саве различито је представљан у нашој поезији за децу. Песници су се трудили да младом читаоцу понуде да промишља уметничко виђење наше прошлости. Међутим, оно се често сводило само на опевање светитеља као творца самосталности Српске православне цркве, ктитора или просветитеља и претежно је истицан његов значај за српску историју и културу. Тако се занемаривао његов утицај на време у којем живи млади читалац јер је из светосавља израстао систем вредности којих се наш народ увек држао, а младе треба подстицати да у Светом Сави виде живу духовну снагу, првенствено моралну, и човека чији је рад проистицао из изграђених морално-религијских ставова. Није довољно само исказивање дубоког поштовања према њему јер би то значило самоограничавање песничке слободе, а млади читалац не прихвата стереотипе.

Песме за децу у којима се данас пева о Светом Сави уметнички су изграђеније јер су се променила рецептивно-естетичка искуства која условљавају комуникацију младог читаоца са делом. То је најбоље показао Милован Витезовић у циклусу песама *Похвале Светом Сави*, у књизи *С милим Богом: певање с Богом надахнутом децом*.³⁹ Аутор у предговору каже да је заснована на његовом „песничком и истраживачком искуству детињства и његовој филозофској и поетској суштини“ на којима је остварио своју поетику писања за децу.

³⁸ Исто, стр. 72.

³⁹ М. Витезовић, *С милим Богом: певање с Богом надахнутом децом*, Београд, 2011.

Циклус почиње песмом *Савет Стефана Немање* која је, у ствари, само један катрен у који песник претвара Немањине речи које је Сава забележио у своме *Житију Светог Симеона*.⁴⁰ Старчеве речи нису упућене само Сави, већ и Стефану и Вуку да би се нагласио прави пут за очување српске државе. Немања саветује да морају знати праве путеве, међу многима који постоје, па се више неће саплитати, тј. знаће да очувају оно што им је оставио.

Потом, у песми *Студеница*, песник разрађује уводне стихове из народне епске песме *Свети Сава* у којој се хришћанска господа питају куда је нестало Немањино благо, а Свети Сава брани оцаи говори о његовим задужбинама Студеници, Хиландару и Милешеви. И Витезовић одговара на исто питање. Истакавши лепоту Студенице, он своју песму поентира родољубивом идејом да Срби клече само пред Богом, а кад то чине, онда треба и да знају „куд се деде благо цар Немање“.

У песми *Молитва принца Растка* читалац је позициониран и и као да из прикрајка посматра најмлађег Немањиног сина, усредсређеног на молитву. Растко се моло да му Господ постави за господара ум, тако обузда његове страсти и учини да га не обузму властољубље и озлобљење, а онда своју душу отвара љубави према ближњем:

„Господе, дај
Љубављу да напуним срца
Људи мојих и да пробудим
Семе благочашћа у њима
По вољи твојој, Господе
Нека моја глава буде богоговорна
Нека моја уста речи Светог духа говоре...“⁴¹

То ће му донети душевни мир и велики милост Божју.

Свети Сава је духовни вођа српског народа који је правовремено схватио да се у вртлогу супротстављених интереса католичког Запада и византијског Истока српски народ може сачувати само јединством и ослањањем на сопствене вредности и снаге. Зато у песми *Свети Сава и Срби* аутор каже да је светитељево име – име српског прапочетка и

⁴⁰ Симеон на самрти саветује Сави:

„Очи твоје нека право гледају и веће твоје да мигом указују на оно што је праведно. Право ходи ногама својиа и исправљај путеве своје. Не скрећи ни лево ни десно, јер путеве који су десно зна Бог, а они с лева су развраћени. А ти учи оно што је право, а хоћење твоје у миру да буде.“

Преузето из: Свети Сава, *Сабрани списи*, Београд, 1986, стр. 112.

⁴¹ М. Витезовић, *С милим Богом...*, Београд, 2011, стр.113.

да га Срби уче „као писца првог ретка“. Ако би га заборавили, нестало би их и били би „народ од прекјуче“. Зато увек треба да га се сећају.

У песми *Посвећење Саве Немањића* песник пева о томе зашто је Сава „свети из вечних разлога“: спознао је Бога у човеку, истицао свету слогу, увео народ у државу, донео прве законе и чинио све за народно здравље. Њиме започиње српска историја јер је школу подигао до светиње. Зато се на крају песме каже: „Он је Свети – свето му је дело“.

Светитељево метафоричко путовање по Србији опевано је у песми *Савин пут*. Аутор је пошао од легенде о Светом Сави коме се вукови покоравају, желећи да покаже како светитељ штити народ од непријатеља јер „стреми Србе и себи и Богу“. Он иде кроз време и својим штапом руши међе по српској земљи. То је лепа песничка слика наде да ће српски народ бити уједињен. Путује и „веже српске брига“, замењујући „крвomuђје“ правдом, а зна где је, чим осетио дим са кућних огњишта. Задржава „анатеме“ и за Србе ће од њих украсти ватру. Тако је истакнута његова прометејска улога у просвећивању народа. Старао се и о духовном и физичком здрављу свога народа, па се песма завршава стиховима:

„Свети Сава Србе благосиља
 Чува сунце јутром док огране
 Тегли торбе мелема и биља
 Да се старе не позледе ране
 Свети Сава Србе благосиља“⁴²

О студеничкој испосници Витезовић пева у песми *Постеља Светог Саве*.

Описом испоснице у литици изнад реке Студенице песник истиче Савино приближавање Богу. Она је између неба и земље, испод ластавичјег гнезда, и у њој све подсећа на онога ко се у њој подвизао. Аутор каже да се постеља скаменила. Време, заустављено у камену, постало је вечност.

У песми *Свети Сава* песник каже да је светитељ омеђио Српство својом мишљу и штапом. Он је:

„Српско лице што не бледи,
 Српски поздрав на капији,
 Српска мера свег што вреди,
 Српски потпис на тапији.“⁴³

⁴² Нав. дело, стр. 117.

⁴³ Исто, стр. 119.

Проповедао је слогу и уништавао неслогу. Био је „српски приступ живом Богу“ и кроз њега је Бог приступио нашем народу. Зато кроз светлост његовог светитељског ореола нашу земљу обасјава светлост слоге садржане у речима: „Само слога Србина спасава!“

Белом милешевском анђелу посвећена је песма *Свиће Милешева*. Песник, у манастиру где су биле Савине мошти, гледа Белог анђела на чувеној фресци и кроз очи, које су огледало душе, успоставља духовну везу са тим лепим ликом, а преко њега и са далеким временом Немањића. Бели анђео је „расвит“, тј. рађање спознања да се на његовом лицу види понос народа што је опстао. Искуства су размењена у поистовећивању посматрача и лика на фресци, па зато песник каже да зна да је Бели анђео „јутро само“, односно светлост трајања духовне лепоте нашег народа.

О радостима живота пева се у песми *Свако дете има право*.⁴⁴ Песник почиње од природе која се сваке године буди јер на то има право. Онда се истиче да мала деца имају право да уживају у игри, а потом долази период школовања и прве љубави, да би се стигло до права момка да му драга пређе преко кућног прага.

Међутим, увек се нађе неко ко покушава да одузме сва ова права. Песник поручује да таква луда глава нема право да то чини јер:

„Ова права, ова права
Српској деци
Оставише славни преци
А први је Свети Сава.“⁴⁵

Циклус се завршава песмом *Деца певају*. У њој се истиче понос деце што припадају српском народу. Србија је земља између сна и јаве, што значи да је дечје родољубље нарочито стање младе душе, успостављање дијалога детета са својом земљом коју воли и зато се песма завршава радосним клицањем: „Ој, Србијо, земљо Светог Саве!“ Оваквом поентом песник је успешно заокружио целу песничку збирку јер се потврђује његова мисао из предговора: „Ако се вера обнавља сваким поколењем, у овој књизи је део младости наше вере.“⁴⁶

Нажалост, однос према личности и делу Светог Саве мењао се са сменом историјских периода у Србији. Од осамнаестог века до избијања Другог светског рата о светитељевој личности писали су нај-

⁴⁴ Песма има своју мелодију и пева се. Изводи је дечји хор „Чаролија“.

⁴⁵ Исто, стр. 122.

⁴⁶ Исто, стр. 5.

већи српски писци свих књижевноисторијских епоха и праваца. Међутим, после ослобађања земље од фашизма, под утицајем атеизације народа, Свети Сава потиснут је из наше културе само зато што је своју државничку и просветну делатност обављао у оквиру Српске православне цркве. О њему је престало да се пише, али, упркос званичној политици, није избрисан из свести нашег народа јер је, уз Доситеја и Вука, први уградио своје дело у темеље његове културе и државности, па је његов празник обележаван само у црквеном календару. У поређењу са временом у којем је Свети Сава имао истакнуто место у наставним програмима, али и разноликој делатности ђака основних и средњих школа у Кнежевини, па у Краљевини Србији и Краљевини Југославији, али и на ослобођеној територији у току борбе против фашизма, било је то обogaљивање наше културне традиције.

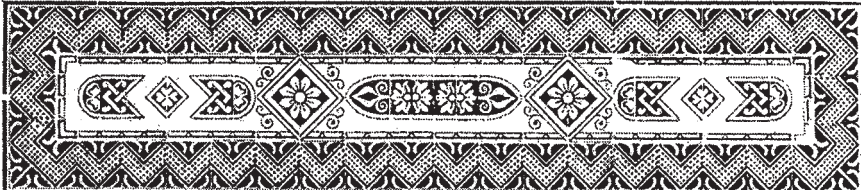
Први српски просветитељ враћен је онима којима је највише и припадао – деци и ђацима, тек 1991. године, после напуштања многих политичких заблуда. О њему се данас поново пише у многим епархијским часописима за младе, као и у листовима које издају основне и средње школе у Србији и расејању.

Миливоје Спасић

СВЯТОЙ САВВА В СЕРБСКОЙ ДЕТСКОЙ ПОЭЗИИ

Резюме: Воспоминанию на Святого Савву отблагодарили многие сербские поэты. Они пели о нем как о создателе самостоятельности Сербской православной церкви, просветителе или основателе заклады. Преимущественно они подчеркивали его значимость для сербской истории и культуры. Мы настаивали на том чтобы через обзор лучших песен о нем в сербской детской поэзии показать каким образом развивалось отношение к одной из самых значительных личностей в истории нашего народа. Мы хотели указать на самые достойные осуществления которые не только рецитации или патриотически поучительные песни.

Особое внимание посвящено проникновению этих песен в контексте времени их возникновения и влиянию на читательский опыт молодежи, которой дано думать о поэтическом видении нашего прошлого. Поэтический мир уполняет сознание молодежи о силе человеческой личности и веры, а также и о мощи и важности любви к ближнему и своему народу. Эти стихотворения подстрекают и размышление о злу которое нужно победить. Своей семантической слоистостью эти стихотворения приближают молодых читателей настоящим жизненным ценностям и помогают им достигнуть зрелости и иметь сознание о своей национальной принадлежности.



271.2-535.7

821.163.41.09-141

271.222(497.11)-788-726.3:929 Силвестер Вучковић, јеромонах

ЈЕРОМОНАХ СИЛВЕСТАР ВУЧКОВИЋ ПСАЛТ И ПРВИ ЗАПИС ТЕКСТА *СВЕТОСАВСКЕ ХИМНЕ*

Апстракт: Оглед о записивачу најстаријег текста *Песме Св. Сави*, јеромонаху манастира Кувеждина, Силвестру Вучковићу, о подацима за његов животопис; о самој песми, са коментарима, о њеној форми и садржини.

Кључне речи: Силвестар Вучковић, *Песма Светом Сави*, светосавски манастир Кувеждин, манастир Св. Саве Хиландар у Светој Гори.

„Ускликнимо с љубављу Светитељу Сави
Српске цркве врховној светитељској глави“ –
Та се дивна пјесма, коју свако воли,
Ори данас свуда – у дому, у школи,
У Божијем храму, у селу, у граду,
Где год има Срба свуд ту пјесму знаду.
Прађедови наши ту су пјесму знали,
Ђедови је наши побожно појали,
А сада је опет оци наши поју,
Па су научили и нас, дјецу своју,
Те сад Српчад пуна побожног весеља
Пјева свету пјесму свога светитеља...

1898.

Мара Марковић

Наша деца и омладина, садашња и будућа, певајући ову свечану химну сваке године на дан Светог Саве, постављаће нам питања која смо наследили из прошлости, а која гласе: како је настала *Химна Светом Сави*, ко и када ју је написао, од када се она пева на дан Св. Саве у православним храмовима и школама? Речју, шта се све зна о овој најсвечанијој песми, којом су у прошлости увек започињале и свршавале чувене српске Светосавске беседе? На та питања није лако данас одговорити, мада је нешто од тога и писано, па се може више сазнати из извора на које упућујемо.¹

Најстарији текст *Химне Светом Сави*, написан на црквенословенском руске редакције, потиче из 1832. године. То је рукопис, писан руком јеромонаха Силвестра Вучковића, који се и данас чува на Светој Гори у манастиру Хиландару. О том тексту и његовом записивачу калуђеру Силвестру Вучковићу донећемо овде нешто више података. Ко је, дакле, био тај јеромонах, какав је био његов животни пут, зашто је имао посебан надимак – псалт?

1. Прилози биографији јеромонаха Силвестра Вучковића?

Када је познати црквени историчар, прота Стеван Димитријевић у некој посети манастиру Хиландару открио најстарији рукопис са текстом *Светосавске химне*, који је и објавио, на њему је стојао потпис потпуно непознатог српског калуђера Силвестра Вучковића.² Да ли је он био хиландарски јеромонах, из ког је манастира дошао у Хиландар, ко је и одакле је, занимала су та питања црквене и књижевне историчаре, културну јавност и учени српски свет. Прве податке о њему објавио је други заслужни историчар цркве прота Димитрије Руварац.³ Прота Руварац је донекле успео да успостави основне биографске податке о јеромонаху Силвестру Вучковићу и његовом животном путу, од манас-

¹ Ђ. Перић, *Када је забележена мелодија Химне Светом Сави?*, Гласник СлПЦ, 6, 1976, 108–110; Исти: „*Химна Светом Сави*“ у варијантама и нотним записима, Православна мисао, 27, 1980, 43–54 + нотни прилог; Исти: „*Химна Светом Сави*“ у прошлости и данас, Теолошки погледи, 1/4, 1991, 147–175; исти текст у одломцима: *Даница*, српски народни илустровани календар за годину 2003, Београд, 2002, 362–373); скраћени текст: *Светосавска читанка*, прир. М. Матицки, Београд, 2003, стр. 10–15.

² С. Димитријевић, *Химна Светог Саве*, Дело, 57, 1910, 398–411.

³ Д. Руварац, *Рецимо још коју о „Светосавској песми“*, Браство Св. Саве, књ. XVI, 1921, 222–230.

тира до манастира у Војводини, на основу веродостојних података из манастирских архива, али се његово кретање у Србији није успело да реконструише. Колико се могло, сакупљено је и ту нешто података, које заједно са подацима проте Д. Рувараца износимо пред читаоце.

Прота Руварац је у свом тексту о јеромонаху Силвестру Вучковићу изнео једну сасвим тачну оцену „да је био скитач калуђер“, а о таквим српским монасима тешко се може саопштити где је све пребивао и шта је све радио. Прота је ипак успео да испише неке основне податке:

„Силвестер, пре калуђерства Симеон Вучковић, рођен је у рњавору манастира Беочина, Малој Реметици, око 1800. године и дошао је, од 16 година у Хопово за ђака манастирског. Игуман Иринеј Радић, четир је године обучавао Симеона⁴ и пошто је 5 месеци пробавио као искушеник то га „као јуношу, Србина добрих и честних нравов“, који је знао добро српски читати, појати и правило црквено, по добијеном овлашћењу од митрополита Стевана Стратимировића, постриже за монаха на Божић 1820. давши му калуђерско име Силвестер.⁵ 28. новембра 1821. рукоположио га је за јерођакона у Раковцу владика пакрачки Јосиф Путник.⁶ Поставши Силвестер јерођаконом, наскоро покаже каквих је „нравов“ – ћуд своју, те је и игуман Иринеј и карловачка консисторија имала с њиме и сувише посла и натезања. И ако је често бивао затваран и иначе кажњаван, све то није њега поправити могло; и кад је видео да је већ и сувише његових „преступленија“, он ти 21. априла 1825. утекне из манастира [Хопова] незнано куда. А Иринеј и калуђери хоповски нису га ни тражили, хвалећи Бога што су га се курталисали.“⁷

⁴ Јеромонах Силвестар Вучковић наводи у писму игуману манастира Хопова Иринеју Радићу, да је он његов „осмогодишњи воспитатељ“, што би значило да је он провео у манастиру као манастирски ђак и четири године које се не рачунају 1812-1816, пре школске обуке у монашкој школи.

⁵ Прота Д. Руварац је испустио да напише и нешто о монашкој школи у манастиру Хопову. Баш у време боравка манастирског ђака Симеона – Силвестра у Хопову је од године 1817. „основана монашка школа у којој се млади ђакони спремали за монахе. Сви су фрушкогорски манастири за своје ђаконе Хопову плаћали стан и храну, а учитељ је био најспособнији јеромонах“ (Б. Стрика, *Фрушкогорски манастири*, Загреб, 1927, стр. 102).

⁶ У попису монаха манастира Хопова, које доноси *Сербскіе Лѣтописи*, часть I, 1825, с. 8, у манастиру Хопову су ови монаси: преподобни Г. Иринеј Радић, игумен; јеромонаси: Арон Георгијевић, Герман Крестић, Дионисије Николић, наместник; Митрофан Алкић; Силвестер Вучковић, дјакон.

⁷ Прота Д. Руварац није изнео о каквим се „преступленијама“ радило. А било је и прогона од старијих будући да је он био најмлађи.

Као некада млади Доситеј Обрадовић, монах хоповски, тако је и јерођакон Силвестар једног дана утекао из манастира Хопова. И где је отишао? У Србију, јер је њега привлачила ослобођена отаџбина Србија. Дошао је у Крагујевац, где га је запазио познати српски драматичар и писац Јоаким Вујић. У књизи *Путешествије по Србији*, писаној 1826. године, о њему је записао:

„Јерођакон, обаче чест(ниј) г(осподин) Силвестар Вучкович, обдержаније и препитаније своје налази у палати Јего књажеског Сијатељства безмездно, који сваке недеље и празника при божествени’ служба’ дужност својег јерођаконства испољњава.“⁸

Наставља прота Д. Руварац: „4. марта 1828. пише Силвестер из Крагујевца, као придворни јерођакон кнеза Милоша, игуману Иринеју не може бити љубазније писмо, захваљујући му на свему што му је чинио и направио га човеком; и изјавио му своју жалост „што је морао судбом или несрећом гоњен“ нове добродјетеле тражити. Поздрављајући игумана и братство, умолио их је да га не би „из числа воспоминанија их при Божественој литургији изгладили.“⁹ Шта је јерођакон још радио у Крагујевцу? Владео се добро, па је ушао и у кнежеву свиту. О томе постоји следећи запис: „Поред секретарског одељења, кнез Милош имао је још и нарочито одељење под именом „књажеска свита“, које је установљено Ђурђевског полугођа 1827. године у Крагујевцу, на место укинутог саветског одељења у „Общечародном суду“. У овоме одељењу „књажеске свите“ био је први члан Мелентије Павловић, архимандрит, кога је кнез на црквеном сабору, држатоу 9. марта 1823., заједно са кнезом Раком Тешићем поставио за „попечитеља просвјешченија“ и коме је у првом полугођу идуће 1828. године кнез Милош придодао за писара „јеридјакона“ Силвестра. На крају 1829. године дошао је за другога члана Алекса Симић, дотадањи базерђан баша београдски. У априлу 1830. године кнез је поставио за чланове своје свите: Тому Вучића Перишића и чича Павла Радомировића (умро крајем исте године), и Стојана Симића...Оба одељења: кнежев секретаријат и кнежева свита имали су задатак да помогну кнезу Милошу у отправљању свију друштвених послова. Тако, за чисто црквене послове и спорове старао се архимандрит Мелентије...“¹⁰ Из овог навода види се да је јерођакон Силвестар Вучковић, поред

⁸ Ј. Вујић, *Путешествије по Србији*, Београд, 1901, књ. 1, стр.171.

⁹ Д. Руварац, нав. дело, 277.

¹⁰ М. Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, Београд, 1897, стр. 521.

служења у цркви био и члан црквеног суда (конзисторије), који је решавао црквене спорове под окриљем кнеза Милоша, па је тако постао члан кнежеве свите. У Крагујевцу је, дакле, био од Ђурђевдана 1825. па све до Ђурђевдана 1830. године, када је дошло до промена у кнежевој свити: он је био отпуштен, јер је његов претпостављени, архимандрит Мелентије Павловић почео да се спрема за београдског митрополита (посвећен у Цариграду 18. августа 1831. године). То је, можда, узрок што је калуђер Силвестар изгубио високо место у кнежевој свити, напустио Србију и поново се вратио у Срем, у сусрет свом духовном учитељу, игуману Иринеју Радићу. Прота Руварац пише: „20. априла 1830. пише као јеромонах игуману Иринеју, из Велике Ремете: „да га је љубав његова највише принудила вратити се натраг у премило отечество“, па му: „из дубине срца свога“ горко вапио: „Оче, согрјеших на Небо и пред тобоју, прости мја и прими мја јако јединога от наемник твојих!“ И 6. маја исте године пише опет из Велике Ремете игуману Иринеју у ком признаје преступленија своја „која изискују најстрожајше наказание“, зато се усуђује и „с глубочајшим страхопочитанијем и покорњејше молити, да бисте ме по Вашему благоразумију изволили заштитити и поне на млада моја љета имали призрјенија.“ Молећи га да му буде милостив и да га не преда погибели, подједно му откри своју жељу: да је дошао с онима живети за које би жртвовао све и сва.

„Уверени, рече, будите да ми ништа на овом свету није драже од предрагог отечества, од Вас незаборављени *осмогодишњи васпитатељу* и велики благодјеју мој.“ Силвестер је био поново примљен, но морао је епитимију (затвор црквени) у Кувеждину одржати, из ког је изашао 30. јулија исте 1830. и причисљен братству манастира Кувеждина и то као најмлађи брат: млађи и од ђакона и монаха. 28. фебруара 1832. буде Силвестер изабран у седници братског сабора за параклисијарха.¹¹

Потом о њему нема вести из манастира Кувеждина све до 1834. године. А заправо година 1832. је од значаја, јер га те године налазимо у манастиру Хиландару. Вероватно је, да је од манастирске братије тражио да походи као поклоник Свету Гору и манастир Хиландар, на шта га је могла инспирисати и личност Св. Саве, коме је посвећен манастир Кувеждин, па можда и његово житије, које је пронашао међу

¹¹ Д. Руварац, нав. дело, 228.

рукописима у манастирској библиотеци.¹² Осим тога, манастир Кувеждин, посвећен Светом Сави и манастир Хиландар у Светој Гори, духовно средиште свих српских манастира који је са оцем Немањом (св. Симеоном) изградио Свети Сава, имали су комуникацију у међусобним посетама. Године 1818, како стоји у једном запису, јеромонах Доситеј је из манастира Кувеждина посетио Хиландар.¹³ Такве међусобне посете монаха између два манастира биле су познате, па је јеромонах Силвестар и сам тражио да ходочасти у манастир Хиландар. Изгледа да је он добио допуст од старешине манастира Кувеждина да посети Хиландар, јер се, према једном до данас необјављеном архивском документу налазио у Србији, где је тражио могућност да посети Свету Гору. Пошто није нашао митрополита у његовој резиденцији у Крагујевцу, одсео је у манастиру Горњаку, где је замолио игумана Доситеја Новаковића, да му помогне да од српског митрополита добије препоруку и пасош за Свету Гору. Игуман Доситеј, доцније епископ Тимочки, обратио се следећим писмом митрополиту:¹⁴

„Високопреосвјашчењејшему митрополиту, господину, господ. нашему Мелетију, нам же благоде(тељу),

Покорно молимо и целујемо вашу светују десницу, ради Силвестрија монаха; има намереније отлазити у Светија Гори; того ради просимо и молимо вас: подајте јему благословеније; ми жега запирамо седити, он зактева путешествовати у више реченога места! а ради владеније и поступки негови. Ово 5 година како пребивает у светиј манастир, лепо и красно бил је.

Августа 20-го, 832. лето, у М(онастиру) Горњаку.

Остају всегдашнјј слуга и раб ваш, Доситеј, игум(ен) Новаковић.“

¹² Љ. Стојановић: *Стари српски записи и натписи*, Београд, 1903, књ. 2, бр. 3012: Житіе иже во свѣатыхъ оца нашегѡ Саввы, архіепископа сербскагѡ преписа се при преѡсвещенѣишемъ архіепис-копѣ и митрополітѣ Павлѣ, на [1752], месѣца авгѡста в' монастырѣ Кувеждынѣ.

¹³ Љ. Стојановић, нав. дело, књ. 6, бр. 10451. Богослужбену књигу *Службеник* јеромонах Доситеј је откупио у Варадину и од манастира Кувеждина донео је и поклоно метроху манастира Хиландара на Каламарији.

¹⁴ Адреса: „Високопреосвјашчењејшему и богонзбраному Господину Г. нашему митрополиту београдскому са високопочитанијем. У Свилајнцу или где будет.“ Примљено: „20. августа (1)832., бр. 145.“ Предмет: „Игуман Горњачки Доситеј иште монаху Силвестрију допуштење да иде у Свету Гору.“ Писмо се чува у рукопису, у Архиву Србије, Београдска митрополија, 1832, бр. 211–1832.

Према запису на рукописном тексту *Светосавске песме* види се да је од митрополита Мелентија Павловића добио одобрење да посети манастир Хиландар, где је боравио 31. октобра 1832. године. Није познато колико се задржао у Светој Гори, али се зна да се вратио у Фрушку Гору у манастир Кувеждин. „Из Кувеждина буде Силвестер 1834. године премештен у Шишатовцац, где се задржавао од 25. септембра до 21. јануара 1844. И у Шишатовцу је имао врло велику парницу са архимандритом Пахомијем Јовановићем.“¹⁵ Затим следи празнина од око 3 године, јер се не зна где је боравио у периоду 1844 – 1847. „Из Шишатовца буде премештен у Бешеново, где се бавио од 21. јануара 1847. до 8. марта 1848, ког је дана напустио манастир и отишао поново у Србију, од куда се није ни повратио.“¹⁶ Прота Руварац је помислио да је јеромонах Силвестар Вучковић опет отишао пут Хиландара, „и можда је тамо и умро“. Али, то не стоји. На основу једне белешке историчара Јована Хаџи-Васиљевића, сазнајемо да је јеромонах Силвестар Вучковић живео у братству манастира Св. Прохора Пчињског, у Врањској епархији и да је ту и завршио свој живот. „Јеромонах Силвестар, родом из Срема. Силвестар је дошао у манастир око 1840. и остао је дуго година у манастиру. Ту је и умро и сахрањен је иза цркве. И данас се прича његово дивно појање у цркви. Зато га и данас стари људи спомињу и под именом 'псалт'. Силвестар је био познат и као певач световних песама. Од њега се и данас памте, па и певају, многе песме народне...“¹⁷ Јеромонах Силвестар Вучковић преминуо је после 1861. године; према горњем податку, он је могао да борави у манастиру св. Прохора Пчињског двапут: 1844-1847. и од марта 1848. до смрти, где га је затекао и један немачки путописац. Године 1861. када је пролазио кроз Србију записао је следеће: „У манастиру нађосмо само једног јединог калуђера, именом Силвестра. И овај бејаше странац, родом из Славоније, а овде се доселио од пре *двадесет година*. Његова се делатност у манастиру ограничавала само на духовничким функцијама. Њега, као што сам тврђаше, никако нису трпели свећеници који становаху у манастиру чак са својим породицама...“¹⁸ У

¹⁵ Д. Руварац, нав. дело, 228.

¹⁶ Д. Руварац, нав. дело, 228.

¹⁷ Ј. Хаџи Васиљевић, *Свети Прохор Пчињски и његов манастир*, Годишњица Николе Чупића, XX, 1900, 57–116. Он је податке добио од „Николе Алексића, тасалдара манастирскога у време Силвестра, а сада пароха врањскога“, који је знао и за једну песму оца Силвестра; навео је само два стиха: *У хиљаду и осмој стотини / вила кличе четвртој години...*

¹⁸ J. George Hahn: *Reise von Belgrad nach Salonik*, s. 88; прев. Ј. Хаџивасиљевић у наведеној студији, стр. 116.

манастиру св. Прохора није сачуван запис о години његове смрти, нити је познат његов гроб.¹⁹ Била су то тешка времена када су Турци још владали Старом Србијом у којој се Српство одржало највише захваљујући духовним поукама српских калуђера и свештеника. Тако би изгледала биографија овог заборављеног српског монаха, који је оставио најстарији запис текста песме написане у част Св. Саве, познате и признате данас као величанствена *Светосавска химна*. Предлажем да се упознамо са њеним најстаријим сачуваним текстом.

2. Текст Светосавске песме у запису псалта Силвестра Вучковића

Када је 1832. године Силвестар Вучковић, монах манастира Кувеждина у Срему, посетио Свету Гору, он је оставио пригодни текст *Светосавске песме*, која се данас сматра најстаријим записом тзв. „калуђерске“ редакције познате *Химне Светом Сави*. Тај текст је писан ћирилицом, на црквенословенском руске редакције и пренет данашњом ортографијом²⁰; он изгледа овако:

П Ј Е С Н

Свјатитељу Сави I Архиепископу Сербскому

1.
[I] а) Воскликнем²¹ љубовију свјатитељу Сави
 Наши да покријет голуждрави глави.
 Тамо вјенци, тамо слава,
 Гдје наш сербскиј пастир Сава,
 Појте му, Сербли, пјесн и утројте!

¹⁹ Приликом састављања биографије јеромонаха Силвестра Вучковића запазио сам да су у првој половини XIX века, кад је он живео, постојала још два калуђера са истим именом. Један је био јеромонах крупски, Силвестар Вучковић (р.1780 у селу Зденцима у Босни, а преминуо 11. августа 1860. у манастиру Крупи); други монах Силвестар Вучковић је по извештају Београдске митрополије од 1850. године, преминуо те године у манастиру Петковици под Цером.

²⁰ Због данашњих читалаца који нису довољно упознати са црквенословенским језиком текст је објављен савременом ћирилицом.

²¹ Воскликнемъ на црквенословенском значи: Воскликнимо, Ускликнимо!

2.
 б) О ти, превосходне, [с] Атона дошедиј
 Жалбоноси слези в њедру своје [в]веди,
 Духовенства вјенче,
 Пастирскаја свјешче,
 Саво свјатитељу, между апостоли!
3.
 [Ш] а) Полна јеси кошнице, трудољубна Србије!
 И[зраи]лски синови, и ти, љубка Сирмије!
 К небу главу воздигните,
 Саву тамо ви усрите,
 Саву свјатослова у престола Бога.
4.
 б) Србска је дика Урош, цар посљедњиј,
 Царства силна Стефана корони наслѣдниј,
 Волкашине, вране,
 Царства сербска враже,
 Уроша ти пож[д]рав, зла си не убјежав.
5.
 [Ш] а) О Србије роднаја, сестро Загорији
 Возниспосли милиј взор на Савини двори.
 Там начало сербскији слави,
 Урош конец тоја прѣви,
 Појте му, Сербли, пјесн и утројте!
6.
 б) Љубезнаја древносте, конец²² и предјели
 Возврашчај[м]сја сјемо гдје изсјакли стрјели
 Ревностњејша Лазарја;
 Горо Фрушка, красујсја
 С тјелом књаса Лазарја, [пева се двапут]
7.
 [IV] а) О кто не восплачет сија таки видја,
 Как' Србија Царица погубила имја,

²² Значи множину: крајеви

„Сервија“ је по латински
Наречена из нависти,
Србије, востани и лице прохлади!

8.

- б) Четир' стотин' и двадесјат и ос'м љета
Ти во мрацје пребившиј невидјела свјета;
Слиши вопљ, Саво,
Архијерејска главо!
И прослави робињу и всју њену родбињу!

Конец.

„Преписана сија пјесн в Монастирје Ковеждиње. /
31-го Октомврија 1832 л. рукоју мње грјешнаго /
Јеромонаха Силвестра Вучковича, паракли- /
сарха ковеждинскаго“.²³

Пре него што се пређе на коментар самог текста Вучковићевог записа похвалне песме Св. Сави треба рећи нешто о форми у којој је она написана. Песма је започета строфом од пет стихова, да би се после прве строфе Вучковић одлучио да даљи текст саопшти у четири строфе. Задржан је облик у пет строфа, јер се тако боље може запазити нешто што се на први поглед не види, а што је значајно за анализу овог текста. Према томе, основни облик строфе састоји се из пет стихова.

- | | |
|---|-----|
| (1) Воскликнем љубовију / свјатитељу Сави (7 + 6 = 13) | (а) |
| (2) Наши да покријет / голуждрави глави (7 + 6) | (а) |
| (3) Тамо вјенци, тамо слава (8) | (б) |
| (4) Гдје наш сербскиј пастир Сава (8) | (б) |
| (5) Појте му, / Србли, / пјесн и утројте (10) ²⁴ | (в) |

²³ Из овог кратког записа види се да јеромонах Силвестар Вучковић није имао намеру да остане у Хиландару, да се причисли хиландарској братији; радило се само о поклоничкој посети.

²⁴ Структура строфе показује да се у тексту песме Св. Сави строфе разликују и по функцији која им је у појању дата: а) прва два стиха у којима се појањем излаже *сиже песме* и б) следећа три стиха који поју *похвалу*: (светитељу Сави 1, 2, 3, 8; Урошу: 5, кнезу Лазару: 6, Србији: 7).

Први и други стих испевани су у познатом пољском тринаестерцу, (7 + 6), популарном стиху српске поезије XVIII века; трећи и четврти у осмерцима и пети у десетерцу, као стални рефрен песме. Стихови су римовани по шеми: аа, бб, вв. Погледајмо сад облик друге строфе:

- | | |
|---|-----|
| (1) О ти, превосходне, / [с] Атона дошедиј (6 + 6 = 12) | (а) |
| (2) Жалбоносни слези / в њедру своје [в]едиј (6 + 6) | (а) |
| (3) Духовенства венче (6) | (б) |
| (4) Пастирскаја свешче (6) | (б) |
| (5) Саво свјатитељу / между апостоли! (6 + 6) | (в) |

Друга строфа се разликује од прве; прва два стиха имају по дваест слогова (6 + 6) са цезуром после симетричног полустиха иза шестог слога; трећи и четврти стих испевани су у шестерцу, као и последњи пети стих (6 + 6).²⁵ Кроз цео текст песме види се да седмерци и шестерци нису стабилизовани, већ се преливају једни у друге. Код професионалног песника онога времена (Јована Рајића, Доситеја Обрадовића, Лукијана Мушицког) ти песнички „пропусти“ не би се смели догодити, док код аматера у стиховању они се догађају врло често. Али, овде је био акценат на појаном тексту; текст је испевавањем са мелодијом стваран, а не само писан; ради се о појачкој, а не искључиво песничкој инспирацији. Један слог тамо или овамо у појању се не примећује. Ово је у вези са слоговима који су могли да буду појани силабично или мелизматично. Али структура строфе парне и непарне потпуно је спроведена као основица која нам показује да се радило о два мелодијама.

Текст песме садржи осам строфа, од којих свака непарна строфа – а : (1, 3, 5, 7) у трећем и четвртом стиху имају осмерац, а парне строфе – б : (2, 4, 6, 8) испеване су у шестерцу. То нам показује разлику која ту није случајна. Ради се о различитом метричко-мелодијском обрасцу, коју је песми наметнуо састављач химне. Шта то значи? Песник је, док је стварао песму, имао на уму две различите мелодије. Прва је прионула уз строфе са осмерачким стиховима, а друга уз строфе са стиховима у шестерцу. Замишљено је, дакле, да се целовити текст ове калуђерске редакције *Светосавске химне* отпева на дан Светог Саве (14./ 27. I) најсвечаније тако што ће појци из једне манастирс-

²⁵ Занимљиво је да у шестој строфи, у последњем стиху имамо испеван полустих: „...с тјелом књаса Ласарја“, док је други део полустиха испуштен, па се први полустих и други пут с напевом понавља.

ка певнице (а) певати непарне строфе првом мелодијом (коју данас познајемо), а појци из друге манастирске певнице (б) певаће парне строфе свечане песме са другом мелодијом (коју данас не познајемо). И то свечано „торжествено“ појање било би врхунац свечаног појања песме у част Светог Саве. Кад су парне строфе престале да се певају, у којима се помињу више других личности (цар Душан Силни, цар Урош, краљ Вукашин и кнез Лазар), заборавила се и та друга мелодија и сажети текст се углавном односио на личност Светог Саве. Пошто је то била примарна мелодија, испевана за непарне строфе песме, она је и остала и није се заборавила; њу је записао Корнелије Станковић у Бечу, на Светог Саву 1858. године и ми је и данас по том његовом нотном запису певамо. Све строфе са другом, непарном мелодијом, која нам данас није позната, са шестерцима у трећем и четвртном стиху, у доцнијим варијантама текста *Светосавске химне*, било да су на црквенословенском или српском, допуњене су и постале су осмерци. То нам показује да је текст песме псалта Силвестра Вучковића заиста први и најстарији *оригинал* од кога се може кренути у даља трагања за познијим варијантама.

3. *О неким теже разумљивим стиховима у поетском тексту калуђерске редакције Светосавске песме*

О историјату *Химне Светом Сави* расправљало се много у прошлости, тако да постоји читава мала литература. Прво су се претраживале црквене и манастирске архиве, разне грађанске штампане и рукописне песмарице како би се установило кад је написан и где се налази најстарији текст.²⁶ И дошло се до текста који је пред нама, највише заслугом проте Стеве Димитријевића. После тог посла, црквени историчари и остали истраживачи почели су да разматрају њен текст и да дају своје коментаре о појединим стиховима „калуђерске“ редакције *Светосавске песме*. На њеном тексту приметни су различити утицаји, које можемо назвати и песниковим инспирацијама приликом испевавања своје песме у част Св. Саве. Ти утицаји или реминисценције су: историјске, песничке, ликовне, лингвистичке, литургијске и црквеноправне природе. У последњој строфи присутно је и рачунање година од када је Мајка Србија у ропству под Турцима, што је у вези

²⁶ Старију литературу о *Химни Св. Саве* пажљиво је прикупио редактор зборника *Српска грађанска поезија*, Београд, 1966, књ. II, стр. 441–443, књижевни историчар Боровоје Маринковић.

са временом постанка песме, а сам запис испод песме даје једну могућност за откривање њеног песника. Све то се види на тексту песме, па се може приступити анализи стихова и њеног садржаја. Да пођемо редом.

Истраживаче текста песме која се сматра претечом *Светосавске химне* зачудила су најпре нејасна прва два стиха:

Воскликнем' љубовију свјатитељу Сави,
Наши да покријет голуждрави глави.

Шта значи то: „да покријет голуждрави глави“? Прота С. Димитријевић је то овако схватио:

„Други стих прве строфе 'наши да покријет голуждрави глави' јасно указује на то, да је песма састављена на прво место за децу, дакле певање у школи. То се види и из лаког и течног слога песме, чиме се она јако разликује од осталих наших вештачких песама из тога доба с натегом састављених...Имао сам случај обратити пажњу на емблем једне старине из 1810. године, која сведочи да је Свети Сава и формално сматран за заштитника још Велике школе, коју је Иван Југовић био основао у Београду, а без сваке је сумње да ће се с временом наћи још јаснијих доказа да је заједно са појавом српске школе постала и изрека: 'Св. Сава – ђачка слава'!”²⁷

Прота Д. Руварац је ове стихове објашњавао овако: „Димитријевић рече за други стих прве строфе: 'наши да покријет голуждрави глави' да он јасно указује на то: да је песма састављена на прво место за децу, дакле певање у школи. То се, рече, види из лаког и тачног слога песме, чиме се оно разликује од осталих наших вештачких песама онога доба с натегом састављених. Ово не стоји, јер св. савска песма је више политичко-историјска песма у којој се прича: да је Св. Сава дошао из Атона (Св. Горе) у Србију, да је цар Урош наследио цара Стефана (Душана), да је Вукашин упропастио (прогутао) цара Уроша, ал' да је и он пропао, да је Србија рођена сестра Загорији, да је Србија названа по латински „Сервија“... Изводити из речи *голуждрави глави* да је она састављена за децу, да је школска песма, ја бих рекао да је ту реч састављач употребио да би истерао стих, уместо *голе главе* откривене, јер та се реч употребљава само за младе тичиће, а не и за децу

²⁷ С. Димитријевић, нав. дело, стр. 408–409. Прота наводи свој рад у „Новој Искри“ без године кад је објављен. Мислим да је то рад *Једна лепа старина*, Нова искра, 1, 1904, 28–29.

или за људе. Голуждрав и по Вуковом речнику значи: *ungefiedert*, тј. голо без перја. У осталом, мислио њен састављач на децу или на људе и тако он нема никаквог смисла и могао је сасвим лепо изостати... Владика Пакрачки Никанор Грујић о ручку причао, како у најстаријем тексту долази један стих „нашја да покријутсја голуждрави глави“ и да је он то тако тумачио: да Срби у Турској дођу до слободе, да не морају бријати главе. Било ово тумачење исправно или не, савакако је умесније: „наши да покријутсја голуждрави глави“, од „наше да покриет голуждрави глави“.²⁸ Тако изгледају тумачења наших најпознатијих црквених историчара овог тешко разумљивог места из „калуђерске“ редакције *Светосавске песме*.

Да ли је правилније: „покријутсја“ или „покриет“? Ово друго је правилније из разлога што је први глагол повратан и онда се не може везати с првим стихом у коме се молитвено позива Свети Сава да „покрије“, односно: з а ш т и т и „голуждраве главе“ својих младих следбеника и ученика; а то су били млади калуђери, манастирски ђаци, ђакони, појци и чтеци у манастиру Св. Саве, у Кувеждину. И још више, не само да их заштити, него и да их благослови на њиховом духовном светосавском путу. Ни друго објашњење о „голуждравим главама“ младих следбеника Св. Саве не задовољава. У једној студији историчара Мите Костића налазило би се прикладно објашњење. У његовом значајном, а заборављеном огледу о свештеничкој (рекли би: монашкој) т о н з у р и или подбријавању темена монаха, по угледу на тонзуру Св. Саве, видимо решење овог полустиха. У својој студији, Костић наводи (1) „свештеничка правила“ митрополита Мојсија Петровића од г. 1726., где стоји: „на врх главе разбријано имати“; (2) и у правилима за свештенике београдско-карловачког митрополита Вићентија Јовановића, од 3. марта 1733. каже се: „и на главе венац пробријан“ да буде; потом, и свештеничка правила митрополита Павла Ненадовића, од 24. јуна 1745. прописују свештенству: „на глави да имају венац пробријан“.²⁹ Према томе, мора се претпоставити да

²⁸ Д. Руварац, нав. дело, стр. 228–229.

²⁹ М. Костић, *Свештеничка тонзура у Београдско-карловачкој митрополији прве половине XVIII века*, Гласник историског друштва у Новом Саду, 1937, књ. X, св. 4, с. 437–438. Од Св. Саве, који на портрету у Милешеви има тонзуру, па све до XVII века описује на фрескама њено постојање Светозар Радојичић у огледу *Тонзура Св. Саве*, „Узори и дела српских уметника“, Београд, 1975, 19–31. Хоповски калуђери Арон Георгијевић и Герман Крестић, који су се замонашили у XVIII веку, још су могли поштовати монашка правила о тонзури која су прописивали карловачки митрополити.

су у светосавском манастиру Кувеждину и старији и млађи монаси, по угледу на Светог Саву, још дуго носили тонзуру (избријани круг на темену), па је и сам песник овог текста као монах тог манастира, ученик и следбеник славног српског учитеља Св. Саве имао на глави исто обележје.

У другој строфи песник се обраћа Св. Сави стиховима:

*О ти, превосходне, Атона дошедиј
Жалбоносни слези в недро своје [в]веди*

Стихови нису сасвим јасни, реченична мисао није довршена. На њих се осврнуо прота Руварац: „Уз то има у појединим стиховима ваздан неразумљивих ствари и неприродних и незначајних скокова: ’о ти, превосходње Атона дошеди’ какве има везе и значаје: ’жалбоносни слези в недро своје веди’?“ И док је прота Павле Стаматовић у свом препеву на српски (1839) целу ту строфу избацио, „везу“ је пронашао проф. Александар Сандић кад је то место препевао (1858) стиховима:

Из те свете Горе нам / дође Отче Саво!
Сузе б р а ћ и убриса, Немањића славо!

Познато је из хагиографија Св. Саве од Доментијана и Теодосија, да је он са Атона први пут дошао у Србију да измири браћу Вукана и Стефана над телом свог и њиховог оца и тако отклони миром рат који се међу њима распламсао. У томе је А. Сандић видео смисао ова два стиха која нису била довољна да опишу миротворну мисију Св. Саве. У другом делу строфе ређају се стиховане похвале Св. Сави: да је српског духовенства венац, свећа и пастир српског православља и као највећа похвала: да је раван апостолима.³⁰

У трећој строфи песник се обраћа Србији и свом ужем завичају „љупкој“ Сирмији (Срему) стиховима:

Полна јеси, кошнице, трудољубна Србије!

³⁰ Међутим, постоји и другачије тумачење, које произилази из црквенословенског текста завршне вечерње стихире: „Слави у всех цара Христа вазискав, владичаствујуштаја оца оставив, *гори Атона дошал јеси...* (Слава Св. Сави, „Празнични минеј“ Божидар Вуковића, Млечи 1538, завршна вечерња стихира. Према томе тумачењу песник не пева да је у Србију с Атона дошао, већ: *Атону дошавши*.

Илскии синови и ти љубка Сирмије...

Њихова делимична неразумљивост такође је изазвала коментаре, нарочито због поређења Србије са кошницом и због скраћенице „Илскѣи“ која се може двоструко разрешити. Објављујући текст Вучковићеве песме посвећене Св. Сави, прота Стева је горњу кратицу разрешио са: *Илирски*, али је ставио знак питања. Прота Димитрије је то с разлогом исправио: „Та реч, скраћена, не може значити ’илирски’, него: *израилски* којим су именом *нови Израил* многи стари српски писци називали наш народ, па и после прелаза под Црнојевићем на ову страну. Тако се у предговору Никодимова *Типика јерусалимског* Св. Саве, вели: ’јави бо нам новаго Аврама, светаго нашего господина Симеона и новаго мироточца в новорожденем *Израили*, рекше, в српсѣј земли.’ Илирство је поникло тек 1835. и то код Хрвата и тек је по неки Србин усвојио то име и за себе: Срб-Илир.“³¹

О поређењу Србије са кошницом пуном пчела и меда, сликовито се изјаснио прота Стева у једном каснијем раду. Описујући једно звоно из 1810. године, које је даровано ђацима београдске Велике школе, он га је повезао са стихом из Вучковићеве песме у коме се помиње кошница. Наиме, на звону су постојали натписи: 1. при врху звона, кружно: + Бодрствуите Духом питаа ум; 2. на средини звона је изливена икона Св. Саве. Поред главе свечеве пише с десне стране: *С. а с леве Савва*. 3. На противној страни од иконе Св. Саве изливена кошница *врикара са осам чела радилица*. 4. На доњем крају, кружно: + *Просвѣщенію юности у заведенои Великои школи у Београдѣ 1810*. То је проти Стеви послужило за један значајан закључак:

„Ево, видимо да је раније, 1810. године, Св. Сава ливен на школском звону као просветитељ српски и патрон школски. Затим, симболично представљање на овом звону кошнице са пчелама не подсећа ли на онај стих из светосавске песме: ’пуна јеси кошница, трудољубна Србије’ и на тај начин не казује ли обадвоје посредно да је не само разглашавање Св. Саве за патрона школског било пре 1812. године, него и постанак *Светосавске песме* да треба тражити далеко пре времена у коме је пок. Јован Ђорђевић ту песму научио од проте Павла Стаматовића (тј. 1839).“³²

Доиста, пчела и кошница помињу се много раније, у стиховима Емануила Козачинског. У његовој *Трагедокомедији* (1736), у монологу *Србије* стоји дистих:

³¹ Д. Руварац, нав. дело, стр. 226.

³² Ст. М. Дим(итријевић), *Једна лепа старина*, Нова искра, 1, 1904, 28–29.

*Пчела бедна, но и та, матер си имјејет
без њеја же кошница ни во что успејет.*³³

Исти дистих пренет је и у прерађену трагедију Е. Козачинског, *Трагедіа, сирѣчь Печалная повѣстъ ѡ смерти послѣднягѡ царя сербскагѡ Уроша Пятагѡ и ѡ паденіи сербскагѡ царства* (Будим, 1798) од историка и песника Јована Рајића (1726–1801), која се налазила и у манастирским библиотекама.³⁴ Аутор калуђерског текста *Светосавске химне* нарочито се инспирисао овим Рајићевим делом. Две наредне строфе песме посвећује значајним ликовима из српске историје цару Душану, његовом сину цару Урошу, последњем српском цару и краљу Вукашину, на коме је клетва српска остала због Урошевог убиства. Име цара Душана, првог и најмоћнијег српског цара, наводи као „силни Стефан“, што подсећа на *Стематологију* (1741), значајно ликовно-историјско-књижевно дело Христифора Жефаровића у коме је цар представљен на једном бакрорезу са насловом („Силній Стефанъ) који је више пута умножаван током XVIII и почетком XIX века. Аутор *Химне* с великом љубављу опева последњег српског цара Уроша.³⁵ Позива целу Србију, чак и „Загорију”³⁶ да про-

³³ В. Ерчић: *Почеци српске драме*, Београд, 1987, с. 53–54. Стихови из Осмог дејствија Козачинскове *Трагедокомедије*: СЕРБИЈА скорбит јако пресеколо сја колелно цареј серпских и јако потпала под прокљатаго Турка. Но, исходјат к њеј сивили, пророчествујут: јако вскорє Господ Бог пошљет јеј Патријарха Чернојевича, иже изведет ју испод турскија власти, приведет под Римскују Державу зде, паки, патријарх Арсениј Чернојевич сам јављајет.“

³⁴ Симболе „кошницу“ и „пчелу“ преносе у својим делима и други српски писци. Тако и мало познати писац Јефрем Лазаровић пише: „Но учите се и другиј списатељеј и мудрацов добершији сичиненија читати и из полезнаја собирати. Јербо како видимо *пчелу*, која кад и пада на много цветов, но не једе од свију, само от потребите собира и у своју *кошницу* носи, тако су дужни и љубитељи науке читати свако писаније, но само от њих полезнија собирати.“ (Лазар Чурчић: *Стихови Доситеја Обрадовића, Емануела Козачинског и Јована Рајића у песмама Јеврема Лазаровића о Карађорђевој устанку*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XXXIII/1–2, 1967, 62.

³⁵ Из тих стихова закључујемо да је он посетио манастир Јазак у Фрушкој Гори у коме је почивало тело (мошти) св. цара Уроша. Знао је и за бакрорез Христифора Жефаровића *Свети цар Урош* (1746); на свитку који он држи у руци стоји написано: „Кровъ моѡ јакоже Авелева на Каина братоубицѡ, ко Г(оспо)дѡ ѡ ѡмѡчении вопиеть на Вѡкашина слохитраго вероломца и ц(арс)тва моего похитителя, сѡ бо оубиль естъ тѡло мое, но Г(о)с(по)дѡ восприяеть д(у)х мой.“

³⁶ Прота Руварац је на то одговорио тачно: „пита се: која је то земља *Загорија*? На то питање одговорио је најбоље Ђура Даничић. Код речи *Загорије*, рече Даничић:

слави цара Уроша и његово мученичко страдање, а прокуне краља Вукашина, који је убиством цара Уроша укинуо царску лозу Немањића; стиховима:

Волкашине, вране,
царства сербска враже!
Уроша ти пожрав, зла си не убјежав!

Ова три стиха била су повод за један значајан закључак академика Милорада Павића, о песничкој инспирацији и времену постанка калуђерског текста *Химне*, који преносимо: „Светосавска песма својом версификацијом упућује на традицију XVIII века. Њен рефрен указује такође на књижевност XVIII века. Типичан за певане песме, тај рефрен има прва два стиха у осмерцу, а друга два у шестерцу, колико се може закључити на основу извора који је сачуван. Рефрен са таквим версификацијским обликом има Козачински у својој *Трагедокомедији* (1736). Један стих из наведеног рефрена Козачинског парафразирани је у једној од строфа *Светосавске песме*:

<i>Волкашине вране</i>	<i>Вукашине, хитриј страже,</i>
<i>Царства сербског враже</i>	<i>Царства всего главни враже</i>
(Светосавска)	(Козачински)

Поређење Вукашина са гавраном (вран), налази се у оба рефрена: код Козачинског и у *Светосавској песми*.

<i>Волкашине вране</i>	<i>Ненаситни Вукашине</i>
<i>Царства сербска враже</i>	<i>Плотојадни ноштниј вране.</i>
(Светосавска)	(Козачински)“

Закључак проф. М. Павића: „И својим основним стихом (пољски тринаестерац) и својим рефреном (који одговара рефрену из „канта“ у драми Козачинског) и мелодијом (која можда није она коју данас певамо, него је, може бити, била певана у *Трагедокомедији* Козачинског), неким својим римама и именима, *Светосавска песма* везује се за књижевност XVIII века. Приликом одређивања времена њеног настанка

‘крај у Бугарској у ком је град Трнов.’ Из овог се види да је састављач светосавске песме знао: да је Св. Сава умро у Трнову и да је тамо сахрањен и неко време тамо лежао.“ (Нав. дело, с. 229).

то треба имати на уму...³⁷ Занимљиво је запажање академика М. Павића о томе да је мелодија из „канта“, која је била певана у Козачинској *Траедокомедији*,³⁸ поред сичејне и метричке сличности, могла послужити да се на њу пева и строфа првобитне *Светосавске песме*. То је тачно и то се може лако проверити, јер је мелодија Козачинсковог „канта“ записана нотама и тако сачувана.³⁹ Провера даје позитиван резултат и упућује на то да су парне строфе (2, 4, 6, 8) калуђерског текста песме, по запису јеромонаха Силвестра, по тој мелодији могле да се певају.

Шеста строфа песме, у којој се опева кнез Лазар и само подећање на његову погибију у Косовској бици, прошла је у коментарима проте Руварца и проте Димитријевића без већих опаски. Песник подсећа да тело кнеза Лазара почива у Фрушкој Гори, али не каже у ком манастиру, јер је мислио да је то свако тада знао. А постојала је и посебна духовна песма посвећена кнезу Лазару, са почетним стихом: *Израиљев кољ благ* (1762) која се појала на Видовдан у манастиру Врднику (Раваници) када су пред народом откриване мошти светопочившег кнеза.

Седма строфа изазвала је више разних примедби. Песник са погибијом кнеза Лазара завршава приказ пропасти Србије царице. Њу околни народи с подсмехом називају „Сервија“ (слушкиња, робиња) и намерно је тако пишу „по латински“ и у сваком разговору подругљиво изговарају. То место песник није измислио него га је преузео из других писаних српских извора. Песнику светосавске песме познато је, најпре, да је у *Стематографији* (1741) Христифора Жефаровића испод насликаног грба Србије стојао катрен у коме је уместо Србију написано „Сервию право нарицають“ (тако именују). Против тог подругљивог назива устали су и познати српски књижевници, Доситеј Обрадовић и Глигорије Трлајић. Трлајић је у једном писму из 1805. године пребацио ученим Србима у Срему што у својој преписци своју браћу Србе у Србији „Сервијанцима“ називају: „...У Угарској

³⁷ М. Павић, *Лик Св. Саве у српској књижевности XVIII века*, зборник „Сава Немањић – Свети Сава“, Београд, 1979, 420–422.

³⁸ „Кант“ (певана песма) коју помиње проф. М. Павић је певана у *Траедокомедији* Е. Козачинског 1736. године и носи наслов: *Мати плачџи сја припѣваетъ*: Ты со-здавы око. Текст песме је Јован Рајић пренео у своју трагедију означивши да је она састав Е. Козачинског, из његове драме.

³⁹ Напев песме, њен текст и историјат први пут је објављен у огледу Ђ. Перића *Плач Мајке цара Уроша*, Гласник СПЦ, 12, 1976, с. 234–238. Напев је записао Корнелије Станковић.

срећни Срби несрећним својим јединородним дају име Сервијанаца, што сматрам као ужасну обиду имену Србаља, нарочито онда када долази од браће.“ И Доситеј је у свом *Мезимицу*, написао: „Сербљи се по различним краљевствима и провинцијама различно називљу: по Србији Сербијанци (не Србији нити Сервијанци: ово су страни народни од Греков узели)”⁴⁰ Према томе, од Грка су и страни народи, Латини, тако називали Србе, као што стоји и у натпису једне историјске књиге: *Ilyricum vetus et novum, sive historia regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosniae, SERVIAE, atque Bulgariae*, (napisao) Caroli du Frêsnе, domini di Cange, коју је гроф Јосип Кеглевић Бужимски објавио у Пожуну 1716. године (in folio)⁴¹

Један извор песникове инспирације прота Ст. Димитријевић је открио. „Доситејева „Пѣсна на инспирекцију Сербианомъ, Србији и храбрим еја витезовомъ, штампана 1804. године, јако подсећа на светосавску песму“, закључује он, „нарочито рефрен њен: ’Устани, Србијо, давно си заспала, у мраку лежала, сада се пробуди и Србље узбуди’, на стихове из светосавске песме: „Србије востани и лице прохлади...(и) ты во мрацѣ пребывшій не видѣла свѣта’. Немогуће је претпостављати да је светосавска песма раније постојала, те и нехотице имала утицаја на Доситејеве стихове.“⁴² Из тога би следио закључак да је ова редакција песме настала само после 1804. године, после објављивања Доситејеве песме *Востани Србије*. На овај утицај Доситејевих стихова на наведене стихове непознатог песника светосавске песме указивао је доцније и историчар библиотекарства Љуба Дурковић-Јакшић у неким својим радовима. Песник светосавске песме је несумњиво имао пред собом познату Доситејеву песму, али је притом у своје стихове унео и неке стихове које су под утицајем друге популарне песме тог,

⁴⁰ Д. Обрадовић, *Мезимац, Част втора*, Будим, 1818, глава прва: *Јест ли полезно у простом дијалектуна штампати што издавати?* У једном српском рукопису Доситејева тврдња се очитује. У биографији Стефана Немање тамо стоји: „Војевао је на околнија књази и покорио Тривалију, иже нарицајет сја Србија, а не Сервија; Сервија бо јесте Скопље и окрестнија јему предјели, аште и јест в Македонији; зато наречет сја земља та от Греков, ради частаго нападенија; овогда бо биваше под Греци и под Болгарији и под Загорским цари и под Епирским и под нашим и на конец и ниње јест под турским. Сего ради наречени биша от њих Сервјани.“ (*Родословије сербскоје*, Гласник СУД, V, 1853, 29–30).

⁴¹ Наслов наводи проф Никола Радојчић: *За више светлости у нашем XVIII веку*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. VI /VII, 1958 / 1959, 42–61; напомена: „дело је доведено до 1746. године“.

⁴² Ст. Димитријевић, нав. дело, 405.

устаничког доба. Овде мислим на једну строфу из једне песме Гаврила Ковачевића:

Чујете ли Србскиј Витезови,
Србијански кмети и кнезови!
Докле ћете у мраку лежати
И у таквој муци пребивати!?
Ево има четири стотине
И двадесет и две три године
Од како ви цара изгубисте
И под турско иго потпадосте.⁴³

У осмој завршној строфи приметни су утицаји истакнутих стихова Доситејеве и Ковачевићеве песме на завршне стихове песме Св. Сави у запису кувежинског јеромонаха Силвестра Вучковића:

Четир' стотин и двадесјат и ос'м љета
Ти во мрацје пребившиј невидјела света (тј. светлости)

Када се број 428 дода на број 1389 (година боја на Косову када је, како се тада сматрало, означавало подпадање „под турско иго“) добија се година 1817. Наши црквени историчари су се питали шта је песник светосавске песме том годином хтео да покаже. И Д. Руварац и Ст. Димитријевић сложили су се са констатацијом да година 1817. означава годину „када се одиста у Србији утврдио државни живот и Милош Обреновић постао првим кнезом Србије.“ Година 1817. не значи годину настанка песме, већ „кад је Србија ослобођена, *колико је година лежала у ропству, а не да је 1817. преписана.*“⁴⁴ Из тога, дакле, излази да је овај први текста песме у част Св. Саве могао настати само „после 1817. године, а *кад* и на то се питање не може данас ништа позитивно одговорити.“⁴⁵

Ту се расправа о калуђерском тексту светосавске песме, која је била претечом доцнијих текстовних варијанти *Светосавске химне*, углавном завршила. Претресан је текст песме, форма и садржина, време кад је могла да буде написана. Ко је аутор тог текста, није се могло

⁴³ Г. Ковачевић: Пѣснь в случайномъ возмѣщеніи въ Сербіи..., Въ Бѣдимѣ 1804. Треће издање, Београд, 1844, с. 5.

⁴⁴ Д. Руварац, нав. дело, с. 225.

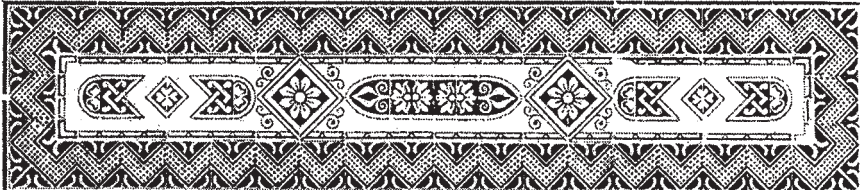
⁴⁵ Исти, нав. дело, 226.

установити. То питање остало је да се реши неким срећним проналаском млађих историчара цркве и књижевности у будућности...

Ђорђе Перих

HIEROMONK SYLVESTER THE PSALTIST AND THE FIRST
RECORD OF THE TEXT OF "THE HYMN TO ST SAVA"

Summary: The oldest textual variant of the popular "Hymn to St Sava" written down by hieromonk Sylvester Vučković, from the brethren of the Serbian Orthodox monastery of Kuveždin, occupies a prominent place in its history. Ђорђе Perić's article is divided into three sections and attempts to explain the following to the reader: who hieromonk Sylvester Vučković was, what the oldest, the so-called "monastic text" of the poem to St Sava actually says, and what views and comments on the content of the poem were made by renowned historians of the church and literature in the past.



930.25:271.222(497.11)

ОБНОВА РАДА АРХИВА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ – ПОЧЕЦИ И ТЕШКОЋЕ

Српски црквени архиви – историја и значај

Средњовековна архивска грађа црквеног порекла сачувала се углавном из имовинско-правних односа манастирских и монашких обитељи. Што се тиче других црквених списа из патријаршијске и епископских канцеларија, највећи део тога је страдао, пропао и нестао у метежима националне историје која је са најездом Турака попримила облике агоније и трагизма, испуњена изнуђеним сеобама, крвавим ратним походима и скрнављењем хришћанских светиња.

Такође, треба уважити и констатацију ученог Радослава Грујића (1878–1955) који је говорећи о туробном стању црквене архивистике и архивске документације записао: „Али нема сумње да је знатан део пропао и због немара и незнања представника разних црквених институција у којима су се налазили стари архиви“.¹

Најбоље стање архивске грађе било је на територији Карловачке митрополије, односно код Срба који су били под Хабзбуршком

¹ *Азбучник Српске православне цркве по Радославу Грујићу*, прир. мр Слободан Милеуснић, Београд, 1996, стр. 16–17. (Даље: *Азбучник...*)

влашћу. Та грађа потиче из епархијских, манастирских, конзисторијских и парохијских архива. Најбоље је био уређен Митрополијско-патријаршијски архив из Сремских Карловаца. У њему се налази неколико аката из XVII века и доста важних списа почевши од прве половине XVIII века. Архив је уређен наредбом Илирске дворске канцеларије од 21. маја 1777, а тог посла се прихватила нарочита комисија састављена од представника Цркве и државе.² Са државне стране су били запослени Јозеф Јакоби конципист Генералкоманде у Осеку и регистратор Хандесен фон Егендорф.³

Али, мало се зна о начину на који су фондови старог Патријаршијско-митрополијског архива у Сремским Карловцима стављени под надзор Српске академије наука. Свети Архијерејски Синод је 4. јула 1949. „уважио“ молбу Српске академије наука од 2. јуна 1949. бр. 3010 којом је Академија молила:

„Да јој се уступе на чување и дефинитивно уређење Архиве Митрополије и Конзисторије сремско-карловачке, но под тим условом, да ове архиве имају остати у целости као неутуђива имовина Српске православне цркве и да се Српска православна црква и њезине установе могу свагда користити са њима. Ове услове као и то да ове архиве имају остати у Сремским Карловцима фиксирати још посебним уговором са Српском академијом наука“.⁴

Црквена архивска грађа из периода од 1690. до 1933. године је стављена „под заштиту државе“, у време када се молба Ђорђа Крахтиса „отправника послова Академије“ завршавала са ускликом „смрт фашизму – слобода народу“!

Најбољи сачувани средњовековни архив је манастирски и налази се у царској лаври Хиландару. Ушушкан у Светој Гори Атонској представља доста добро очувану ризницу докумената за писање националне историје. Након турске најезде сви значајнији списи чували су се и похрањивали на двору српског патријарха у Пећи и у осталим епископским седиштима. Повластице издате Србима граничарима у Вараждинском генералату *Statuta Valachorum* чувале су се у епископском манастиру Марча и то на звонику, а доцније у саборној цркви

² *Азбучник...*, стр. 17.

³ Ж. Димић, *Преглед историјата Архива САНУ у Сремским Карловцима (1949-2009)*, Сремски Карловци, 2010, стр 15

⁴ *Свети архијерејски синод*, бр. 1934 / Зап. 542 од 4. јула 1949.

Св. Петра у Северину код Беловара у нарочито сигурној и обезбеђеној скривници направљеној у зиду.⁵

Архивска грађа Српске православне цркве имала је оперативан значај, као потврда националног идентитета и као чињенички основ за сваку реалистичну и добро осмишљену и вођену политику. Тако гроф Лиленберг, аустријски управник Далмације, није дозволио 1832. године епископу Рајачићу увид у породичне архиве Срба Бокеша (Бокелја) иако је гроф Кабога сугерисао да би Рајачић или неки други великодостојник који познаје „стари словенски језик и глагољско српски начин писања могао одговорити“...⁶

Архивска документација настајала радом српских православних црквених институција страдала је, уништавана, паљена и пропала у похарама. Драгоцени архив Епархије бачке нестао је у ратном вихору устаничке 1848. године, спаљен од Мађара који су продрли у јужну Бачку. Грађа Београдске митрополије чувала се у двору архиепископа Србије и митрополита Београда, у старој згради, а са подизањем нове зграде 1935, премештена је у новоподигнуто здање (ул. Краља Петра I, бр. 5). Ова регистратурски сређена архива премештена је 1989. године у поткуполни и галеријски простор који води на звоник Цркве Св. Марка у Београду. Непрофесионални и изнуђени транспорт растурио је многе предмете, а многа документа су нетрагом нестала. Драгоцену архиву која је сведочанство о црквеној, друштвеној, демографској, дипломатској и политичкој историји модерне Србије и Срба у окружењу скоро две и по деценије чами у прашини, препуштена презрењу, небризи и запуштености.

Дисконтинуитети нововековне историје Срба ставиле су данас у положај матичне установе културе Републике Србије да размишља о културном наслеђу својих сународника у региону. У том контексту српска црквена грађа у архивима, архивским фондовима и збиркама у окружењу (Република Словенија, Република Хрватска, Република Црна Гора, Босна и Херцеговина и Република Македонија) мора бити предмет пажње и фокуса управе и запослених у Архиву Српске православне цркве. Примера и поређења ради у четири архива и једном музеју у Хрватској, а то су Хрватски државни архив у Загребу, Државни архив у Осиеку, Државни архив у Славонском Броду са одјељењем

⁵ *Азбучник...*, стр. 17

⁶ Љ. Влачић, *Противљења намесника Далмације грофа Лиленберга да се епископу Рајачићу дозволи преглед архива православних породица у Боки Которској*, Гласник историског друштва у Новом Саду, књ. IX, Нови Сад, 1936, стр. 334–335.

у Пожеги, Државни архив у Задру и Хрватски повјесни музеј у Загребу чувају 253 дужних метара архивске грађе!⁷



Оригиналне фасцикле

*Протокол о сарадњи Светог архијерејског синода,
Министарства културе и Архива Србије
од 14. децембра 2007. године*

Архивска делатност у Српској православној цркви обновљена је Протоколом о сарадњи потписаним између Св. Архијерејског Синода, Архива Србије и Министарства културе Републике Србије 14. децембра 2007. године. После почетничког одушевљења и медијског дитирамба успело се само у непотпуном премештају делова неколико архивских фондова Српске православне цркве из XIX и XX века у депо преко пута зграде Српске патријаршије у просторије библиотеке старог Богословског факултета (ул. Краља Петра I, бр. 2).

⁷ Г. Латинић, *Фондови и збирке Српске православне цркве у хрватским архивима и музејима*, Архив – Часопис Архива Југославије, бр. 1–2 (2009), стр. 53–56.

Архив Српске православне цркве са седиштем у Београду, као централна (матична) установа заштите грађе у Српској православној цркви има задатак и функцију „да евидентира, прикупља, утврђује, сређује, обрађује чува и, по одобрењу Св. Архијерејског Синода, даје на коришћење архивску грађу од значаја за Српску православну цркву и архивску грађу од националног, културног и историјског значаја“.

Архив Српске православне цркве је практично настао, организационо и структурно се устројио и уобличио захваљујући *Протоколу о сарадњи између Српске православне цркве, Министарства културе Републике Србије и Архива Србије* потписаним 14. децембра 2007. године (митрополит црногорско-приморски Амфилохије Радовић, министар културе Војислав Брајовић и др Мирослав Перишић, директор Архива Србије). Како Српска православна црква није имала персоналних решења и одговарајуће кадрове који би се бавили архивистичким послом и струком први члан протокола је предвидео да ће „Архив Србије стручно помагати Архиву Српске православне цркве у организацији архивске службе, заштити, сређивању и обради архивске грађе Српске православне цркве“.

Са друге стране, Црква је својим духовним значајем додатно потпомогла матичну функцију националног Архива јер ће, како је Протокол предвидео „својим утицајем, угледом и ауторитетом помоћи Архиву Србије у сакупљању, заштити, сређивању и чувању архивске грађе српског порекла на васцелом простору Српске православне цркве“. Под формулацијом васцели простор мисли се на тоталитет јурисдикције Српске православне цркве, који постоји у земљама у региону, бившим чланицама заједничке СФРЈ, али и у епархијама у дијаспори (Европа и прекоокеански свет). Примарни задатак Архива СПЦ је да „врши делатност заштите регистратурског материјала и архивске грађе настале у раду централних тела и епархија ... за територију Републике Србије“, али и да „истражује и копира архивску грађу од значаја за историју Српске православне цркве, српског народа и државе Србије која се налази у иностранству“.

Она делатност Архива Србије усмерена ка заштити, чувању и презентацији српске баштине у земљама нашег непосредног суседства уочава се не само у изложбама као што су парохije у Цељу, Трсту и Дубровнику, (у плану су Сент-Андреја, Темишвар, Беч и Шибеник) него и у сређивању тамошњих парохijских архива, а парохije – основне организационе и јурисдикцијске јединице Цркве, у тако важним урбаним срединама, дају прилику да се на основу њихове грађе и

документације могу слојевито пратити историјски догађаји, процеси и збивања не само уско територијално одређени.

Грађа архива Српске православне цркве која се тренутно налази у депоима или треба да буде пресељена уз инвентаре са звоника цркве Св. Марка потиче из фондова Конзисторије (тј. Духовног суда) Митрополије београдске и архиепископије Кнежевине и Краљевине Србије од 1836. до 1918. године. Такође, велики део документације је по својој провенијенцији од централних тела и установа уједињене СПЦ и обновљене Пећке патријаршије након 1918, као што су Патријаршијски управни одбор, Свети Архиепископски Синод, итд.

*Почетак организованог рада Архива СПЦ
крајем 2012. године*

У поткуполном простору цркве Св. Марка налази се још увек највећи део архивске грађе Српске православне цркве, која је тамо одложена пре 24 године. Са преношењем само једног мањег дела поменуте грађе у прихватни депо, почевши од 2008. године разбијена је органска целина архивске документације. Морало се приступити сређивању архивске грађе Српске православне цркве управо од звоника и поткуполног простора цркве Св. Марка у Београду јер у депоу привремених просторија (ул. Краља Петра I, бр. 2) нема раније урађеног досијеа фонда, спољашњих и унутрашњих листа на архивским кутијама, нема било каквог пописа грађе и сумарно-аналитичких инвентара.

Велика количина одложене хартије пре две и по деценије крије у себи микро-организме, нечистоћу и наслагe гриња. Затечена је препакивана грађа, смештена у кутије од свећа и другу картонску амбалажу која на себи нема никакве стручне евиденције и било коју другу ознаку. Са друге стране, наишло се на трагове документације која је извађена из својих регистратурских фасцикли, дакле природних класификационих ознака и препакивана на горе поменути начин измешана је са предметима других фондова.

Све су то чињенице које су се наметале као велика препрека раду Архива Српске православне цркве.

Да би се иоле могло бавити архивистичком делатношћу требало је створити материјално-техничке претпоставке у заборављеном и нехигијенском простору, који као такав угрожава здравље људи. Најпре је адаптиран простор за рад са архивском грађом који је опремљен архивистичким. Једна просторија је преграђена, дезинфикована и изо-

лована, а у њу је доведена расвета, направљен је вентилациони отвор и постављена су два велика архивистичка стола. Потписан је, затим, 13. новембра 2012. године *Уговор о пословно-техничкој сарадњи између Архива СПЦ и Архива Србије* и направљен је архивистичко-експертски тим у коме се истичу и прву реч воде Јован Пејин, архивски саветник и проф. др Милоје Пршић, пуковник у пензији. Њихово дугогодишње искуство на обављању одговорних послова организације и руковођења архивистичке делатности у многоме је допринело нивоу професионализма у пројекту „Измештање архивске грађе са звоника цркве Св. Марка у привремене просторије Архива Српске православне цркве“. Јован Пејин је био директор Архива Србије (2001–2003), а Милоје Пршић директор Војног архива (1986–1992) и Војно-историјског института (2000–2002).

Сређивање архивске грађе црквеног порекла је започето од визуелно уочене најстарије архивске документације која потиче из Конзисторије Митрополије београдске из прве половине XIX века. У подножје торња цркве Св. Марка постављена је комора за дезинфекцију папира, тако да Архив Српске Православне Цркве ради већ на првој хемијској заштити докумената. У комору *АС-1 алфа* на решетке се постављају предмети и документи, изнад грејног тела сагорева супстанца *тимол*, хартија на тај начин остаје у пари изазваној хемијском реакцијом и још 24 сата борави у затвореном простору. Грађа се дезинфикује, али се тако одстрањују и сви микро-организми који штете папиру (гљиве, бактерије, итд). Ово је први корак лечења докумената који су били заборављени у простору звоника толико година и који су опасност за људе, али који и без правовременог конзервацијског третмана могу да нестану као историјско сведочанство.

Очишћена грађа се затим класификује, смешта са етикетама у архивске кутије и са историјском белешком полаже у први фонд Архива Српске православне цркве који носи назив *Конзисторија митрополије београдске (1836–1915)*. Архив Српске православне цркве је на тај начин добио први попис грађе, прве инвентаре (архивских књига, деловодних протокола, књига експедиције, записника и осталог) и ради динамиком која је у свако проверива и која се исказује у броју препакованих, евидентираних и сређених кутија са архивском документацијом). Тренутно се на звонику налази обрађених и сређених 40 дужних метара грађе, односно 275 архивских кутија, са документацијом из прве половине и средине XIX века, што је непроцењиво драгоцен извор за националну и црквену историографију!

У депоу преко пута зграде Српске патријаршије има сада 1372 евидентираних деловодних протокола и других архивских књига, са направљеном сигнатуром, распоном предмета, хронолошким поре-клом и описом документационог контекста. Исказано дужним метри-ма ради се о 100 метара сређене архиве. Те архивске књиге се односе на различите фондове грађе и служе као информативно средство за даље сређивање архивске документације.

Начињена информативна средства су део документације о пословању Архива Српске православне цркве. А то су: *Инвентар архивских књига* (њих 1372 сигнираних), аналитички *Азбучни регистар Православног свештенства Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца* и *Топографски показивач (Основа за уређење депоа Архива митрополије београдске 1836–1920)*.



Његова светост патријарх српски Иринеј
у посети Архиву

*Представљање Архива Српске православне цркве у
штампаним и електронским медијима*

Рад Архива Српске православне цркве био је предмет интересовања јавног мњења. Репортажу о коначном почетку сређивања црквене грађе која је 1989. смештена на галеријски простор цркве Св. Марка о Београду донела је „Политика“, а из пера новинара Александра Апостоловског.⁸ Вест о отварању обновљених просторија Архива СПЦ нашла се на званичном сајту Патријаршије.⁹ Та вест се састојала у следећем:

„Његова светост патријарх српски господин Иринеј посетио је дана 5. марта 2013. године обновљене просторије Архива Српске православне цркве у згради старог Богословског факултета (ул. Краља Петра I, бр. 2). У разговору са директором Архива Српске православне цркве Радованом Пилиповићем Његова светост имао је прилике да се упозна са шестомесечним радом архивиста Српске православне цркве који раде на измештању, класификацији и систематизацији архивске грађе која се налази у звонику цркве Св. Марка у Београду“.

„Тим поводом у Српској патријаршији приређен је пријем за представнике централних тела и органа СПЦ и учеснике јавног и културног живота у Републици Србији и региону. Отварању обновљеног Архива Српске православне цркве присуствовали су поред Његове светости патријарха српског господина Иринеја, чланови Св. архијерејског синода Српске православне цркве, Његово преосвештенство епископ бихаћко-петровачки г. Хризостом, директор Канцеларије за односе с црквама и верским заједницама др Милета Радојевић, директор Архива Србије др Мирослав Перишић, директор Републичког секретаријата за вјере Републике Српске господин Јово Турањанин и многе друге званице заслужне за пројекат „Измештање архивске грађе из звоника Цркве Св. Марка у привремене просторије Архива Српске православне цркве““.

„Видевши досадашње резултате нове управе црквеног архива, изражена је том приликом спремност како црквених тако и државних представника да се за Архив СПЦ нађе трајно решење“.

⁸ <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Zvonik-krije-najvece-tajne-SPC.sr.html> од 24 фебруара 2013 године

⁹ http://www.spc.rs/sr/obnovljene_prostorije_intenziviran_rad_arhiva_srpskepravoslavne_crkve од 5 марта 2013 године.

Одатле је пренета и преко Радио гелевизије Србије.¹⁰ Неки епархијски сајтови су дан 5. март 2013. назвали „почетком организованог рада Архива Српске православне цркве“, као што је то случај са електронском интернет презентацијом Епархије бихаћко-петровачке.¹¹

Интересовање јавности је усмерено са још јачим интензитетом. Информативна агенција ТАНЈУГ урадила је интервју са директором Архива СПЦ¹² одакле су видео интервју који се односи на сређивање грађе, њеној дигитализацији, будућој згради и евентуалној изложби докумената пренеле и неке од ТВ-станица у Републици Србији.¹³

Старинарско наравоученије

Грађа архива Српске православне цркве која се тренутно налази у депоима или треба да буде пресељена са звоника цркве Св. Марка уз израду сумарних и аналитичких инвентара потиче из фондова Конзисторије (Духовног суда) и Апелаторије Митрополије београдске и архиепископије Кнежевине и Краљевине Србије од 1836. до 1918. године. Такође, велики део документације је по својој провенијенцији од централних тела и установа уједињене СПЦ и обновљене Пећке патријаршије после 1918, као што су Патријаршијски управни одбор, Свети архијерејски синод, итд.

Ова документација и овакав фактографски фондус су од изузетног значаја за представнике и стручњаке из домаће и стране науке, како историографије тако и теологије, њена архивистичка обрада, заштита и конзервација представља императив на коме се мора истрајавати и чији ће сумарни и аналитички инвентари давати прилику и смернице за писање будућих оригиналних научно-истраживачких радова настајалих на изворима првог реда.

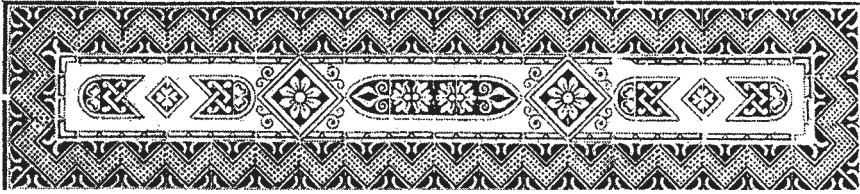
Радован Пилиповић

¹⁰ <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/1278952/Obnovljene+prostori+Arhiva+SPC.html> од 5 марта 2013 године.

¹¹ http://www.eparhijabihackopetrovacka.org/index.php?option=com_content&view=article&id=1140:2013-03-06-11-50-13&catid=43:2009-07-22-12-41-52 од 6 марта 2013 године.

¹² <http://www.tanjug.rs/novosti/82221/pilipovic-o-arhivu-spc--izlozbi--digitalizaciji.htm> од 30 марта 2013 године

¹³ http://www.rtv.rs/sr_ci/drustvo/arhiv-spc-crkvena-gradja-kao-duhovna-vertikala_381731.html од 30 марта 2013.



655:929 Гундулић Т.
094.1(=163)''1552''

ДУБРОВЧАНИН ТРОЈАН ГУНДУЛИЋ – ШТАМПАР БЕОГРАДСКОГ ЧЕТВОРОЈЕВАНЋЕЉА

Апстракт: У раду се даје опсежна биографија Тројана Гундулића, једног од штампара *Београдског четворојеванђеља* из 1552. године. Истражујући познате делиће мозаика, сачуване из архивских извора, даје се шири слика о његовој личности и штампарској улози у настајању *Четворојеванђеља*. У животопису Тројана Гундулића, прелама се и историјска слика дубровачке колоније у XVI веку, и откривају се културно-политичке прилике које су могле утицати на Гундулићево бављење штампарством. Појава Тројана Гундулића посматра се, напоредо, са осталим учесницима у штампању *Четворојеванђеља*, чије су биографије и даље, у многоме, непознаница за књижевну историју. Откривају се и историјске појединости о краткотрајном раду београдске штампарије, као и недовољно расветљена питања о њеном пореклу и разлозима прекида са радом. Истакнута је, у ширем смислу, и важност коју имају биографије обичних људи, а не одабраних, издвојених појединаца, у истраживању историјских прилика и обичаја.

Кључне речи: штампарство, *Београдско четворојеванђеље*, дубровачка колонија, Београд, Сулејман Величанствени, србуље.

Прво дело београдског штампарства у XVI веку, *Четворојеванђеље* из 1552. године, било је у неколико наврата, у последњим деценијама, у жижи научне и медијске пажње. Као јединствена књига у српској култури, значајнија је утолико што непосредно након њеног настанка долази до прекида са западим токовима – традиција штампарства заживеће, у већем обиму, на овим просторима тек у XIX веку. Важност *Четворојеванђеља* потврђена је у науци обимном литературом, која датира од XIX века до наших дана. Већ 1858. године писао је Иван Кукуљевић о штампарима *Тетроеванђелија*¹, а и Павел Јозеф Шафарик даје прилог изучавању овог дела.² Велико интересовање показали су у XIX веку и руски слависти, па Иван Каратаев у Санкт Петербургу даје подробен опис ове литургијске књиге.³ Посветили су *Четворојеванђељу* пажњу и бројни проучаваоци у XX веку: Љубомир Стојановић, Луко Зоре, Ђорђе Сп. Радојичић, Јорјо Тадић, Мирослав Пантић, Радован Самарцић, Лазар Плавшић, Митар Пешикан, Лазар Чурчић, Светозар Душанић, Дејан Медаковић, Владимир Томић, Надежда Синдик, и многи други. Значајно интересовање *Четворојеванђеље* је покренуо 2002. године, када се навршило тачно 450 година од његовог штампања, чему је претходило фототипско издање у 200 примерака, које је приредила Народне библиотеке Србије, са предговором Катарине Мано-Зиси, а поводом јубилеја *Две хиљаде година хришћанства*.

Београдско четворојеванђеље није настало у окриљу цркве, како је налагала уобичајена пракса на балканском простору тога доба, већ у световном, градском окружењу, што је имплицирало и различите профиле протагониста који су учествовали у реализацији штампања. Овај подухват укључио је три разнородне биографије, свезане у културном памћењу преко поговора и колофона овој литургијској књизи, који објашњавају генезу њеног настанка и мотивације учесника, а обухватају два последња листа (210-б и 211-а).⁴ Кратка историја штампања дела исприповедана је у првом лицу, где се равноправно смењују, у свом непосредном обраћању читаоцу, Радиша Дмитровић, Тројан Гундулић и јеромонах Мардарије из Мркшине цркве.⁵ Чини се да овај

¹ I. Kukuljević, *Slovník umjetnikah jugoslavenskih*, sv. 1, Zagreb, 1858, 112.

² P. Jozef Šafarik, *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur*, Prag, 1826.

³ И. Каратаев, *Описание славено-русских книг напечатанных крилловскими буквам*, Санкт Петербург, I, 7, 1883.

⁴ Љ. Стојановић, *Старе српске штампарије*, Нова електична штампарија Петра Јоцковића, Београд, 1902, 34

⁵ Љ. Стојановић, нав. дело, 34.

последњи, задужен за послове практичне реализације, оставља писани траг о штампарима, „позајмљујући“ им прво лице, а стављајући себе на крај, како је налагао средњовековни топос скромности, али и хронологија необичне приче о постанку дела. Након теолошког увода, дате су основне биографске белешке, на основу којих сазнајемо да је штампање „Четвороблаговестија“ покренуо Радиша Дмитровић, који је основао штампарију и набавио пресу, не штедећи од свога имања, али није успео да дело приведе крају, јер га је задесила смрт. Тада наступа Дубровчанин Тројан Гундулић, који је штампарију пренео у своју кућу, те је о своме трошку и завршио посао. На крају поговора, огласио се сам јеромонах Мардарије – делатна фигура која је обавила практичне штампарске послове, назначивши, у издвојеном делу, да је књига настала за време султана Сулејмана, датирајући је 4. августа 1552. године.⁶ Изнета је и претпоставка да је својеврсни некролог Дмитровићу написао сам Тројан Гундулић, јер се њихови говори сми-саоно надовезују, те се чини да их је иста особа писала..⁷

Иако су према својој важности сва три актера једнако заслужна за настанак дела, личност издвојена множином сачуваних писаних трагова, који парадигматично проговарају о животу дубровачке колоније у Дубровнику, јесте Тројан Гундулић. Док се о биографији Радише Дмитровића и јеромонаха Мардарија у литератури доста полемисало, о Гундулићу је, пак, сачувано обиље ситних и аутентичних биографских података.⁸ Животопис Тројана Гундулића имао је велики значај у каснијој рецепцији дела, јер је, управо, архивска грађа о малим „цртицама“ из његовог живота потврдила да је *Четворојеванђеље* настало у српском Београду, а не у неком од других, истоимених градова, који се налазе у суседним областима (Београд постоји и у Далмацији, Босни, Ердељу, Угарској, Албанији), те је тако решена дилема у науци о ком Београду је реч.⁹

Већ у предговору делу Мардарије пише да је Гундулић „од великога града Дубровника“ нагласивши тако изразито поштовање према култури старе Рагузе. Придавање важности томе што је један од првих београдских штампара Дубровчанин, присутно је, и касније, у лите-

⁶ Превод у целости дао је Луко Зоре, *Дубровчанин Тројан Гундулић, просвјетитељ српски*, Срђ, Дубровник, I, 19, 1902, 897–898.

⁷ Л. Плавшић, *Српске штампарије од краја XV до половине XIX века*, Београд, 1959, 124.

⁸ О пореклу јеромонаха Мардарија видети: Ђорђе Сп. Радојичић, *Јеромонах мардарије од Мркишне цркве*, Просветни гласник, Београд, 1–2, 1942, 270–279.

⁹ Ђ. Сп. Радојичић, *Четворојеванђеље из 1552. године*, Београд, 1940.

ратури, па ће тако, почетком XX века, Луко Зоре нагласити да је ангажованост Тројана Гундулића у овом подухвату „по нас Дубровчане зламенита; та она доказује још једном да су Дубровчани били просвјетитељи српски на Балканима.“¹⁰ Чини се из ових редова да Зоре истиче важност Дубровника у развијању културе на овим просторима, што доказује и примером штампара Гундулића. Иако Дубровник није имао штампарију у XVI веку, улогу у штампарству Дубровчани су преузели у суседним земљама источне и западне Европе.¹¹ Пре Тројана Гундулића, у Италији је, почетком XVI века развио штампарску делатност Ластовац Добрић Добричевић, а 1536. Мартин Дубровчанин штампао је у Напуљу књигу: *Quaesiones de variis Italorum Ingeniis, authore Philalete Polytopiensis*.¹² Стиче се утисак да је богата културна традиција у Дубровнику утицала, посредно, и на развијање трговине књигама, те су се Дубровчани истакли и изван граница своје земље у овој области.

Биографија Тројана Гундулића васпостављена је од различитих судских и архивских аката који откривају често маргиналне сегменте из његовог живота, док нам неки важни елементи у склапању „мале приватне историје“ измичу, у недостатку писаних трагова. Према архивским документима, Тројан Гундулић је најмлађе од троје ванбрачне деце Федерика Цивовог Гундулића, дубровачког племића и кнеза Ластова, из чувене властеоске породице Гундулић, и Томуше, која је вероватно била служавка у његовој кући. Обичаји времена налагали су да се незаконито рођена деца обележе и својим именом, те су неретко носила античка имена, што потврђује и Тројанов случај. Незакониту децу Федерико Гундулић је званично признао, како у браку није имао деце, па су стекла право на наследство имовине, док је племићка титула остала ненаслеђена. Федерико Гундулић је умро 1519. године, а његови ванбрачни синови су наставили да се старају о имању у Конавлима. Браћа су имала и једну кућу у Дубровнику, од које су убирали најамнину.¹³ Према подацима из Дубровачког архива, сазнајемо да је 1523. године Тројан Гундулић приступио берберском еснафу, код дубровачког берберина Михе Ивановића.¹⁴ У то време бербери су имали

¹⁰ Л. Зоре, нав. дело, 895.

¹¹ К. Франо, *Inventar prvog beogradskog tiskara Trojana Gundulića*, Anali historijskog instituta u Dubrovniku, 1952, 197.

¹² К. Франо, нав. дело, 198.

¹³ Ј. Тадић, *Тројан Гундулић – први београдски штамар*, у: Дубровачка архивска грађа о Београду 1521–1571, књига 1, 1950, 170.

¹⁴ Ј. Тадић, нав. дело 169.

већи друштвени углед, јер су се пружали и неке здравствене услуге.¹⁵ Постоје забележени трагови, да је убрзо постао самостални занатлија и трговац, те је 7. децембра 1529. године за свог заступника именовано Јунија Гудишевића.¹⁶ Може се претпоставити да је узимање заступника означавало и прекретницу у Тројановом животу, који тих година напушта Дубровник и насељава се у Београду. Немамо поузданих података када је трајно променио место боравка, али може се узети да се та важна, раздеоначка тачка у његовој биографији догодила знатно пре 1552. године.¹⁷

Лична Гундулићева мотивација да се насели у београдској насеобини није до краја разјашњена. Сигурно је, међутим, да је ова одлука била повезана са ширим миграционим токовима, који су налагали да се Дубровчани, зарад бољих трговачких веза, населе у суседним земљама. Колонија Дубровчана у Београду, била је у то време, једна од настаријих и најбоље уређених, а јачала је и развијала се још од владане деспота Стефана Лазаревића (1404–1427).¹⁸ Према архивским подацима, историја дубровачке насеобине у Београду почиње 1532. године, а прво друштво трговаца основано је 31. октобра 1536. године.¹⁹ Према описима страних путописаца, колонија је имала мали трг који су окруживале куће на спрат, са дућанима у приземљу, и пријатним баштама и бујним зеленилом.²⁰ Тако, Мано-Зиси претпоставља да је и Тројан Гундулић поседовао једну од тих лепих, опремљених кућа која је била довољно пространа да у њу смести штампарију, након смрти Радише Дмитривића.²¹

Повољна клима за јачање „латинске чаршије“ у Београду, повезана је, на ширем плану, са повластицама које је Сулејман Величанствени дао придошлицама, гарантујући им безбедност и повољности у трговачким пословима, при чему су Дубровчани међу странцима имали посебан статус, што је имлицирало да њихова колонија средином

¹⁵ В. Томић, *Београдско Четворојевањђеље из Музеја града Београда*, Годишњак града Београда, 2010, LVII, 116.

¹⁶ Ј. Тадић, нав. дело, 167–172.

¹⁷ В. Томић, нав. дело, 117.

¹⁸ К. Мано-Зиси, *Београдско четворојевањђеље* [предговор] у: *Београдско четворојевањђеље 1552. године*, Фототипско издање према примерку из Народне библиотеке Србије, Народна библиотека Србије, Ветеринарска комора Србије, 2012, XIII.

¹⁹ Ј. Тадић, нав. дело, 3–4, 9–10.

²⁰ Р. Самарцић, *Дубровчани у Београду*, Годишњак музеја града Београда, II, 1955, 47–94.

²¹ К. Мано-Зиси, нав. дело, IX

шеснаестог века буде бројна и у пословима успешна.²² Захваљујући специфичној дипломатској политици, Дубровчани су се, множином својих пословних веза са лукама у Медитерану, наметнули као трговачка спона између Османског царства и и земаља западне Европе.²³ Како је време било ратно и несигурно, дубровачка властела се, ипак, повлачила из трговине на овим просторима, уступајући место нижем сталежу, па је и Тројан Гундулић, сигурно, у овим околностима видео могућности да се обогати.

Дубровачка колонија налазила се у трговачком средишту града, у предграђу које се спуштало према Дунаву, а називана је дубровачком, латинском, или хришћанском чаршијом. Физиномија града попримала је, тада, оријенталне црте под притиском исламизације и нових муслиманских дошљака (са 79 број се повећао на 386 кућа), док се православни живаљ исељавао из Доњег и Горњег града.²⁴ У етничком шаренилу Београда, у којем су се, као званични, наметнули туђи, исламски обичаји, трговали су, поред Дубровчана, и друге мањинске групе, стварајући етнички шарену палету разнородних вероисповести, трговачких стратегија и култура. Током XVI века Београд постаје један од најпрометнијих центара трговине у којем су се преплитали копнени и речни путеви, као и најважнија саобраћајница – Цариградски друм.²⁵

На основу Гундулићеве заоставштине, која је сачувана у судском архиву, закључено је да се бавио у Београду, сем берберским занатом, и трговином књигама.²⁶ У инвентару ствари из његове куће наводи се дуг списак покућства, намештаја, накита, и различитих луксузних предмета, златног накита и драгог камења, али и 121 књига.²⁷ Међу сачуваним добрима, у инвентару је поред 59 књига стајала назнака „српска“, што је вероватно представљало преостали тираж београдског *Четворојеванђеља*, које је сам штампао. За 39 књига нема ближе идентификације, осим да је реч о јеванђељима, док се за остале претпоставља да су венецијанска издања штампарије Божицара Вуко-

²² Д. Поповић, *Београд кроз векове*, Београд, 1964, 77–85; Тома Поповић, *Турска и Дубровник у XVI веку*, Београд, 1973, 124–127.

²³ Р. Самарцић, *Дубровчани у Београду*, Годишњак музеја града Београда, II, 1955, 48–49.

²⁴ Д. Поповић, нав. дело, 97–102.

²⁵ В. Томић, нав. дело, 109.

²⁶ К. Франо, нав. дело, 197–205.

²⁷ К. Франо, нав. дело, 203.

вића.²⁸ Бављење овом врстом трговине у то време је подразумевало и компетентност у штампарским пословима.²⁹

Можемо претпоставити да је трговина књигама отворила Гундулићу и пословне везе које су га спојиле са Радишом Дмитровићем, првим штампаром *Београдског четворојеванђеља*. Однос Дмитровића и Гундулића остао је у књижевној историји до данас неразјашњен, јер се о пореклу иницијатора штампања дела не зна, са сигурношћу, готово ништа. Постоје тумачења да је пореклом био Херцеговац,³⁰ док се у новијој литератури чешће износи претпоставка да је је имао родбинске везе са Дубровником.³¹ У прилог другој тези, Владимир Томић износи податак изведен из дубровачке архивске грађе, да је Пера, сестра Тројана Гундулића, 26. јуна 1556. године тужила извесног Луку Дмитровића, пошто је узео дукате из заоставштине њеног брата.³² На основу овог податка, Томић износи претпоставку о развијеним пословним односима између Дмитровића и Гундулића, који се очито нису свели само на штампарску активност. Сигурно је, међутим, да је „бављење књигама“ у XVI веку подразумевало широк корпус различитих активности, за које нису потребне посебне компетентности, како то промишљамо из савремене перспективе, те да су трговачки односи лако могли прерасти у рад на штампању књиге.

Због чега се Тројан Гундулић, као католик, прихватио штампања православне верске књиге у литератури је, у многоме, расправљано, и истицана је материјална мотивација у овом послу.³³ Може се претпоставити да је Гундулић проценио да постоји интересовање за црквене књиге у Београду, јер су друге ћириличне штампарије биле у многоме удаљене, те се наставак Дмитровићевог започетог посла чинио вредним труда.³⁴ Важну улогу у самој реализацији штампања имао је јеромонах Мардарије из Мркшине цркве, коме је Гундулић пове-

²⁸ М. Пантић, *Старе српске штампарије у Црној Гори и Венецији у XV и XVI веку*, Споменница посвећена 130-годишњици рада библиотеке, САНУ, Београд, 1974, 45–46.

²⁹ П. Јоновић, *Књижевство града Београда у: Прилози за историју српског књижевства*, Нови Сад, 2005, 239.

³⁰ К. Франо, нав. дело, 198.

³¹ К. Мано-Зиси, нав. дело, VI

³² В. Томић, нав. дело, 116.

³³ Д. Медаковић, *Графика српских штампаних књига XV–XVIII века*, Београд, 1958, 54.

³⁴ Пре београдског *Четворојеванђеља* штампано је само једно ћирилично штампано издање *Четворојеванђеља* у манастиру Рујну, 1537. године.

рио овај посао, што је јасно назначено и у самом поговору. Радио је „по заповести господина Гундулића“, који је, очито, уложио сопствени капитал, али немајући потребних знања из штампарства морао је поверити посао неком стручнијем, са већим искуством. При томе је Мардарије, вероватно већ за живота Дмитровићевог, био главни извршилац у овом послу.

Мистериозност порекла овог јеромонаха, као и ишчезнуће Мркшине цркве у вихорима историје, изазивало је различита нагађања и претпоставке.³⁵ Да ли Мардарије био без штампарског искуства радећи *Четворојеванђеље*, или је, пак, учио занат у првој милешевској штампарији, не може се са поузданошћу тврдити. Његово је учешће свакако било, у многоме, сложеније него што то подразумева модерно поимање штампара. „У исто време је био редактор, технички уредник, приређивач и коректор свог издања.“³⁶

Не можемо, ипак, на основу сачуваних писаних докумената, реконструисати сам поступак настанка дела. Трагајући за одгонетањем поступка штампања, Дејан Медаковић претпоставља да је Гундулић преузео већ изливена слова од преминулог Дмитровића, а вероватно и делове одштампане књиге, и донео их у своју кућу.³⁷ И поред потребе учесника да у предговору оставе траг о своме раду, остаје, на концу нејасно, порекло штампарије, колико је људи било ангажовано у њеном раду, као и разлог њеног престанка са радом.³⁸ Са овим су повезане и бројне друге недоумице у вези са пореклом слова, и изворима који су у штампарском поступку коришћени као узорни.³⁹ За десетогодишњицу београдског *Четворојеванђеља* штампао је Мардарије, 1562. године, у Мркшиној цркви још једно његово издање, копирајући у свему узорно, београдско дело. Са овим се завршава његов штампарски рад,

³⁵ Постоје претпоставке да је Мркшина црква била на простору данашњег Косје-рића, или пак у Топлици. Опширније о томе: Ђ. Сп. Радојичић, нав. дело, 270–279.

³⁶ В. Томић, нав. дело, 120.

³⁷ Д. Медаковић, нав. дело, 54.

³⁸ Л. Плавшић, нав. дело, 124.

³⁹ Рад К. Мано-Зиси, у многоме, сумира различите теорије о узорима који су послужили приликом штампања *Четворојеванђеља*. Узори *Београдског четворојеванђеља* јесу рукописна јеванђеља. Није познато којим се предлошком служио јеромонах Мардарије. У литератури је примећена сличност између *Београдског четворојеванђеља* и *Влашког четворојеванђеља*, на основу изгледа слова и графичких решења. Оба јеванђеља су имала, заправо, исти узор – издање прве српске штампарије на Цетињу. Видети опширније: К. Мано-Зиси, нав. дело, XV–XIX.

а у ширем смислу гледано, и штампање србуља на простору Србије.⁴⁰ Десетогодишњи јубилеј, међутим, Тројан Гундулић није доживео.

Историја настанка београдског *Четворојеванђеља* обележила је, заправо, завршницу живота Тројана Гундулића који је преминуо, без ближе званичне родбине, око 1555. године, када се и последњи пут помиње у писаним актима. О његовој кући и власништву сазнајемо из документације настале након смрти, где се његово име помиње у бројним судским споровима, везаним за наследство иметка. Наизменичне тужбе Тројанове сестре, Пере Гундулић и пуномоћника, Михе Ивановића, у којима се помињу кривотворени рачуни и проневере, биле су предмет судских спорова неколико година након Тројанове смрти. Чини се да је меркантилистички дух Дубровника, тако често сатирично осликан и пародиран у богатој литерарној традицији овог града, сачуван и у овим бројним судским актима.

Биографија Гундулићева, склопљена од различитих писаних трагова сачуваних у архивској грађи, пружа обиље аутентичних података о обичајима тога доба, али нас, истовремено, оставља ускраћеним за важне податке који повезују и објашњавају те разнородне информације у смислени поредак догађаја. У том смислу, многа питања остају отворена, или на нивоу претпоставке. Дубровчанин Тројан Гундулић за своје савременике није служио за велику и важну фигуру, што нам имплицитно открива и његов животопис, сачињен од судских докумената и других бирократских записа. Управо такав, пружа нам значајно сведочанство о историјским гигањима у XVI веку из призме обичног човека, који се обрео у значајном подухвату, вероватно, без свести о његовој важности. Извесно је, из документације забележене након његове смрти, да Тројан Гундулић, није успео да свој велики трговачки подухват у целости уновчи, о чему сведоче залихе књига из сачуваног инвентара имовине, али је, штампајући *Четворојеванђеље*, начинио себи место у културној историји.

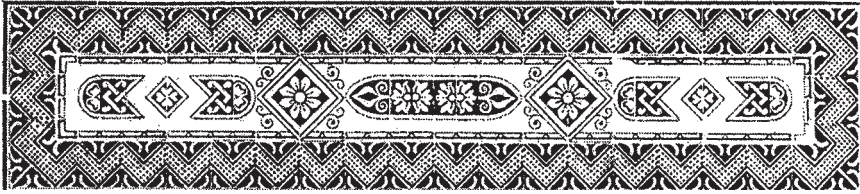
Тања Ракић

⁴⁰ Л. Чурчић, *Српске штампане књиге до обнове Пећке патријаршије*, Зборник Матице српске за ликовне уметности, Нови Сад, 27–28, 1991–1992, 208.

TROJAN GUNDULIĆ – THE PRINTER
OF *THE FOUR GOSPELS*

Summary: *The Four Gospels* printed in 1552 has, according to its age and aesthetic qualities, a significant place in old Serbian printing and the history of Serbian culture. *The Four Gospels* is the first book printed in Belgrade and the only Serbian book that appeared in a profane environment. The author collected the data concerning the individuals to be credited for establishing the first Belgrade printing house in the 16th century: Radiša Dmitrović, Trojan Gundulić, and Hieromonk Mardarije. After the death of Duke Radiša Dmitrović, the printing of the book was continued by Trojan Gundulić. Gundulić started as a craftsman in his hometown and remained in this trade after his arrival to Belgrade. He later went into the trade business, which enabled him to finance the printing of books. A large printing shop was established in Gundulić's house after he learned the printing trade from Radiša Dmitrović.

Key words: Serbian printing, *The Four Gospels*, Republic of Ragusa, Ragusan colony, Suleiman the Magnificent.



О ПВАМА ЗНАЧЕЊИМА БИБЛИЈСКОГА ПОЧЕТКА

Кад узмемо у руке *Библију*, видјећемо да њен почетак гласи: *У почетку Бог створи небо и земљу* (I М 1,1). Кад ово доведемо у везу са нашим данашњим правописом, поставља се питање: о каквој је земљи ријеч: ако је у питању планета којој је то име, и, уз то, она је једна, онда иде велико почетно слово – З, а ако је у питању твар, материја, онда иде мало почетно слово – з.

Даље, какав је *почетак* у питању? Свакако да је ријеч о почетку нечега чега раније није било; али *кад* је настао тај почетак? Свакако у вјечности предвременој и безвременој – значи, једнога момента, а није га било раније, предвремено. Прије тога почетка у вјечности није било никакве твари, него је, одједном, вољом Божјом тај почетак створен ни из чега, и прије времена, јер нема ознаке дана. Ту је, практично, синтетички дато – све: небо и земља, идејно и плански, и та твар бјеше пуста, празна, безоблична... По овоме судећи, ово дјело Божје творевине је предвремено, безоблично, неодређено... али ипак није вјечно, него је постало, али не само од себе, него га је Бог створио ни из чега. Термин *из почетка* библијскога излагања (I М 1,1) руски аутор Владимир Николајевич Иљин у књизи *Шест дней творения* (УМСА PRESS, Париз, 1930) именује изразом дело творения, а ово друго – дело украшения (то је период библијскога шестоднева). У питању је детаљисање, издвајање, поступност... распоређена у шест сцена, названих данима, јер је први астрономски дан имао услове да буде

тек четврти, пошто су тада одвојени дан од ноћи, и створена светила – велико и мало. Значи, одвојени су днев и ноћ. А III и VI дан стварања има по два садржаја, па је тако постигнут број дана (стварања – шест, а осам садржајних сцена), па је тек седми дан – дан одмора, сабат (=одмор), субота.

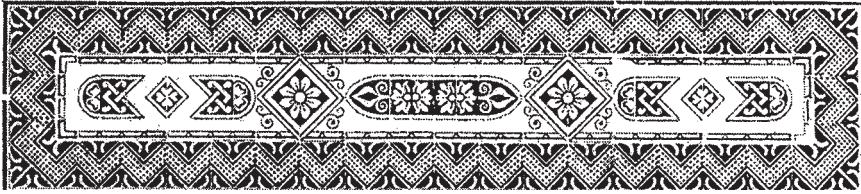
Овдје имамо проблем преводни. Док Јевреји почетак изражавају ријечима *V'rešit barah*, Грци и Латини имају друкчији склоп и израз: *ἐν ἤρχῃ* и *In principio*. Код Словена је овдје друкчије: ВЪ НАЧАЛѢ..., односно црквенословенски ВЪ НАЧАЛѢ, што има исто значење горњега класичног облика. Ту нема никакве значењске двојбе.

Али како Јевреји немају књиге *Новога завјета*, а Грци и Латини употребљавају за почетак *Јеванђеља по Јовану* (1,1) исте изразе, настаје забуна код словенског превода. Овдје не стоји код Словена у почетку, него: ИСКОНИ БѢ СЛОВО. Постоји именица ИСКОНѢ као именица прве деклинације мушкога рода тврде промјене и њена локативна синтагма би била ВЪ ИСКОНѢ БѢ СЛОВО, што није тачно, него је од ње направљен прилог за вријеме – искони, па ИСКОНИ БѢ СЛОВО. Тако су писале и преписивале прве генерације Словена док касније нијесу измијениле, слично Мојсијеву запису ВЪ НАЧАЛѢ СОТВОРИ БОГЪ НЕБО И ЗЕМЛЮ... Ово нас упућује на мисао да је словенски свијет препородио свој ум Јеванђељем, па овај други почетак (Јн 1,1) не преводи тим изразом, него другим: ИСКОНИ БѢ СЛОВО. Значи, искон је старији од почетка: он је претпочетан, и у њему СЛОВО БѢ, (бе, бјеше, постојаше), а не створи га Бог, макар то било и прије времена и твари. Словенски превод из Јн 1,1 није исказан прилогом и именицом у локативу (ВЪ ИСКОНѢ БѢ СЛОВО), него другим изразом – искони бе, што значи да Слово Божје није тада створено, него је постојало (БѢ) од искона, одувijek, беспочетно – оно је избитак. Да је Божја Ријеч – Син Божји постојао и раније (ИСКОНИ) јасно је и по томе што већ други стих (Јн 1,2) то каже на други начин: да је кроз њега постало све што постоји. Па ваљда је он беспочетни старији од своје творевине коју Бог створи у почетку. Он је беспочетан – зато ИСКОНИ БѢ СЛОВО не да га Бог ВЪ НАЧАЛѢ СОТВОРИ. Дакле, небо и земља су у почетку (ВЪ НАЧАЛѢ) створени, а Ријеч (Логос) ИСКОНИ БѢ, већ је постојала беспочетно.

Овакве прилоге, изведене од именица, ми имамо и данас: љети и зими, дању и ноћу и сл. То су прилози не изворни него временскога значења, а именичкога поријекла, а не именице – ни било изворне, било изведене. Ово је примјер како се наш језик ретроактивно и даље, усаглашавајући се са модернима језицима каснијих времена, удаљио

од своје првотне прецизности и јасности, јер су, очигледно, грчки и латински послужили као модел другим језицима, бар на овим мјестима. Треба да нам је јасно – и ту је потребно тумачење – да Бог створи небо и земљу, а његов Логос, Ријеч бјеше у вјечности, одувијек, беспочетно. По људској логици, а још више по Божјој надлогици, Творац – Бог: Отац, Син и Дух Свети је старији од своје творевине, па било да је у питању земља – твар, било Земља – планета. И једно и друго је твар и тварно, а он је надтваран, и свему томе је надуслован. Дакле, *почетак* из I М 1,1 и Јн 1,1 нијесу исти – ово друго је исконско и оно је већ било одувијек и вјечно кад је ово из I М 1,1 тек створено једнога одређеног момента прије времена. И још нешто: Логос који бјеше искони (безвремено и исконски, беспочетно, вјечно) није уопште створен нити је твар и створ него беспочетно рађајући се Син Божји, Божји Логос – Ријеч, Мисао. Није без дубљега разлога и основа управо овај текст узет за литургијску употребу / читање баш на Ускрс Прологу *Јеванђеља по Јовану* (1,1-18) нема равнога, чак ни сличнога казивања у свјетској литератури по дубини, узлету, излету, тананости мисли... и, биће, да томе треба тражити залет још из његове беспочетности – у ономе исконскоме из кога излази и овамо долази Логос који ИСКОНИ БЕ (искони бе, беше, бејаше) а није се тада ни родио ни створио, него је био вјечан, исконски, одисконски... беспочетан.

Димитрије М. Калезић



ЊЕГОШ И ЕТНОЛОГИЈА Прилої библиографији (1860-2010)

Уводна напомена

Непуну деценију након Његошове смрти његово дело почело је, данас бисмо рекли, да се ишчитава и у етнографском кључу. Горски вијенац, Огледало српско, Биљежница, Његошева преписка, сентенције, пресуде и поједини државнички потези довођени су у везу и са животном праксом црногорског народа, његовим погледом на свет, обичајима, веровањима, празноверицама. Већ читав век и по етнологи, историчари књижевности, правни историчари и фолклористи налазе потврду за своја истраживања у свеукупном Његошевом делу као незаобилазном извору разнолике и богате грађе. У овом библиографском попису учињен је покушај да се хронолошки следе та истраживања и на тај начин баци јачи млаз светла и на овај аспект зрачења Његошевог дела. Узрштени прилози се односе на разнолике манифестације у области материјалне и духовне културе народа, поред осталог, на сведочанства о народној ношњи, оружју, играма и забавама, правним обичајима и схватањима правде и правичности (крвна освета, умир крви, отмица девојке, право прече куповине, клетва и заклетва), веровањима и празноверицама (чарању, гатању, прорицању, „маштанију“, вилама и вештицама), народном предању.

Посебни прилози посвећени су Његошу као сакупљачу народних песама и пословица, гуслару и утицају народног стваралаштва на његово дело.

*

1. [МЕДАКОВИЋ, Милорад]: *Живот и обичаји Црногораца*. Написао В[ојвода] М[илорад] Г. Медаковић. – У Новом Саду, брзотиском Епископске књигопечатњ, 1860; 8.
*О Његошу на стр. 186.
2. DELARUE, Henri: *Le Monténégro. Histoire, description, moeurs, usages, législation, constitution politique, documents et pièces officielles. Avec une carte du Monténégro et des pays adjacents*. – Paris, V. Duprat, 1862; XIV + 182 pp.
*О Његошу на стр. 68–76, 79, 83–84, 128–135.
3. РОВИНСКИЈ, П[авел] А[полонович]: Њгуши. – *Русская мысль*, 1881, 1, јанварь, 364–390.
*О племену Његуши, Његошевом родном селу Његуши. Занимања, обичаји, станиште и одећа месног становништва.
4. МИЉАНИЋ, Петар: Сентенције из докњажевске владавине у Црној Гори. Прилог к српском обичајном праву. – *Правник*, Београд, 1892, 1–2, 277–282.
*Обухвата и период Његошеве владавине.
5. [КОВАЌ, Е.]: Фолклористика у Јужних Словена (до 1894). Написао Е. Коваџ. – *Караџић*, Алексинац, 1/1899, 12, 250–252.
*Поред осталих радова значајних за словенску фолклористику, аутор помиње и Његошево *Огледало српско*.
6. ПРАВОСУЂЕ у Црној Гори. – *Застава*, Нови Сад, 34/1899, 96, 1–2.
*Три закона у духу народних обичаја: први у доба владика, други књаза Данила и трећи савремени.
7. ГАВРИЛОВИЋ, Андр[а]: Поглед у живот српских народних пословица XIX века. – *Караџић*, Алексинац, 2/1900, 8–9, 135–141.
*Аутор истиче и честу употребу мисли и изрека појединих књижевника уместо пословица. „Од појединих дела на првом месту стоји Његошев *Горски вијенац* као извор гнома и сентенција које се често наводе“ (40).
8. ИВАНИШЕВИЋ, Јован Ф.: Осврт на чланак г. Моја Медића. – *Бранково коло*, Сремски Карловци, 6/1900, 19, 596–600.

- *О чланку: Мојо Медић, „Игра „гра̑д“ у *Горском вијенцу*“, *Бранково коло*, 6/1900, 14, 438–440.
9. МЕДИЋ, Мојо: Игра „гра̑д“ у „Горском вијенцу“. – *Бранково коло*, Сремски Карловци, 6/1900, 6, 183–185.
 10. Ћ[ОРЂЕВИЋ], Т[ихомир] Р.: Маштаније у „Горском вијенцу“. – *Караџић*, Алексинац, 3/1901, 6–7, 137–144.
*О народном веровању у моћ ђавола у вези са једном епизодом у *Горском вијенцу*.
 11. [ВУЛЕТИЋ-ВУКАСОВИЋ, Вид]: Вјештице у Јужнијех Словена. Италијански написао Вид Вулетић-Вукасовић. (Прочитано на међународном фолклористичком конгресу у Паризу г. 1900). Прево Ј. Л. П. – *Караџић*, Алексинац, 3/1901, 10, 185–196.
*О вештицама у Његошевом *Горском вијенцу* на стр. 185, 188, 189.
 12. МЕДИЋ, Мојо: Пљетва у „Горском вијенцу“. – *Бранково коло*, Сремски Карловци, 14/1908, 35, 566–567.
*Поводом чланка Бранислава Петронијевића: „Мојо Медић о Његошу и Дарвину“, *Српски књижевни гласник*, 1908, XX/5, 436–446.
 13. ШАУЛИЋ, Новица: Крвне освете у XIX вијеку у Црној Гори по одлукама („сетенцијама“) Црногорског Сената. – *Архив за правне и друштвене науке*, Београд, 14/1924, 9(26)/2, 119–125; 3, 198–204; 5, 358–383; 15/1925, 10(27)/1, 52–59.
*Објављено 55 докумената о мирењу крви у Црној Гори из архиве Великог суда у Подгорици. Обухвата и време Његошеве владавине.
 14. ЋОРЂЕВИЋ, Т[ихомир] Р.: Његош и народне пословице. – *Српски књижевни гласник*, НС, Београд, 1925, XVI/7, 513–517.
 15. ЈЕЛИЋ, Илија М.: *Крвна освета и умир крви у Црној Гори и Северној Албанији*. Историско-правна студија. – Београд, Геца Кон, 1926; 8⁰
*О Његошу на стр. 125–134, 139–141.
 16. МИРКОВИЋ, Л[азар]: Часни пости у „Горском вијенцу“. Који се постови имају разумети у стиховима (861–862) „Горског вијенца“: „Часне двоје постах да постите, за остало како вам је драго“. – *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, Београд, 1926, VI/2, 269–270.
 17. ЋОРЂЕВИЋ, Тих[омир] Р.: Шишање у жалости. – *Гласник Скопског научног друштва*, Скопље, III, 1928, Одељење друштвених наука, књ. I, 344–345.

- *Аутор, поред осталог, наводи и стихове из *Горског вијенца* о овом народном обичају у Црној Гори.
18. ЂОРЂЕВИЋ, Тихомир Р.: Познавање пушке по пуцњу. – *Записи*, Цетиње, 5/1931, IX/1, 46–47.
*Са примерима из народних песама и *Горског вијенца*.
19. ВЛАХОВИЋ, Влајко: Једна алузија у „Горском вијенцу“. – *Записи*, Цетиње, 5/1931, IX/2, 94–96.
*О причању Вука Мандушића о „помахниталој снахи“ и начину њеног „лечења“.
20. ВУКСАН, Душан Д.: Један пример отмице у доба владике Рада (1835). – *Зетски гласник*, Цетиње, 3/1931, 14 (8. 4), 3.
*Писмо владике Рада окружном поглавару которском од 14. 2. 1835. године поводом једног случаја отмице девојке.
21. ВУКСАН, Душан Д.: Умир братстава пред сенатом. – *Зетски гласник*, Цетиње, 3/1931, 40 (11. 7), 2.
*У доба владике Рада.
22. СТАНОЈЕВИЋ, Александар Ф.: *Схватање нашега народа о праву*. Са предговором Д-р Ђорђа Тасића. – Београд, [Издање аутора], шт. Задружна штампарија, 1934; стр. 54 + /1/; 8⁰
*О Његошу на стр. 29–33.
23. ВУКСАН, Душан Д.: Умир Пејовића и Проседолјана пред владиком Радом 1839. – *Записи*, Цетиње, 10/1937, 18/5, 312–313.
24. ВУКСАН, Душан Д.: Један неуспео транзит преко Црмнице. – *Записи*, Цетиње, 12/1939, 21/1, 22–23.
*Покушај преноса жаба из 1846. године у доба Његошево.
Пример народног сујеверја да ће земљиште преко кога се пренесе жабе погодити суша.
25. БАРЈАКТАРОВИЋ, Мирко Р.: Етнолошко у Горском вијенцу [L'ethnologique dans Gorski vijenac]. – *Гласник Етнографског музеја у Београду*, Београд, 1940, XV, 122–143.
26. БАРЈАКТАРОВИЋ, Мирко: Етнолошко у Горском вијенцу [L'ethnologique dans Gorski vijenac]. – Београд, Етнографски музеј, 1940, стр. 122–143; 8⁰
*Посебан отисак из *Гласника Етнографског музеја у Београду*, књ. XV.
27. ВУКСАН, Душан Д.: Отмица у доба Владике Рада. – *Записи*, Цетиње, 13/1940, 24/4, 252–253.
28. ВУКСАН, Душан Д.: Цетиње у умиру Цеклињана и Љуботињана. – *Записи*, Цетиње, 13/1940, 24/4, 222–226.
*У доба владике Рада.

29. [КАЗИМИРОВИЋ, Радован]: *Чарање, гатање, врачање и прорицање у нашем народу*. Тајанствене појаве у нашем народу. Грађу прикупио, протумачио и слике приложио Др Радован Казимировић. – Београд, Књижарница Милорада П. Милановића, 1941, стр. 534; 8⁰
*О Његошу на стр. 354–362.
30. В[УКСАН], Д[ушан] Д.: Право прече куповине. – *Записи*, Цетиње, 14/1941, 25/3, 187.
*Пример правног обичаја у доба владике Рада.
31. БРЈАКТАРОВИЋ, Мирко: Оружје у „Горском вијенцу“. – *Стварање*, Цетиње, 2/1947, 4–5, 223–228.
*Етнографски аспект.
32. БАРИЈАКТАРОВИЋ, Мирко: Шта значи Његошев стих – „Крв праведна дими на олтару“ (628). – *Стварање*, Цетиње, 2/1947, 4–5, 228–232.
*Етнографски аспект.
33. БАРИЈАКТАРОВИЋ, Мирко: Култ брата у Горском вијенцу. – *Побједа*, Цетиње, 4/1947, 19 (19. 4), 6.
34. ЦАКОВИЋ, Вукоман: Љепота и значај Црногорских народних тужбалица по Његошу. – *Наша жена*, Цетиње, 1947, 1–2, 14.
*Са освртом на тужбалицу Сестре Батрићеве.
35. ДИМИТРИЈЕВИЋ, Дим[итрије]: Позитивна народна моралност Црногораца у Горском вијенцу. – *Гласник Српске православне цркве*, Београд, 28/1947, 2–3, 86–88.
36. ДИМИТРИЈЕВИЋ, Дим[итрије]: Позитивна народна моралност у Горском вијенцу. – [У]: *Стогодишњица Горског вијенца 1847–1947*. Београд, Штампарија „Раденковић“, 1947, стр. 46–48.
*Прештампано из *Гласник Српске православне цркве*, 28/1947, 2–3, 86–88.
37. М[ИЛОВИЋ], Ј[евто] М.: Једна пресуда из доба владике Рада. – *Побједа*, Цетиње, 4/1947, 33 (7. 6), 3.
*Обављен текст сентенције од 1. 11. 1836. године о умиру крви.
38. ВЛАХОВИЋ, Митар С.: Гусле у Горском вијенцу. – *Гласник Српске православне цркве*, Београд, 28/1947, 2–3, 73–75.
39. ВЛАХОВИЋ, Митар С.: Гусле у Горском вијенцу. – [У]: *Стогодишњица Горског вијенца 1847–1947*. Београд, Штампарија „Раденковић“, 1947, стр. 33–35.
*Прештампано из *Гласника Српске православне цркве*, 28/1947, 2–3, 73–75.

40. ВУКМАНОВИЋ, Јован Л.: Етнолошка грађа у Горском вијенцу. – *Гласник Српска православне цркве*, Београд, 28/1947, 2–3, 88–93.
*Садржај: Обичаји. Празновјерице, врачања и бајања. Приче. Игре.
41. ВУКМАНОВИЋ, Јован Л.: Етнолошка грађа у Горском вијенцу. – [У]: *Стогодишњица Горског вијенца 1847–1947*. Београд, Штампариа „Раденковић“, 1947, стр. 59–53.
*Садржај: Обичаји. Празновјерице, врачања и бајања. Приче. Игре.
Прештампано из *Гласника Српске православне цркве*, 28/1947, 2–3, 88–93.
42. БАРИЈАКТАРОВИЋ, Мирко: Тумачење неких Његошевих стихова. – *Стварање*, Цетиње, 3/1948, 3, 143–152.
*Етнолошка расправа.
43. БАРИЈАКТАРОВИЋ, Мирко Р.: Народни обичаји у „Горском вијенцу“. – *Побједа*, Цетиње, 8/1951, 209 (5. 9), 10.
44. Р[АДУНОВИЋ], С.: Народно предање обрађено у „Горском вијенцу“. – *Побједа*, Цетиње, 8/1951, 54 (4. 3), 5.
*О Радуну и његовој жени Љубици из Прогоновића.
45. ДУРКОВИЋ-ЈАКШИЋ, Љубомир: Његошева ношња [La costume de Njegosh]. – [У]: *Зборник Етнографског музеја у Београду (1901–1951)*, Београд, 1953, стр. 164–173.
46. ДУРКОВИЋ-ЈАКШИЋ, Љубомир: *Његошева ношња* [La costume de Njegosh]. – Београд, 1953; стр. 164–173.
*Прештампано из *Зборника Етнографског музеја у Београду (1901–1951)*, 1953.
47. ПЕТРОВИЋ, П[етар] Ж.: О ношњи Петра II Његоша у 1842. години. – *Стварање*, Титоград, 11/1956, 7–8, 528–529.
48. ФИЛИПОВИЋ, Миленко С.: Бакарно или мједено гувно [Das Motiv der Kupfertenne in der südslavischen Foklore]. – *Етнолошки преглед*, Београд, 1959, 1, 19–33.
*Аутор пише и о употреби појма „мједено гувно“ у црногорским народним веровањима и у *Горском вијенцу*.
49. КОВИЈАНИЋ, Ристо: О Вуку Мићуновићу и племенском умиру. – *Историјски записи*, Титоград, 12/1959, 15/2, 584–589.
*Вук Мићуновић, једна од главних личности *Горског вијенца*.
50. БАРИЈАКТАРОВИЋ, Мирко Р.: Племе и народност по Његошу [Племя и народность по Негошу]. – *Гласник Етнографског музеја на Цетињу*, Цетиње, III, 1963, 305–309.

51. ЧАЂЕНОВИЋ, Јован: Фолклористи о Његошу. – *Огледи*. Билтен Завода за унапређење школства СР Црне Горе, Титоград, 3/1963, 3–4, 83–88.
*Садржи кратак резиме предавања одржаних на Конгресу фолклориста Југославије на Цетињу посвећеног односу Његоша према народном стваралаштву.
52. ЂЕНЕРИНИ, Пиетро Л.: Црна Гора. Њени обичаји и ношња [Черногория. Её обычаи и национальные костюмы]. Превела и за штампу приредила Љубица Кланчић. – *Гласник Етнографског музеја на Цетињу*, III, 1963, 189–217 + 5 сл.
*Са белешком преводиоца на стр. 215–217.
Љубица Кланчић – псеудоним Савића Марковића Штедимлије.
53. IVANOVIĆ, A.: Otvoren X kongres Saveza udruženja folklorista Jugoslavije. Trideset radova posvećeno Njegošu. – *Vjesnik*, Zagreb, 24/1963, 5834 (26. 8), 9.
54. IVANOVIĆ, A.: Adekvatno tumačenje „Gorskog vijenca“. – *Vjesnik*, Zagreb, 24/1963, 5935 (27. 8), 9.
*О раду Десетог конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије на Цетињу посвећеног односу Његоша и народног стваралаштва.
55. КЛАНЧИЋ, Љубица: Spolia opima [Spolia opima]. – *Гласник Етнографског музеја на Цетињу*, III, 1963, 229–276 + 12 сл.
*О ратним трофејима и обичају одсецања непријатељских глава; 12 различитих цртежа Цетиња, Острога и Црногораца; два писма на француском у преводу, и то писмо Вилкинсона Његошу и Његошев одговор.
Љубица Кланчић – псеудоним Савића Марковића Штедимлије.
56. КОНГРЕС фолклориста посвећен 150-годишњици Његошевог рођења. – *Политика*, Београд, 60/1963, 17880 (17. 7), 11.
*О одржавању конгреса на Цетињу на тему „Његош и народно стваралаштво“.
57. КОНГРЕС фолклориста у августу. – *Политика*, Београд, 60/1963, 17897 (2. 8), 13.
*Од 25–29. августа на Ивановим коритима одржаће се Десети конгрес Савеза удружења фолклориста Југославије посвећен теми „Његош и народно стваралаштво“.
58. KONGRSI i folkloristëve kushte Njegoshit. – *Rilindja*, Приштина, 19/1963, 1543 (17. 7), 7.
*Посвећен теми „Његош и народно стваралаштво“.

59. МАРКОВИЋ, Видоје: Десети конгрес фолклориста Југославије у знаку Његошеве прославе. – *Просвјетни рад*, Титоград, 10/1963, 13–14 (1–15. 9), 2.
60. МАРТИНОВИЋ, Нико С.: Трагом једне Његошеве песме од старе српске до још древније словенске митологије. Један прилог проучавању словенске митологије [По следам одной песни Негоша, от старой сербской до древнейшей славянской мифологии]. – *Гласник Етнографског музеја на Цетињу*, III, 1963, 357–369.
*Садржај: Ловћенски топоними о вилама. Остаци старе словенске митологије у Ловћену. Легенде о Ловћенском језеру. Ловћен. Заробљен Црногорац од виле.
61. МАРТИНОВИЋ, Нико С.: Заклетва у народу и у „Горском вијенцу“. – *Стварање*, Титоград, 18/1963, 9–10, 216–223.
62. МАРТИНОВИЋ, Нико С.: Станак у Његошевим дјелима и у народу. – *Библиографски вјесник*, Цетиње, 3/1963, 1–3, 133–143.
*Читано на симпозијуму о Његошу у организацији Филолошког факултета у Београду 3. 9. 1963. године.
63. МАРТИНОВИЋ, Нико С.: *Станак у Његошевим дјелима и у народу*. – Цетиње, 1963; стр. 133–143; 8⁰
*Посебан отисак из *Библиографског вјесника*, 1–2–3/1963.
64. МЛАДЕНОВИЋ, Живомир: Десети конгрес фолклориста Југославије. – *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, Београд, 1963, XXIX/3–4, 363–365.
*Приказ конгреса одржаног на Цетињу 25–29. 8. 1963. са главном темом „Његош и народно стваралаштво“.
65. МЛАДЕНОВИЋ, Живомир: Његошев допринос Вуковој збирци народних пјесама. – *Побједа*, Титоград, 20/1963, 37 (8. 9), 17.
*Реферат на X конгресу Савеза фолклориста Југославије на Цетињу.
66. НЕДЕЉКОВИЋ, Душан: Његош гуслар и фолклорист [Njegoš joueur de la gouzla et folkloriste – Негош гуслар и фолклорист]. – *Народно стваралаштво-folklor*, Београд, 2/1963, 8, 567–583.
67. НЕДЕЉКОВИЋ, Душан: Његош сакупљач и творац народних пословица и стваралачки носилац мисли целог народа. – *Стварање*, Титоград, 18/1963, 9–10, 111–142.
68. ЊЕГОШ и народно стваралаштво – централна тема Конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије који ће се од 25. до 29. августа одржати на Ивановим коритима. – *Борба*, Београд, 28/1963, 196, 7.

69. ПАЈКОВИЋ, Д[ушан]: Трагом најстаријег фоклорног наслеђа. – *Борба*, Београд, 28/1963, 238 (27. 8), 7.
*О раду Десетог конгреса удружења фолклориста на Цетињу.
70. ПАЈКОВИЋ, Д[ушан]: Завршен Десети конгрес фолклориста Југославије. Предложено да се у Цетињу отвори Филозофски факултет и да се оснује Удружење његошолога. – *Борба*, Београд, 28/1963, 239 (28. 8), 7.
71. ПУШОЊИЋ, Б[ошко]: Његош и народно стваралаштво. – *Политика*, Београд, 60/1963, 17916 (21. 8), 11.
*Са Конгреса фолклориста Југославије.
72. ПУШОЊИЋ, Б[ошко]: Фолклористи о Његошу. – *Политика*, Београд, 60/1963, 17921 (16. 8), 5.
*Белешка о раду Конгреса фолклориста на Цетињу.
73. П[УШОЊИЋ], Б[ошко]: Свестрани разговори о Његошевом делу. – *Политика*, Београд, 60/1963, 17922 (27. 8), 11.
*Из рада Конгреса фолклориста Југославије на Цетињу.
74. П[УШОЊИЋ], Б[ошко]: Учесници Конгреса фолклориста положили спомен-плакету на Његошев гроб. – *Политика*, Београд, 60/1963, 17923 (28. 8), 10.
75. П[УШОЊИЋ], Б[ошко]: Неколико интересантних саопштења. – *Политика*, Београд, 60/1963, 17924 (29. 8), 10.
*На Конгресу Савеза удружења фолклориста Југославије на Цетињу на тему „Његош и народно стваралаштво“.
76. СТАНИЋ, Милија: Његош и народна епска пјесма. – *Књижевност и језик*, Београд, 10/1963, 4, 12–19.
*Из истоименог реферата одржаног на X конгресу југословенских фолклориста на Цетињу.
77. ВУКМАНОВИЋ, Јован: Народне игре у Горском вијенцу [Народные танцы в произведении *Горный венок*]. – *Гласник Етнографског музеја на Цетињу*, Цетиње, III, 1963, 389–394.
78. ВУКМАНОВИЋ, Јован: Вук Мандушић у народном предању [Вук Мандушич в народном предании]. – *Гласник Етнографског музеја на Цетињу*, III, 1963, 405–409.
*Вук Мандушић, личност из Његошевог *Горског вијенца*.
79. ЦАКОВИЋ, Вукоман: Црногорске народне тужбалице и „Горски вијенац“ [Les lamentations populaires monténégrines et les “Lauriers de la Montagne“]. – [У]: *Рад X-ог Конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије*. Одржан на Цетињу од 25. до 29. VIII 1963. Цетиње, 1964, стр. 203–210.

80. ГОЈКОВИЋ, Андријана: Народни музички инструменти у Његошевим дјелима [Folk musical instruments in Njegoš's Works]. – [У]: *Раџ Х-ог Конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије*. Одржан на Цетињу од 25. до 29. VIII 1963. године. Цетиње, 1964, стр. 119–123.
81. ИЛИЈИН, Милица: Народне игре у Његошевим делима [Les danses traditionnelles dans les oeuvres de Njegoš]. – [У]: *Раџ Х-ог Конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије*. Одржан на Цетињу од 25. до 29. VIII 1963. године. Цетиње, 1964, стр. 147–153.
82. MARKL, Jaroslav: Jubilejni kongres jugoslovanskych folkloristu. – *Česky lid*, Praha, 51/1964, 2, 125–126.
*О Десетом конгресу Савеза удружења фолклориста Југославије, одржаном на Цетињу, са главном темом: Дело Петра Петровића Његоша у односу према народном стваралаштву.
83. МАРТИНОВИЋ, Нико С.: Коло у Горском вијенцу [Kolo dans les “Laurriers de la Montagne“]. – [У]: *Раџ Х-ог Конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије*. Одржан на Цетињу од 25. до 29. VIII 1963. године. Цетиње, 1964, стр. 137–145 + 1 сл.
84. МАРТИНОВИЋ, Нико С.: *Коло у Горском вијенцу* [Kolo dans les “Laurriers de la Montagne“]. – Цетиње, 1964; стр. 137–145; 8⁰
*Посебан отисак из *Раџа Х-ог конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије*, Цетиње, 1964.
85. МЕДЕНИЦА, Радосав: „Горски вијенац“ – народна светковина [The “Mountain Wreath“ – the national Festivity]. – [У]: *Раџ Х-ог Конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије*. Одржан на Цетињу од 25. до 29. VIII 1963. године. Цетиње, 1964, стр. 125–135 + 1 сл.
86. МИЛОВИЋ, Јевто: Његош и народната поезија. – *Културен живот*, Скопје, 9/1964, 2, 21.
*Објављено Његошево писмо Л. А. Франклу, аустријском писцу, датирано на Цетињу, 12. 10. 1851. год.
87. МЛАДЕНОВИЋ, Живомир: Његошев допринос Вуковој збирци народних песама [La contribution de Njegoš au recueuil des chants populaires de Vuk]. – [У]: *Раџ Х-ог Конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије*. Одржан на Цетињу од 25. до 29. VIII 1963. године. Цетиње, 1964, стр. 83–90.
*Садржај: 1. Вуково интересовање за црногорске народне песме. 2. Упознавање Вука са Његошем у Бечу. 3. Вукова посета Црној

- Гори. 4. Његошево организовање купљења народних песама за Вука.
88. НЕДЕЉКОВИЋ, Душан: Основно о Његошу скупљачу и творцу народних пословица [Essential sur Njegoš comme collecteur et créateur des proverbes populaires]. – [У]: *Рад X-ог Конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије*. Одржан на Цетињу од 25. до 29. VIII 1963. године. Цетиње, 1964, стр. 27–38.
89. ОРОВИЋ, Саво: Оружје у Његошевим делима [Оружие в произведениях Негоша]. – [У]: *Рад X-ог Конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије*. Одржан на Цетињу од 25. до 29. VIII 1963. године. Цетиње, 1964, стр. 111–117 + 2 сл.
90. *РАД X-ог Конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије*. Одржан на Цетињу од 25. до 29. VIII 1963. године. Цетиње, 1964; 8⁰

*У садржају: *Јован Вукмановић*: Црна Гора и Његош (11–20). – *Милица Станић*: Његош и народна песма (21–26). – *Душан Недељковић*: Основно о Његошу скупљачу и творцу народних пословица (27–38). – *Maximilian Braun*: Gorski vijenac kao primer književne obrade narodne poezije (29–41). – *Alois Schmaus*: Miloš Obilić u narodnom pesništvu i kod Njegoša (43–54). – *Радмил Димитријевић*: Национални карактер и национална вредност Његошевог дела у приказу првих његових проучавалаца (55–64). – *Твртко Ћубелић*: Njegošev stvaralački prosede i neke karakteristike usmenog narodnog stvaralaštva (65–69). – *Imgard Mahnken*: Kompozicioni elementi narodnog pesništva kod Njegoša (71–75). – *Јован Вукковић*: О структури Njegoševa deseterca u „Gorskom vijencu“ (77–81). – *Живомир Младеновић*: Његошев допринос Вуковој збирци народних песама (83–90). – *Саво Вукмановић*: Црногорци о Његошу (91–110). – *Mira Sertić*: Два пјемачка пријевода „Gorskog vijenca“ (101–110). – *Саво Оровић*: Оружје у Његошевим дјелима (111–117). – *Андријана Гојковић*: Народни музички инструменти у Његошевим дјелима (119–123). – *Радосав Меденица*: „Горски вијенац“ – народна светковина (125–135). – *Нико С. Мартиновић*: Коло у Горском вијенцу (137–145). – *Милица Илијин*: Народне игре у Његошевим делима (147–153). – *Миодраг С. Лалевић*: Карактер „Горског вијенца“, његових сцена и личности у драматуршкој преради Раше Плаовића (155–167). – *Стеван Роца*: Литарција и „Горски вијенац“ (169–173). – *Петар Влаховић*: Гатање и празноверице у Његошевом Горском вијенцу (175–178). – *Ристо Ковијанић*: Његошева „вјера Обилића“ (179–185). – *Три-*

- фун Букић*: Како је Његош стварао „Огледало српско“ (187-192). – *Јован Деретић*: Песма-хроника као кључ за разумевање композиције „Горског вијенца“ (193–198). – *Митар Влаховић*: Гусле у Његошевим делима (199–201). – *Вукоман Џаковић*: Црногорске народне тужбалице и „Горски вијенац“ (203–210). – *Нико С. Мартиновић*: Павле Аполонович Ровински (211–228). – *Андрија Лаиновић*: Неке француске мистификације о Црној Гори у првој половини XIX вијека (229–240). – *Перо Шоћ*: Фолклор на страницама Његошеве Биљежнице“ (469–472).
91. SCHMAUS, Alois: Miloš Obilić u narodnom pesništvu i kod Njegoša [Милош Обилић в народной поэзии и в творчестве Негоша]. – [У]: *Рад X-ог Конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије*. Одржан од 25. до 29. VIII 1963. на Цетињу. Цетиње, 1964, стр. 43–54.
 92. СТАНИЋ, Милија: Његош и народна песма [Негош и народна песня]. – [У]: *Рад X-ог Конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије*. Одржан на Цетињу од 25. до 29. VIII 1963. године. Цетиње, 1964, стр. 21–26.
 93. ШОЋ, Перо: Фолклор на страницама Његошеве „Биљежнице“ [Le folklore sur les pages du chaier de notes de Njego]. – [У]: *Рад VII-ог Конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије у Охриду 1960. године*. Охрид, 1964, стр. 469–472.
 94. ВЛАХОВИЋ, Митар С.: Гусле у Његошевим делима [La gusla dans les oeuvres de Njegoš]. – [У]: *Рад X-ог Конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије*. Одржан на Цетињу од 25. до 29. VIII 1963. године. Цетиње, 1964, стр. 199–201 + 1 сл.
 95. ВЛАХОВИЋ, Петар: Гатање и празноверице у Његошевом Горском вијенцу [Гадания и суеверия в „Горном венце“ Негоша]. – [У]: *Рад X-ог Конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије*. Одржан на Цетињу од 25. до 29. VIII 1963. године. Цетиње, 1964, стр. 175–178.
 96. ČUBELIĆ, Tvrtko: Skupljanje i objavljivanje narodne književnosti. – [У]: *Enciklopedija Jugoslavije*. 6. Maklj-Put, Zagreb, Leksikografski zavod SFRJ, MCMLXV (1965), 206.
- *Садржи библиографски прилог у којем су побројане важније збирке народних песама, приповедака, пословица и загонетки, и важнија литература о њима. Обухваћено и Његошево *Огледало српско*.

97. ČUBELIĆ, Tvrtko: Zakonitosti usmenog narodnog stvaralaštva u poetskom izrazu Ivana Mažuranića i Petra Petrovića Njegoša. – [U]: *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 7, Zagreb, 1965, str. 71–84.
98. FROLEC, V[aclav]: Narodno stvaralaštvo-folklor, 1963. – *Narodopisne aktuality*, Praha, 2/1965, 1–2, 87–88.
*Prikaz broja s posebnim osvrtom na članak Dušana Nedeljkovića o Njegošu kao folkloristi.
99. ВУКМАНОВИЋ, Саво: Зборник X конгреса Савеза фолклориста Југославије. – *Побједа*, Титоград, 22/1965, 2396 (25. 3), 9.
*Белешка о појави из штампе. Носећа тема Конгреса „Петар Петровић Његош и народно стваралаштво“.
100. КЛЕУТ, Марија: Клетва у Горском вијенцу. – *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, Нови Сад, 1968, XVI, 312–315.
101. ВУКМАНОВИЋ, Саво: Гусле на црногорском двору. – *Народно стваралаштво – folklor*, Београд, 7/1968, 25, 76–79.
102. WROCLAWSKI, Ksistof: Stosunek Njegoša do folkloru we wczesnej tworczości. – *Pamiętnik Slowianski*, Warszawa, 18/1968, 40–46.
103. ЦАКОВИЋ, Вукоман: О црногорским народним тужбалицама. – *Стварање*, Титоград, 25/1970, 4, 323–327.
*Са освртом и на тужблицу сестре Батрићеве у *Горском вијенцу*.
104. НИКОЛИЋ, Илија: Његошев необјављени зборник народних песама. Над једним занимљивим значајним открићем које је учинио пок. Др В. М. Јовановић-Марамбо. – *Политика*, Београд, 67/1970, 20439 (29. 8), 14; *Књижевност-уметност*, XIV, 786.
*Поводом зборника од 110 песама у Архиву САНУ.
105. МИЋОВИЋ, Драгутин: Имена муслиманске епике у „Горском вијенцу“. – *Народно стваралаштво – folklor*, Београд, 10/1971, 39–40, 152–154.
106. БАНАШЕВИЋ, Н[икола]: Клетва сердара Вукоте. – *Ковчежић*, Београд, 1973, XI, 31–38.
107. КИЛИБАРДА, Новак: Извор и порука заклетве у „Горском вијенцу“. – *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1973, 411, 426–435.
108. ВУКОВИЋ, Владета: Дух народне песме у лирици српских романтичара. – *Мостови*, Пљевља, 6/1974, 6, 43–51.
*На стр. 44–45. о утицају народне песме на Његошево стваралаштво.
109. ЗОГОВИЋ, Радован: О племену у „Горском вијенцу“ и тим поводом. – *Гласник Друштва за науку и уметност Црне Горе*. Одјељење умјетности, књ. I, Титоград, 1976, стр. 7–50.

110. ЗОГОВИЋ, Радован: *О племену у „Горском вијенцу“ и тим поводом.* – [Титоград, Друштво за науку и умјетност Црне Горе], 1976; стр. 7–50; 8⁰
*Посебан отисак из *Гласника Друштва за науку и умјетност Црне Горе*, I, 1976.
111. ЋУПИЋ, Драго: Фрагменти о фолклорној идиоматици у Његошевом „Шћепану Малом“. – [У]: *Зборник професора и сарадника Наставничког факултета*, Никшић, 1977, 1, 119–130.
112. ВУКОВИЋ, Божо: Народне мисли у клетви Горског вијенца. – *Просвјетни рад*, Титоград, 27/1977, 9 (1. 5), 5; 10 (15. 5), 5.
113. КИЛИБАРДА, Новак: Три расправе из црногорске књижевности. – [У]: *Зборник професора и сарадника Наставничког факултета*, Никшић, 1978–1980, 2–3–4, 91–104.
*Садржај: Обилићевски подвиг у црногорској народној епизи. О Његошу као сакупљачу народних песама. „Малисорски устанак“ Николе I Петровића између књижевности и политике.
114. НИКЋЕВИЋ, Vojislav: Da li narod kolima Njegoševog Gorskog vijenca pjeva epske narodne pjesme [Est-ce que le peuple chante les chansons de geste populaires dans les „Kols“ du *Laurier de la Montagne de Njegoš*]. – [У]: *Rad XXIII kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije*. Slavonski Brod, 1976 – Zagreb, 1981, str. 203–210.
115. ГУСЕВ, В. Е.: Фолклорно-литературне везе. (29. конгрес фолклориста Југославије). – *Советско славјановедение*, Москва, 1983, 3, 107–108.
*Истиче, поред осталих, рад Сава Вукмановића о Његошу.
116. КИЛИБАРДА, Новак: О Његошевом односу према народној поезији. – *Овдје*, Титоград, 15/1983, 164, 4–5.
117. КИЛИБАРДА, Новак: О Његошевом односу према народној поезији. – [У]: *Научни састанак у Вукове дане*, Београд, 1983, 12/2, 141–148.
118. ЗОГОВИЋ, Радован: О племену у „Горском вијенцу“ и тим поводом. – [У књизи]: Радован Зоговић: *Успутно о незаобилазном*. Титоград, Црногорска академија наука и умјетности, 1983; 8⁰
Посебни радови. Књига 2.
119. КОЛЈЕВИЋ, Svetozar: Комићка традиција народног песништва код Његоша и Радичевића. – [У]: *Godišnjak Instituta za književnost*, Sarajevo, 1984, XIII, str. 239–253.
120. МИЋОВИЋ, Драгутин: О неким фолклорним елементима „Горског вијенца“ Петра II Петровића Његош. – *Обележја*, Приштина, 15/1985, 1, 177–182.

121. КИЛИБАРДА, Новак: Вук и Његош о црногорској народној епизици. – *Овдје*, Титоград, 19/1987, 220, 6–7.
122. КИЛИБАРДА, Новак: Народна поезија као историјски извор. – [У]: *Прошлост Црне Горе као предмет научног истраживања и обраде*. Титоград, Црногорска академија наука и умјетности, 1987, стр. 427–433.
*Са примерима из Његошевог *Огледала српског*.
123. НИКЋЕВИЋ, Milorad: Pjesma prvog kola „Gorskog vijenca“ – predložak usvajanja knjižvnoteorijskih i jezičkostilskih modaliteta (pojмова) u srednjoj školi. – *Život i škola*, Osijek, 36/1987, 5, 433–442.
124. НИКЋЕВИЋ, Milorad: Transformacijski nivoi usmene i pisane književnosti u djelima Petra II Petrovića Njegoša [Transformational levels of oral and written literature in works of Petar II Petrović Njegoš and Stjepan Mitrov Ljubića]. – [У зборнику]: *Зборник од XXV конгрес на Сонјузот на здруженијата на фолклористите на Југославија*. Берово, 1987, [1980], стр. 415–428.
125. ЛУБОДЕР, С[алко]: *Његошева фолклорна имагинација*. Скупу присуствује око 150 научних и јавних радника цијеле земље. Синоћ промовисан зборник конгреса. Конгрес посвећен 175-годишњици Његоша. – *Побједа*, Титоград, 44/1988, 8195 (27. 9), 11.
*У Рожајама отворен 35. конгрес Савеза удружења фолклориста Југославије.
126. ОСТОЈИЋ, Бранислав: *Клетве у „Горском вијенцу“*. У злу се и немаштини живјело, зло је требало искоријенити, а немаштину побиједити. Та клетва долази као помоћ. Њој се прибјегло као заштитници. – *Побједа*, Титоград, 44/1988, 8241 (12. 11), 12.
127. КИЛИБАРДА, Новак: Косовски мит у Црној Гори. – *Побједа*, Титоград, 45/1989, 8451 (11. 6), 9.
*Садржај: „Горски вијенац“ – ризница података. Борачка примјена жртвеног подвига. Пропале калкулације с Црном Гором.
128. МАТИЦКИ, Миодраг: Вишњићеве песме о устанку и Његошев Горски вијенац. – [У књизи]: Миодраг Матицки: *Поновнице*. Типови односа усмене и писане књижевности, Нови Сад, Књижевна заједница Новог Сада, 1989, стр. 90–103.
Едиција Нови Сад, књ. 181.
129. НИКЧЕВИЋ, Милорад: Његошева и Љубишина тужбалица у свјетлости теоријско-естетичких начела Вука Ст. Караџића. – *Овдје*, Титоград, 21/1989, 238, 23.

- *Осврт на саопштење „Крик који мора вани“ Светозара Пилетића поднето на Конгресу савеза удружења фолклориста Југославије, Титоград, 1988.
130. РОГАНОВИЋ, Весна: Са књижевником др Новаком Килибардом о значају усмене књижевности у демократском освешћивању народа. *Дозиви херојског етоса*. Није случајно што су Његошеви стихови врло фреквентни на митинзима у Црној Гори и Србији. Све произлази једно из другог: Његош се служио народним стиховима, а народ се једнако служи Његошем и народном поезијом... – *Борба*, Београд, 68/1989, 45 (14. 2), 8.
131. БОЉЕВИЋ-ВУЛЕКОВИЋ, Војислав: Косовски јунаци у историји, црногорској традицији и Његошевој вјери Обилића [The Braves of Kosovo in History, montenegrin Tradition and Njegosh's „Obilić Plight“]. – [У]: *Косовски бој у историји, традицији и стваралаштву Црне Горе*. Титоград, ЦАНУ, Научни скупови 21. Одјељење умјетности 7, 1990, стр. 237–253.
132. ЗУКОВИЋ, Љ[убомир]: Његош и Вукова збирка народних пословица. *Богатство ријечи*. Вукова збирка се у Црној Гори увећавала за 1715 нових текстова. Његошеве заслуге одлучујуће. – *Побједа*, Титоград, 46/1991, 9220 (3. 8), 13.
133. ЦАКОВИЋ, Вукоман: Црногорске народне тужбалице и „Горски вијенац“. – [У књизи]: *У спомен Вукоману Цаковићу*. Београд, Стручна штампа, 1993, стр. 106–111.
*Из зборника: *Рад X конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије*, Цетиње, 1964.
134. MRVALJEVIĆ, Zorica: Crnogorska nošnja. Etno-istorijska istraživanja. – *Monitor*, Titograd, 4/1993, 140 (25. 6), 46–47; 147 (13. 8), 46–47.
*Sa osvrtom na Njegoševu nošnju i Njegošev uticaj na crnogorsku nošnju.
135. ПАВЛОВИЋ, Миодраг: Митолошки слој у Његошевом „Горском вијенцу“. – [У књизи]: Миодраг Павловић: *Огледи о народној и старој српској поезији*. Приредио и предговор написао Жарко Требјешанин. Београд, Српска књижевна задруга, 1993, стр. 249–256.
136. ПУТИЛОВ, Борис Николајевич: Његош и црногорска епска традиција. *Мајсторство пјесника*. Уз гусле стварао еп. Три текста исте пјесме. Значај и утицај епског, националног, народног усменог стваралаштва. Пушкин и Његош. – *Побједа*, Титоград, 47/1993, 10005 (9. 10), 11.

137. БРАЈОВИЋ, Катарина: Свијет старих вјеровања. *Кажуј, бабо, јеси ли вјештица*. Пјеснички транспонована визија о вјештицама остала је сачувана од заборавља у „Горском вијенцу“. Овај мит доживљава многобројне савремене мистификације. – *Побједа*, Подгорица, 51/1994, 10194 (24. 4), 13.
138. ЗУКОВИЋ, Љубомир: Од народног до Његошевог Милоша Обилица. – [У књизи]: Љубомир Зуковић: *Путовође и путокази*. Српско Сарајево, 1994, стр. 231–243.
139. ЗУКОВИЋ, Љубомир: Његош о гулама и гусларима. – [У књизи]: Љубомир Зуковић: *Путовође и путокази*. Српско Сарајево, 1994, стр. 273–284.
140. ПУТИЛОВ, Б[орис] Н[иколајевич]: Негош и черногорская епическая традиция [Његош и црногорска епска традиција]. – [У зборнику]: *Петар II Петровић Његош*. Личност, дјело и вријеме. Подгорица, Црногорска академија наука и умјетности – Српска академија наука и уметности, 1995, стр. 25–47.
Научни скупови, књ. 35. Одјељење умјетности, књ. 12.
141. МИНИЋ, Вук: Црногорски фолклор данас. Између старог и новог. – *Побједа*, Подгорица, 52/1996, 11071 (6. 10), 19.
*О гусларима у *Горском вијенцу*.
142. МИНИЋ, Вук: Црногорски фолклор данас. Свако о својим јунацима. – *Побједа*, Подгорица, 52/1996, 11072 (7. 10), 21.
*О гусларима у *Горском вијенцу*.
143. КАЛЕЗИЋ, Слободан: Његошев удио у Огледалу српском. – [У књизи]: Слободан Калезић: *Структуре и значења*. Црногорске књижевне теме. Подгорица, Црногорска академија наука и умјетности, 1998, стр. 73–90.
Посебни радови, књига 12.
144. КАЛЕЗИЋ, Слободан: Заједнички мотиви у Његошевим *колима* и епским народним пјесмама. – [У књизи]: Слободан Калезић: *Структуре и значења*. Црногорске књижевне теме. Подгорица, Црногорска академија наука и умјетности, 1998, стр. 91–106.
Посебни радови, књига 12.
145. ПИТУЛИЋ, Валентина: Ритуална жртва у Његошевом Горском вијенцу. – [У зборнику]: *Књижевност и историја*, III. Уредник Миролуб Стојановић. Ниш, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет, Студијска група за српски језик и књижевност Филозофског факултета, 1998, стр. 215–222.
146. МИЛОВИЋ, Јевто: О елементима наше усмене књижевности у Горском вијенцу. – [У]: *Енциклопедија Његош*. I том. Главни и

- одговорни уредник Слободан Томовић. Подгорица, Фондација „Његош“ – ЦИД, 1999, стр. 617–622.
147. РОРОВИЋ, Vuk: Pisma Vuku Karadžiću. I vladika crnogorski skuplja pjesme, a neke je već bio poslao da se štampaju. – *Vijesti*, Podgorica, 3/1999, 676 (28. 10), 11.
148. ВУЛЕВИЋ, Милош: Клетве и проклињања у Горском вијенцу. Истурчи се плахи и лакоми. – *Дан*, Подгорица, 1/1999, 219 (21. 8), 13.
149. ВУЛЕВИЋ, Милош: Клетве и проклињања у Горском вијенцу. Бадава се инате. – *Дан*, Подгорица, 1/1999, 220 (22. 9), 13.
150. ВЛАХОВИЋ, Петар: Заклетва сердара Јанка Вукотића војсци на Мојковцу 1916. године. – *Гласник Одјељења ЦАНУ*, Подгорица, 2000, књ. 18, 167–176.
*Поређење са заклетвом сердара Вукоте у *Горском вијенцу*.
151. ЂОНОВИЋ, Павле: Његошева Биљежница (10). Обичаји током жалости. – *Побједа*, Подгорица, 58/2001, 12913 (25. 11), 24.
152. ВУЛАТОВИЋ, Вожо: Njegoš je slušao gusle a volio orgulje! – *Crnogorski književni list*, Podgorica, 2/2002, 31 (15. 3), 12.
153. СЕЛЕВИЋ-МИТРОВИЋ, Босилјка: Моја рано без пребола, рано лјута. – *Publika*, Podgorica, 2/2002, 204 (17. 7), 19.
*О односу брата и сестре у патријархалној црногорској породици уз осврт на тузбалницу сестре Ватрићево у *Горском вијенцу*.
154. АНДРЈАШЕВИЋ, Живко М.: Еп као историјска истина. – *Monitor*, Podgorica, 14/2003, 667 (1. 9), 34–36.
*Mitski elementi u narodnim pesmama uvrštenim u *Ogledalo srpsko*.
155. ДИМИТРИЈЕВИЋ, Димитрије: Позитивна народна моралност у Горском вијенцу. – [У]: *Сто година Горског вијенца. 1847–1947*. Приредио Слободан Милић. Подгорица, ЦИП, 2003, стр. 95–100.
156. ДУШАНИЋ, Светозар: Узроци пропадања српске средњовековне државе по Горском вијенцу и народним песмама. – [У]: *Сто година Горског вијенца. 1847–1947*. Приредио Слободан Милић. Подгорица, ЦИП, 2003, стр. 89–95.
157. [МЕДЕНИЦА, Радосав]: Горски вијенац – народна драма. – [У]: *Сто година Горског вијенца. 1847–1947*. Приредио Слободан Милић. Подгорица, ЦИП, 2003, стр. 119–129.
*Потписано: Јеромонах Мирон.
158. ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ, Љиљана: Предање у „Горском вијенцу“. – *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, Нови Сад, 2003, 51/3, 611–624.

159. ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ, Љиљана: *Предање у „Горском вијенцу“*. – Нови Сад, Матица српска, 2003; стр. 611–624; 8⁰
*Посебан отисак из *Зборника Матице српске за књижевност и језик*, 51/3, 2003.
160. ВЛАХОВИЋ, Митар С.: *Гусле у Горском вијенцу*. – [У]: *Сто година Горског вијенца. 1847–1948*. Приредио Слободан Милић. Подгорица, ЦИП, 2003, стр. 69–75.
161. ВУКМАНОВИЋ, Јован Л.: *Етнолошка грађа у Горском вијенцу*. – [У]: *Сто година Горског вијенца. 1847–1947*. Приредио Слободан Милић. Подгорица, ЦИП, 2003, стр. 101–112.
162. АЛЕКСИЋ, Будимир: *Народне пјесме о Првом српском устанку и „Огледало српско“ [Popular Poems about the First serbian Uprising and “The Serbian Mirror“]*. – [У]: *Први српски устанак у Црној Гори и Херцеговини и хришћанска Европа (1804–1913)*. Зборник радова са Међународног научног скупа Острог-Подгорица 8–10. октобар, 2004. Цетиње, Светигора, 2006, стр. 397–406.
163. ВЛАХОВИЋ, Петар: *Његошево схватање појмова „народност“ и „народ“ [Njegoš’s Interpretation of the Terms „Ethnicity“ and „People“]*. – [У зборнику]: *Друштвено-политичка мисао Његоша*. Уредник Михаило Марковић. Београд, Српска академија наука и уметности, 2006, стр. 177–183.
Научни скупови, књига 113.
Одељење друштвених наука, књига 27.
164. ЗУРОВАЦ, Мирко: *Његошева карактерологија Црногораца [Njegoš’s Portrayal montenegrin character]*. – [У зборнику]: *Друштвено-политичка мисао Његоша*. Уредник Михаило Марковић. Београд, Српска академија наука и уметности, 2006, стр. 147–166.
Научни скупови, књига 113.
Одељење друштвених наука, књига 27.
165. ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ, Љиљана: *Предање у „Горском вијенцу“*. – [У књизи]: Љиљана Пешикан-Љуштановић: *Усмено у писаном*. Београд, Београдска књига, 2009, стр. 31–50.
166. ПЕЈАНОВИЋ, Ана: *Етнокултурни концепт част у Горском вијенцу. [Этнокультурный концепт честь в поэме „Горный венец“ П. Негоша]*. – [У]: *Дани Његошеви. 2008/2009*. Никшић, Културно друштво „Његош“, 2010, стр. 51–66.
167. ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ, Љиљана: *„Пошљедње вријеме“ у „Горском вијенцу“ и у српској народној поезији [„Последнее время“ в „Горном венце“ и сербској народној поезији]*. – [У]: *Његошев зборник Матице српске*, 1, Нови Сад, 2010, стр. 151–174.

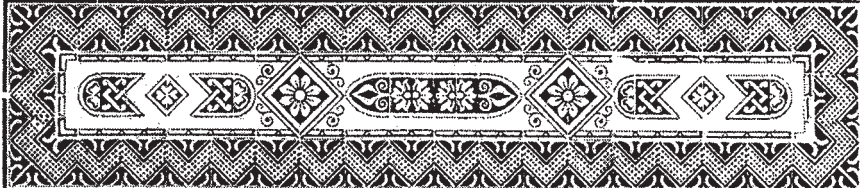
168. САМАРЦИЈА, Снежана: Исповести Његошевих варалица и фолклорна грађа [Исповеди мошеников у Негоша и фольклорный материал]. – [У]: *Његошев зборник Матице српске*, 1, Нови Сад, 2010, стр. 131–150.

Регистар имена

- | | |
|---|---|
| Алексић, Будимир 162 | Јелић, Иија М. 14 |
| Андрејашевић, Живко М.154 | Јовановић, Војислав М. – Марамбо 104 |
| Банашевић, Никола 106 | Калезић, Слободан 144 |
| Барјактаровић, Мирко Р. 25, 26, 31-33, 42, 43, 50 | Карачић, Вук 87, 121, 129, 147 |
| Бољевић-Вулековић, Војислав 131 | Казимировић, Радован 29 |
| Брајовић, Катарина 137 | Килибарда, Новак 107, 113, 116, 117, 121, 122, 127, 130 |
| Враун, Maximilian 90 | Кланчић, Љубица в. Савић Марковић Штедимлија |
| Булатовић, Божо 152 | Клеут, Марија 100 |
| Чађеновић, Јован 51 | Кољевић, Светозар 119 |
| Челебић-Митровић, Босилка 153 | Ковач, Е. 5 |
| Чубелић, Твртко 90, 96, 97 | Ковијанић, Ристо 49, 90 |
| Тупић, Драго 111 | Лаиновић, Андрија 90 |
| Delague, Henri 2 | Лалевић, Миодраг С. 90 |
| Деретић, Јован 90 | Љубодер, Салко 125 |
| Димитријевић, Димитрије 35, 36, 155 | Љубиша, Стефан Митров 124 |
| Димитријевић, Радмило 90 | Маkhen, Imgard 90 |
| Дурковић-Јакшић, Љубомир 45, 46 | Markl, Jaroslav 82 |
| Душанић, Светозар 156 | Марковић, Михаило 163, 164 |
| Цаковић, Вукоман 34, 79, 90, 103, 133 | Марковић, Видоје 59 |
| Ћенерини, Пиетро Л. 52 | Марковић Штедимлија, Савић 1 |
| Ђоновић, Павле 151 | Мартиновић, Нико С. 60-63, 83, 84, 90 |
| Ђорђевић, Тихмир Р. 10, 14, 16, 18 | Матицки, Миодраг 128 |
| Ђукић, Трифун 90 | Меденица, Радосав 85, 90, 157 |
| Филиповић, Миленко С. 48 | Медић, Мојо 8, 9, 12 |
| Франкл, Л. А. 86 | Мићовић, Драгутин 105, 120 |
| Frolec, Václav 98 | Милић, Слободан 155-157, 160, 161 |
| Гавриловић, Андра 7 | Миловић, Јевто М. 37, 86, 146 |
| Гојковић, Андријана 80, 90 | Миљанић, Петар 4 |
| Гусев, В. Е. 115 | Минић, Вук 141, 142 |
| Илијин, Милица 81, 90 | Мирковић, Лазар 16 |
| Иванишевић, Јован Ф.8 | |
| Ивановић, А. 53, 54 | |

- Младеновић, Живомир 64, 65, 87, 90
 Мрваљевић, Зорица 134
 Недељковић, Душан 66, 67, 88, 90
 Никчевић, Милорад 123, 124, 129
 Никчевић, Војислав 114
 Николић, Илија 104
 Оровић, Саво 89, 90
 Остојић, Бранислав 126
 Пајковић, Душан 69, 70
 Павловић, Миодраг 135
 Пејановић, Ана 166
 Пешикан-Љуштановић, Љиљана 158,
 159, 165, 167
 Петронијевић, Бранислав 12
 Петровић, Петар Ж. 47
 Петровић-Његош, Данило, књаз 6
 Петровић-Његош, Никола, књаз 112
 Пилетић, Светозар 129
 Питулић, Валентина 145
 Плаовић, Раша 90
 Поповић, Вук 147
 Пушкин, Александар С. 136
 Пушоњић, Бошко 71-75
 Путилов, Борис Н. 136, 140
 Радуновић, С. 44
 Роца, Стеван 90
 Рогановић, Весна 130
 Ровински, Павел А. 3, 90
 Самарџић, Снежана 168
 Schmaus, Alois 90, 91
 Сертић, Мира 90
 Станић, Милија 76, 90, 92
 Станојевић, Александар Ф. 22
 Стојановић, Мирољуб 145
 Шаулић, Новица 13
 Шоћ, Перо 90, 93
 Тасић, Ђорђе 22
 Томовић, Слободан 146
 Требјешанин, Жарко 135
 Вишњић, Филип 128
 Влаховић, Митар С. 38, 39, 90,
 94, 160
 Влаховић, Петар 90, 95, 150, 163
 Влаховић, Влајко 19
 Вукмановић, Јован Л. 40, 41, 77, 78,
 90, 161
 Вукмановић, Саво 90, 99
 Вукотић, Јанко 150
 Вуковић, Божо 112
 Вуковић, Јован 90
 Вуковић, Владета 108
 Вуксан, Душан Д. 20, 21, 23, 24, 27,
 28, 30
 Вулековић-Вукасовић, Вид 11
 Вулевић, Милош 148, 149
 Wroclawski, Ksistof 102
 Зоговић, Радован 109, 110, 118
 Зуковић, Љубомир 132, 138, 139
 Зуровац, Мирко 164

Добрило Аранитовић



ЈАША ТОМИЋ И ДРУШТВО СВ. САВЕ

– НЕПОЗНАТА ПРЕПИСКА –

Друштво Св. Саве основано је 1886. са циљем ширења националне идеје, културе, просвете и вере. Ово патриотску установу формирала је група српских родољуба, коју су чинили професори, уметници, трговци, свештеници. Намера Удружења била је да делује на територијама Хабзбуршке монархије и Турске империје, на којима су Срби живели под туђинском влашћу. Српски народ је живео у тешким условима, често сасвим обесправљен. Зато се Друштво трудило да побољша његов положај, шаљући помоћ у књигама, новчаним прилозима, црквеним предметима. Поред тога, учитељи, наставници и свештена лица одлазили су, под окриљем Друштва, на подручје Аустроугарског царства и Османске царевине, како би помогли Србима на том простору. О деловању Друштва Св. Саве на југу, у Турској, односно у областима Македоније и Косова и Метохије, знамо више него о његовом раду у Двојној монархији; активност Друштва на северу, у крајевима под Хабзбуршком влашћу, остала је у сенци. Као доказ да је оно ипак деловало и у Аустроугарској, сведоче и два писма која се налазе у фонду Друштва „Св. Саве“ у Архиву Србије, под сигнатуром 261 (писмо Томићу) и 96 (Томићев одговор). Ради се о писму Друштва које је, као секретар, потписао угледни сликар Ђока Миловановић (1850–1919), послатом познатом политичару Јаши Томићу (1856–1922) у Нови Сад. Он је у то време био вођа Радикалне странке

у Војводини и уредник листа „Застава“. Друштво у писму моли Томића за помоћ у ширењу својих идеја. У одговору, упућеном на име истакнутог научника и политичара, председника Друштва Светомира Николајевића (1844–1922), Ј. Томић је обећао помоћ. Откривајући непознату епизоду из живота радикалског политичара и његовог деловања, као и из активности Друштва Св. Саве међу сународницима под туђинском влашћу, ова два писма представљају користан извор за историју српског народа у 19. веку. Објављујемо их без икаквих измена у језику и правопису.

18. Августа 1889. г.
Београд.

Господину
Јаши Томићу,
уреднику „Заставе“.
Нови – Сад.

ДСС.Бр.1086.¹

Поштовани господине,

Онај пријатељски и патриотски чланак о Друштву Св. Саве, који је ту скоро изишао у вашем цењеном листу „Застави“, побудио је управу Друштва Св. Саве, да се на вас обрати с молбом апелујући на ваш патриотизам: да бисте се поново потрудили што патриотски написати у корист Др. Св. Саве у вашем цењеном листу. Нарочито би вас управа друштвена лепо замолила, да употребите као згодну прилику „полагање темеља Светосавском Дому“, (као што ће вам бити познато из овостраних новина), за апел на српско родољубље, да браћа Срби у Аустро-Угарској што пре и што обилније, притеку у помоћ Друштву Св. Саве, са добровољним прилозима у цели зидања по срп. тако корисног завода, уредн. „Застава“ прими другим речима, да себе прикупљање новчаних прилога.

Управа се нада, да ћете се овој друштвеној молби родољубиво одазвати.

По налогу председн. Др. Св. Саве

Тајник
Миловановић

¹ Број којим је писмо било заведено у документацији Друштва „Св. Саве“.

Драги Светомире!

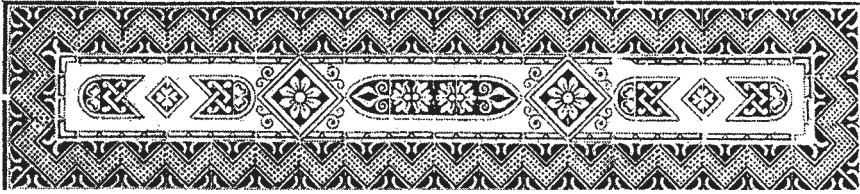
Доносилац овога листа је Митар Ђуровић, чије су сведочбе код тебе и кога си примио за питомца друштва Св. Саве. И опет га најтоплије препоручујем, јер вреди.

Тајник друштва Св. Саве, јуче ми пише о позиву и апелу на наш свет с ове стране, ради чланства у друштво Св. Саве. Учитељ овдашњи Ј. Марић почео је купити чланове, но застао је, док не прође бербача и док се свет не оновча. Онда ћемо већ наћи извора да потакнемо јавно то питање и да приопштимо успех уписа у Н. Саду, те ће бити држим неколико стотина чланова код нас.

Прими искрено поздравље од твог
искреног Јаше Томића

Н. Сад 22/VIII. 1889.

Драгослав Опсеница



СОКОЛСКО ДРУШТВО ДУБРОВНИК

Апстракт: Соколска друштва Српске соколске жупе на Приморју из Дубровника и Боке Которске ушла су у Соколску жупу Мостар, основану 1920 године. Срби католици сматрали су да је соколство цемент у темељу Југославије. Зато су масовно улазили у соколска друштва. Соколско друштво Дубровник је усмерило свој рад у правцу пропаганде задругарства, трезвености и штедње. Као матично друштво оснивало је соколске сеоске чете. Друштво је обележавало догађаје и личности везане за борбу за ослобођење и уједињење. У раду се прати његов рад током двадесет година од оснивања до забране 1941.

Кључне речи: Соколско друштво Дубровник, Срби католици, соколске сеоске чете, Соколска Петрова Петољетка, Соколска жупа Мостар.

На Видовданском соколском сабору одржаном 1919. у Новом Саду сви соколски савези ујединили су се у Соколски Савез СХС. Љуба Јовановић и Грга Анђелиновић представљали су Српску соколску жупу на Приморју у организационом одбору сабора.¹ Соколска друштва Српске соколске жупе на Приморју из Дубровника и Боке Которске

¹ *Једна потреба и једно право Срба католика*, Дубровник, бр. 26, Дубровник, 1. јула 1939, стр. 1; Небојша Рашо, *Српски Соко Херцег Нови*, стр. 46, Херцег Нови, 2008.

ушла су у Соколску жупу Мостар „Алекса Шантић“, основану 1920. године. Старешина жупе био је Чедо Милић, истакнути национални и соколски прегалац. Жупска конституирајућа скупштина одржана је у Мостару 28. марта 1920. На скупштини је било 12 друштава: Билећа, Чапљина, Дубровник, Гацко, Херцег Нови, Коњиц, Мостар, Невесиње, Опuzен, Рисан, Столац и Требиње. После скупштине приступило се оживљавању друштава која су постојала пре Првог светског рата.² Соколски покрет био је покрет који је од својих чланова тражио да буду добровољци за борбу за ослобођење и уједињење.

На месном војничком гробљу 9. фебруара 1920. био је покопан Тома Пољак, добровољац из Америке. Родио се 1884. у селу Церовнику код Огулина. У Америку је пошао 1903. По избијању Првог светског рата соколи су организовали прикупљање добровољаца за Србију. Чланови соколских друштава су масовно као добровољци кренули на фронт. Тома Пољак је агитовао као оснивач и староста Сокола у Чикагу, одакле је кренуо са соколском четом „Томислав“, у славном чикашком батаљону „Милоша Обилића“, преко океана на солунски фронт. Учествовао је у борбама на положају Ветернику у 1. чети III батаљона 11 пука Шумадијске дивизије. Након што је отпуштен из војске посетио је своје родитеље, а онда дошао у Дубровник да чека пола године на најављени транспорт за Америку. По писању листа „Рад“ због живота у лошим приликама и спавања на голом поду тешко оболео и умро. Браћа и другови из чете „Томислав“ испратили су свог саборца достојанствено. Спровод је био величанствен. Све трошкове су исплатили добровољци, који нису хтели да траже помоћ изван свог круга. Сви добровољци из Дубровника учествовали су у спроводу. Соколско друштво Дубровник корпоративно је испратио бившег соколског старосту, као и део гарнизона са официрима на челу. Добровољци и соколи послали су венце. Спровод су увеличали Дубровачка грађанска музика и Омладински пјевачки клуб. Над гробом говорили су др Луко Дражић, старешина у име Соколског друштва Дубровник, др Љубо Леонтић у име добровољаца из Америке, а Омладински пјевачки клуб отпевао је жалобну химну. Ковчег је био прекривен југословенском и америчком заставом.³

² „Жупа Мостар“, Соколски гласник, бр. 13, год. XI, Љубљана, 1. јула 1929, стр. 12.

³ Тома Пољак добровољац из Америке, Рад, Дубровник, 14 фебруара 1920, бр. 13, 1, 2.

Добровољци су у Дубровнику били седам месеци. Дубровник се 23. фебруара 1920, у име отаџбине, опростио са јунацима на најсвечанији начин, уз пуно учешће војске, општине и грађанства. Добровољачка поворка окупила се испред Спонзе (Соколског дома). Пред полазак добровољаца пред општином говорио је начелник и посланик др Мелко Чингрија. Захвалио им се у име свих грађана на њиховом држању, које је оставило најбољу успомену. Добровољачки заставници приступили су начелнику Чингрији, а он им је предао две заставе – југословенску и америчку. Музика је свирала југословенску химну, а окупљени народ је клицао добровољцима. Затим су сви кренули у грушку луку. Поворку су предводиле девојке са великим лавор венцем, за њима омладина свих школа под државним заставама. Иза њих су ишли добровољачки барјактари, музика, барјактари свих дубровачких корпорација, певачки хор, соколи, добровољачка чета и маса народа. По писању листа „Рад“, у поворци је било више хиљада људи у густим редовима. Поворка је прешла преко Гружа и допратила добровољце до пароброда. Док је музика свирала, омладина је певала. Грушка обала била је пуна народа, који је долазио и поздрављао добровољце. Испред пароброда поздравили су добровољце у име омладине др Дане Кнежевић и један гимназијалац. Одговорили су им беседама два добровољца.⁴

На Главној годишњој скупштини одржаној 15. јануара 1921. у управу Соколског друштва Дубровник изабрани су: старешина др Луко Дражић, подстарешина Новак Буквић, благајник Људевит Таишер, тајник Антоније Бенуси. Одборници: Панто Андрић, Иво Бановић, Обрад Бердовић, Петар Пасарић, Бранко Бубало, Херман Ерцеговић, Нико Филичић, Ристо Милишић, Ивица Надрамија, Дане Ђоровић, Нико Шутић, Милан Ковачевић. Заменици Вилим Доршнер, Михо Ерцеговић, Марко Ђенеро, Урош Јокановић. Начелник (вођа) Нарциз Балдани, Антун Цар, Антун Кукуљица. Соколски суд: Стијепо Ђивић, др. Звонко Стојковић, др. Илија Синдик, проф. Вицко Липановић, Ђорђе Петровић Његуш.⁵

Соколско друштво Дубровник учествовало је са осталим дубровачким друштвима у заједничким акцијама. За „Дјечји дан“ 12. јуна 1921. у корист фонда за заштиту деце и младих, Народна женска задруга приредила је велику народну свечаност на Брсаљама уз суделовање сокола и Југословенског академског клуба. Веће уочи свечанос-

⁴ *Одлазак добровољаца*, Рад, Дубровник, 28. фебруара 1920, бр. 15, 3.

⁵ *Из „Сокола“*, Рад, Дубровник, 29. јануара 1921, бр. 3, 3.

ти приређен је концерт у Соколани (Спонза). Соколска јавна вежба одржана је октобра 1921. на Брсаљама. Брсаље су биле препуне народа који је са великим занимањем пратио вежбе сокола. Лист „Рад“ приметио је: „Од оних, који сами себе рачунају у финији свет, није било готово никога.“⁶ Други слет Соколске жупе Мостар одржан је у Дубровнику на Видовдан 1923. са 878 чланова и чланица, 153 морнара и 357 војника. Краљ Александар је жупи преко свог ађутанта генерала Стевана Хаџића у Дубровнику поклонио заставу. Жупа Мостар је била прва жупа која је добила од краља на поклон заставу. Слет Јадранских соколских жупа требало је да се одржи од 20. до 22. августа 1937. у Дубровнику, али је због техничке немогућности изградње слетског стадиона одгођен.

Соколи из Дубровника су учествовали на соколским слетовима. На слет у Праг кренуло је 1938. 15 чланова дубровачких сокола. Испратила их је у Груж на лађу соколска музика. У Гружу на гату дочекала их је чешка колонија деце и придружила се одушевљено испраћају. На IX слету бугарских Јунака у Софији 1939. учествовало је 18 чланова Соколског друштва из Дубровника. Соколска делегација из Дубровника посетила је митрополита Стефана Софијског. Поклонио им је слику на којој је сликан пригодом соколских свечаности и написао је: „Католичкој делегацији из Дубровника за спомен и благословење, Стефан Софијски“. У разговору изјавио је: „Ми Бугари не можемо без вас Југословена, ...и нека је благословена ваша соколска работа...“⁷

Поводом двадесетогодишњице смрти дубровачка друштва походила су његов гроб Антуна Фабриса 19. октобра 1924. Поворка је била предвођена од соколске фанfare. У поворци су били соколска чета са барјаком, чета Орјуне са барјаком, Дубровачко радничко друштво и Српско пјевачко друштво „Слога“ са барјацима. Између барјака „Слоге“ и Радничког друштва вођен је венац од свежег цвећа са српском и дубровачком врпцом, са натписом: Своме учитељу и вођи Антуну Фабрису харно „Дубровачко радничко друштво“ и Српско пјевачко друштво „Слога“. Поворка је стигла на гроб, где је већ било окупљено доста грађана. На гробу су говорили Антоније Вучетић, Вид Вукасо-

⁶ Градске вијести, Narodna Sviјest, Дубровник, 7. јуна 1921, бр. 23, стр. 3; *Соколска јавна вежба*, Рад, Дубровник, 15. октобра 1921, бр. 99, 2;

⁷ *Жупа Мостар*, Соколски гласник, бр. 13, год. XI, Љубљана, 1. јула 1929, стр.12; *Слет у Дубровнику одгођен*, Братство, Осијек, 15. септембра 1937, бр. 7, стр. 81; *Дубровачки соколи*, Дубровник, Дубровник, 2. јула 1938, бр. 26, стр. 3; *Са слета у Софији*, Дубровник, Дубровник, 22. јула 1939, бр. 29, стр. 4.

вић и Новак Буквић, који је у име Радничког друштва и „Слоге“ положио венац. Присутни су гологлави саслушали говоре и из трократни „Слава“ одали пошту Фабрису. Дум Нико Ђивановић је одржао верски обред за покој душе Фабриса и дум Ивана Стојановића. Поворка се вратила у град предвођена корачницама соколске фанfare.⁸

Соколско друштво Дубровник обележавало је успомену на борбе за ослобођење и уједињење. Прославило је 7. децембра 1924. Дан ослобођења и уједињења. Ујутро је била свечана заклетва чланова и чланица. Увече је одржана свечана академија, коју је отворио говором Баро Крилетић. Врло прецизно вежбање мушког и женског нараштаја и подмлатка изазвало је бурне овације, нарочито тачке „Алегорија“, ритмичке вежбе по П Мокранчевој руковети и ритмичке вежбе са певањем, које је саставила Милена Груборова, подначелница Југословенског соколског савеза. У другом делу забаве *Балканска царица* од краља Николе одиграна је вешто од Б. Бубата, Д. Радонића и М. Петричевића. Пригодом 20-годишњице смрти Милана Срзентића и кап. Филипа Хаџије, Соколско друштво Дубровник приредило им је 1934. свечани помен са опелом у цркви Св. Влаха и парастосом у православној цркви Св. Благовештења.⁹ На Бадњи дан војници дубровачког гарнизона са својом музиком уз пратњу соколског друштва са музиком и Орјуне пронели су преко града искићене бадњаке уз вијање барјака и радосно пуцање.

Соколи су учествовали у акцији коју је организовао Црвени крст маја 1925. Иницијативом Главног одбора Подмладак Црвеног крста у антитуберкулозној пропаганди учествовали су дубровачка друштва: 1) Старатељство за плућне болеснике, 2) подмладак друштва Црвеног крста, 3) Лечничко удружење, 4) извидници, 5) подмладак сокола. Предузето је: 28 маја а) Асанирање три најнездравијих станова дубровачке сиротиње за спомен овог дана, б) дељење сапуна и четкица за чишћење зуба сиромашној деци Старатељства, ц) дељење и лепљење плаката по школама и у граду помоћу скаута; 29 маја а) Предавање по школама од месних лекара и наставника, б) излет подмладак у природу и сађење дрвећа; 30 маја а) поворка са агитационим натписима (подмладак сокола, подмладак друштва Црвеног крста, Пчелице, Скаути), б) у театру предавање *О туберкулози у Дубровнику* (др. Орлић), уз здравствени филм *Не пљуј на тле*. Декламовање и певање (певао

⁸ Помен Фабрису, Слога, Дубровник, 20. октобра 1924, бр. 20, стр. 2.

⁹ Прослава „уједињења и ослобођења“ у Соколу, Исто, бр. 25, стр. 2; Помен сокоlima-мученицима, „Дубровачка трибуна“, Дубровник; 26. септембра 1934, бр. 263.

подмладак Црвеног крста Женске учитељске школе); 31 маја дељење значки, продавање цвећа и радова Подмладка за оснивање бесплатног купатила за сиромашну децу.¹⁰

На Главној годишњој скупштини соколског друштва одржаној 24. јануара 1926. изабрана је управа. У Управи били су: староста др Луко Дражић, подстароста Нино Шутић, начелник Анте Корчуланин, начелница Милена Груборова, прочелник културно просвј. секције дон Нико Ћивановић, тајник Влахо Лучић, записничар Бранко Хопе, благајник Људевит Таишер, зам. благ. Нино Шутић, господар и оружар Игнац Хоровић. Одборници Франо Вајда, др. Артур Крекић, Новак Буквић, Антоније Бенуси и Воја Милишић. Ревизори Красовац и Андрић.¹¹ Соколско друштво Дубровник отворило је од 1. априла 1927. музичку школу. Школом је управљао члан сокола Марко Радисављевић, капелник војне музике.¹² Тридесетих година 20 века дошло је до омасовљења соколских друштава и оснивања нових соколских сеоских чета. Соколско друштво Дубровник радило је као матично друштво на оснивању нових соколских сеоских чета. У Соколским четама Соколског друштва Дубровник било је велики број чланова: Бабино Поље (176; (основано 1933), Ћилипи (109, 1931), Ђуринићи-Молунат (40, 1931), Говеђани (47, 1933), Комолац (58, 1933), Кори-та (Мљет) (31, 1933), Мандаљена (Доња Жупа) (45, 1931), Мокошице (62, 1930), Мравинци (39, 1933), Мрцине (25, 1933), Орашац (74, 1931), Плат-Солине (36, 1933), Плочице (86, 1931), Пострање (Горња Жупа) (69, 1931), Слано (49, 1933), Суђурађ (101, 1933), Витаљина (55, 1931), Затон (89, 1931). Соколско Друштво Дубровник имало је 1932. 9 чета са 491 чланом, 26 нараштаја и 134 деце а 1933. 18 чета са 916 чланова, 74 нараштаја и 201 дете. У чети Доња жупа основана је Соколска поврћарско-воћарско-цвјећарска задруга која је требало да свој делокруг проширити на све околне чете. Соколска поврћарско-воћарска и цвјећарска задруга у Чибачи код Дубровника бавила се паковањем сухих смокава од 1933. те је прва у овим крајевима почела са овим радом.

Са издавањем антисоколске посланице католичког епископата, донесене на конференцији од 17 новембра 1932, и њезиним објављивањем путем штампе и читањем у католичким црквама 8. јануара

¹⁰ *Здравствена пропаганда*, Narodna Svijest, Дубровник, 26. маја 1925, бр. 21, стр. 7.

¹¹ *Главна скупштина сокола*, Слога, Дубровник, 3. фебруара 1926, бр. 4, стр. 3.

¹² *Музичка школа*, Дубровачки лист, Дубровник, 21. марта 1927, бр. 5, стр. 5.

1933. дошло је до отвореног сукоба. Док је део свештеника подржао соколе, делу свештеника повезаних са хрватским сепаратистима посланица је била повод за обрачун са соколима. Кад је дубровачки бискуп Царевић одбио да благослови 8 застава сеоских соколских чета из дубровачке околине, благословио их је на которском вјежбалишту, уз огромно учешће народа, 4.6.1933. бискуп др Франо Ућелини Тица. Том приликом изјавио је:

„Браћо и сестре, драги моји Соколи, ми смо, ето, благословили ове соколске заставе што претстављају љубав, занос, верност према нашој домовини Југославији. ... На вашим соколским заставама усађена је љубав према домовини и Краљу своме. И ви сте спремни допринети сваку жртву за Краља и отаџбину. Драги моји Соколи, наша домовина желила је увек мир. Словенски народи били су увек мирољубиви, али ако би нас ко, по несрећи напао, наши Соколи са својим заставама учинили би своју дужност, јер би они уз нашу прослављену војску постали несаломљив зид притив сваке непријатељске опасности. ...“¹³

Соколе у Дубровнику је тешко погодило убиство краља Александра 1934. Соколско друштво Дубровник је сваке године до Априлског рата обележавало комеморативним скуповима 9. октобра смрт краља Александра. На комеморацијама учествовала су дубровачка национална друштва и грађанство. У великој сали Соколског дома (Спонза) одржао је 1937. гуслар Илија Вуковић гусларско вече. Уз кратко предавање на програму биле су: песма о смрти краља Александра, те гусларске импровизације: поздрав соколима, затим шалвиве народне доскочице. Певање гуслара Вуковића снимано је на грамофонске плоче, два пута за филм, учествовао је у филму *Легенда Опленца*.¹⁴ Соколско друштво Дубровник одредило је 9. октобар, дан убиства краља Александра као Дан *соколског поста*, те је својим члановима упутило распис да тог дана од уштеде постом помогну своје соколско удружење.¹⁵ Лист Срба католика „Дубровник“ саопштио је 8. октобра 1938. да ће као и ранијих година приком комеморације краљу Александру у соколском друштву од 7 сати пре подне па до 19 сати читати одломци из живота краља. После тога следила је комеморација на коју

¹³ Н. Жутић, *Соколи*, Београд, 1991, стр. 93; Стјепан Роца, *Бискуп, Соко и Југословен*, *Соколска њива за просту 1937. годину*, издање Просветног одбора Савеза Сокола краљевине Југославије, стр. 84.

¹⁴ *Гусларско вече*, Дубровник, Дубровник, 20. марта 1937, бр. 7, стр. 3.

¹⁵ *Соколски пост*, исто, 24. септембра 1938, бр. 38, стр. 4.

су позвани целокупно чланство и грађанство. По завршеној комемерацији дежурни члан примао је прилоге соколског поста.¹⁶



*Соколи на челу поворке приликом атентата
на краља Александра 1934.*

Дубровачки бискуп др Јосип Марија Царевић организовао је марта 1935. Духовни концерт у катедрали у Дубровнику ради прибављања средстава за помоћ сиромашнима и незапосленима. Бискуп Царевић позвао је само део друштава из Дубровника на сарадњу. Углавном католичка и хрватска друштва. Национална друштва одржала су саста-нак 7. марта 1935. у Соколани. Проглас који је упућен грађанству као протест што и та друштва нијесу позвана да суделују у акцији за сиромашне и незапослене потписали су: Југословенско муслиманско друштво „Препород“, Пододбор друштва „Кнегиња Зорка“, Савез ратних добровољаца, Удружење резервних официра, Удружење „Чуваћемо Југославију“, Дубровачко Српско пјевачко друштво „Слога“, Дубровачко радничко друштво, Обласни одбор народне обране, Со-

¹⁶ 9 октобра у Соколском друштву, исто, 8. октобра 1938, бр. 40, стр. 4.

колско друштво, Удружење четника, Удружење ратних инвалида, Добровољна ватрогасна чета, О.Н.О. „Нова Југославија“.¹⁷ Са католичким свештеницима вођени су судски спорови. Октобра 1938. завршена је парница пред дубровачким окружним судом започета пре скоро три године на основу тужбе дон Анте Глумца, жупника на Колочепу против истакнутог сокола на острву Колочепу Мате Јуретића.

На Шестој главној скупштини Савеза сокола Краљевине Југославије одржаној 7. јуна 1936. одлучено да се уведе Соколска Петрова петолетка, која је требало да траје пет година, до пунолетства краља Петра II. За соколске јединице завети су били изузетан напор којим је она доприносила Соколској Петровој петолетки и одужење великог повесног дуга неимарима и жртвама борбе за слободу. Сваки соко је после потписа личне заветнице постајао Соко-заветник. Завете су потписивали чланови, нараштајци па чак и деца. Понесени заветним одушевљењем Соколи су на све стране Југославије остваривали свој завет подижући цесте, мостове, подижући Петрове гајеве, засађујући на десетке хиљада воћних и шумских садница (Петрово дрво), подижући споменике националним борцима, одужујући се успоменама погинулих мученика у свом крају, набављајући ручне апотеке, и радећи живо без предаха и са одушевљењем на свим подручјима Југославије, нарочито на селу.¹⁸

У извештајима за скупштину одржану 28. фебруара 1937. истакнуто је: „Показали су труд и преданост оних који су по бури, мразу, киши и жежи одлазили у наше крше или на неки усамљени оток и обављали један важан народни и соколски посао.“ Изабран је посебан одбор за извођење Петрове петолетке. У управном одбору Соколског друштва Дубровник 1937. били су: старешина Нико Шутић; I заменик стар. др Звонко Стојковић; II зам. стар. др Симони Кузма; III зам. стар. Фишер Венци; тајник Ловро Лучић; начелник Петаус Франо; начелница Марија Мозетић; прочелник (за Петрову петолетку) Влахо Лучић, благајник Антун Корчуланин; референт за чете Маго Лучић; Одборници: Мартин Кресина, Катја Перишић, Гојко Ђурић, Стијепо Кметовић, Кнежевић Милан, инг. Влад Бјелажев, Кристо Браило, Нанде Ковачић, Проспер Матијевић, Никола Милош, Новак Буквић, Марија Котларић, Душан Рајачић, Јозо Лујак, Шпиро Димитровић, Стеван Зечевић, Миливој Ђурлица, Иво Шарих, Војо Милишић, Фе-

¹⁷ *Духовни концерт*, исто, 15 ожујка 1935, бр. 25, стр. 1.

¹⁸ Н. Жутић, *Соколи*, Београд, 1991, стр. 168, 170; Радмило Грђић, *Дело и жртва*, Соколска просвета, бр. 7, септембар 1937, Београд, стр. 267.

хим Ефендић и Јаков Гусев. Ревизори: Вицко Липановић, Круно Корлает, Кристо Доминковић, Мирко Бакочевевић, Динко Плањар. Часни суд: Светозар Барбић, Иво кап. Хација, Шимун Бурић, Јово Шкоро и Никола Крекић. У просторијама сокола у Спонзи одржаване су приредбе и предавања. Друштво је имало своју књижницу и позоришну дилетантску секцију.¹⁹ Соколско друштво Дубровник позвало је грађане плакатима на позоришну представу *Покондирена тиква* 30. 4. 1933. Предњачки збор дубровачког Сокола приредио је новембра 1938. дјечју забаву. Цео програм извела су дјеца. Дјечја музика, дјечји хор, мала Луле, кројачице и мала Дубравка као и остали учесници и учеснице програма били су изненађење за публику. Лист „Дубровник“ је најавио да ће Позоришни одсјек Соколског друштва 21. маја 1939. давати две актовке од Нушића: *Под старост* и *Књижница* и скеч од Аверченка *Скандал у кући Букиних*.²⁰

Правила Соколске Петрове петолетке одобрена су на састанку делегата Соколских жупа Цетиње, Мостар и Сарајево на „Соколовцу“ код Траста-Пржна (Тиват) 8. августа 1937. године. У књижици „Соколска Петрова Петолетка 1936–1941“, у издању Соколске жупе Цетиње, речено је да су на рад у оквиру петолетке позвани како чланови соколских друштава тако и сва друштва, удружења и пријатељи Југославије.

На позив Соколског друштва у Дубровнику упућеног 1937. дубровачким друштвима и установама да у Петровој петолетки изврше хумана дјела заветовали су се: 1) Пододбор Друштва кнегиње Зорке помагаће старце и старице у дому на Посату и о Ускресу ће сваке године обући 15 сиромашних ђака основних школа; 2) Х.П.Д. „Орјен“ настојаће да уреди путеве и подигне планински дом; 3) Државна Поморска трговачка академија узгајаће ђаке у соколском духу ...; 4) Љечничко удружење спрема се одржавати пучка предавања; 5) Женска занатска школа основаће Фонд за сиромашну дјецу; 6) Ш.К. Грађански и Ш.К. Велебит одиграће утакмице и приход одредити за Фонд Петрове петолетке; 7) Ватрогасна чета набавиће неке ватрогасне справе, повећати број извршујућег чланства и ширити љубав и слогу по начелу „Брат је мио које вјере био“; 8) Јеврејска вјероисповиједна општина ће за време петолетке сваке године на 9. октобра одјенути 5 сиромашних ђака сокола. То је и урадила 1937; 9) „Нова Југославија“ засадиће

¹⁹ Главна годишња скупштина Соколског друштва-Дубровник, „Дубровник“, Дубровник, 6. марта 1937, бр. 5, стр. 3; исто, 6. марта 1937.

²⁰ *Наша узданица*, исто, 12. новембра 1938, бр. 45, стр. 4; *Претстава у Соколани*, исто, 20. маја 1939, бр. 20, стр. 4.

1.000 комада борових садница на Срђу. Основаће „Фонд краља Петра II“. По околним селима соколске чете су се заветовале да ће подизати соколске домове, спомен чесме, споменике. Грађани су давали прилоге за подизање соколских домова.²¹ У вези са примљеним радом на Соколској Петровој Петољетки Соколско друштво у Дубровнику приредило је 12. јуна 1938. свој први мобилизациони збор. На збор су се морали одазвати сви припадници сокола без обзира на године старости. Наступ на збору био је у грађанском оделу а музика је била у свечаним одорама.²² Соколско друштво Дубровник заветовало се да ће у Петровој Петољетки поставити спомен-плочу соколским борцима стрељаним у Боки Которској 1914/15: Филипу кап. Хацији, Васи Мишићу и Милану Срзентићу.

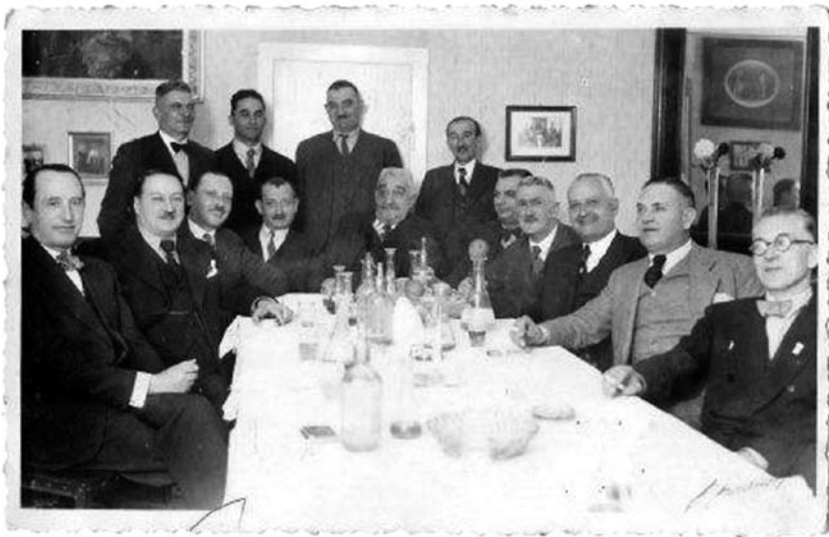
У Дубровнику је свечано обележена двадесетогодишњица Уједињења 1938. Поред националних друштава суделовале су све соколске чете из околине Дубровника. На дан Уједињења Дубровник је освануо у свечаном руху искићен заставама и зеленилом. Наредба Мачекова да се за овај дан не вешају заставе игнорисана је. Фрањевци су наредбу послушали, заставу су били извјестили па је скинули. Већ раним јутром стизале су соколске чете из дубровачких села. Чете из дубровачких села биле су претежно у народној ношњи. Доста их је дошло па су са својим заставама, музикама и чланством били запажени на дефилеу. Због невремена стотину излетника са Мљета није могло да дође. После благодарења и свечаног дефилеа војске, морнарице, многобројних чланова „Нове Југославије“ и соколских чета са заставама откривена је свечано спомен-плоча стрељаним соколима. Маса света поздравила је свечани моменат клицањем жртвама за слободу. Спомен-плоча соколима, палим за част и величину Отаџбине, откривена је међу градским вратима од Пила, на мјесту одређеном за спомен-плоче. После тога положен је венац на споменик Ивана Гундулића поводом 300-годишњице његове смрти. Соколи су увече одржали у Соколани (Спонза) Децембарску академију у почаст члановима соколских чета.²³ У листу „Дубровник“ у чланку *Жалосно али истинито* истиче се да је соколска чета Ћилипи посетила 1937. године соколску чету у Дражином Дољу код Требиња. Чета из Ћилипа при-

²¹ *Петрова Петољетка у друштвима и установама*, исто, 23. октобар 1937, бр. 39, стр. 4.

²² *Соколски збор*, исто, 28. маја 1938, бр. 21, стр. 4.

²³ *Уз прославу 1 децембра*, исто, 26. новембра 1938, бр. 47, стр. 4; *Дан Уједињења*, „Дубровник“, Дубровник, 3. децембра 1938, бр. 48, стр. 3.

казала је позоришни комад *Јазавац пред судом*. Католички свештеник је осудио речима: „Ишли су у туђи крај, гдје живе само православни, ради чега их са овога мјеста осуђујем“. Лист „Дубровник“ је донео допис из Пострања у Жупи дубровачкој о пароху дон Михи Арбулићу из Конавала: „Али уз то није заборавио што смо нас неколико прије тога пошли у посјете нашој једнокрвној браћи у Херцеговини, ... Готово да, због тога, на нас удари анатему, ... а данас је заиста „Богу плакати“ кад неки мјеште љубави проповједају кришћанску мржњу.“ Дон Михо Арбулић, жупник у Мандаљени, био је осуђен на глобу од 500 динара 1935. јер је изазивао раздор у народу, наговарајући чланове Сеоске благајне у Жупи да не уступе просторије Соколу...²⁴



Сједе... први с лијева, Доктор Марко Гојић
Трећи с лијева што сједи је Бенуси
(Србин католик)

У средини, што сједи је доста старији човјек...
(госпар Бабић', Србин православца)

Седми што сједи с лијева на десно је госпар Кристо Доминковић, један од
вођа Срба католика

²⁴ Јадрански, *Жалосно али истинито*, исто, 24. априла 1937, бр. 12, стр. 3; *Проповједник „љубави кришћанске*, исто, 29. мај 1937, бр. 17, стр. 5; *Кроз 15 дана ...*, исто, 2. просинца 1935, бр. 42, стр. 3.

Сљедећи до њега је госпар Тончи Нардели (Србин католик)...остале не знамо.

Први, с лијеве стране што стоји је госпар Перо Рељић, (брат од оца госп. Миљенка Рељића)

До њега је Аргуто Крекић, (Србин католик)

Трећи је... један Србин православац.... четврту особу не знамо.

Мислим да је ово био скуп Срба у Дбк....из.... 27/3/1937 год.

Соколско друштво Дубровник упутило је 28. јула 1938. представку М. Стојадиновићу: „Да би омели напредак соколства у срезу Дубровник, које је бројало 26 соколских чета, са олтара се проповедало против соколства и претило пакленим мукама онима, који ступе, или остану у соколској организацији. Чак, штавише, претило се и животом и имовином. Неки су наши чланови били заиста тучени, а некима је упропашћена имовина. У години 1936. паљени су стогови сена и ишчупано на стотине чокота лозе нашим члановима, потпаљена је соколана у Орашцу. Године 1937. запаљен је соколски дом соколске чете Поповићи (Конавле). Исте године је руља сепаратиста полупала излоге на дућанима наших чланова, а пре неколико дана, под кућу у којој се налази соколска чета у Пострењу, подметнут је динамит.“ Услед оваквих притисака соколске чете у Мрцинама, Витаљини, Плочицама, Комолцу и Осојнику сасвим су престале са радом. Старешинство дубровачког соколског друштва закључило је да је соколство, због своје југословенске либералне и антиклерикалне идеологије било изложено нападима од стране римокатоличког клера удруженог са припадницима ХСС.

Ради припреме за одбрану земље Савез сокола је организовао стрељачке секције у друштвима и четама. Због Судетске кризе 1938. убрзано је оснивање стрељачких одсека. У свом чланку „Стрељачка секција“ лист „Дубровник“ истакао је да је управни одбор Соколског друштва у Дубровнику основао 1938. своју стрељачку секцију.

Споразумом Цветковић-Мачек 26.8.1939. Дубровник је одвојен од Зетске бановине и додељен новоствореној Бановини Хрватској.

Лист „Дубровник“ пренео је 1939. писање клерикално-мачековског листа „Народна Свијест“ да је њен као и свих оних који мисле као она, главни задатак уништење сокола. У чланку *Има ли прогона у Бановини Хрватској* у „Соколском гласнику“ наводи се: „Прошних дана је Министарство пошта отказало службу, ... свима уговорним поштарима у срезу Дубровачком, који су чланови Сокола. Отказана је служба поштарима у селима Марановићи, Лука Шипањска, Колочеп,

Тополо и Орашац, а изгледа да ће бити отказано и ономе у Затону. Сви ти поштари су најсавесније вршили своју дужност, али господин министар пошта им отказује само зато што су Соколи, и што тако траже локални партијски совјети.“ „Да је то тачно, најбоље доказује чињеница, што су ти локални совјети били обавештени о отказу пре но што је односним поштарима стигао званични акт, а што су они тријумфално разгласили по целом срезу, као „победу“.“²⁵ У чланку „Пишу нам из Дубровника“ у „Соколском гласнику“ истиче се:

„Након многобројних отпуштања соколских чланова и Југословена из дубровачке општине, 13. марта су дошле на ред нове жртве, па су из службе градског поглаварства отпуштени инжењер Јозо Дражић, стални чиновник са 9 и по година службе; Миливој Чурлица, стални чиновник, са исто толико година службе; Иво Премић, стројар водовода, са 8 година службе; и Иво Лабаш, чувар болнице, са 5 година службе. Једини разлог њиховог отпуштања је, што су чланови Сокола. Отпуштен је такођер и Андро Жиле, чиновник благајне, са 8 година службе, зато што је Југословен. – Читава трезвена и честита јавност је огорчена због ових срамотних прогонстава“²⁶

После Априлског рата 1941. Савез сокола забрањен је, а чланови изложени прогону. Тиме је окончан рад Соколског друштва Дубровник.

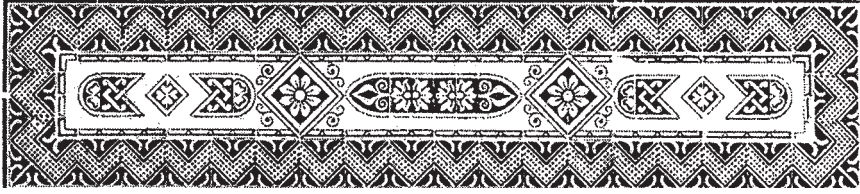
Александар Недељковић

THE DUBROVNIK SOKOL ASSOCIATION

Summary: The gymnastics (sokol) associations of the Serbian Gymnastics District in the Littoral from Dubrovnik and the Bay of Kotor joined the Mostar Gymnastics District, established in 1920. The Catholic Serbs considered the Sokol movement to be the binding element in the foundations of Yugoslavia. Therefore they integrated into gymnastics associations widely. The Dubrovnik Gymnastics Association directed its activity towards a propaganda of cooperative movement, temperance and thrift. As the parent body, it founded village sokol divisions. The association celebrated events and figures related to the struggle of liberation and unification. The paper analyses its work over the twenty-year-long period from its inception to its ban in 1941.

²⁵ Н. Жутић, *Соколи*, Београд, 1991, стр. 127, 133, 169–171.

²⁶ „Стрељачка секција“, исто, 16 априла 1938, бр. 15; „Стрељачки одјек“, исто, 8. октобра 1938, бр. 40, стр. 4.



ОСНИВАЊЕ И РАД ЕНГЛЕСКО-СРПСКОГ ДЕЧЈЕГ ДОМА У НИШУ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Апстракт: У раду се на основу архивске грађе и доступне литературе анализира постанак и рад Енглеско-дечјег дома у Нишу који је израстао у једну од најважнијих социјално-васпитних институција формираних у Краљевини Југославији. Немерљив је допринос Енглескиња Флоренс Мо и Гертруде Карингтон Вајлд у развоју и делатности дома од оснивања до завршетка Другог светског рата.

Кључне речи: Енглеско-српски дечји дом, Флоренс Мо, Карингтон Вајлд, Ниш, социјално-васпитна институција, Енглеска.

Енглеско-српски дечји дом у Нишу основан 1926. године представљао је једну од најзначајнијих друштвено-хуманитарних и социјално-образовних институција насталих у Краљевини СХС/Југославији између два светска рата. Енглески дом како је популарно називана ова институција је временом постао сигурна кућа и уточиште за преко осамсто деце која су током Првог светског рата без једног или оба родитеља и којима је дечји дом у Нишу постао једина нада за преживљавање, даље школовање и оспособљавање за живот. Немерљив допринос изградњи и функционисању Енглеског дома дале су племените Енглескиње Флоренс Мо, Мис Џин Ранкин и Гертруда Карингтон Вајлд које су напустиле угодан живот и сигурну каријеру

у Лондону да би практично остатак живота провеле у скоро потпуно непознатој земљи помажући болесној и сиромашној српској деци.

Претходница Енглеско-српског дечјег дома је био Нишки дом сирочади изграђен 1902. године. После завршетка Првог светског рата, на молбу председника нишке општине упућену Српском потпорном фонду (Serbian Relief Fund) у Ниш 1919. године долазе Флоренс Мо и мис Церам које преузимају бригу о педесетак сирочади узраста од три до шеснаест година, и о њима се старају до 1926. године када је изграђен Енглеско-српски дечји дом за смештај и бригу о ратној сирочади. Ове две Енглескиње су одмах након доласка у Ниш констатовале жалосно стање у коме се налазило постојеће сиротиште, при чему их је нарочито узнемиравао податак да је скоро свако дете које је у њему живело патило од неке болести.

Енглески дом је изграђен на предлог Карингтон Вајлд и лејди Лејле Мјуриел Пеџет, из средстава Српског потпорног фонда за сирочад у Нишу, уз огромно залагање Флоренс Мо, Џин Ранкин, и уз помоћ добровољних прилога тристо тридесет шест хиљада енглеских ђака.¹ Иначе, Александар Јовичић, дугогодишњи српски дипломата у Лондону је у име Српског потпорног фонда руководио и надгледао подизање овог здања. Госпође Пеџет и Вајлд су првобитно биле иницијатори оснивања Српског потпорног фонда путем кога су скупљале добровољне прилоге и финансирале опрему ратних болница у Србији, отварање сиротишта, санаторијума за оболеле од туберкулозе, помагале избеглице и школовале српску децу у иностранству. Њих две су биле добри познаваоци прилика у Србији где су боравиле још у време Балканских ратова и већ су тада стекле велике симпатије за српски народ. Један од кључних разлога због којих је Дом подигнут баш у Нишу био је тај што је у овом делу Србије много деце остало без родитеља који су настрадали током Балканских ратова или су побијени у страшним злочинима бугарских окупационих снага у Првом светском рату. Сем тога у њему су боравила и деца сиромашних родитеља.²

Српски потпорни фонд је основан 23. септембра 1914. године у Лондону. Након апела који је професор Ситон Вотсон упутио преко "Times" одбору фонда су приступила нека од најзвучнијих имена британске политике и јавности тога времена као што су: Лојд Џорџ, министар спољних послова, археолог сер Артур Еванс, политичар Винстон Черчил, Валентин Чирол, новинар Тајмса, сер Чарлс Чедвик

¹ Ј. Лазаревић, *Енглескиње у српском народу*, Београд, 1929, 238.

² *Дом ученика средњих школа Иво Лола Рибар*, у: Енциклопедија Ниша III, 44.

Оман, леди Констанс Џејн Бојл и њен син сер Едвард Бојл, Мабел Грујић, Елизабет Бети Христић и њена ћерка Ани Христић, иначе снаха и унука српског политичара Николе Христића, Џејмс Бери и његова супруга Френсис Дикинсон Бери, кардинал Борн, лорд Хавершам и многи други. Фебруара 1915. године краљица Мери, супруга британског краља Џорџа V, прихватила је покровитељство над фондом и постала његова почасна председница, а од 1917, председавајући фонда постаје лорд Хенри Кевендиш Бентеник. Укупно фонд је бројао око седамсто чланова.³ Основни циљ фонда је била хуманитарна активност. Фондом је руководио Извршни одбор са председником на челу. Рад се одвијао по пододборима: финансије и пропаганда, особље, залихе, образовање, ратне заробљенике, снабдевање. У прве две ратне године главни задатак фонда је био да организује и финансира санитарске мисије у Србији. Од марта 1915. године, фонд је био под заштитом британске владе.⁴

Представници управе фонда наредних месеци и година организовали су бројне манифестације, концерте, матинее, позоришне представе, а држана су и предавања са циљем да се Енглежима скрене пажња на Србију и прикупе прилози за фонд. У том смислу, градоначелник Лондона приредио је јавни скуп у Меншн Хаусу, а листови као што су "Times", "Daily Telegraph", и други бележили су активности значајне за промоцију фонда. Већ 15. октобра 1914. године "Times" је објавио текст леди Пеџет *Потреба брзе помоћи Србији* у коме се апеловало за брзу помоћ угроженој Србији у храни и лековима. И наредних дана, недеља и месеци објављивани су слични текстови на страницама овог листа.⁵ Такође је 24. марта 1915, лист "Manchester Guardian" објавио опширан текст сер Томаса Липтона, познатог произвођача чаја о његовом путовању по Србији.

Иначе, пропаганда у британској штампи у прилог Србије и њених ратних циљева доживела је током 1914. и 1915. године својеврсну ренесансу. Процењује се да је у том раздобљу о Србији и српском народу писало преко сто британских листова са преко двестот педесет

³ С. Поповић Филиповић, *Српски потпорни фонд у Србији и са Србима у Првом светском рату и у послератном периоду*, www.rastko.net/medicina2012-10-08, 291–292.

⁴ У. Остојић Фејић, *Списак нитумаца Serbian Relief Fund (1916–1918)*, Miscellaneous, књига 20, 1990, Београд, 1990, 115–116.

⁵ У. Остојић, Фејић, Прилог проучавању британског јавног мњења према Србији 1914. године, Зборник радова: *Колубарска битка. Ратни напори Србије 1914. године*, књига 3, Београд, 1985, 165.

чланака. Највише текстова су објавили “Morning Post” – двадесет један, “Times” – двадесет, “Daily Telegraph” – једанаест, “Daily Chronicle” и “Daily News” – седам, “Daily Express”, “Westminster Gazette” и “Yorkshire” – шест и “Globe” – четири.⁶ Ипак, од средине 1915. године пропагандна активност британских новина у прилог Србији постепено почиње да слаби што се може објаснити радикалним разлазом њених носилаца (Викем Сид, Артур Еванс, Ситон Вотсон) са званичном политиком британске владе која је одступила од принципа самоопредељења народа.⁷

Велики допринос у раду фонда дала је Катлин Берк која се ангажовала у оквиру Болнице шкотских жена. Одличан говорник и организатор постала је својеврсни амбасадор фонда и скупљач прилога за све добровољне организације. У два наврата је боравила у Америци где је говорила у Карнеги Холу и била прва жена која је одржала говор у Њујоршкој берзи, након чега је успела да прикупи прилог од пола милиона долара за Фонд.

Српски потпорни фонд је током рата снабдевао Болницу шкотских жена креветима, ћебадима, лековима, храном и гардеробом и бринуо о смештају избеглица. За све те акције је имао велику подршку британског народа. Српски потпорни фонд је од новембра 1914. до јуна 1915. године упутио пет комплетно опремљених болница у Србију. Прва болница Српског потпорног фонда, под управом леди Лејле Пеџет, послата је у Скопље, где је радила од новембра 1914. до марта 1916. Друга болница, у организацији леди Корнелије Вимборн, са хирургом др Ланселот Берингтон Вордом, стигла је у Скопље, фебруара 1915, као помоћ мисији леди Пеџет. Трећа болница, под руководством Мабел Сент Клер Стобарт стигла је у Ниш, априла 1915, а одатле упућена у Крагујевац, где је радила током велике епидемије пегавог тифуса. Тим ове болнице је организовао и мобилну болницу у пратњи Шумадијске дивизије, а у лето 1915, је отворио седам диспанзера за лечење становника у унутрашњости земље. Четврта болница функционисала је Београду, а пета у Пожаревцу. Сви чланови болница Српског потпорног фонда у Србији, осим мисије леди Пеџет, поделили су страдања у повлачењу са српском војском преко Црне Горе и Албаније. Чланови мисије, под управом леди Пеџет, донели су одлуку да

⁶ Исто, Остојић Фејић, Пропаганда за Србију у Великој Британији током Првог светског рата, у *Стварање југословенске државе 1918. године*, Београд, 1989, 365, 372–373.

⁷ Исто, 369.

остану, тако да је болница продужила да ради у окупираном Скопљу, а целокупно особље је репатрирано марта 1916. Чланови Српског потпорног фонда организовали су једну болницу на Крфу, која ће по реорганизацији српске војске и санитета прећи на Солунски фронт. Подршка и помоћ српској војсци у санитетској и социјалној служби настављена је и на Солунском фронту, Корзици, Бизерти. Процењује се да је током деловања фонда прикупљено 790000 фунти стерлинга у новцу, и 250000 фунти у санитетском и другом материјалу. Помоћ Фонда је била нарочито значајна за време епидемије пегавог тифуса. У пролеће 1915, учињен је посебан апел британској деци како би се укључила у акцију скупљања помоћи за српску децу.

Чланови Српског потпорног фонда су се залагали и за афирмацију српске историје, културе и духовности. На иницијативу Ситона Вотсона у Великој Британији је 1916. године организовано обележавање годишњице Косовске битке и Видовдана. Формиран је Национални комитет на чијем челу се налазила др Елси Инглис, а у чији састав су улазили: професор Ситон Вотсон (секретар) као и Леди Каудри, Леди Гроган, Леди Пецет, Евелина Хаверфилд, Карингтон Вајд, госпођа Стобарт, др Џејмс Бери, др Мери Дикинсон Бери, Гертруда Кинел, отац Перси Дирмер и други.⁸ Са српске стране чланови комитета су били отац Николај Велимировић и др Милан Турчин. Програм свих свечаности поводом обележавања „Косовског дана“, на Видовдан, 28. јуна 1916, објављен је у „Times“-у, а одштампано је хиљаде летака са песмом *О Косовској боју* у преводу Елодије Мијатовић и песме *Косово* од Клод Аскју, коју је превео Милутин Бојић. Прослава је одржана широм Велике Британије, и њој су присуствовали и посланици и црквени великодостојници. О Србији се говорило у двадесет хиљада школа, док је највећа свечаност била у Лондону. На часовима се читао текст професора Вотсона специјално припремљен за ту прилику.⁹ Један од најзначајнијих догађаја у склопу обележавања Видовдана била је беседа Николаја Велимировића у катедрали Светог Павла у Лондону. Било је то први пут да један странац друге конфесије говорио у овом храму. У свим енглеским црквама прикупљан је прилог за Србију.

⁸ С. Терзић, *Стара Србија (XIX–XX век). Драма једне цивилизације*, Београд, 2012, 74-75.

⁹ U. Ostojić Fejić, *Akcije za pomoć Srbiji u Velikoj Britaniji tokom Prvog svetskog rata, u Jugoslovensko-britanski odnosi*, saopštenja sa naučnog skupa, Beograd, 1988, 196.

Поред моралног успеха Комитет косовског дана постигао је и одличне финансијске резултате. Захваљујући свему томе образован је и специјални образовни комитет при Српском потпорном фонду 1916, чија је председница била Карингтон Вајлд. Овај одбор је преузео на себе школовање тристо педесет српских дечака који су били смештени по домовима у Лондону, Оксфорду, Единбургу, Абердину, Кембриџу. Школовање је било на енглеском језику, али су се доводили и српски наставници. Верску наставу су изводили православни свештеници. Фонд је водио рачуна и подстицао национална осећања код деце. Карингтон Вајлд се лично ангажовала у организовању пријема српских ученика по школама, отварање хостела за њихов смештај, и бринула о њиховом школовању, али није занемарила ни оне ђаке које су прихватиле енглеске породице. Такође, ангажовала се око организовања две велике посете представника српске владе српској деци која су се школовала у Шкотској, тачније у George Herriots School у граду Единбургу. Прва посета је реализована 30. новембра 1916. године када су двадесет пет дечака у Единбургу посетили и Јован Јовановић, српски посланик у Лондону и Павле Поповић, професор Београдског универзитета. Занимљиво је да су они после обиласка колоније српских дечака присуствовали и беседи Николаја Велимировића, *Срби и рат* која је одржана на Единбург Универзитету.¹⁰

Другу посету Единбургу и српским дечацима који су се школовали у том граду Гертруда Карингтон Вајлд је организовала средином септембра 1918. године. Том приликом двадесет шест српских ученика су обишли Милош Трифуновић, министар просвете, Богдан и Павле Поповић, професори Београдског универзитета, као и Михаило Поповић и Миодраг Ибровац, из српског савета за школство.¹¹ Британска влада је у току три године приложила седамдесет пет хиљада фунти за васпитне циљеве фонда. Педесетак дечака завршило је студије на британским универзитетима, многи од њих са одличним успехом. Од преосталог прилога Косовског дана васпитна секција Фонда на иницијативу председнице Карингтон Вајлд основала је посебан Фонд за подизање Енглеско-српског дечијег дома у Нишу.¹²

Иначе, поред Српског потпорног фонда у Великој Британији је од 20. октобра 1916. године као једна врста политичког и јавног лобија који је афирмисао српску ствар и вршио притисак на бри-

¹⁰ The Scotsman, December 1, 1916, *Serbian Minister in Edinburgh*.

¹¹ The Scotsman, September 14, 1918, *Serbian Minister in Edinburgh*.

¹² J. Лазаревић, нав. дело, 204.

танску владу да помогне Србију деловало и *Српско друштво* (*Serbian Society of Great Britain*) чији је покретач и један од најагилнијих чланова био професор Ситон Вотсон. Међу оснивачима истицали су се и Елси Инглис, Викем Сид, лорд Кромер. Друштво је било скромнијег састава него Српски потпорни фонд и његов број није прелазило више од тристо чланова. За разлику од фонда који је имао пре свега хуманитарну ноту, Српско друштво је требало да мобилише домаћу јавност и владу у прилог Србији и стварања моћне југословенске државе, као ефикасне бране немачког продора на Исток, и против обуздавања италијанских претензија на источном Јадрану и на Балкану.¹³ Српско друштво је радило у три секције и то: парламентарној, књижевно-пропагандној и секцији за специјалне циљеве. У почетку друштво је наишло на снажне резерве у званичној политици али и делу домаће штампе (“Saturday Review” и “Manchester Guardian”), мада му је редакција “Times”-а била наклоњена и често је објављивала његова саопштења, али и текстове његових угледних чланова. Иако је њихов циљ и био да влада користи њихове услуге када је реч о Балкану, Србији и стварању будуће југословенске државе, енглеска влада није била расположена у том правцу. Ипак, двојица његових најагилнијих чланова Вотсон и Сид су почетком 1918. године послали службеници владиног одељења за пропаганду у непријатељским земљама и на тај начин макар и при крају рата успели на изванредан начин да пласирају идеје друштва у владиним круговима.¹⁴ Професор Вотсон је идеје друштва афирмисао и преко часописа Нова Европа кога је у исто време покренуо.

Изградња Енглеско-српског дечјег дома је започета јула 1925. године, а завршена крајем октобра 1926. године. Енглески дом се налазио у северном делу града, на десној страни реке Нишаве на простору такозване Јагодин-мале, на имању Цркве Светог Пантелејмона, која је уступила део свог поседа Британкама у улици названој Леди Пецет. Тај назив задржаће све до краја Другог светског рата када је промењен у улицу Косовске девојке.¹⁵ Дом је свечано отворен и освештан

¹³ У. Остојић Фејић, Британско и америчко јавно мњење према Србији у Првом светском рату: сличности и разлике, у: *Европа и Срби*, Зборник радова, књига 13, Београд, 1996, 466, 468, Иста, Акције за помоћ Србији у Великој Британији током Првог светског рата, 197.

¹⁴ Иста, „Српско друштво у Великој Британији“, у *Србија 1917. године*, Зборник радова, књига 6, Београд, 1988, 242, 244, 247.

¹⁵ *Косовске девојке*, у: Енциклопедија Ниша III, ур. Д. Симоновић, Ниш, 1995, 256.

7. новембра 1926, на свечаности којој су присуствовали најзначајнији представници државе и друштвеног живота. Између осталих на свечаност су дошли: принц Павле Карађорђевић са супругом књегињом Олгом, Васа Јовановић, министар саобраћаја, као изасланик краљевске владе, Гертруда Карингтон Вајлд, представница Српског потпорног фонда, Ховард Виљем Кенард, британски посланик у Београду, енглески војни аташе Џејмф, енглески свештеник у Трсту Лингтон, Јова Марковић, помоћник министра иностраних дела, доктор Иван Ђаја, професор београдског Универзитета. Пре отварања Дома одржана је црквена служба у цркви Светог Пантелеја коју су предводили епископ Доситеј и охридски владика Николај, а којој су присуствовали представници цивилних и војних власти и велики број грађана Ниша. Након завршетка службе владика Николај Велимировић је одржао говор, а затим је формирана литија која се кретала од цркве до новосаграђеног Дома. Чин освештења је обављен у сали Дома на првом спрату. Овој свечаности су присуствовали поред кнеза Павла и министар Васа Јовановић, Ховард Кенард, аташе Џејмф, Карингтон Вајлд, велики жупан Николић, Драгиша Цветковић, председник општине Ниш, као и генерали Терзић, командант Прве армије, Јуришић, командант коњичке дивизије, Лазаревић, командант Моравске дивизије. Свечани обред освећења извршили су епископ нишки Доситеј, свештеник Лингтон, англикански свештеник Фунлеј, уз подршку певачког друштва „Бранко“.

У име српске владе министар Васа Јовановић је уручио повељу министарства просвете Српском потпорном фонду коју је примила Гертруда Карингтон Вајлд. У повељи се изражавала захвалност фонду и његовим активистима који су пуних седам година од његовог оснивања неуморно радили како би ублажили страдање српског народа и помогли школовању око четресто српске деце у Енглеској и Шкотској. Такође, у повељи се указивало и на значај напора који је Фонд чинио да новчано и материјално помогне српским избеглицама на Корзици, Енглеској, Крфу, Солуну, српским студентима на швајцарским универзитетима, као и ширењу истине о Србима у енглеској јавности. Након уручења повеље Карингтон Вајлд се кратко захвалила присутнима речима да Србија заслужује највећу пажњу и дивљење. Након тога њој је уручен и Орден Светог Саве другог степена, који јој је у име краља Александра Карађорђевића предао професор Иван Ђаја. На свечаности су говорили и англикански свештеници Лингтон, посланик Кенард и епископ Доситеј. Гости су обишли и гробље енглеских војника из Првог светског рата на коме су сахрањена тела

тридесет седам војника. Одржан је и помен погинулима, а положени су и венци краља Александра и принца Павла, војске и града Ниша. Након тога гости су се вратили у зграду новоотвореног дечјег дома где је одржан и свечани ручак.¹⁶

Идејно решење зграде Енглеског дома направила је Флоренс Мо, а архитектонски пројекат зграде осмислио архитекта Јулијан Дјупон, иначе руски емигрант.¹⁷ Дом се састојао из две зграде и то двоспратног Дома и школске зграде. На сваком спрату налазиле су се учионица, канцеларије, апотека, амбуланта за мушку и женску децу и кухиња. На горњем спрату су се налазиле спаваће собе са по десет до двадесет гвоздених кревета. У приземљу су се налазиле канцеларије управнице мис Мо Флоренс, економске просторије где су радили домски штићеници, велика учионица за практичну обуку девојчица у домаћинским пословима и неколико учионица, као и трпезарија. Ходник у приземном делу Дома је служио за свакодневно окупљање штићеника који су у два сата после подне добијали обавезе који су морали да испуне следећег дана. Дом је имао и купатило и умиваонике, спостебни водовод и канализацију. Осим тога у склопу интерната се налазило и велико двориште са игралиштем и баштом у којој су се гајили цвеће и поврће.

Правила живота, рада и понашања била су прецизно прописана и строго су се поштовала. Унутрашње устројство и правила живота били су идентични онима који су примењивани у Енглеском школском систему. Строго се спроводило пуританско васпитање засновано на чврстим религиозним основама. Циљ васпитања је био да деца буду здрава, чиста, уредна, сита, послушна и вредна. Мис Мо или „сестра мајка“ и Мис Џин Ранкин биле су брижне, посвећене, али строге и праведне и представљале су велики ауторитет за децу. Примењивале су систем казни којим су обезбеђивале безусловну послушност и покорност. После посете дому 1929. године Франческа Вилсон је забележила да је Енглеско-српски дом као образовна институција имао високу репутацију, а да су Енглескиње које су водиле дом уживале велики углед у нишком крају и имале јак утицај код градских власти у решавању разних питања. За Карингтон Вајлд је записала да је сваке друге године посећивала Ниш и дом и доносила одређене потрепштине из Енглеске.

У зграду се није могло улазити обувен, већ су се при улазу добијале специјалне сандале. Чишћење ципела, и одржавање личне гардеро-

¹⁶ „Политика“, Београд, 8. новембар 1926, год. XXIII, бр. 6660, стр. 6–7.

¹⁷ С. Малчић, *Енглески дом . Кућа наде и љубави*, Ниш, 2009, 16.

бе се подразумевало. Поред основаца у дому су живела и деца која су ишла у различите средње школе, трговачку, гимназију, богословију, пољопривредну, учитељску. Занимљив је податак да деца нису сама бирала школе и занимања за која ће се оспособљавати већ су им наметана. После школе и учења питомци су у Дому имали бројне друге обавезе као што је сређивање дворишта, баште, припреме дрва, уређивања и прање просторија. Свака група је имала свој сто у трпезарији. Сваки оброк је почињао молитвом. Обавезно је било учење енглеског језика и музике (клавира).

Управница Флоренс Мо и њена заменица Џон Ранкин су истовремено руководиле домом и обављале послове васпитача, док су им у осталим пословима помагали између осталих мис Мофит, Мис Гадна, госпођа Гринвеј. Сви становници Дома су били униформисани. Носили су енглеске блузе смеђе боје, кратке панталоне и качкете, и дуге спаваћице за спавање. Деца су ретко одлазила у град, и када су се организовале практиковане су само групне посете. Током летњег распуста деца су одвођена на камповање у Сићево, где су боравила на имању манастира Света Петка. Дом је остварио одличну сарадњу са Колом српских сестара из Ниша. Чланице Кола често су у Дом долазиле и доносиле колаче, пециво, жито, ускршња јаја, а за веће празнике са њима су долазиле и групе нишких жена да би празничне вечери провеле са децом без родитеља подучавајући их многим вештинама.

Иначе, велики пријатељ госпођа Мо и Ранкин и доживотни покровитељ Дома, био је лично краљ Александар, који је приликом своје посете Нишу 1. јуна 1927. године обишао и дечје сиротиште. Његово кратко задржавање поздравили су домски штићеници, група девојчица и дечака обучених у белу платнену одећу који су носили плакат „Добродошао“ на енглеском језику.¹⁸

Управа Дома, васпитавала је децу у православном духу и одржавале срдачне односе са Српском православном црквом славећи све велике црквене празнике. Један од најсвечанијих који се обележавао у Дому је био прослава празника дечје радости, такозване Материце. Тако је на пример нишко хуманитарно друштво „Српска мајка“ организовало 1933. године у просторијама Дома обележавање Материца уз присуство великог броја гостију и пријатеља Дома. Одржан је и пригодан програм, а један од штићеника је рецитовао и познату песму Војислава Илића-млађег, *Узвишеној мајци*. Након завршетка свечаног

¹⁸ „Политика“, Београд, 2. јун 1927, год. XXIV, бр. 6859, стр. 1.

дела деци су уручени пригодни поклони. Тако је око сто двадесет сиромашних дечака и девојчица добило одећу.¹⁹

Исте године за један од највећих хришћанских празника Ускрс велики број дародаваца обрадовао је децу Дома многобројним поклонима. Управи је уручена новчана помоћ од тристо педесет тадашњих динара, као и велике количине колача, воћа, бомбона, седам јагњади, прасе, и седамсто комада јаја. Међу донаторима су се нашли између осталих и познати нишки трговци Секула Стефановић, Милорад Златковић, Драги Балтазаревевић, Милан Димитријевић, архитекта Јулијан Дјупон, др. Живан Марковић, председник суда, Тодора Величковић, председница Друштва Књегиња Зорка, Петар Станковић, ранији питомац Дома.²⁰

Првих година постојања у Дому је живело педесетак девојчица и дечака узраста од три до двадесет година. Дом им је пружао бесплатно становање, храну, одевање, љубав и лепо васпитање. Једно време након оснивања у Дому је деловао и певачки хор.²¹ Рачуна се да је кроз Дом од оснивања до 1946. прошло преко осамсто штићеника, сирочића из балканских и Првог светског рата, али и сиромашних уопште.

Госпођа Флоренс Мо је била управница Дома, а Џин Ранкин њена помоћница од оснивања све до 1946. године. Обе ове Енглескиње су биле учеснице Балканских ратова и Првог светског рата, ангазоване као санитетске сестре у српској и савезничким војскама. Џин Ранкин је током боравка у Дому чак и усвојила једно српско сироче које је као бебу прихватила и одгајала двадесет година. За њега су важила иста правила понашања као за друге штићенике. Звао се Вивијан Ранкин Пити. Касније је постао познат као добар фудбалер нишке Победе, иначе запослен у британској амбасади у Београду.

Избијање Другог светског рата и немачка окупације Србије затекле су ове две племените Енглескиње у Нишу у њиховом Дому кога су тако пожртвовано водиле скоро две деценије. Нису се повиновале захтевима своје амбасаде у Београду да напусте земљу због ратних околности већ су одлучиле да остану са децом у Дому до тренутка када је 1943, немачка војска ушла и заузела домске просторије. Немци су избацили децу и особље, и поставили стражарску кућицу на главној капији. Енглескиње су због противљења да напусте своје штиће-

¹⁹ Нишке новине, Ниш, 1. јануар 1933, стр. 2.

²⁰ Нишке новине, Ниш, 30. април 1933, стр. 6.

²¹ „Слобода Трибина“, Ниш, 6. септембар 1928, стр. 2.

нике неко време провеле у логору на Црвеном красту, а затим заједно са децом отишле у Неготин у тамошњи дом за сирочад где су остале до краја рата. Један број штићеника је ратне године провео у бунгаловима у Топоници.

Током 1946. Дом преузима нишка општина, а Мо Флоренс и Џин Ранкин су са скромним пензијама још једно време ту боравиле, да би се затим 1947. године преселиле да живе у Дубровник, где су и умрле исте 1953. године.²² По личној, тестаменталној жељи сахрањене су на православном гробљу у заједничкој гробници. У тамошњој породичној гробници је сахрањен и син Џин Ранкин, Вивијан.

Што се тиче велике добротворке Дома, Гертурде Карингтон Вајлд, она је у њему боравила све до почетка октобра 1933. године. Ова занимљива Енглескиња рођена 1856. године веома је задужила српски народ. Иако потиче из породице ирског порекла, њен живот и каријера су добрим делом везани за Лондон. Иначе, одлично је говорила француски и немачки језик, а интересовала се и за историју и ботанику. Била је кратко удата за Алфреда Карингтон Вајлда, главног државног администратора за град Порт Елизабет, у провинцији Рта Добре наде, у Јужној Африци. Њен супруг је остао упамћен по залагању за побољшање живота у колонији, учествовању у бројним добротворствима. Гетруда Карингтон Вајлд се укључила у рад Српског потпорног фонда од самог оснивања. На седници Српског потпорног фонда, фебруара 1918, Карингтон Вајлд је предложила план како да се ослободе деца из Србије, која су била у логорима без својих родитеља. Мисију спашавања деце од ратних страдања, подржало је Министарство иностраних послова и Међународни Црвени крст. Као чланица Српског потпорног фонда, Карингтон Вајлд се снажно залагала да помогне деци Србије, чије су породице страдале у време Првог светског рата. Мисију спашавања деце у току рата, продужила је и у послератном периоду, тада удруженим снагама са Ани Христић (1885–1977), новинарком и борцем за женска права. Ани Христић је, са мајком Елизабет Беси Христић, у време велике епидемије пегавог тифуса радила у болници у Ваљеву, а окупацијом земље остала са рањеницима. У циљу прикупљања организоване помоћи Србији, оне су заједно држале предавања о херојском српском народу широм земље, а Ани Христић, дописник “Daily Express”-а се и оглашавала текстовима за бројне часописе и листове.

²² М. Крипнер, *Жене у рату. Србија 1915–1918*, Београд, 1986, 228.

Заједно са Ани Христић као делегат Српског потпорног фонда фебруара 1920, учествовала је на Међународној конференцији „Фонда Спасите децу“ у Швајцарској. Том приликом у Женеви је формирана „Међународна унија Фонда Спасите децу“ и усвојена је декларација о правима детета. У мисији „Спасите децу“ Карингтон Вајлд се залагала на збрињавању избегле деце из Србије, интерниране српске деце у логорима, али и остале деце у Европи, која су доживела ратна страдања. Њен допринос у помоћи српском народу током Првог светског рата описала је Мабел Ст. Клер Стобарт у књизи *Огњени мач у Србији и другде*.²³

Пре коначног повратка за Лондон студентска мајка, како су Карингтон Вајлд из милоште звали 4. октобра 1933. године приредила је опроштајну чајанку за своје пријатеље и сараднике. Тој свечаности су присуствовали представници свих нишких хуманитарних организација, директори гимназија, владика Јован, епископ нишки, супруга бана Моравске бановине, председник Духовног суда, Тодора Величковић, председница Друштва књегиња Зорка. Сви говорници су изразили велику захвалност госпођи Вајлд за њен огроман хуманитарно-добротворни рад.²⁴ Она је и након одласка из Ниша и даље активно пратила и помагала рад Дома, што најбоље показује чињеница да је када се Дом нашао у тешкој финансијској кризи понудила се да заложу и прода свој лични накит како би Дом добио неопходан новац за наставак рада.

У знак захвалности према Карингтон Вајлд, несебичној добротворки Енглеског Дома, али и свих сиромашних, грађани Ниша су формирали одбор за подизање њене спомен-бисте коју је 1938. године од бронзе израдио вајар Славко Милетић, и то за време њене посете Дому и граду. Покровитељи ове иницијативе и одбора грађана су били између осталих бан Моравске бановине, владика Јован, председник нишке општине, командант места и командант пете армијске области. У циљу прикупљања што већих финансијских средстава управа Енглеско-српског дечјег дома и одбор за прославу енглеско-српског јубилеја на челу са доктором Миланом Соколовићем, лекаром упутили су фебруара 1939. године апел грађанима да приложе своје добровољне прилоге.²⁵

²³ С. Поповић Филиповић, *Српски потпорни фонд и госпођа Гертруда Карингтон Вајлд*, www.rastko.net/medicina. 2012-03-05.

²⁴ Нишке новине, Ниш, 8. октобар 1933, стр. 1.

²⁵ „Нишка духовна страна“, Ниш, 28. фебруар 1939, стр. 2.

Биста је откривена и освештана 11. маја 1940. године у кругу Енглеско-српског дома на великој свечаности којој су између осталих присуствовали краљевски изасланик, Новица Ракочевић, генералштабни пуковник, Јанићије Красојевић, бан Моравске Бановине, генерали Лаза Тонић и Јован Наумовић, делегација Англиканске цркве, епископ од Глостера Хедлам и епископ од Гибралтара, Мирка Грујић, у име Енглеско-српског фонда, Милан Ћ. Милојевић, бивши амбасадор.

Биста је подигнута у знак захвалости Карингтон Вајлд за њен несебичан хуманитарни рад као и у поводу 20-годишњице делатности Дома. Освештење бисте је извршио епископ Нишки Јован који одржао и говор у коме је истакао значај хуманитарне мисије госпође Вајлд и њених сарадница. На свечаности је говорио и епископ од Глостера Хедлам који је у Нишу боравио и приликом отварања Енглеско-српског дома. На крају је у име питомца Дома, захвалост Карингтон Вајлд изразио судија Божидар Стојановић.²⁶ Гертруда Карингтон Вајлд је умрла 1945. године.

Поред Карингтон Вајлд једна од најзначајних личности које су допринеле формирању и раду Енглеског дома је била и Луиза Маргарет Лејла Мјуриел Пеџет супруга посланика Ралфа Пеџета. Рођена је 1881. године у Лондону. У Београд је стигла 1910. године, и већ две године касније имала прилику да схвати значење ратних страхаота, беде и смрти. Међутим, веома снажно је подржала хтења српског народа и показала велику љубав према њему. Када су у Београду отворене прве војне болнице она постаје једна од првих болничарки добровољаца. Након завршетка Другог балканског рата и престанка дипломатске дужности њеног супруга у Београду враћа се у Лондон. Међутим, убрзо после избијања Првог светског рата иницира оснивања Српског потпорног фонда и постаје једна од његових најактивнијих чланица. Средином новембра 1914, заједно са својим пријатељима стиже поново у Србију и руководи првом јединицом Српског потпорног фонда. Поред искуства које је стекла у болницама у Балканским ратовима, познавања менталитета српског народа и културе поседовала је и изражене организаторске способности.

Као вредна, хумана, али скромна особа уживала је велико поштовање у народу. Основала је болницу са око шесто кревета у јужном делу земље, у близини Скопља дошавши преко Солуна са великом количином санитетског материјала и опреме. Помажући оболелима

²⁶ Политика, Београд, 12. мај 1940, год. XXXVII, бр. 11472, 19.

од тифуса у Скопској војној болници, Леди Пеџет се и сама разболела од те тешке болести и једва преживела. После опоравка, враћа се у Скопље где опет управљала болницом. Фебруара 1916. године коначно одлази у Лондон. У Југославију поново долази октобра 1934, да би присуствовала сахрани свога пријатеља краља Александра. Живела је скромно и повучено на свом имању у близини Лондона где је током Другог светског рата у својој кући отворила болницу. Политичку ситуацију у тадашњој Југославији је пратила али није коментарисала. Када је рат завршен њено имање и замак Варенхаус постаје место окупљања српских политичких избеглица. У њеном замку је једно време живео и Милош Црњански коме је помогла да добије енглеско држављанство. Дала је значајну помоћ за уређење српске цркве и српског клуба у Лондону. Умрла је септембра 1958. године.

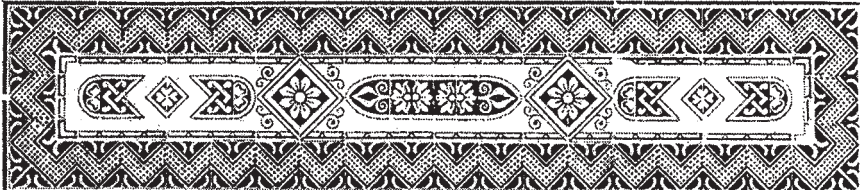
У овој првој, предратној фази деловања Дома пажња се поклањала и спортским активностима најразличитијег садржаја. Нажалост, писаних забелешки о спорту у Енглеском дому до Другог светског рата нема. Међутим, познато је да је особље које су чиниле медицинске сестре из Велике Британије итекако водило рачуна о психо-физичком развоју тадашњих домаца. Иначе, у том периоду до Другог светског рата карактеристично је да су спорт у Нишу водила Соколска друштва која су пропагирала гимнастику, мачевање, атлетику.

Александар Растовић

FOUNDATION AND ACTING OF THE ENGLISH-SERBIAN CHILDREN'S HOME BETWEEN TWO WORLD WARS

Summary: The English-Serbian children's home was officially opened and consecrated on November 7th, 1926, during the ceremony attended by Prince Pavle Karadjordjević, Vasa Jovanović, minister of transport and special envoy of the Royal government, Carrington Wilde, representative of the Serbian Relief Fund, Howard William Kennard, the British Ambassador in Belgrade, and others dignitaries. Conceptual design of the building was created by Florence Mo, who was the first administrator of the home, while architectural design was work of Julien Dupont an architect. As for structure of the Home it consisted of two house. There were classrooms, offices and kitchen on each floor. On the upper floor were bedrooms with ten to twenty beds. On the ground floor were workshops, administra-

tor office, classroom for practical work and dining room. There were bathroom, water supply and sewage. Though strict rules were imposed for organization life and work they were eagerly obeyed. Orthodox religion was vigorously advocated. It is estimated that from founding until 1946, more than eight hundred residents passed through home. Besides Florens Mo and Jean Rankin, huge contribution to establishment and work of Home was made by Carrington Wilde.



061.27(497.11 Ниш) ”2001/2013”

СВЕТОСАВСКИ НИШКИ ПОЗИВИ И ОЛЗИВИ

Приликом оснивања огранка Вукове задужбине у Нишу, на Видовдан 2001. године, академик Дејан Медаковић је, завршавајући своју беседу, између осталог, рекао и ово: „С обзиром на духовне могућности које поседује град Ниш, ми смо уверени да ће овај најмлађи огранак Вукове задужбине¹ брзо стасати и донети плодове свога рада. За ове племените циљеве желимо вам да окупите што већи број истакнутих посленика који желе да раде на задацима унапређења културе...“² Прихватајући рад на формирању овакве институције у Нишу, и нама су жељени циљеви били слични онима које је академик Медаковић нагласио, али и други, које је у свом Програму имала Вукова задужбина – Београд. Тако смо, временом, за задужбинаре стекли бројне индивидуалне посленике од знања и звања: од универзитетских професора до студената и ђака, поред, скоро, свих нишких институција из области науке и културе, а то су: Народна библиотека „Стеван Сремац“, Универзитетска библиотека „Никола Тесла“, Нишки културни центар, Филозофски факултет, Правни факултет, Народни музеј, Грађевинска техничка школа „Неимар“, Гимназија „Светозар Марковић“, Основна школа „Иво Андрић“, као и неке локалне самоуправе Ниша (ГО „Медијана“, ГО Нишка Бања и сам Град). Из заједничког задужбинског

¹ Био је 23. по реду оснивања у Задужбини.

² Лист „Задужбина“ 56, јун, 2001.

рада Огранак Задужбине у Нишу је објавио четири књиге, од којих су три сачињене од прилога општег популарно-научног карактера: *У духу традиције* (2005), *Својим светитељима – Ниш* (2006) и *Двадесет година књиге* (2008), које се, заправо, вежу само за поједине активности у Огранку.

Међутим, важан сегмент из програмске организације Нишког огранка Задужбине, који се више од једне деценије у континуитету реализује успешно, а није добио свој зборник, јесу радови са учешћа средњошколаца по тематском конкурсном позиву, који се увек везивао за значајне датуме (књижевност и језик, историја, итд.). Ту су млади исказивали своје знање, ставове и квалитете на себи својствен и слободан начин и за тај рад бивали вредновани и награђивани неvezано за школске дневнике. Наиме, Нишки огранак је још у почетку, поред других активности (трибине, о језику, популарна предавања, Св. Симеоновска академија, представљање књига, итд.), утврдио годишњи конкурс за средњошколце, који је сваке године бивао везан за препознатљиве годишњице, датуме или имена. Да би се нашла адекватна веза између културне и историјске баштине, утврђено је да се конкурсни позиви објављују поводом Дана Вуковог рођења (почетком новембра) преко нама доступних гласила, а додела признања и награда за учешће и успех у раду, за Савиндан, наредне године, али другачије од стереотипа школских слава.

Први конкурсни позив је објављен исте, 2001. године, са темом: *Вук и вуковска традиција на почетку новог века*. Тражила је, поред основног знања о Вуковом раду, и размишљања о месту и улози традиционалних вредности, уопште. Прву награду је добио Милош Бошковић, уч. II раз. Гимназије „Бора Станковић“, чији је рад по образложењу комисије „идејно и стилски најлитерарније пружио слику наших духовних вредности, истичући потребу за њиховим очувањем, а пре свега писма и језика“³.

И теме следећих година биле су везане за Вука Стефановића Карацића што је било у складу са програмом организатора конкурса. То су биле теме: *Трагом Вука* и *Вук и Велика српска револуција – Први српски устанак*.

³ У организацији Нишког огранка Вукове задужбине одржана је те, 2002. године Трибина о језику, под називом *Писмо моје ћирилица*, на којој је безрезервно, али само декларативно, усвојен став да ћирилско писмо треба код нас да има приоритетну употребу, али је технолошка навалентност латинице однела победу.

Покушај да млади покажу своје познавање узајамних културно-историјских веза између Србије и Европе представљањем нашег духовног блага, у потпуности је успео (нашим) конкурсом: *Вук у Европи, Европа у Србији*. За Савиндан 2005. у свечаном амбијенту Градске куће, поред учесника и гостију из Ниша, били су и представници чачанског Огранка са својим учесницима на овом конкурс. Том приликом је председница овог Огранка, мр Гроздана Комадинић, уз прикладан поздрав представила најважније пројекте у њиховом раду. Присуство учесника овог конкурса из различитих профила школа учинило је «да пристигли радови буду инвентивно различити и веома успешни» – следио је закључак председника тадашње комисије проф. др Мирољуба Стојановића приликом доделе награда.

Од 2005. године теме Огранка Вукове задужбине у Нишу, иако не напуштају круг вуковског интересовања, шире се на најближе области, епску поезију, историјске догађаје и велике јубилеје. Години 2006. у организацији нашег Огранка за вредне и инвентивне ђаке светосавска свечаност је била у знаку епских песама на конкурсну тему: *Историја и српска народна епска песма*. Повод за овакву формулацију био је обележавање 190 година од објављивања прве Вукове збирке епских јуначких песама. Вредно пажње је да су, поред ученика из Ниша, учествовали и лознички гимназијалци који су показали богато познавање историје преточено у народно певање.

Значајну 170-ту годишњицу од Вуковог првог издања српских народних пословица Огранак Вукове задужбине у Нишу обележава темом: *Народне мудрости и српске народне пословице*. И за изузетан одзив из Пирота, Лознице и свих нишких гимназија, спремљене су за Светосавску радост и свечаност изузетне награде. Уз помоћ бројних дародаваца у књигама (НКЦ, Града, Народне библиотеке „Стеван Сремац“ – Ниш, ГО „Медијана“) и новчане помоћи ГО „Медијана“ – Ниш, захвалнице, књиге најбољем раду и златник отишли су у праве руке. Све ово, за учешће са посебно квалитетним радовима добила је Јефимија Коцић, ученица Гимназије „Бора Станковић“ у Нишу, која је у исто време била и ученица Уметничке школе (у другом разреду).

Наслов прилога „Подстрек младима за будуће успехе“, у „Народним новинама“ од 25. јануара 2008. поводом реализованог конкурса *Доситеј и Вук у свом времену и данас*, казује суштину идејности у обележавању успеха младих, као и њихово вредновање. Поред припремљених награда у Огранку, Одељења за језик и књижевност Центра САНУ и Универзитета у Нишу додатно су обогатила вредним

књигама оне који су део свог времена посветили великанима српске културе: Доситеју и Вуку.

Чегарски бој и Ћеле кула, историјско и материјално обележје херојског и страдалничког времена у историји српског народа од пре само два века, били су материјал за обраду конкурсне теме: *1809 – 2009. – двеста година од Чегарског боја*. Богатство израза у свакој техници и кроз сваки могући уметнички облик показали су млади из Димитровграда, Пирота и Ниша. Они су „промишљајући на тему Чегарског боја, показали своју способност да испричају озбиљну или шаљиву причу о томе, да опевају или испевају прошлост, да нешто насликају или да компјутерски начине презентацију својих идеја“, између осталог, и ова констатација је била део образложења за приспеле радове.⁴ Историјски јубилеј 2009, обележен за Светог Саву на наш начин, показао је потпуно прихватање оваквог окупљања и рада младих у нашем Граду, што је показао долазак бројних уважених гостију, међу којима је био и тадашњи ректор Универзитета у Нишу проф. др Радослав Бубањ и тадашњи владика Нишки, а сада патријарх, Г. Г. Иринеј. И лист „Стари Ниш“, који превасходно негује традицију, у мајском броју 2009. преко двеју средишњих страна објављује најквалитетније прилоге учесника нашег конкурса, што је у локалној јавности сасвим солидна пажња, посвећена вредним и паметним младим људима.

Идеју Министарства просвете Србије и Вукове задужбине у Београду да годину 2010. прогласе Годином књиге и језика, Огранак у Нишу⁵ обележава конкурсним позивом младима: *Моје писмо, наша књига – Свети Сава, Доситеј и Вук*. Поред Ниша, радове су послали ученици већ сталних сарадника из Димитровградске гимназије, посебно из песничке радионице њихове Народне библиотеке „Детко Петров“, затим, из лозничке Гимназије „Вук Караџић“, а из Чачка су стигле награде за нишке ђаке, учеснике њиховог годишњег конкурса.

У „надметању“ сликовитог представљања нашег писма, али и зрелом приступу књизи кроз векове, ученици из Димитровграда су дали веома вредне прилоге са конкретним примерима из стваралаштва Св. Саве, Доситеја и Вука. Тако и бивају извредновани: највећи број на-

⁴ Народне новине, 31. јануар – 1. фебруар, 2009.

⁵ У Години књиге и језика (2010) Нишки огранак организује и Трибину о језику, истраживачког карактера, из образовних институција од основног до високог школства. Конкретне прилоге из наших школа и факултета пружили су нишки професори и предавачи из свог рада. На Трибини су учествовали и представници из Вукове задужбине Београд и Славистичког друштва Србије.

града је отишао баш тим младима, а Захвалнице су додељене и димитровградској Гимназији и професору – ментору Елизавети Георгиев.



Учесници Трибине о писму и језику

Тема десетог конкурса је била: *Вук Караџић и културно благо Србије (мога краја)*. Са формулацијом овакве тематске ширине учесницима се пружила прилика да покажу духовно наслеђе, пре свега, свога краја, али и шире, из домена њиховог образовања. На ово јубиларно светосавско окупљање, 2011. године, дошли су ученици, из Пирота, Димитровграда, Лознице и Ниша. Као и до сада у Градској кући, препуног предворја, у радно-свечаној атмосфери, поново су сијала лица награђених. Овог пута, убедљиво је био најбољи рад Ненада Петровића уч. IV разреда пиротске Гимназије. Окосницу првонаграђеног рада чини приказ великог језичког богатства са свим специфичностима Горњег Понишавља и пиротских локализама на дијалекатској карти Источне Србије, са централним студијско-критичким излагањем: Вук и мој крај. Светосавска свечаност, ове врсте, започета у Нишу, наставља се у Пироту, за њихове лауреате.

Не мање је вредан пажње прилог Наталије Коцић, ученице III разреда Гимназије „Бора Станковић“ у Нишу, о употребној вредности нашег ћириличног писма кроз векове. Компјутерском обрадом у «Power Point» техници, ређају се графички прикази развоја ћирилице, од богослужбених књига нашег средњег века до профаних графита данашњег доба.

Аа Бб Вв Гг Дд Ее Жж Сс Зз Зз Зз Ии Њи Њи
 Ћћ Кк Лл Мм Нн Ђђ Пп Рр Сс Тт Фф/Фф
 Фф Фф Хх Уу Уу Цц Цц Чч/Чч Шш
 Ђђ Ђђ/Ђђ Ђђ Ђђ Ма Ма Јј Јј Њњ Њњ
 Ђђ Ђђ/Ђђ Ђђ Јј Јј Јј Јј



Наталија Коцић – сегмент из презентације

Поводом 160 година од објављивања другог издања Вуковог Рјечника (1852) Нишки огранак је за 2012. годину позвао средњошколце да преко конкурсне теме *Речи не живе само у народу, него и народ живи у записаној речи* покажу своје знање и разумевање ове узајамности. Потпуном одзиву из нишких школа и околних градова (Пирот, Димитровград, Лесковац) придружили су се млади из Лознице и Градишке – Република Српска. Прилози са разноликих говорних подручја показали су колико млади познају широко и шаролико језичко благо кроз локалне говорне изразе, из народних стихова у жаргону или у језгровитом навођењу замене изворног Вуковог језика „модерним“ туђицама које смењују лепоту многозначних српских лексема техничким изразима из, најчешће, енглеског језика. Прилози на овакву конкурсну формулацију су показали живу слику језичког богатства и, још важније, благо духа генерација које одрастају.

Најзад, за 2013. годину, јубиларну хиљадуседамстогодишњицу од потписивања Миланског едикта о толеранцији вера (313), а у славу цара Константина и његовог родног места Наисуса, Огранак Вукове задужбине у Нишу упутио је средњошколцима конкурсни позив насловљен: *На раскршћу путева, на размеђи векова родио се чувар хришћанства.*

Оваква тема носи потребу да се код младих пробуди интересовање за дубље и шире сагледавање историјско-социолошких прилика у извесној компаративној вези прошлости и садашњости. Осим основне идеје о једнакости свих религија, а тада, почетком IV века, једнако поштовање хришћанства са другим верама, стоји духовно-материјална веза далеких векова преко споменика овде у Нишу, Константиновом родном месту и резиденцијалном граду на раскршћу путева римских царева.

И овај, тематски захтевно одређен позив, донео је веома квалитетне прилоге, по мишљењу комисије за преглед приспелих радова. Иако у одсуству извесних сталних сарадника из неких градова (Лозница, Чачак, Пирот), овогодишњи конкурс Нишког огранка Вукове задужбине је показао много већи квалитет од квантитета, са учесницима из Градишке (Република Српска), Димитровграда, Лесковца и Ниша. Нарочиту вредност пружа конкурсни прилог Наталије Коцић, ученице IV разреда Гимназије „Бора Станковић“ из Ниша, кроз прозу, поезију и CD презентацију. Њен прозни и поетски поступак представља неисцрпну игру мисли, у којој се прожимају брутална прошлост и ауторкина имагинација књижевног талента, схваћеног у најширем смислу речи. Ауторка је посебно награђена, поред Захвалнице, поклон-књигама и златником са ликом цара Константина, дар Народног музеја града Ниша.

Овде побројаним конкурсним позивима младима, са тематски одређеним захтевима, идејно се придружују позиви – позивнице за ђачку светковину рада. Оне су упућене свим релевантним поштованицима оваквог ангажовања, много шире од само нашег Града, и то, од просветних посленика до духовних представника и, најчешће, до медијских кућа из Ниша. Позивнице Огранка Вукове задужбине у Нишу, између препознатљивих корица са Вуковим ликом, носиле су колико жеље, толико и потребу да се бројно нађемо на Светосавском радосном и срећном окупљању са ђацима, младим следбеницима великих имена на свим пољима, код нас и у свету. Искрене жеље, изречене обичним речима: „Биће нам драго да присуствујете свечаној додели награда и признања...“, или, „Поштовани, дођите да млади виде у нама подршку на свом одабраном путу!“, као и „Дођите да поделимо радост са младима који су заслужили признања!“ – биле су спонтано обраћање онима који су видели прави смисао оваквог ученичког ангажовања.

Ове наше светосавске свечаности имале су озбиљност малих академија, које су увек почињале Химном Светоме Сави, а понекад и државном Химном. После поздравне речи организатора, била је најчешће краћа беседа неког од уважених гостију (представник градске управе у име градоначелника, ректор Универзитета у Нишу, помоћник министра за културу Републике Србије, владика нишки Г. Г. Иринеј, представник факултета или неко од гостију из других огранака).

Без обзира на нове законске одреднице из 2011. о задужбинама, фондацијама и њиховим огранцима, суштински се наш начин у достојном поштовању српског великог учитеља, Светога Саве, није променио.

Овако регистарски побројане теме, преко којих су средњошколци, поред редовних својих обавеза, показивали своје знање, инвенцију, умешност, и пре свега, интересовање за рад, у збројеним, до сада постојећим годинама Огранка Вукове задужбине у Нишу, и кроз блиц-поглед на наш начин, радно-свечаног обележавања имена Светога Саве, дају преглед једног сегмента из рада нишког Огранка о поштовању великог имена нашег учитеља, светитеља и о српској духовној традицији.

Поред познатог, класичног обележавања Дана Светога Саве у школама и другим образовним институцијама, удружењима, итд., а вековима традиционално у храмовима, од краја осамдесетих, у Нишу као центру Епархије, одржавана је академија са беседом⁶. А, о д свог оснивања, Нишки огранак Вукове задужбине је посебно приређивао свечаност поводом Дана Светог Симеона Немање, такође, са беседом. У редакцији Милунке Митић сакупљене су беседе, првих десет за Светог Саву и пет за Светог Симеона⁷, колико је дотле било, и објављене као хрестоматија *Својим светитељима Ниш*, у издању Огранка Вукове задужбине у Нишу, Ниш, 2006. Књига на 178 страна, са три ликовна прилога, поред изговорених похвалних слова Светом Сави и Светоме Симеону, садржи и пропратне текстове о идејном повратку потреби подсећања на српску духовну прошлост и традицију. На промоцији ове књиге, која је одржана у новосаграђеном Светосавском дому (као прва манифестација у њему), најпре је говорио, тада, Нишки епископ ГГ Иринеј, потом, професор за националну историју са Правног факултета у Нишу, др Драган Николић и, на крају, приређивач хрестоматије, мр Милунка Митић.

⁶ Поред беседења тадашњег владике ГГ Иринеја, свечано слово су држали, за првих десет година, академик Мирослав Пантић, Саша Хаџиганчић, Живорад Петровић, Ненад Живановић, Љубомир Хаџипешић, Драгиша Бојовић, Горан Максимовић, Слађана Ристић-Горгијев, Гојко Ђого и Радослав Живић.

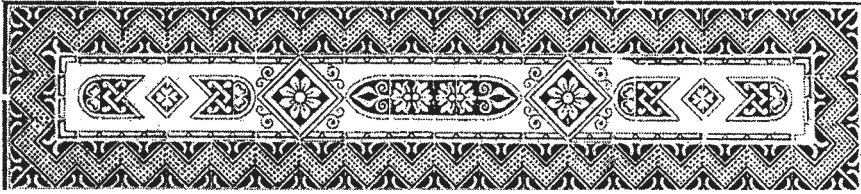
⁷ Беседе Светом Симеону су дотле држали: Милунка Митић, Момир Јовић, Небојша Озимић, Зоран Филиповић и Небојша Ранђеловић. И после појављивања ове хрестоматије, своја апологетска слова за Дан светог Симеона су имали: Радмила Маринковић, Александар Ђорђевић, Ђорђе Ђекић, Богомир Станковић и Милунка Митић. Њихове беседе заједно, као у претходном зборнику, још нису објављене.



Насловна страна збирке беседа, 2006

Тако се Нишки огранак Вукове двоструко укључује у обележавање највећег српског духовно-просветитељског имена: најпре са средњошколцима, када они, за свој квалитетнији искорак у размишљању и раду добијају признања, а затим, објављеним беседама са светосавских градских свечаности у организацији Нишке епархије и светосимеоновских, у организацији Огранка.

Милунка Митић



821.163.41-94
94(497.11)''1918'' (093.3)

РАТНЕ БЕЛЕШКЕ ИЗ 1918. ГОДИНЕ АДАМА РАДОЈИЧИЋА

Стицајем околности, „Братство“ је дошло до дела дневника наредника у митраљеском одељењу Дринске дивизије Прве армије, у завршним борбама за ослобођење земље у Првом светском рату. Митраљезац се звао Адам Радојичић из села Брезове, засеок Радојичићи близу Ивањице. У цивилству је био кмет у селу, рођен је вероватно 1888. године а умро 1938. Унука Софија Бајић (Радојичић), која живи у Аустралији показала је неке његове свеске инжењеру Бошку Зечевићу, који живи такође у Аделаиди, а он је „Братству“ доставио изводе из дневника. Тако је Адамов дневник завршио пун круг путовања – преко Аустралије.

Ове белешке, имају карактер узбудљивог историјског сведочења из прве руке, али и стања духа и културе појединца, српског војника. Први пут се објављују у нашој јавности. Да би се сачувала аутентичност, нисмо интервенисали ни у правопису, ни у стилу, нити је било унутрашњег скраћивања текста, чак и по цену повремених нејасноћа. Унука Софија каже да у Брезови још постоји сандук са другим Адамовим стварима.

Душан Зупан

19-VII-1918. У 9 часова пре подне на реону V-ог пешадијског пука (Браздана Коса) летео је у висини до 2 км наш аероплан који је се вратио из противничке стране. У моменту када је вршио извиђање на овом реону пришао је изненадно непријатељски аероплан и отворио митраљеску ватру на овог. После неколико секунда појавио се дим, а затим ватра на нашем „Његошу“ који је одмах почео вертикално, а после косо спуштати се. Када га је пламен обузео целог пилот је са висине од 1км искочио, а апарат у косом паду стропоштао се у подножје М. Косе у „Белу Воду“ позади V-ог пука. Призор је био страшан и жалостан. Гледајући човека како са ове висине пада и гине било је страшно.

18-VIII-1918. Данас ветар и облачно. Отишао сам код брата Радомира. Од његових другова био сам другарски примљен. По ручку задржао сам се до 4.30 часова, а по том се вратио у јединицу. Истог вечера одлазим са послугом на „Терасу“ да сменим послугу Миленка Арсовића. Ових дана убрзана припрема за напад. Уређење положаја, утврђивање и довршавање амбласмана за митраљезе. Артиљеријска борба обострано. Бугари активнији.

Између 26-ог и 27-ог т. м. Бугари осетивши рад на утврђивању тачке 4 артиљеријом јаче су тукли ову тачку, бригаду и сектор V-ог пука. Овом приликом погинули су: из 3-ће брдске батерије поручник Милутин Поповић, из 3-ће батерије 1-ог батаљона IV-ог пука поднаредник Митар Бојановић и један редов из V-ог пука.

27-ог о.м. Повремено дејство наших хаубичних батерија, а по подне јаче. Ватра је била сконцентрисана на источну падину тачке 4 одакле је се највише примећивало осматрање и дејство митраљеза непријатељских. Истог дана увече јача опрезност војника 3-ће чете 1-ог батаљона. Очекивали су се њихови дезертери – којих је свакада било после јаче припреме дејства наше артиљерије.

До 12 часова ноћу у мојој земуници остасмо у разговору са водником 3-ће чете Јевремом Стефановићем. По одласку његовом легао сам да спавам. После 1-ог сата пробудио ме је мој нишанија, који је тада био стражар, рекавши ми: „Адаме, што спаваш, однекле ево Ужичана“.

Када сам се отрезнио од сна рекао ми је да је дошла једна женска, Ужичанка, и то из Србије, те сам одмах отишао у земуницу код Јеврема Стефановића и какво изненађење. У земуници сам видео јед-

ну женску, девојку, и још 4 друга човека који су личили на цигане скитаче. По уласку код њих женска ми је се преставила да се зове Љубица Чакаревићева, учитељица из Ужица, а други наредник Драгутин Јовановић звани „Луне“ (*Драгутин Јовановић Луне (Алексинац, 1892. – Ниш, 2. јула 1932)*) је био српски четник, официр, политичар, народни посланик и председник општине *Врњци. Вишеструко одликовани херој Балканских и Првог светског рата, прим. приређивача*).

Ових других имена нисам упамтио само знадем то да је најстарији био отац наредника „Луна“, други је био Лунов друг који је у ноћи 1915. остао као рањен и трећи после дужег разговора дознао сам да је био кмет у једној вароши у поробљеној Србији.

Сви су они у току ове ноћи прешли нашу жицу пред мојим амбасманом у коме је био мој митраљез и стражар, а које је преко жице пренео редов 3-ће чете Јован Јоцић и Цветко Венђић.

После дужег разговора са њима дознао сам од наредника „Луна“ (а за њега сам већ раније знао да је 27-IX-1912. на „острој цуци“ (оштрој чуки?) прешао на непријатељску страну са нарочитим задатком да испита и увиди стање код непријатеља, какав је живот нашег живља у поробљеној Србији.

Изјавио ми је: Прелаз на непријатељску страну са другом капларом Лазом, који је ухваћен од непријатеља. Пролаз кроз непријатељску позадину. Долазак у Прилеп код свога ранијега друга. Издајство овог Бугарина. Хватање његово и стављање у затвор.

Бекство из затвора. Уз пут за Србију убијање једног бугарског ордонанса (чупањем голом руком – гуше јабучице, одузимање његовог карабина). Долазак у Прокупље код извесног Бугарина добро познатог Косте Пећанца. Код њега борављење 12 дана. Отворена шетња у униформи бугарског војника кроз варош, а за тим обилазак свих већих вароши у Србији. Добијање наређења од наше Врховне Команде из Солуна за време бављења у Србији. Деморал нашег живља у Србији нарочито женског. Реквизиција и контрибуција и на све друге начине одузимања Србима све што је њихово. Убеђење простијег сталежа да се Срби ови са Солунског фронта неће вратити са оном намером са којом мисле. Самољуби народи више служе Аустријанцима који на све могуће начине пропагирају своје идеје те да би овај поробљени народ за собом обратили, а према овоме код Солуна мржњу створили.

Од госпођице Љубице, која је бедно изгледала у униформи бугарског војника, исто сам све чуо што и од Луна као и то: Њен састанак са госпођом наредника Луна у Врњцима. Одлучност за полазак овамо. Узрок као и уопште стање наших и непријатеља. Сви су они одавали

слику бедног и жалосног стања српског народа под непријатељем што је и сама њихова спољашњост и искази одавали – сведочили.

Сви војници који су били у току те ноћи на предстражи на реону где су они прошли дивили су се храбрости и издржљивости Љубичиној. Који су прошлог дана издржали најаче дејство наше тешке артиљерије која је гађала свој циљ у чијој су близини они преданили, а особито прелаз од непријатељске линије до наших стражара који су морали без обуће боси прећи кроз најгоре трње, честињу и стење да не би открили своје кретање.

У току исте ноћи јављено је телефоном штабу пука за њихов долазак за који су дознали и остали штабови кроз телефонске жице. Изненађење и невероватност је била у почетку, а после када је утврђено са нестрпљењем је свако очекивао њихов долазак и са њима виђење.

2-ог IX Изјутра рано отпочела је јако дејство наша сва артиљерија на целом нашем фронту. После неколико часова бомбардовања Французи су на Добром Пољу и Краткој Стени извршили пробој и истог дана заробили преко 300 војника. Увече прелаз 2, чета 1-ог батаљона IV-ог пука код тачке 2 покушава напад. Овде је погинуо Жико.....из (.....).

3-ег Изјутра у 5 часова кренуо је се и наш пук у напад на 1.5 км поседнутом положају. Непријатељ је у току ноћи оступио. Двогодишња линија пређена је без жртава. Овога дана напредовали смо до положаја „Три брата“ и ту преноћили.

4-ог IX Напад продужен у правцу брда Плочишта. Лево од нашег пука напад врши 8-ми пук који је у току овога дана имао прилично губитака. Наш пук опет срећно пролази. Непријатељ оступа у неред. За собом нам све допада са муницијом и храном. Овога дана долазак на брдо Плочиште и оделење преноћи. У току целе ноћи утврђивање на овом заузетом положају.

5-ог Изјутра у 6 часова покрет за главнином. Напад се продужује. Батаљон лево од села Витомишта креће се са XVIII пуком па сам добијо наређење да се натраг врати и уђе у састав пука који се налази у логору у селу Витомишту. Долазак у састав пука у вече. У овом месецу цела Дринска дивизија у Армијској резерви. Пред нама у гоњењу II коњички пук и Моравска дивизија. Непријатељ бежи. Овога дана по чувењу од старешина падају у наше руке Кавадарци, Прилеп. Не-

пријатељ у свом повлачењу пали магацине, депое и све ништи у свом повлачењу. Преночиште под неповољним околностима.

6-ог IX Дан леп. IV пук долази у састав Дринске дивизије. Одмарање цео дан и припремање дивизије за марш. Пред нама у нападу II коњички пук и Моравска дивизија.

7-ог Изјутра устајање раније. Припрема за марш. 5-ти и 6-ти пук одлазе, IV пук задржава се до 6.5 часова увече, по том креће се за 5-им и 6-им пуком. Увече између 7/8-ог у 10 часова скретање са пута, логоровање и преноћиште у близини села Влбава. За време овог марша узпут сретање рањеника из 5-ог и 6-ог пука које је преко дана тукла артиљерија непријатеља по прегледном земљишту када су се пукови спустили у Црну Реку. На овом путу непријатељ је оставио 3 батерије хаубичке и пао је наш 1 аероплан у Црну Реку.

8-ог Мала Госпојина. Дан леп. Цео пук 4-ти логорује на месту где је преноћио. Предњи делови на видику воде борбу са противником. Артиљеријско дејство повремено и косо испред наших предњих делова. V и VI пук прешли на леву обалу Црне Реке и врше притисак на непријатеља са осталим ангажованим деловима Дунавске дивизије, коњичког II пука на огранке од „Бабуне“ које Бугари судећи по њиховој активности са нашим снагама држе.

Увече истог дана јак притисак Дунавске дивизије приморава непријатеља да се кроз ноћ повуче. Пук преноћава на истом месту.

9-ог IX Дан леп. Био сам дежурни. Изјутра рано јављено је да су Бугари са положаја испред наших делова оступили. По ручку припрема за покрет, по том наређење да се кува вечера.

Предњи делови гоне непријатеља који нигде пред нашим колонама на одређеном сектору Дринске дивизије отпора не даје. У 6 часова пук се спушта у Црну Реку и креће даље за село Дреново. Уз пут налазимо на велики плен који су Бугари при свом повлачењу уништавали. Као хаубице, читаве паркове кола, пољских кујни, поубијаних коња и волова и осталог које чега другог које је ватром све уништено. У 10 часова пук преноћава у селу Дренову. Ноћу 1-ви батаљон гура топове, 2-ги и 3-ћи копају пут за артиљерију.

10-ог IX У 6 часова пук се по батаљонима креће. 3-ћи батаљон напред, 1-ви батаљон назад и даље помаже излазак топова на положај

„превој коса Дреновачка“. По изласку на превој у 10 часова оделења отовара и сачекава излазак чета потом добија наређење да се крене у правцу села: Дрен – Смолен – Царовац – Ракље и ту сачека батаљон.

У пролазу кроз ова села наилазимо на велики плен који Бугари при оступању нису имали времена да униште. По прелазу пута Прилеп – Кавадарци куда се протеже железничка пруга уског колосека и ваздушна железница прелазимо на леву страну и крећемо се у правцу села Ракље где долазимо у 8 часова увече. Ту преноћиште. 3-ћи батаљон цео, митраљеско оделење пуковско и наше логорује у близини једно другог.

11-ог IX Дан леп. Устајање у 6.45 часова. Добијен ручак и одмах затим полазак за пуковским оделењем у правцу села Попадија. Без пута и преко терена опаког и непрелазног и безводног по јакој врућини које смо јуначки савлађивали целог дана. Увече у 6 часова стижемо у село Крњске. Ту нас пристиже 2-ги пољски батаљон Дринске дивизије уз припомоћ 1-ог батаљона IV пука који је још прошлог дана остао да испомаже излазак ове. Унапред 5-ти и 6-ти пук, 4-ти пук у резерви. Овде преноћиште. Од хране ништа за стоку и вознике није примано. Посматрају на одређеном месту за преноћиште. Наредник Мандић са још неколико војника одлази код једног „чобанина“ и од овога узима 9 комада оваца. 4 се сечу у казан а 5 се пече за војнике. Ово је све по исказу Мандића плаћено 70 франака. Околне јединице ништа не плаћају од стоке што узимају.

Верује се у то да је та стока државна коју су Бугари отели и овде одуставили. Печење по појединцу долази 0.70 франака.

12-ти IX Дан леп. Оделење очекује долазак 1-ог батаљона који је ноћио назад позади села Попадије. На целом фронту до 8 часова јутра не чује се ни један топовски пуцањ. Долазак батаљона. Оделење на зачелју овога креће се у правцу села „Војнићи“. У ово село долазимо у 2.30 часова по подне. Село се налази западно од Велеса. 1-ви пољски дивизијон артиљерије који је стигао пре нас у ово село излази на косу и дејствује у правцу пута Прилеп – Велес. После ручка и одмора од 2 часа батаљон се креће у северо-западну страну у село Бусинић. На прелазу коса за ово село противничка артиљерија јаче дејствује на наше прве делове који се спуштају у правцу Велеса. Пут ка Велесу у самој близини овога закрчен је возовима и другом запрегом што се на двоглед види. Више села Бусинаћа 1-ви батаљон задржава се, 2-ги и 3-ћи одлазе да приме положај.

13-ог IX Дан леп. Са преноћишта батаљон се креће у 9.30 часова. Правац долином Бабуне реке у коју смо се спустили ниже села Бусиња. По спуштању у ову реку сретамо само до 50 заробљеника Немаца који су носили свога 1 рањеног. Сви су ови заробљеници младићи по исказу класа 1920-та. После свршеног одмора кренули смо се у митраљеском водном колоном на растојању до 50м и одстојању до 100м. По доласку 1-ог и 3-ег батаљона у реку Тополску код села Д. Прозори даје се одмор. Овде је се мислило да ћемо преноћити. (У овом месту 1912. цео IV пук је ноћио). После одмора од $\frac{1}{4}$ часа наређено је да се оба батаљона крену у правцу села Г. Оризари. Ту преноћиште. За вечеру добијамо пржено месо које су кувари целог дана за други батаљон носили изгубивши и везу са њима. После вечере приправност и даље за покрет. Овде се остаје до јутра. Овога дана Велес је у 7 часова увече пао у наше руке.

14-ог IX Дан леп. Крстовдан. У 6 часова ручак издат (сладак купус и месо – следовање). Потом припрема за покрет. 1-ви и 2-ги батаљон у левој дивизијској колони, 3-ћи батаљон у предходници. У 7.30 часова полазак. Наступни марш у правцу Велеса. По изласку на превој пута одакле се види железничка станица скрећемо с пута десно хватамо складице од њива да нас не би приметили противнички аероплани. 3-ћи батаљон продужује кретање и претерен одређен у свом правцу. У 11.30 часова 1-ви батаљон наилази на Вардар и прелази код железничке станице преко Вардара. Одељење иде десно и остали делови коморе и прелазе – газе. По прелазу Вардара на другу обалу водник поручник надао је на мене дреку зашто нисам приликом прелаза био уз коњоводца и митраљеца. Зато ми је рекао да се јавим командиру на рапорт.

Овога дана непријатељ оступао у правцу Скопље – Свети Никола и даље. Пук се са 2-гим и 3-им батаљоном креће позади 1-ог.

Увече долазак предњих делова а затим и ове наше резерве до на косе код села.... Ту преноћисте у базној престражи. Ноћу на нашем фронту тишина сем артиљеријске борбе у долини Вардара и на левом крилу и нешто мало десно.

15-ог IX Јака врућина. Од јучерашњег рапорта није било ништа. Настављамо и продужујемо с том изменом што је 1-ви батаљон ангажован у првим борбеним редовима. Кретање стрелачких стројева у правцу села Иванковац (насељеног Турцима куда је наш пук 1912. прошао). 1-ва и 2-га чета са митраљеским одељењем у првом борбе-

ном реду. Наступамо ка Ђуришту Коси где су се Бугари са врло малим и славим снагама задржали. У 12 часова непријатељ је појачао положај који је нападао 1-ви батаљон.

Тек у вече у 4 часа после артиљеријске припреме и јаче активности и смелости 1-ве чете 1-ог батаљона која је са мојим митраљезом избила на врх косе. Десно од нас Бугари оступају и када је 1-ва чета цела била на положају непријатељ је испред нас отвореном паљбом од манастира и селау нeredу оступио. По излазу отворена је брза пушчана и митраљеска ватра. Овде сам изгорео 1800 метака.

Овог дана са послугом која је од 7 часова јутра носила митраљез на леђима поднели смо сви скупа терет и савладали срећно све тешкоће. Ватра која је упаљена за знак артиљерији ширила је се нагло и тако да смо се једва спасли и муницију и I-ву борбену линију сачували. Наша је артиљерија са више од 10 зрна подбацила. Жртава од ове није било. Увече прелазимо код Ђураковачког манастира.

Овде је заклано више од 20 свиња и више оваца. Стока је била манастирска. Увече смо преноћили код села Преода у близини манастира. У току ноћи послуга моја заклала двоје јагњади.

16-ог IX Облачно. У истом правцу са истим задатком пук продужује с том разликом од јучерашњег дана што је 3-ћи батаљон искључен из предњег дела – смењен 2-гим батаљоном. У 9 часова дошли смо у село Малиново где је се непријатељ са патролама задржао. Прогоњење ових и долазак под косу наших предњих делова. Ту јачи отпор непријатељ даје. Штити са једним бројем положај. По подне у 4 часа непријатељ оступа у назад до више села () „Била“ и ту наше предње делове јачим отпором задржава до ноћи. Заобилазак са десног бока 1-ог батаљона и у први мрак улазак у село. Преноћиште на врху села у бојној престражи. Ноћу киша и јак ветар. Од пола ноћи смањено дејство Бугара.

17-ог Дан леп. Гоњење се продужује у правцу. Распоред и задатак као и предходног дана. Излазак на * 800 са два вода 1-ве чете 1-ог батаљона. Противник не даје отпора пред нама. Лево од нас нешто мало пушкарања и два топа противничка штите оступање њиових делова који бегāju ка Куманову. Са *800 пред реком Пчињом осматрање свих предела и положаја куда је наша војска 1912/13 прешла. На поменутој реци бугарски стрељачки строј у нeredу прелази реку. Овога дана у 3 часа по подне јављено је да Бугарска нуди мир. После једног часа наши предњи делови спустили су се до Криве реке. По спуштању 1-

ве чете и митраљеског оделења у поље дознали смо као сигурно да је мир између Срба и Бугара закључен. Срби отворено сада, а и Бугари појављују се на отвореном пољу.

Увече истог дана прелаз преко Криве реке и преноћиште. Чете на престажи. Ноћ потпуно мирна.

18-ог Дан леп. Тишина на целом фронту. Наређења никаква за напредовање до 12 часова. Одлазак војника на купање. У 4 часа по подне наређење за покрет у правцу „Млади Нагоричани“. По прелазу преко реке Пчиње предњи делови састају се са Бугарима који није од првог дана никуд отишао. Колоне наше војске излазе и већ долазе у додир са Бугарима који се налазе по јаругама са комором, коњицом, пешадијом и тако сакупљени седе. Бугари са оружјем без да пуцају посматрају прилаз наших дивизија. Овако траје до 6.30 часова увече. На захтев наших команданата да оружје предају поједине бригаде и дивизије које су овде биле покоравају се овом и предају (оружје бацају) и одлазе а друге се овоме противе. Овако траје овога дана до дубоко у ноћ. Увече око 9 часова постављају се митраљеви и пешадија поседа положај у старе ровове које су Срби копали 1912. и 15. године. Ноћу тишина.

19-ог IX Време лепо. Изјутра у 5 сати полазак са места где смо прошлог дана заноћили. Долазак у „Младо Нагоричане“. Ту наилазимо на бугарске колоне које стоје око пута Куманово – Крива Паланка.

После неколико часова проведених око пута где смо се зауставили.

20-ог IX Целог дана пада киша. Пук се креће од Младо Нагоричане поред железничке пруге у правцу Прешева. Моравска дивизија, коњички пук и неки делови француске војске, крећу се у правцу Врања, ове прве српске вароши коју сви жељно погледамо. Непријатељ са једним батаљоном посео Рујан и железничку пругу. Предње наше делове задржава. После пристизања наших јачих снага непријатељ, односно Аустро-Немци, повлаче се у назад рушећи и палећи за собом железничке станице и друго. Пук логорује у селу.....Ноћ хладна и кишовита. Пред зору ведро.

21-ог IX Дан леп. Пук се креће са преноћишта напред. По том креће у десно и пење се на Рујански масив. Овим правцем маршује цела Дринска дивизија која је 1912. истим путем прошла. Варош

Врања већ на погледу. Код сваког јака воља за маршовање. Преноћиште у селу.....

22-ог Целог дана пада киша. Маршовање десном обалом Мораве до Врањског округа. Код станице Врањска Бања одмор, по том одмах покрет. Унапред предњи делови у контакту са непријатељем. После 1 часа артиљеријска борба јача. Пук се креће државним друмом.

Уз пут сретање маса заробљеника Чеха које су предњи делови француске коњице похватили. Непријатељ испред нас 2 – 3 часа оступио, мостове на прузи све порушио.

Долазак 1-ог батаљона у село Врбан и ту преноћиште. До доласка доведе сретали смо 2 коњичка пука француска који се у назад враћају на преноћиште у село.....где је непријатељ крај друма оставио до 50000 кгр. сена које није имао времена у свом повлачењу уништити јер му је позадина увек била угрожена од наших младића – дечака које Бугари нису стигли да отерају. На овај начин ови дечаци са моткама и оружјем овога дана отели су непријатељу до 6 топова у Врању.

23-ег IX До подне облачно, а после киша. Пук се од Врбена креће за Сурдулицу. Француска коњица која је прошле ноћи била позади нас сусреће нас узпут и прелази у гоњење. Наилазак кроз села. Становништво одушевљено, пуно среће када је дочекало дан слободе. У селу.....циганска музика нас дочекује. Радост становништва неописана. Од овог места продужујемо за Сурдулицу где нас народ који је пуне 3 године живео у беди радосно дочекује и послужује са ракијом, јабукама, шљивама, пекмезом, лебом и другим, велећи да нас немају чиме да дочекају јер су им Бугари и Аустријанци све насилно одузели. Увече вечера од 4 овце са пиринчом. Потом спавање до изјутра. Пред нама један ескадрон француске коњице.

24-ог IX Целог дана магла и помало киша. У 6.30 часова изјутра 1-ви батаљон II-ог пешадијског пука са једним ескадроном од 50 коњаника и 1 брдском батеријом деспесује се од пука и упућује преко Мачкатице (села) за Власотинце ради чишћења остатака Германске војске. У току овога дана маршовање кроз планинске пределе. Села врло ретка а у које се наиђе неописана радост становништва. Сељаци – дечаци заробљавају масу Чеха који и онако се сами предају. Овога дана људска ужина није примљена али смо увече ипак били добро поткрепљени кромпирима које смо уз пут накопали по њивама које су сељаци обрађивали.

Увече долазак у село Бивче и у близини овога конак. Ноћ хладна и облачна.

25-ог IX Цео дан облачно. Кад – кад сунце. Марш се продужује планинским пределима у правцу Власотинца. У 11 часова долазак и одмор у селу Бистрица где смо нашли камаре упресована сена. Овде смо се на одмору задржали до 1.30 часа по подне а овде смо на масу заробљених Чеха које су сељаци овог села прошлог дана похватили. Одушевљење и велика радост код свих мештана. У 6 часова увече долазак у село Дерак. Ту преноћиште уз само село. Ноћ облачна.

26-ог IX Облачно и помало киша. Одред се креће са преноћишта за Власотинце. Уз пут јако блато и клизаво до излаза на главни пут за ову варош. Кретање по каљавом путу и киши до Власотинца.

Улаз у варош која је још окићена за пријем наше и савезничке војске која је ушла пре 2 дана. На улазу вароши одмор. Овде смо добили грожђе за новац а понеки и без новца. У 12 часова продужујемо марш за Лесковац удаљен од Власотинца 16 километара. Пут добар. За време кретања киша. Увече у 6 часова долазак у Лесковац. Ова је варош пала пре Власотинца. Варош пуна наше и француске војске која дочекава своје позадње делове, провијанте ради пријема хране за људе. На излазу из вароши одмах смо коначили без да је ико у варош желео ићи. Ноћ влажна и киша помало.

27-ог IX Облачно. Одред се креће у правцу Прокупља. Наш батаљон са две брдске батерије и дивизијска резерва. Наше делове од пука још нисмо пристигли. Кретање преко села.....Белановце на Пустој Реци гребеном којим смо 1915. прошли. Овога дана нешто мало артиљеријске борбе у правцу Пирота. На нашем фронту ништа се не чује. Код села Белановца одмор од 2 часа по том добијамо наређење за преноћиште на истом месту. Увече вечера од мршавих јагњаци (чорба без варива). (Изјутра у 5 часова устајање, по том спрема за покрет).

28-ог IX Облачно до подне по том сунце. Изјутра спрема за покрет. Очекујемо да се кренемо али долази наређење да и овога дана предајемо. Одмор, прање веша, чишћење и довођење у исправност спреме. Овога јутра подељен ручак. (Чорба од овчијег меса без варива) хлеба нема. Код војника узрујаност и протествовање због хране што нам се не издаје. У овој околини жито је у овој години родило одлично. Не издавање хране у довољној мери јесте немарљивост старешина који су за

ово одређени. Војници купују у овом селу које по све сиромашно, али са житом у овој години богато. Погача од 2-3 кгр. за 5 франака. Новац наш сељаци равнају са бугарским левима који су три пута јевтинији од франка. Увече конак без ишта за јело. Ноћу јака киша.

29-ог IX У 6 часова устајање и спремање за покрет. За ручак ништа нема. У 7 часова полазак за састав пука. Киша и велико благо прате нас. Уз пут наилазимо истим правцем – путем којим је наш 1-ви батаљон терао Бугаре 29-ог октобра 1915. године. Долазак у село Горња Стубла. Прелаз преко Пусте Реке, села Косанчица и правац позади Топлице за село Волнице где смо дошли у 5.30 часова увече. Потом стижу и наша друга два батаљона. Овде на чистом земљишту преноћиште. Ноћ облачна. За вечеру нема ништа сем по 400 гр. хлеба

30-ог IX Устајање у 6 часова. Ручак се дели од 200 гр. говеђег меса и спрема за покрет, а потом у 8 часова полазак целог пука IV, V и VI који су у нашој близини ноћили, у правцу Прокупља. Дан леп. Марш се продужује за Јастребац где су Немци у сукобу са коњичким патролама. Преноћиште у селу (.....) под Јастребцом. 2-ги батаљон на престажи, а 1-ви батаљон на одмору по вогњацима овога села. Вечера нема, војници се размилели по селу траже леба и друго. Сељаци кукају како су им Бугари, а по одласку Немци покупили све, а нешто су у земљу приземљили, али се опет нешто на јачи притисак по нешто нађе. Увече за вечеру дато нам је по 1/4 кгр. хлеба обезбеђеног у нашој комори и скувана је по порција кромпира на војника.

1-ог X Дан леп. После ручка доброг (говеђина и купус) са преноћишта полазак 1-ог батаљона у 8.30 часова преко Јастребца за Рибарску Бању. 2-ги батаљон у предходници. Маршовање путем Прокупље – Крушевац на коме су Немци по јаком блату прошлог дана оставили више кара и артиљеријске муниције. Са венца Јастребачког пут за Крушевац се спушта долином реке Расине која је са обе стране обрасла буковом шумом. По изласку из реке и шуме долазак у село Брзану где су Немци прошле ноћи коначили и опустошили цело село. Цркву овога села претворили су у шталу у којој је слама до колена и ђубре. Становништво нас радосно дочекује и даје пиће и храну. У овом селу цео 1-ви батаљон задовољио је се са шљивама које су биле још необране у овом селу, а које 3 године видели војници нису. 1-ви батаљон у 1 час по подне добио је наређење за преноћиште. Ту смо се уставили, одморили. За вечеру спремљено је кромпир без меса.

2-ог X Устајање у 7 часова. Добивено је наређење даћемо имати застој од 3-4 дана. Војници дотерују у исправност спрему и друго. Сељаци веселе се са војницима и официрима. Село Вукања је доста богато. Сељаци се у току дана враћају из Јастребца где су били побегли са стоком. По доласку љубе се и стари и млади и мушки и женски са војницима. По том настаје пиће и гошћење. Ово траје за сво време застоја у овом селу. У 11 часова подељен је ручак (пасуљ са 100 гр. меса). Војници су се уопште са свачим задовољавали у селу.

Овако траје **3-ег и 4-ог X**.

5-ог X Устајање у 5 часова. У ово време батаљон је добио наређење за покрет у правцу села Рибара. У 7 часова полазак. Дан леп. Батаљон маршује путем Куршумлија – Крушевац. Пролазак кроз село Велики Шиљеговац где нас сељаци поред пута сачекују и послужују са пићем и јестивом. По пролазу кроз село Мали Шиљеговац које је до овога скрећемо лево путем за Крушевац и у шумарицама села..... преноћиште. За вечеру ништа. По сто пута саопштава нам се да војници не чувају и не траје но не кажу да за јело нам ништа не дају. У местима чисто Српским и тако богатим, од дана офанзиве па до сада нисмо често пута имали ништа за јело. У овом, оскудица данима већа него у Албанији. За ово су криве саме старешине јер њихова немарљивост и нехат доводили су нас до оваквог стања.

6-ог X Изјутра рано устајање и спрема за покрет наређен у 10 часова. Ручак подељен а затим покрет до даљег наређења одложен. Чекање војника и храњење стоке траје до 3 часа по подне. У ово време одељење са батаљоном се креће у правца Обилићева. Пут за Обилићево препун артиљерије, коњице и пешадије. Противнички аероплан у великој висини извиђа а затим нас артиљерија туче.

Жртава није било јер је батаљон већ био прошао тучену зону. Пролаз покрај барутане Обилићево, по том прелаз преко Расине, села Мудраковца и прелазак на косу у шеварице више Крушевца. Ту преноћиште.

7-ог X Преданак на овом месту где смо преноћили. Склоњени од аероплана у честим шеварима прележали смо целог дана. Од хране добили смо ручак (месо са кромпиром). Непријатељ стално туче варош и околину. Увече око 7 часова кренули смо се ка селу Пепељевцу. По изласку на крај села батаљон је изашао на косу која се протеже од

залеђа села Пепељевац и Мачковац према Морави. Позади гребена преноћиште по шеварицима. Мањи делови 1-ве и 2-ге чете унапред на пристражи. Од ових десно други батаљон у селу Читлуку у који су Немци у току ове ноћи са патролама прешли Мораву, поубијали неке сељаке, војника 2 и одвели масу младића и девојака на њихову страну.

8-ог X Дан леп. У 5 часова изјутра јака артиљеријска борба на десном крилу код Сталаћа јаче дејство наше артиљерије. У току целог дана на нашем фронту тишина, сем патрола и извиђачких делова које се кад-кад са непријатељем дуж Мораве попушкарају. Цео дан војници су без хлеба. Све раније примљено хлеба укварило је се. Од мештана мало је се шта могло добити јер су челници у овим селима према српској војсци већином непријатељски расположени. Ово је доказ већине мештана који су као инвалиди и неспособни код својих кућа остали. Нарочито су германизму били наклоњени поједини преседници, кметови и деловође у чијем је су колу видну улогу играле поједине покварене женске. Поквареност и германизму наклоност испољиле су у Крушевцу женске које су похватане.

Овог дана преданили смо на месту где смо преноћили, погледајући често комесара када ће нам се са храном у одељење јавити.

Увече у 6.30 часова 1-ви и 3-ћи вод митраљески креће се на пристражу са 1-ом и 2-ом четом које се постављају испод села Ст. Кошева до Мораве. 1-ви вод митраљеза на ивици села Мачковца. Ту преноћиште. На пристражи ноћу утврђивање. На десном крилу јако дејство противничке артиљерије.

9-ог X Прохладно. У селу Мачковцу и ту преданак, мада ово је село непријатељски расположено према нама. Ипак у овом селу су се војници поред рђавог следовања прилично снабдели. Животних намирница и осталог другог било је код „ћате“ села код кога сам са водником Војом Јовановићем био угошћен. „Ћата“ се звао Чеда Милана из Мачковца. По том смо били у гостима код Новице Арсића, кмета истог села. Код оба домаћина наишли смо на гостопримство какво само може бити. У 3 часа по подне 1-ви вод 3-ће пољске батерије додат нашем батаљону добија наређење за покрет. Наше патроле су упућене преко Мораве у села Кукљин и друга. Непријатељ се повлачи. Десно крило Дринске дивизије (5-ти и 6-ти пук) су у сталном контакту са непријатељем коме је бочно запретила опасност. Одељење са батаљоном полази увече у 6 часова кроз Мачковац – Добро-

дени – Стопања. По том у 9.30 часова прелаз преко Мораве реке која знајући тече од нашег завичаја. Војници иако је прилично велика, газе певајући. Митраљези су прешли лево од батаљона. По деловима војника прејахали су. По прелазу целог батаљона продужено је кретање пут села Селиште – Страгари – Милутовац. По изласку из Селишта одмах смо заноћили. У напред је 2-га и 4-та чета са 3 вода пуковског оделења. Селјаци путовође показали су да испред нас на 500 м налази се необрано грожђе. Одмах по стоварању митраљеза и улогоравања упутио сам тајно једног војника за грожђе које је донео у шаторском крилу око 2 часа по поноћи.

У току целе ноћи цео батаљон, како чета на пристражи чак оне у резерви биле су у изобиљу снабдевене тако да су војници гласом у винограду викали: „Друже ја ћу јести док не пукнем, а кад пукнем и цркнем оно што остане сараните са мене“. Целе ноћи војници су брали и носили грожђе у логор. Гњечили са прстима у порцијама и ковама и др. и чорбу сипали у чутурице.

10-ог X Устајање у 5 часова. По том одмах ручак. Очекује се наређење за покрет. У 7 часова батаљон се креће у правцу села Страгари и даље. Мештани тек се дижу. Непријатељ за собом оставио трага. Ровове, разбацану комору и једног рањеног Румуна. Цео батаљон креће се у правцу села Петојевца на.....лево косама од села Страгара. По изласку на косу добијамо наређење да застанемо. Скрећемо у шумарице и ту целог дана до 5 часова по подне одмор. Лево ништа се не чује. Десно помало артиљеријске ватре путем главним Крушевац – Крагујевац. Око 6 часова пролази батаљон кроз велико и богато село Милутовац у коме заноћијева пуковски штаб. По пролазу кроз ово село и село Пољна застој и ту преноћиште. Ноћ ведро и хладна. Коморције су опет нашле довољно грожђа како смо идућег дана изобиља имали.



Корица дневника

11-ог X Дан леп. 3-ћа и 1-ва чета у предходници са митраљеским одељењем. У правцу пред нама непријатељ се предходног дана повукао ка селу Малешу. Предње одељење маршира путем кроз села..... Калудра, Малешево. По изласку из овога поседамо на косу на домак селу Малешева. На том путу застој. Војници пијани и растурени, галама велика. Маршовање без икаквог реда. Непријатељ посео косу изнад Малешева, предњи делови су пред главнином на 30 – 50 метара. По том патроле долазе у додир са заштитницом непријатељском која је без икакве бојазни осматрала сво кретање наше главнине као и 3-ћег пољског батаљона који је цело јутро (увек) маршовао са нама. Са пута где је 3-ћој чети ручак дељен и одакле су се пребацивали коњи и војници, артиљерија је десно и лево на отвореном пољу – гребену поља – и на место одакле се патрола непријатеља јавља бацила свега два метка. На ову батерију непријатељ је баражну артиљерију и ућуткао је. По том скраћено и шрапнелима тако прецизно тукао нас који смо му се у строју приближавали. Од артиљерије у четама и митраљеском одељењу губитака није било. У 12 часова пешадија је

непријатеља потиснула са положаја кога је имао намеру дуже бранити. Ово се да приметити по опреми за организацију положаја (жице, телефони и друго). Све је оставио и разбијен оступа у свим правцима на север. Колона која се испред нас повлачи преко висова Ст. Камен – Губениште око села В. и М. Пчелице. У оступу маса Чеха, Пољака, Румуна, Руса и Словака. Остају у шуми и радо нам се поједини предају.

У 9 часова увече цело одељење и 3-ћа чета долазе на престажу више села В.Пчелица. Лево од нас 2-ги батаљон у борби која се води позади нас. Десно 6-ти пук такође заостао јачим отпором непријатеља. Увучени доста унутра, а без јаке резерве у току ноћи били смо на јакој опрези.

У 11 часова ноћу непријатељски делови натерани од 2-ог батаљона наилазе на нас са леђа и наилазе на улогорену коњицу и коњоводце који су били позади престаже 200м. Чело непријатељске колоне састало је се са нашим коњоводцима. После једног тренутног застоја забезекнути, а и изненађени почели су се развијати за борбу. Док су у том моменту коњоводци ухватили за оружје, опалено је неколико метака од њихове стране у гомилу наших војника и том приликом убију коњоводца Бранислава и мазгу која је носила митраљез 2-ог вода. Непријатељ растеран и изненађен да се у бекство и у бекству наиђе на престажу која га дочека брзом паљбом. По том тишина и до сванућа није ничега било.

12-ог X Покрет. У 6 часова правац Ситан Камен и Гувиниште. Непријатељ који је у току прошле ноћи разбијен чекао је и свануће и предаје се (било их је око 30 војника и 1 официр). 3 чете, 1 вод са 1 водом митраљеза у предходницу. Означена места заповешћу предходног дана већ су била напуштена од противника и наши их предњи делови извидили и посели. Очекује се долазак батаљона и осматрање непријатеља који се пробија испред нас на 3 – 4км. Чекајући 2-ги батаљон да изиђе у висину нас остали смо овде целог дана у рововима копатим 1915. године. Поподне поново је се јавила наша пољска батерија. Непријатељ прибере разбацане делове и пласира брдску артиљерију. Туче нас и задржава до ноћи. Пред вече јачи наш притисак омогућио нам је те смо још у 5 часова по подне заузели положаје које бране Крагујевац. По заузећу 1-ва и 2-га чета на престажи, а одмена 3-ћа и 4-та чета у резерви и позади Губиништа коначе. Ноћ облачна.

13-ог X Дан леп. Предњи делови наших су скренули у лево од Крагујевца преко села Грошнице- путу ка Драгобраћи куда смо и ми прошли. У 7 часова изјутра предњи делови на десном крилу ушли су у варош Крагујевац. Непријатељ отпора не даје до села Драче где је се са малим деловима задржао. Наш батаљон долази на конак позади предњих делова у село Драча где је и преноћио.

14-ог X Облачно. 2-ги и 3-ћи батаљон у претходници. 1-ви батаљон у пуковској резерви напредује путем Крагујевац – Горњи Милановац до села Кутлова. Одатле скрећемо десно правац путем за Аранђеловац. На застанку већем у селу.....позади Рамаћког Брда мој командир (заступник команданта батаљона) Деспот Дамњановић шамарао је свога куvara Радоја Селаковића. Оближњи војници речима су штитили редова Селаковића. По том Деспот нападне на редова Голубовића из пуковског митраљеског одељења. Чује се вика и узрујаност војника целог батаљона који устану и пођу да ударају капетана Деспота коме је благодарећи Чеди Кнежевићу, Мандићу који су га одвојили од војника, живот остао.

После дужег одмора у овом месту добили смо наређење за преноћиште. Конак је врло добро спремљен. Ноћ хладна и кишна.

15-ог X Облачно и хладно. Покрет са преноћишта у 7 часова изјутра кроз Ромаћку клисуру затим маршовање до Страгара. Уз пут маса одераних аустријских коња које су комите у Страгарима побиле. Долазак у 12 часова у Бразнаву и ту преноћиште. 2-ги и 3-ћи батаљон напред.

16-ог X У 8 часовах полазак за Шаторњу и даље. Облачно, пут благи за Аранђеловац. По одобрењу водника Рад... Панића у селу Бањи отишао сам код чиче Миленка.....Ту сам на ручку био са мојом браћом Александром и Мирком. Дочек је био какав се помислити може. По томе смо се упутили за Врбицу код Милорада Пајевића (зета Миленкова) ту смо преноћили и тако сјајно били дочекани нас двојица. (Мирко је раније од Миленка отишао). Батаљон је после 1 сата одмора из Бање кренуо се за Аранђеловац и пропарадирао кроз окићену и веселу варош Аранђеловац.

Ноћ сам провео у разговору са домаћином и чича Миленком који су и сматрали да су пресећени што су дочекали дан ослобођења.

17-ог Изјутра после ручка полазак са преноћишта. Облачно и киша јака целог дана. По доласку у Аранђеловац долазим код чиче Недељка Лазаревића. Ту сам дочекан пријатељски. Услужен од стрине и чиче који ми је дао 10 круна.

По одласку од чиче Недељка свраћам код чиче Милије Јанковића. После неколико часова продужујем марш за јединицом. Киша јака. Прати ме 1-ви батаљон. Сменио 3-ћи. 2-га чета 1-ог батаљона и 1-ви вод митраљеског одељења добили су правац пуковни Даросава – Трбушница – Лазаревац. Целог дана маршујем убрзано за Лазаревац пошто сам већ дознао да је и Панић са водом отишао за Лазаревац. Увече у Трбушници хвата ме ноћ и свраћам на преноћиште код Милутина Тодосијевића у војсци резервни наредник коме је нога десна у 1914. години одсечена.

18-ти X Луциндан. Облачно. Са преноћишта рано продужујем пут за Лазаревац у кога сам у 9 часова пре подне дошао и пристигао своју јединицу. У вароши свраћам код мога кума Миланка Марковића и после доручка и пића кога је било изобиљно продужујем пут за јединицом која је се опет са преноћишта железничке станице кренула правац Јабучје пут за Уб. Пристижем јединицу по прелазу Колубаре и јављам се свом воднику који се изненађује и чуди како сам их могао наћи пошто су они прошлог дана форсирано по магли преко Дража за Лазаревац ишли. У 4 часова по подне долазимо у варошицу опљачкану и опустошену Уб. Ту преноћиште. Сваком дозвољено да може ићи у варош само паметно.

19-ог Изјутра после ручка продужујемо марш са својим задатком кроз села (...) – Дрен – ка Скели. Увече у 6 часова избијамо на Скели на Саву. Од сада место Македонског фронта постаје Дрински, Дунавски и Савски фронт. Увече долазак из Скеле у Грабовац и ту одмор 3 дана.

21-ог Идем у Обреновац где је мој командир командант места. У овој варошици 3-ћи вод митраљеза и 1-ви вод од 1-ве чете били су неколико дана. У Обреновцу сам пријатељски дочекан код мога старог познаника Милана Ђоновића код кога сам остао на вечери и до 12 часова увече. По том се враћам у своју јединицу у Грабовац.

22-ог Изјутра полазак из Грабовца за Уб. Ту преноћиште и 23-ег преданак.

24-ог Покрет пука ка Шабцу. Маршута првог дана Дебрица а другог Причиновићи Поцерски. Ја као болестан од супаљене грознице остајем у пуковској амбуланти до **25-ог** кога сам дана кренуо се са амбулантом за пуком. По доласку у Шабац у разлупану и порушену варош још у 1914. години преноћиште у гимназији. Пук у Горњој Врањској. У амбуланти остајем до **29-ог**. Пук (...) у селу Врањској. Тога дана сам отпуштен и са 4 дана поштеде у своју јединицу у коју сам увече дошао.

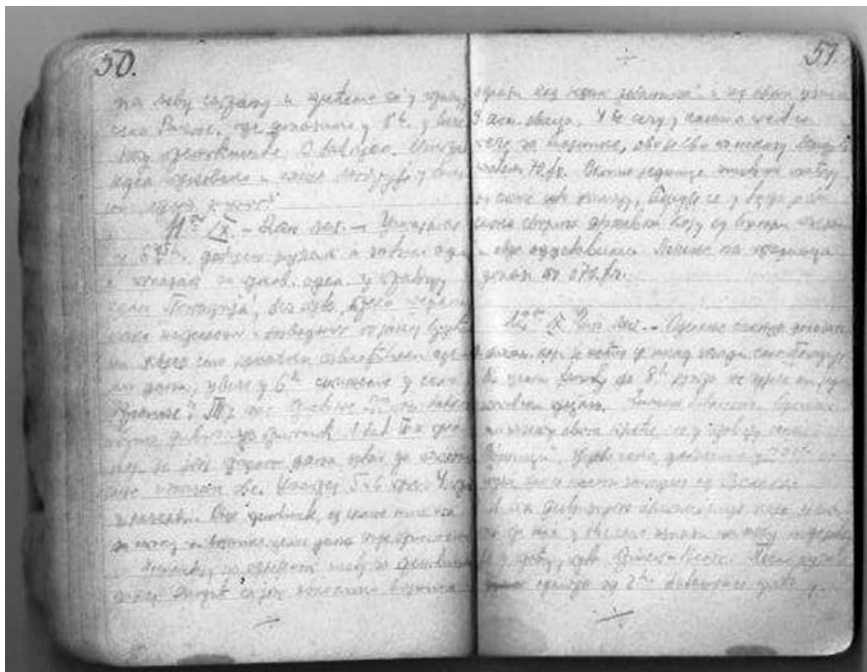
30-ог Изјутра по киши и великом благу пук се креће за Шабац – Табановице где је преноћио 1-ви батаљон и бојна комора пуковска а 2-ги и 3-ћи батаљон у селу Причиновићу.

31-ог Рано изјутра после ручка марш се продужује за села Ноћај – Салаш и Митровицу у коју 1-ви батаљон рано увече стиже и по наређењу почиње прелазити на чамцима Саву. Увече до 8 часова цео 1-ви батаљон превезао је се у Сремску Митровицу и на преноћиште смештен у фабрику свилару.

1-ог XI Дан леп. Доста хладно. Рано изјутра батаљон у реду маршује крајем вароши за железничку станицу. До 12 часова батаљон је укрцан и воз се у овом часу кренуо за Загреб. Преко дана у фургонима јака хладноћа. Стајање на свим станицама по више часова, а нарочито у С. Винковцима. Уз пут за вечеру добијамо кафу и парче хлеба. Целу ноћ путовање возом и застоји већи на свим станицама.

2-ог XI Изјутра појавио се снег. Воз маршује за Загреб кроз Славонију. Увече у 8 часова стижемо у Загреб и на станици остајемо дуже јер нам кажу да ћемо продужити за Љубљану, али на молбу Народног Вијећа одобрен је останак батаљона у Загребу кроз који смо после искрцавања ноћу у 12.30 часова прошли кроз варош богату и велику и отишли у (...) зграде „Швабен“ и ту преноћили по магацинима и шталама.

3-ег XI Изјутра до 12 часова остајемо где смо преноћили. По подне прелазимо у касарне војничке у којима кревети, чаршави и све друго по собама лепо намештено добијамо. Становништво сасвим хладно према нама. Штампa никаквог гласа о нашем доласку није дала. Забуњеност и неизвесност становништва Загребачког јако нас је изненадила. Против уједињења са Србијом франковачка струја појавила је се али у мањем броју, а већина је за уједињење Срба и Хрвата.



Странице из дневника

Адресе

- Радомир Радојичић**, телефонско одељење В.П. 28
Рајко Грујичић, hospital civil francais Тунис
Љубомир Зарић, хаубична батерија В.П. 603
Станиша Мутавцић, десетар VIII секција 4-та чета В.П. 999
Чедомир Јанковић, II рефлекторско одељење В.П. 111
Јовић Филиманеувић, France
Јовић Пауновић, санитарско одељење В.П. 92
Драгојло Поповић, France
Сретен Гавриловић, Paris
Гојко Богдановић, 2-га чета 1-ог батаљона 6-та батерија В.П. XX
Тихомир Савић, потпоручник 6-та батерија В.П. 603
Миљивоје Аврамовић, привредна војна дирекција Солун
Радомир Секелјић, телефонско одељење В.П. 315
Сретен Гавриловић, Geneve Suisse

Миливоје Филиповић, 2-га чета 1-ог батаљона заробљеник Немаца
В.П. 114

Сретен Узуновић, санитарски мајор, лекар трупа у Патаносу – Крф
Божидарка Филиповић, Чачак

Петар Протић, наредник 1-ве пољске батерије Тимочке дивизије –
магационер Крушевачке железничке станице (дугује 20 драхми)

Миљко Стишовић, српски инвалид France

Др. Дуранд Балисте, за Миљка Стишовића инвалида

Ранисав Стишовић, 1-ви брдски дивизион В.П. 711

Вукашин Спасовић, радио телеграфиста В.П. 603

Камени споменик

Дринци својим друговима из рова са Аустроугарском, Немачком
и Бугарском 1914 – 15 – 16 – 17 – 18

Препис са споменика на Крфу А Матијас

„На хумкама у туђини
Неће Српско цвеће нићи
Поручите нашој деци
Нећемо им никад стићи.

Поздравите отаџбину
Пољубите Српску груду
Спомен борбе за слободу
Нека ове хумке буду“.

Приложени венци споменику на дан откривања 4-ог маја 1916.
године на острву Крфу – А. Матијасу

I Венац престолонаследника Александра
„Слава палим Дринцима за спомен и отаџбину“
Александар

II Венац Владин
„Јуначким Дринцима“
Влада Краљевине Србије

III Венац

„Они умреше да вечно живе“

I-ва пешадијска бригада Дринске дивизије својим друговима

IV Венац

„Друговима“

Дринска болничка чета

V Венац

„Погинулим и палим – умрлим за Велику Србију“

Инжењерија Дринске дивизије

VI Венац

„Дринска дивизија „Другови друговима“

Дивизија

4. маја 1916.

А. Матијас

Грађа за рововац
Тамо амо по позадини
Пабирци из рова

Јеса – наређује строгим гласом:

„У случају Бугарског напада исти мора бити одбијен, и ви има да пређете на леђима Бугара на њихов положај“.

Вељко – „Добро, добро ништа се ви не брините. Одредио сам ја већ ко ће Бугаре да јаше“.

_____ . _____

Разговарају два рововца:

– Је ли друже како напредују савезници?

– Добро напредују само морамо ићи све до куће саобраћајница-ма“.

_____ . _____

– Еј војниче идеш ли са положаја?
 – Ја идем са неких гудура, а на положају су они.....тамо амо веће зверке“.

_____ · _____

Седе војници у рову, пуше (.....) и разговарају. Тек ће један рећи:
 – Како то кад је Бог створио земљу да сваком команданту створи по једну стену“?

_____ · _____

Добили војници у рову по једну шестину хлеба, тек ће један рећи:

– Море Христос је говорио -“Ко тебе каменом ти њега хлебом“.
 „Ово није доста ни мени за јело, а шта ћу тек да бацим на Бугарина кад ме потегне хаубицом“?

_____ · _____

Лекар Н. батаљона пука бр. Н поднео је следећи рапорт:
 – У току прошлог месеца код војника у рову није се појавио ни један случај венеричних болести“.

Шта ко пева?

**„Благо нама Србима
 Све што нама треба
 Долази нам с неба“.**

Певају војници у „Острву“ кад их гађају бомбе са аероплана.

**„Шта блажи ратницима болове и јаде“
 Једино коњак „Метаксас“.**

Пева Мија бекрија.

„Ни у тикви суда ни у Влаху друга“.

Певају савезници после пада Букурешта.

**„Што те нема, што те нема,
 Драга да ми дођеш“.**

Певају они из рова чекајући савезнике да их смене.

„Што ћу што ћу кад не спавам ноћу“.

Певају рововци кад је слаба опреза код пешадије.

„Радо иду Грци у војнике“.

Певају (Ветизелосови) добровољци кад их жандарми терају везане у војску.

„Вина амо пуне чаше“.

Певају управници дивизијског слагалишта у оно време када се вино не може донети трупама јер нема превозних средстава.

**„Напред јунаци, напред хероји
Пред вама боља судба стоји“.**

Пева командант колонских возова из Скочивира.

**„Плови плови лађо моја
У кој хоћеш крај“.**

Певају патентиране патриоте путујући са масним (.....) у разне крајеве Европе и Америке.

„Падајте браћо плинте у крви“.

Пева позадина у Солуну уз мезе и пиво.

**„Дукатићи звече – тавала
Звече до била“**

Певају Левици Були и Цо. која је на Крфу мењала драхме.

“Ја ћу поћи, а ви ми не дајте“.

Пева Константин резервистима у Атини.

**„Ала удем, ала знам
Ала удем да пеглам“.**

Пева Ветизелос посто је примио 10000000 зајма од Савезника.

**„Све сто хоћу не могу
А сто нећу морам“.**

Пева један стражар из рова.

„Сини сунце да огрејеш руке“.

Певају они промрзли у рову.

„Остајте овдје, сунце туђег неба

Неће вас грејати као што овдје греје“.

Певају они у „Бизерти“ из разних команда.

Божих у рову 1917. године

Чуј куршуми где пиште
и гранате звижде
(Нина – ваљке) хуче
а митраљез туче
свуд јек и врева
и бајонет сева
ручне бомбе хује
ето тако дочекује
пешак Божић у рову.

Божих Божић – Бата

Иде Божић „бата“
Носи цак граната
Гомилу шрапнела
Врећу гвозђа врела
Челика олова
За борца из рова.

Ратнички дарови

Реуматизам, костобоља
Ил нервоза ил глувоћа
Туберкула, грудобоља
Ил ћоравост ил слепоћа
Ил куршуми у грудима
Парче гвозђа у леђима
Неко око своје даде
Ил без руке он остаде
Без ноге се мора вући

Ево разних ту дарова
Што понесе собом кући
Сви ратници из ровова.

Дао на зајам

Мијаилу Јовановићу на Крфу дин.	10
Гвоздену Радојичићу „	10
Петру Протићу у Зејтинлику дрх.	20
Максиму Радосављевићу дрх.	25
Александру Радојичићу дрх.	10
Драгојлу Мандићу нареднику 1-ог митраљеског одељења дрх.	20

Од доласка на Крф потрошио и то:

Пренето из Србије динара	100
Плате од Државе од 1-I до 1-X-916 дрх.	30
Плате од Државе од 1-X-916 до 1-X-1917 дрх.	60
На зајам од Мил. Станојевића дин.	20
„ Петронија Аврамовића дрх.	25
„ Миливоја Филиповића дрх.	5
Плате од 1-X-17 до 1-I-1918 франака	90
„ 1-I-918 до 1-VIII-918 франака	240
Гојку Богдановићу дрх.	5
Љубомиру Тамбуровићу франака	10

Железничке станице

Путовање железницом од Митровице за Загреб 1-ог и 2-ог-X-918
год.

Митровица	Ступник
	Оруовац
	Макиш
	Капела
	Врбава
	Петрово Село
	Дапоље
	Нова Градишка

Винковци	Драганиц Окучани Рајиц Новска Јасеновац Дубница Сас
Брод Славонски	Суња
Слободница	Стаза
Сибињ	Близни Кут Цатраг Сисак

2-ог сеп. до 20 часова утрошено мун. митр. 2000 на пробој линије
 3-ег „ 12 часова „ 1200 Градешничка Коса
 4-ог „ 18 часова „ 2100 Плочиште тучено из реке у којој је становао
 штаб Бугарске дивизије.
 14-ог-IX „ 150 на платоу задње косе више села Иванковца
 15-ог дању у нападу батаљонска 1-ва чета 1500 Ђурашковачка Коса
 2-X 55 метака на аероплан у селу Вукани
 11-X до 12 часова западно од села Маласа 775м и 250м на преноћишту
 код села Вел. Пчелице 250м и 50 истог дана по подне
 12-ог X по подне на Гувништу 325 у освајању косе која брани Крагује-
 вац. Свега 8955 метака утрошио је мој митраљез у току офанзиве од
 2-ог септембра до 12-X-1918 год.

Дугује ми

	3
Гроздана Пауновић	43 д.
Мирко Радојичић	30 д.
Милун Радојичић	5 д.
Милош Радојичић	2 д.

Дугујем у 1919 год.

Вукашину Спасојевићу	48 дин.
Драгутину Мутавцићу	45 „
Кати (?) Стијковић	25 „

Миладину Аврамовићу	28 ’
Станице Радојичић	5.50
Миливоју Стијовићу	2.50
Лазару обућару Ивањица	9
Владку Бојановићу	8

Мали речник туђих речи –
тумач непознатих речи

<i>Авангарда</i>	– предходница
<i>Аварија</i>	– квар на броду
<i>Алтруизам</i>	– несебичност, љубав према ближњем
<i>Анализа</i>	– расчлањавање
<i>Анархија</i>	– безвлашће, крајњи неред
<i>Анексија</i>	– подвлашћивање туђих земаља
<i>Арбитража</i>	– пресуђивање
<i>Аргумент</i>	– доказ
<i>Аристократија</i>	– владавина виших редова, отмени свет
<i>Атавизам</i>	– наслеђивање особина, уметање на кога
<i>Атмосфера</i>	– ваздушни омотач око земље
<i>База</i>	– основ
<i>Базирати</i>	– оснивати се
<i>Бенефиција</i>	– добротинство
<i>Бизиран</i>	– необичан, чудан
<i>Блазиран</i>	– пресићен, кога више ништа не занима
<i>Бмасфелија</i>	– хуљење
<i>Блиндиран</i>	– оклопљен
<i>Блокада</i>	– опсада (са мора)
<i>Барварин</i>	– необразован, дивљачан
<i>Вибрација</i>	– треперење
<i>Виталан</i>	– животни
<i>Вулгаран</i>	– простачки
<i>Генералисати</i>	– уопштавати
<i>Генерација</i>	– нараштај, колено
<i>Глорификовати</i>	– прослављати, величати
<i>Деградирати</i>	– расчинити

<i>Дезорганизација</i>	– расуло
<i>Демократија</i>	– владавина целог народа
<i>Депортација</i>	– одвођење, исељавање
<i>Дефектан</i>	– са недостацима
<i>Дигресија</i>	– скретање
<i>Дилема</i>	– двоумица
<i>Диспозиција</i>	– склоност. распоред војнички
<i>Дистанција</i>	– остојање
<i>Дистракција</i>	– разонођење
<i>Дистирамб</i>	– одушевљена песма
<i>Евакуисати</i>	– испразнити, иселити
<i>Еволуција</i>	– миран, поступни развој
<i>Егоизам</i>	– самољубље, себичност
<i>Елан</i>	– полет
<i>Елоквенција</i>	– речитост
<i>Емигрант</i>	– исељеник
<i>Емоција</i>	– узбуђење
<i>Ентузијазам</i>	– раздраганост, одушевљење
<i>Етнографија</i>	– проучавање народа, наука о народима
<i>Жовецалан</i>	– весео, љубак
<i>Игнорисати</i>	– необраћати пажње, ниподоштавати
<i>Индентичан</i>	– истоветан
<i>Илустрација</i>	– слика
<i>Имагинација</i>	– уображење
<i>Импортација</i>	– унос, увођење
<i>Импресија</i>	– утисак
<i>Инвазија</i>	– насилан упад, навала
<i>Иницијатива</i>	– подстрек, прва мисао
<i>Инсистирати</i>	– наваљивати, остајати при свом
<i>Инспекција</i>	– надзор
<i>Инспирирати</i>	– надахнути
<i>Инстинкт</i>	– нагон
<i>Интрига</i>	– сплетка
<i>Интегрално</i>	– потпуно у свему
<i>Интелект</i>	– памет, разум
<i>Интензиван</i>	– непрекидан, пун
<i>Инфамија</i>	– срамотност, безстидност

<i>Информација</i>	– обавештење
<i>Иронија</i>	– подсмех, спрдња
<i>Казус бели</i>	– непосредан повод рату
<i>Квантитет</i>	– количина
<i>Клептоманија</i>	– страст за крађом
<i>Коалиција</i>	– удруживање
<i>Контактан</i>	– густ, једноставан (за насеље)
<i>Комплеитирати</i>	– допунити
<i>Компензација</i>	– накнада
<i>Корекција</i>	– поправка
<i>Корупција</i>	– поквареност
<i>Лојалан</i>	– исправан, који поштује закон
<i>Малициозан</i>	– подругљив, лукав
<i>Максималан</i>	– највећи, највиши
<i>Манвестовати</i>	– показати
<i>Мегаломанија</i>	– жудња за величином
<i>Миграција</i>	– сеоба
<i>Мизеран</i>	– бедан
<i>Мимика</i>	– покрет на лицу
<i>Минималан</i>	– најмањи, најнижи
<i>Носталгија</i>	– чежња (за отаџбином)
<i>Ноторан</i>	– познат
<i>Опортунизам</i>	– заступање начела (боље ишта него ништа)
<i>Оптимиста</i>	– који очекује добро

Изреке

Док чувам тајну она је мој роб, а када је искажем ондак сам ја њен роб.

~

Највећа је и најбоља победа победити своје срце.

~

Девојка не треба да тражи да се многим допада, ако хоће да је срећна, онда само једноме.

~
 Срцу се не може заповедати јер је оно већи господар од човека.

~
 Бити сувише незадовољан са собом то је слабост, бити пак сувише задовољан то је глупост.

~
 Срећа или несрећа људи зависи доста од њихове нарави.

~
 Лепа жена допада се очима, а добра жена срцу. Прва је накит, а друга је благо.

~
 Требају четири човека, па да се направи добра салата. Распикућа да сипа зејтин; тврдица сирће, паметан со и луд бибер.

~
 Љубав је роса небесна што срце освежава.

~
 Љубав је најлепша а најлуђа од свију страсти.

~
 Љубав је једна болест од свију болести од које човек не може да оздрави.

~
 Погрешке душе ваља исто онако сматрати као ране на телу, које ма како су вешто излечене опет остављају белеге.

~
 Љубав је птица која пева у срцу женином.

~
 Здравље је највеће благо овог света затим долази лепота па напоследку богатство.

~
 Људи се чешће у своме животу варају од жена, али се женске најлакше и најлепше преваре у љубави.

~
 Жена која није спремна да и беду са својим мужем сноси, не сме се удати јер јој нико не може учинити срећу у брачном животу.

~
 Поштовање љуби у руку, пријатељство у образ, љубав уста, очинска доброта у чело, а понизност у skut и папучу.

~
 Лепа је жена рај за око, пакао за душу, а чистатељни огањ за џеп.

~
Живот је душа која само о једном концу виси.

~
Они који много спавају и који много једу нису способни да што велико учине.

~
Љубав се рађа у очима, храни се погледима, а умире у колевци у којој се родила.

~
Љубав је слепа, али на далеко види.

~
Љубав је толико значајна да је није могуће тајити онде где је има, нити је показати онде где је нема.

~
Старост је највеће брдо на које се човек почне пети од колевке до смрти.

~
Разум свагда срце мори.

~
Човеку је потребно па да буде срећан: здравље, храна, колеба, и добра жена.
(јес тако је Адам)

~
Карактер човека не лежи у разуму но у срцу?

~
Мати која ужива и живи у својој деци неће осетити никад да стари.

~
Љубав је као ватра. Што је боље запретеш то дуже траје.

~
Непријатно је али корисно себе познавати. Пријатно али опасно себе не познавати.

Посрбио: кнежевић Петар А Карађорђевић
1867. године Парис

Чувени енглески државник и филозоф: Џон Стурт Миљ – рекао је у свом делу „Слобода“ о уређењу државе, просвети, слободоумљу и напретку једног народа, о државном и друштвеном животу из кога дела узимамо поједине, а као главне редове које за појединце могу бити од користи у приватном животу човека.

Свакоме је човеку од природе урођено да буде слободан те да може одговарати своје позиву овде на земљи.

Само слободан човек васпитан је над самим собом, може развити своја својства, усавршити врлине којима је обдарен, доћи до свести којом ће појмити, познати и вршити свој задатак, своја права, своје дужности.

Само слободан човек може оснажити своју вољу и уложити сву снагу да унапреди своју личност и да својом личношћу припомогне унапређењу народа, коме је по крви, језику, отаџбини, срећи и несрећи сродан. Из слободе чланова једнога народа ниче укупна слобода тога народа.

Као што је слобода унапредила и усавршила поједину личност тако иста развија, унапређује и усавршава слобода скуп тих личности – цео народ.

~

Животу човекову даје вредност то што други људи морају да се према њему у својој слободној радњи ограничавају. Морају се дакле поставити нека извесна правила живота, а то ваља прво и прво да постави закон, а у многим стварима где закон не може да успе, нека постави та правила – јавно мњење.

Слобода која то име заслужује јесте у томе: да ми сами своју срећу својим сопственим путем тражимо, да нам нико не смета у томе докле ми њему не сметамо или на пут не стајемо, да он своју срећу постигне. Сваки је себи чувар свог сопственог телесног, душевног и умног здравља. Човечанство више добија кад пушта сваког да живи како му је воља, него када сваког присили да живи, како је воља другима.

~

Свету се не може доста наговорит да је некада живео човек по имену Сократ који је дошао у знатну опреку против законитих власти и јавног мњења свога доба. У оној земљи која је онда имала толико великих људи – веле они који њега и земљу му најбоље познају, Сократ је био најврли муж свога доба, а ми знамо, да је он био чело-

вођа и узор свих доцнијих учитеља врлина, да је био извор узвишених мисли Платона и разумне науке Аристотелове о нужности и маестри *di color/che* само, двају главних извора и етичке и сваке друге филозофије. Овог признатог учитеља свих до сада знатих мудраца, њега, коме слава и после два тисућа лета, све више расте, који више вреди, но сва друга имена што су му отаџбину прославила њега осудише, земљаци му, на смрт пошто законитим путем убедише да је безбожан и неморалан. Безбожан зато што је порицао државно признате богове; тужилац увераваше, шта више, да Сократ не верује ни у какве богове. Да је неморалан зато што је својом науком и поуком „отров омладине“. И његове судије нађоше, можемо рећи по своме знању и савести да је он то скривио ради чега га туже; и осудише човека који је по свој прилици, међу својим савременицима имао највише заслуга за цео свет – да умре као зликовац. Или обрнимо се још једном примеру судског злочинства који ће после оног Сократовог моћи бити од утиска, обрнимо се догађају који се зби пре осамнајест сто неколико година на Голготи.

Човека, који је, као што сведоче сведоци му и живота науке, учинио такав утисак моралне узвишености, где су га осамнајест постоњих сто лета као самога свемогућег поштовали, тог човека одведоше срамно на смрт – а као каквог? Као богохулитеља. Савременици му, не само да не познаше у њему свога добротвора, но држаше противно од онога, што је он био, и поступише са њме као са изметом безбожника, а сада тога ради важи да су они били безбожници +1*).

1*) Сви напретци науке и цивилизације сузбијани су као богохуљење: **Христос, Сократ, Ђордано Бруно, Галилеј, Јан Хус, Зиска** и многи други своја убеђења и научне проналаске платили су главом. У појави нових Христових идеја Клерикалци су сузбијали као богохуљење, при појави железнице француз Дако је завршио живот у ледењачи што диже хулу на Бога, а данас се на железници вози и римски папа. Галилеј и Бруно завршише живот на ломачи што су изнели законе окретања земље око себе и сунца и да је земља планета, а данас и римски папа верује да се земља окреће, а то деца у основној школи уче.

Као истинит доказ на горње:

– Нико не може постати знатан мудрац ако не признаје да је мудрацу прва дужност да иде за својом памећу ма она дошла до каквог закључка.

*

– Има нека врста људи (срећом мање него пре) који су задовољни ако се ко само сложе с оним што држе да је истинито, мада никако и не зна разлога томе мишљењу и ма га и не знао бранити кад се оно ма како површно нападне.

*

– „Владалац који даје каквом човеку звање, грешни и према Богу и према држави ако има у својој држави још некога који би био способнији за то звање“.

*

– Који људи не живе сваки по своме карактеру но се поводе по предању и обичају других људи, ту нема једнога од главних делова који условљава људску срећу, која је основ личноме и друштвеноме напретку.

*

– Поједини човек није одговоран друштву, за оне своје радње, које се не тичу никога другога, до њега самог: Друштво има права свој укор, и не допадање, према овој радњи, саветом, поуком и убеђивањем, или ако сматра за нужно, избегавањем ових људи. – А друго: поједини је човек одговоран за оне радње, које другима чине штете и може се, тога ради, подврћи друштвеним или законитим казнама, у колико друштво држи да су јој једне или друге нужне за своју одбрану.

*

– Није близу памети да држава има да иште, а и силом да нагони свако људско створење, које се роди као њезин грађанин бар на неки извесни степен васпитања? Али дајте човека који ће имати срца да призна и оживотвори ову истину. Ретко ће ко порицати да родитељима (или по закону и обичају који постоје, оцу) није најсветија дужност, да васпитају створење које су родили, да живи да би оно могло тим васпитањем испунити као што ваља, дужности које има и према себи и према другима. Но кад сваки признаје да је то најсветија дужност по оца, зашто онда неће у Енглеској нико ни да чује о томе, да оца ваља силом принудити на то.

У место да се иште од оца да чини напоре и жртве за васпитање своје деце оставља му се и онда, када се други понуде, да му децу бес-

платно васпитавају, на вољу хоће ли ово примити или не. Још се не признаје да је моралан злочин и према злосретном детету и према друштву изродити децу, а не старати се, не само за храну која им је нужна телу, но и за души им нужно васпитање; и да је држава дужна, ако родитељи не испуне ову дужност, испунити је о трошку – Државе.

Кад би се једном опште признала дужност васпитавања под морање, престале би оне тешкоће што се сада јоште подављује с тога што је мучно решити шта и како да поучава држава?

*

– Човек изоштрава своје схваћање, своје суђење, своју моћ разликовања, своју душевну вредноћу, своје моралне склоности само онда када сам собом бира. Ко чини нешто само с тога што је то обичај, тај нема избора, не може ни да разликује ни да жели оно што је добро. Духовна и морална снага усавршава се, као телесна, вежбањем.

За онога се човека вели да има карактера који има својих жеља и побуда, који је израз своје природе, коју је он својом снагом развио и изобразио. Ко нема својих жеља ни својих побуда, тај нема ни карактера, као што га нема ни парни stroj.

*

Закони који у многим земљама континената забрањују брак, докле дотична лица не докажу да имају из чега живети, не претерује меру власти која припада држави.

Овакви закони не могу се сматрати да нарушавају слободу.

Недавно се предложило у Енглеској да се сви они који траже неко грађанско звање подвргну испиту да би се тиме добио избор способних и изучених људи. Много се говорило и писало за овај предлог кога су наводили противници и то; што занимање сталног државног чиновника не даје толико изгледа на награду и уважање да би могао придобити најдаровитије људе којима је боље у свом грађанском позиву, или у звањима друштва или других јавних тела. Ми се не бисмо чудили да су овај разлог навели пријатељи оног предлога, као одговор на највећу тешкоћу њиховог предлога; али чудо нам је ово чути од противника. И што се овде наводи као приговор, то је баш заштитна одлука предложеној установи. Кад би се одиста сви даровити људи у земљи могли приморати да буду владини чиновници онда бих нас такав предлог узнемирио. Кад би сваки друштвени посао, за који се захтева промишљена суделовања и широка видокруга, био у рукама владе, када би се државна звања у опште попунила највршнијим људима: то би се све више звање и све практичне вештине (изузимајући спекулативне) усредсредила у једној многобројној бирократији, а ос-

тали би је сматрали као меродавну у сваком питању народ би исчекивао од ње, да их она прослави и узвиси.

Чистољубивим људима била би једина циљ да их приме у круг ове бирократије и да се у њози све више и више узвисују.

При оваквој системи, не само да је народ који је ван круга чиновничког, с тога што нема искуство у пракци, неспособан да испита и ограничи бирократију у њезиној радњи него ако случај деспотије или природни развитак народних установа доведе на престо владоце који желе реформе, не да се извести ни једна реформа која противу чиновништва.

Пример оваквог жалосног стања јесте Руска царевина као што сведоче сви очевидци. И сам цар не може ништа против бирократије, он може до душе послати свакога чиновника у Сибир али он не може владати без њих и против њихове воље. Они имају veto над сваком његовом наредбом тиме што је оставе, а не изврше. У земљама где је народ изображени и живљега духа, где је свет навикао да влада ради за њега, или боље рећи, где народ неће ништа да уради, а да не иште дозвољења и поуке од владе; ту је онда природно да такав народ прави своју владу одговорном за све зло, што га снађе, и кад му већ догрде ова зла он се дигне против владе и начини револуцију. Ту се онда нађе когод, па са одобрењем или без одобрења народа узме власт у своје руке, издаје заповести чиновништву и све иде као и пре што је ишло, јер бирократија се није променула, а нема никога, који би је могао заменити.

Са свим је другојачије код оних народа, који је научио, свршавати сам са собом своје послове. У Француској на пример где велики део народа служи у војсци где су многи барем наредници, има при сваком народном устанку бар неколико људи који су кадри предводити, и начинити приличан план операција.

Што су Французи у војном то су Американци у грађанским стварима. Оборите Американцима од једанпут њихову владу, то је свако мало тело у њих способно да створи нову владу, и да врши ма какву општу ствар доста уредно, увиђавно и одрешито. Сваки слободан народ треба да је овакав а који народ може ово, нека се за извесно нада, да ће бити слободан. Овакав народ неће се ропски клањати једном човеку, или каквом телу, јер је у стању узети у своје руке државну власт и даље управљати њоме.

Никоја бирократија не сме се надати да ће моћи оваквом народу против његове воље прописати шта да ради, шта ли не.

Пева г. Тоза

А зар је морала доћ
Та тужна нестретна ноћ
Када си драгане мој
Отишо у крвав бој

Мој уздах дубоки
Срећа нек те прати
Ах Боже чувај га ти
Нека се жив врати.

Ти сада одлазиш
У онај крвав бој
Да ли ћеш ми се вратити
Кад год анђелу мој.

А ја умирем већ
Од тешке туге знај
Ах дођи драгане ти
У мили загрљај

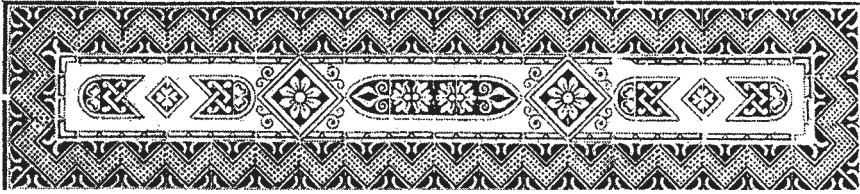
Ти си злато моје
Јарко сунашце
А ја сам црни мрак
Што скрива теби зрак.

Дуги ће дани проћ
И лепша ће љубав доћ
Љубићу те драга ја
Целога живота

Лепши ће дани доћ
И овај рат ће проћ
Дођи драгане мој
Чекам те дан и ноћ.

Пева потпоручник Тоза – Светозар З. Миловановић на путу од
Крфа до Солуна (низ Јонско море) на лађи „Лира“. 8-ог маја 1916. год.
„Јонско море“

Светозар З. Миловановић као водник 2-ге чете 1-ог батаљона IV пешадијског пука преминуо 7-ог септембра 1916. год. У Зеленом потоку јужно од Кајмакчалана. Сахрањен у селу Жерви.



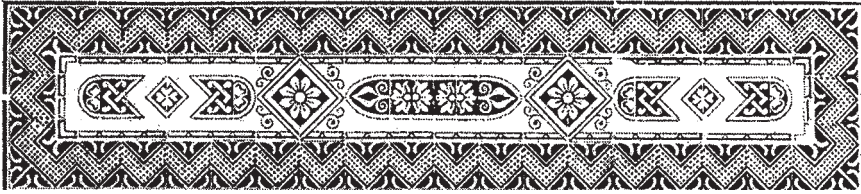
323.15(=163.41)(498)

СРБИ У СВЕТУ

СРБИ У РУМУНИЈИ

У претходном броју „Братства“ рубрику „Срби у свету“ посветили смо нашим сународницима у Мађарској. Овог пута определили смо се такође за суседну земљу – Румунију. Две суседне земље, иста мањина, а толико разлике и сасвим мало сличности. Док историја каже да су Срби у Мађарску почели да долазе почев од 14. века, Срби у Румунији су били своји на своме много раније, у ствари од самог почетка насељавања Словена на Балканском полуострву, који многи виде многи виде почев од седмог века наше ере, ако не и раније. Та почетна разлика између Срба у Мађарској и Срба у Румунији остала је видљива и касније и огледала се у њиховом свакако бољем положају и развоју у овој другој земљи. Узроке, наравно не треба само тражити у временском периоду насељавања, већ и у другим чињеницама као што је питање сличности или различитости религије, у очигледној предности коју су у школовању имали или имају Срби у Румунији, као и у другим историјским околностима, међу којима свакако није занемарљива и чињеница да Срби никада нису ратовали против Румуна и обрнуто. Епилог је да данас у Мађарској живи пет до десет хиљада Срба (по различитим проценама), а да у Румунији има преко двадесет хиљада, а вероватно и више лица српске националности (по званичној статистици). Пре нешто више од пола века, 1956. године било их је у Румунији – преко 45 хиљада! Ту долазимо и на (жалосну)

сличност судбине наших сународника у овим двама суседним земљама: њихов број се смањује, са тенденцијом неумитног пада. Разлози су вишеструки и слични: пад наталитета, миграција у иностранство па и у Србију, асимилација којој су Срби свуда у свету веома подложни. Неслога је такође један од таквих разлога, чији ће поједини примери у неким потоњим прилозима бити овде наведени. О више него хиљадугодишњој историји Срба у Румунији написано је доста различитих дела, а „Братство“ препоручује читаоцу да погледа на презентацију „Пројекта Растко – библиотека српске културе на Интернету“, где је објављена изврсна књига Љубивоја Церовића у издању Министарства РС за везе са Србима изван Србије, чији је главни и одговорни уредник Славко Вејиновић (http://www.rastko.rs/antropologija/ljcerovic_srbi_ro.html). У овом „Братству“ бавили смо се нешто новијом историјом: ту су прилози о (само) организовању у Савез Срба у Румунији почев од 1989. године аутора Миодрага Милина и Борка Илина, затим прилог професора Миодрага Милина са Универзитета у Темишвару о „Србима у Румунији на комунистичкој странпутици домаће државе“, економисте Љубомира Степанова о Бараганској голготи Срба у Румунији, трагичној, али и данас мало познатој епизоди расељавања Срба из румунског дела Баната. Читалац ће свакако учити да ни у тим тешким тренуцима како за земљу домаћина тако и за српску мањину, Срби се нису могли похвалити безрезервним јединством и солидарношћу, што, како изгледа, све више постаје наша особина у критичним историјским тренуцима са свим тешким последицама које из тога настају. Најзад, ту су извештај Напредног клуба из Београда о правима српског народа у Румунији за 2011/2012. годину, као и занимљива и хвале вредна људска судбина Мирчете Стојића, задужбичара у најбољој српској традицији. Простор нам није дозволио да овој теми дамо онолико прилога колико она несумњиво заслужује. Надамо се, ипак, да ће ови постојећи прилози бити увод у касније самостално истраживање читаоца. Занимљив је, рецимо, податак (који ми нисмо стигли да истражимо) да су Срби у Румунији у просеку, најобразованији Срби изван своје матице. Захваљујемо нашим угледним сународницима Миодрагу Милину и Љубомиру Степанову на њиховој доброј вољи и спремности да пошаљу своје прилоге за овај број „Братства“, уз жељу да ту сарадњу наставимо и у будуће, сигурни да има још доста тема које могу интересовати све Србе, како у матици, тако и у свету.



323.15(=163.41):061.237(498)
94(=163.41)(498)

САВЕЗ СРБА У РУМУНИЈИ

ХРОНОЛОШКИ УВИД

1989.

20. децембар 1989. *Вељко Унипан и Румунски Демократски Фронт из Темишвара.*

Вељко Унипан, физичар по струци али са „неповољном“ биографијом која га је приморала да зарађује за живот радећи као обичан стругар, упутио се 20. децембра ка радном месту. Био је у поподневној смени. Око 14.00 часова стигао је у на Трг Опере, који је био крцат масама људи. Одмах је схватио да је реч о демонстрацијама за свргавања Чаушесковог режима, наставак градских догађања из протеклих неколико дана. Придружио се демонстрантима који су испољавали жељу да иду до краја, до коначне победе. Скандирало се: „Слобода!“, „Правда!“, „Демократија!“, „Доле с Чаушеском!“. У гомили је чуо да би добро било да реч узме неко и из редова српске заједнице (у име Мађара је говорила нека жена). Упутио се ка бочном улазу, где су били чувари. Био је примљен на балкон.

Кад му је дошао ред, обратио се свима. Представио се (на румунском) и поздравио на српском („Здраво, браћо!“), а затим се обратио

(на румунском): „Вековима делимо исту традицију и заједничку веру, ми, Срби и Румуни... Мој отац је био српски свештеник у општини Фенлак, где је румунски свештеник био отац Тодорика. О румунском Божићу, мој отац је био гост румунске цркве... О српском Божићу мој отац је угошћавао оца Тодорика и служили би заједно литургију... Желим да то братство поново оживи, у слободи и правди... „*Доле с Чаушеском!*“ (на српском и румунском језику).

Унипан је затим остао у фоајеу иза балкона. Тамо је упознао Лорина Фуртуну, Штефана Ивана и друге револуционаре. Био је присутан на стварању првог комитета Румунског демократског фронта... Затим су се оформили многи други комитети. (Миодраг Милин, *Темишвар 15–21 децембар '89*, друго издање, Темишвар, 2009, стр. 115–116).



Грб Удружења Срба у Румунији

27. децембар 1989. *Вељко Унипан и Миодраг Милин су покренули оснивање Демократске организације Срба у Румунији.*

„Док су куршуми још парали темишварско небо, група српских интелектуалаца предвођена Вељком Унипаном и Миодрагом Милином је терала иницијативу оснивања једне опште демократске организације која да обухвати Србе из Румуније.

Састанак у виду оснивања *Демократског Савеза Срба и Хрвата у Румунији* се одржао 27. децембра 1989. у епископском двору Српског викаријата. Састали су се историчар Миодраг Милин, физичар Вељко Унипан, викар Владимир Марковић, свештеник Раденко Стојковић,

професорка Олга Путин, новинари Славомир Гвозденовић, Душица Живанов, Михај Радан, инжењер Миленко Лукин, професор Ђока Мирјанић, економисти Цветко Михајлов и Љубомир Степанов.“ (Љубомир Степанов, *Савез Срба у Румунији*, Темишвар, 2006, стр. 44).

Ово су, приказане на хладно, чињенице. Свакако, оне имају и невидљиву страну, али увек присутну, људску, која најчешће приказује стварност убедљивије од пуког набрајања физичких догађања. Тако, Вељко Унипан ме је назвао телефоном (Миодрага Милина) да уради мо нешто... „јер, види, Мађари и Немци су већ почели да се организују“. Био сам свестан да ако би оваква иницијатива била остављена српском политичком недељнику, нова организација би се изградила на костуру старе структуре новинара активиста. Зато сам предложио Унипану да покушамо да окупимо људе у једној локацији која да врло јасно сугерише одвајање од бивших структура и хијерархија под знаком српа и чекића. Одабрали смо Српски викаријат и надали смо се благослову од стране Цркве. Наивно смо веровали да „ђаво бежи од крста!“. Но, новинари-активисти су себе пронашли у Божијој кући, ведри, као да никад нису били безбожници, и преузели су савез (приметио Миодраг Милин).

29. децембар 1989. *Рађа се Демократски савез Срба у Румунији.*

У темишварском Клубу новинара се 29. децембра 1989. одржао сусрет у виду оснивања Демократског савеза Срба у Румунији. За председника скупа био је именован Славомир Гвозденовић који је присутнима затражио да „са одговорношћу размотре“ проблеме мањине. Оформио се привремени савет савеза и изгласала се декларација о стопроцентном прихватању Програма Фронта народног спаса. Био је одбијен захтев представника Хрвата да и њихово име буде присутно у називу савеза (Љ. Степанов, *дела*, стр. 46).

1990

14. јануар 1990. *Вељко Унипан и прве деобе.*

Вељко Унипан: *Ваша нова реч* („Наша Реч“) *нипошто није и моја*“.

Унипан је убрзо изнео своје мишљење везано за српско новинарство и његово оријентисање: „Пишете о томе да ви промовишете ис-

тину... да наши верни читаоци заслужују истину... Не, истину нисмо заслужили од стране ваше редакције, већ смо се за њу изборили. Затражили смо само благослов и добили смо га од архиепископског заменика Владимира Марковића у времену док је наша борба још била неизвесна. И нисам ваш верни читалац, већ само један од претплатника, из пуке жеље да се лист не угаси... Признајте да сте писали и оно у шта нисте веровали, у нади да ће сванути дан када ће реч бити поштована а човек ће уживати свето право да изрази своје мишљење... Чудим се само што до сада нисте знали да су поједини ваши читаоци – међу којима и ја – одувек поштовали реч *истина* и чињеницу да *човек не стиче свето право, већ је његово право свето*“ („Н.Р“, 19. јануар 1990).

19 фебруар 1990. *Генерална скупштина бирања руководства ДССР.*

Након што је изабрано руководство и након што су усвојена документа скупштине, стварање ДССР је окончано. У руководећем савету било је изабрано 45 чланова, међу којима: Миленко Лукин – председник, Славомир Гвозденовић – потпредседник... Усвојио се програм који ће се надаље бавити стварима које се тичу српске мањине у Румунији. (Љ. Степанов, *дела*, стр.48).

22. фебруар 1990. *Промоција књиге о Румунској револуцији.*

Јан Бриза, *Румунија – Голгота и спасење*. У књижари „Михај Еминеску“ у Темишвару, ова је књига, штампана у Новом Саду, била представљена и румунској читалачкој публици. Сем издавача и приређивача, присутнима су се обратили и један од темишварских хероја Револуције, тадашњи југословенски конзул Мирко Атанацковић и писци Петру Крду из Вршца, Славомир Гвозденовић и Корнел Унгурану из Темишвара. („Н.Р“, I, 9, 2. март 1990).

2. март 1990. *У Темишвару почиње Процес оптужених за геноцид у Револуцији.*

Укупно 21 официр Милиције и Безбедности био је оптужен за „посредно и непосредно учешће у геноциду извршеним у граду на Бегеју...“ Главна оптужба се односи на почињена зверства у периоду 16

– 22. децембар 1989. када „...су пуцали у демонстранте, а након пада Чаушесковог режима су изазвали уличне борбе, пуцајући у грађане, војнике и органе задужене за чување реда“. Оптужени су осумњичени за смрт преко стотину људи и преко три стотине рањених. Неки од оптужених ће одговарати пред судом и за „учешће у акцији илегалног извлачења лешева из мртвачнице Темишварске жупанијске болнице и њихово транспортовање у Букурешки крематоријум“. („НР“, I, 9, 2. март 1990).

11. март 1990. *Темишварски проглас.*

У недељу 11. марта пред великим скупом људи на Тргу Опере (бившем Тргу Победи) био је прочитан *Темишварски проглас (Прокламација)*. Прве реакције на садржај и поруку овог важног документа незасновано забрињава српске новинаре у вези са тобожњом деобом Банаћана од Румуније. У ствари, објашњава српска редакција, ради се о „спровођењу принципа економске и административне децентрализације“. *Темишварском прогласу* јавно су се прикључили „Темишварско друштво“, „Друштво Европа“, „Конфедерација 16. децембар“, УДМР (Демократска заједница Мађара у Румунији), друштво „Ипак је Банат чело!“, Темишварски Градски савет, итд. То није био и случај ДССР нити српског недељника „Наша Реч“. (приметио М.М.).

13. март 1990. *Школски инспектор за српску и хрватску мањину у Румунији.*

Бирачки скуп се окупио у темишварском Клубу новинара. Представници школа са мањинском наставом – 45 на броју – су изнели више предлога; највише гласова су добили историчар Миодраг Милин и професор Светозар Марков. Новоизабрани инспектор Милин је присутнима тражио поверење и подршку за очвршћивање структуре мањинске школе и промовисање циљева ДССР на пољу образовања. („Н:Р“, I, 11, 16. март 1990).

16. март 1990. *Генерални конзул Југославије у Румунији, Мирко Атанацковић, почасни грађанин Темишвара.*

Догађај је уприличио званичан коминике од стране ДССР у којем се истиче задовољство чланова Савеза поводом ове зацело заслуж-

не почасти, јер је „господин Мирко Атанацковић, заједно са особљем конзулата... од првог дана био на страни темишварских демонстраната... и допринео информисању читавог света о борби и оправданим стремљењима румунског народа и осталих националности... из Румуније“ („Н:Р“, I, 11, 16. март 1990).

19 – 21. март 1990. *Висока духовна посета Темишварској епархији.*

У насталим околностима епископ др Сава Вуковић је преузео управу и руководство Српске православне Епархије у Темишвару. Владика Сава се 19. марта код манастира Базјаша на Дунаву сусрео са свештеницима из Клисуре и долине Нере. Био је обновљен стари соколовачки протопрезвитерат и за протопрезвитера постављен Јоца Лупуловић, парох из Љупкове. Затим, 20. марта је у Темишвару као протопрезвитер (окружни прота) био именован протојереј Драгомир Петков. Следећег дана у манастиру Бездину на Моришу су били именовани протојереји Стеван Рајић и Георгије Плавшић; владика је у чин протојереја-ставрофора промовисао умировљеног протојереја Љубомира Бугарина из Наћфале (жупанија Арад). Отац Стеван Рајић је постављен за арадског протопрезвитера. („Н:Р“, I, 13, 30. март 1990).

26. март 1990. *Зелено светло за обнову школске мреже на српско-хрватском језику.*

На радној седници ДССР генерални инспектор за школе са предањем на српско-хрватском језику М. Милин је обавестио скуп да је од стране Министарства добијена принципијелна дозвола у виду решавања проблема у мањинској настави: право да Српска гимназија у Темишвару функционише као аутономна институција, штампање школских уџбеника ћирилицом и (тамо где случај налаже) латиницом, припремање наставног особља за мањинске школе у оквиру Педагошке гимназије у Темишвару, организовање дидактичких активности заједно са кадровима из Југославије, усавршавање наших наставника у вишим школама у Југославији. („Н:Р“, I, 13, 30. март 1990).

4. мај 1990. *Освестите се! Стоп вандализацији српских споменика!*

Фебруара месеца је било вандализовано и чак уништено преко 30 надгробних споменика у српском гробљу у Сараволи (Тимишка жупанија). На питања румунске и српске штампе „Ко?“ и „Зашто?“ „Коме то служи и шта треба да значи овај варварски чин?“ није се добио одговор.

Почетком месеца априла збио се још један шкокирајући инцидент. Српски надгробни споменици су били разбијени и ишчупани из бетона, уз коришћење механизоване опреме. Врхунац вандализације је било разбијање мраморног и каменог полукруга који је 1932. подигла Краљевина Југославије у спомен 4.700 српских жртава из Првог светског рата и погинулих интернираца у Арадској тврђави.

Учињен је апел свим грађанима „да не дозволе да нам шака неодговорних прописвета убија традицију и помути нам заједничке наде у боља времена!“ („Н:Р“, I, 18, 4. мај 1990).

6. јул 1990. *Духовно путовање на Косово, о Видовдану.*

150 Срба из Румуније отишло је у посету браћи са Косова да ода пошту палим херојима који су животе дали за Србију и хришћанство пре 600 година. Коначно, Срби су себе пронашли и почели да... стежу редове; то је уједно и потврђивање гесла симболизованог у 4 С (СССС) „Само слога Србина спасава“ са историјског грба Србије („Н:Р“, I, 27, 6. јул 1990).

13. јул 1990. *Књига о Револуцији.*

Прошљих дана је из штампе изашла књига о драматичним догађајима из Револуције под насловом *Темпшвар 15–21. децембар '89* аутора др Миодрага Милина. Књига, која је доживела „одличан одзив публике“ излаже напета догађања, од епохалног значаја, која су довела до победе РДФ и „тријумфовања идеала о слободи, истини и правди“. („Н:Р“, I, 28, 13. јул 1990).

27. јул 1990. *Српски посланик Миленко Лукин: „Морају нам се поштовати сва права!“*

Путем једног интервјуа, Миленко Лукин, посланик Срба и Хрвата у Парламенту, је изразио своје разочарење према обструкционистич-

ком ставу одређених парламентарних група везаном за легитимна права мањина: „Сматрам да је дужност средстава за јавно информисање да обавесте и отворено пишу о свему овоме, пошто се ради о особома које су збуњене и погрешно информисане када је реч о мањинама, с тим што су и нетолерантне, сумњичаве, злонамерне...“ („Н:Р“, I, 30, 27. јул 1990).

18. август 1990. *300 година од Велике сеобе Срба. Путовање у манастир Базјаш.*

Било је то највеће окупљање Срба после Рата и Револуције. О прослави Преображења код манастира Базјаша, заоставштине духовног српског оца Светог Саве, окупили су се Срби из свих крајева Баната. Одржан је спомен на Велику сеобу Срба из 1690. године, када је по налогу Бечког Двора и сходно *Илирским привилегијама*, велики број балканских Срба населио панонске крајеве Монархије (каснију Војводину, Будим, долину Дунава, Кришану...) предвођен патријархом Арсенијем Чарнојевићем.

Говорили су посланик Миленко Лукин (који је, премијерно, у јавност изнео апел председника државе Јона Илијескуа „да се анализирају сви нерешени проблеми нашег становништва...“); епископ др Сава Вуковић; југословенски амбасадор Боро Денков; министар просвете и образовања Србије др Данило Ж. Марковић; генерални конзул Југославије, Мирко Атанацковић; сенатор др Антоније Јоргован и многи други месни и жупанијски званичници. („Н:Р“, I, 34, 24. август 1990).

3 – 5. септембар 1990. *Између симболичности и императива: посета председника Јона Илијескуа Југославији.*

Ово је била прва председникова посета једној страниј држави. Посета се одвила по очекивању, „у пријатељској и радној атмосфери...“. Закључци су били „да ће нове политичке и економске еволуције одредити ... и убрзати размену робе и људства и учврстити сарадњу економских чинилаца...“. У међувремену, како су ствари стојале на терену сазнајемо из друге рубрике листа: „На граничном прелазу (код Стаморе-Моравице) се простире колона аутомобила дуга 15 километара. („Н:Р“, 35, 7. септембар 1990).

6. септембар 1990. *Делегација ДССР код председника Јона Илијескуа.*

Делегацију су предводили српски посланик и председник Савеза, Миленко Лукин, и потпредседник Славомир Гвозденовић. Они су председника Румуније „у отвореном и спонтаном дијалогу“ (познавајући наше Србе, ово се може превести „хаотично, упадајући један другом у реч“, п.а.) информисали о проблемима заједнице: „Не очекујемо привилегије, већ само да нам буду испоштована и загарантована сва људска права, да уживамо исту слободу коју имају Румуни у Југославији“. Председник је, обазриво и тактички, нагласио да „свакако је у интересу Румуније да на њеном простору и даље живи наша мањина; но, власти неће спречавати потенцијалне емигранте“. Таква опаска председника државе је у тумачењу српског листа била „пуна наде“!? („НР“, I, 36, 7. септембар 1990).

У међувремену, српски представници су, позвани а нарочито непозвани, почели да интервенишу хаотично у стратегији мањинског образовања. Након што је схватио да је изгубио поверење оних незадовољних и подршку руководства савеза, школски инспектор Миодраг Милин је поднео оставку са ове функције, што је – некако с олакшањем – прихватило руководство. (Овај чин наша нова „демократска штампа“ Савеза није споменула. п.а.).

29. септембар 1990. *Акције широког карактера поводом прославе 300 година од Сеобе Срба на темишварској сцени.*

Неуморни Гвозденовић је нашао себи новог идола (председника Милошевића) којем ће ковати хвалоспеве, у прози и стиховима, користећи Савез. Конкретна историјска чињеница – да је 1690. године Банат био под Турцима, то јест није га ни дотакла историјска сеоба – игнорисана је у потпуности. Упркос овој историјској истини, у Темишвару су се одвијале широке манифестације (без преседана) србовања и претеривања у етничком патриотизму, са снажним уплитањем Београда (државни званичници, амбасада, конзулат, писци, историчари) уз велику допуну домаћег мелодраматичног патриотизма. („НР“, I, 39, 28. септембар 1990; ... 40, 5. октобар 1990).

30. новембар 1990. *Карашевци напуштају ДССР.*

Годишња скупштина ДССР се суочила са „непожељном“ ситуацијом (али предвидљивом, још од оснивања!) оцепљења Срба и Ка-

рашевака. Професор Миља Радан је на скупу подвукао да је „развод неизбежан“, пошто... „Карашеваци су по националности Хрвати и по вероисповести католици, те у таквом маниру и треба да имају свој суживот у оквиру сопственог савеза – Савеза Хрвата у Румунији“.

(„НР“, I, 48, 30. новембар 1990).

1991

Март – мај 1991. *Пометње али и појашњавања у ДССР: победа конзервативаца (Славомира Гвозденовића и његових „сателита“).*

Као последица недостатка икаквог става Савеза према динамичном животу на румунској политичкој сцени у првој години демократије, у штампи се појавило неколико замерки. М. Милин је замерио Савезу што се удаљио од револуционарног духа Темишвара (одбијање да се прикључи „Темишварском прогласу“), одсуство „Бараганаца“ и бивших политичких затвореника из одлучујућих структура Савеза и држање на безбедном растојању („музиканти“ неокомунистичке Власти) од квазигенералног протестовања Темишвараца у вези са успореним темпом реалне демократизације након године дана од Револуције, итд. („НР“, II, 61, 8. март 1991). Гвозденовић је тада, наводећи и Миленка Лукина, врло нападно (медијски линч!) иступио у невероватно великодушном простору понуђеном у листу „НР“ вређајући М. Милина и отужујући га да спроводи политички каријеризам на грбачи Савеза, да има компромитујућу политичку прошлост, да је псеудонаучник, да му недостаје етнички патриотизам и да његов српски језик обилује стилистичким и граматичким неисправностима, итд. („НР“, II, 63, 22. март 1991). Паралелно, конзервативне тежње старих активиста (груписаних још увек у праве партијске ћелије) и Гвозденовићевих савезника из Клисуре су биле, за кратко али жучно, одбијене од стране представника мњења младих, Драгана Жупунског. („НР“, II, 63, 22. март 1991).

Развој догађаја на терену, на годишњим бирачким скупштинама за Темишвар („НР“, II, 61, 8. март 1991) и на генералним изборима („НР“, II, 64, 5. април 1991) резултирао је тиме што је победила иста изрутинисана дружина која ће од сада па надаље владати гласачком машинеријом, али са једном изменом вредном спомена: на челу организације у Темишвару нашао се политехничар Душан Попов. За кратко време ће се доказати да је театрално Гвозденовићево повлачење,

у сузама, уз стихове и медијска обавештења, било само припремање терена за његов следећи циљ: успон ка Парламенту и на тај начин контролисање и владање читавим Савезом. „Бунције“ су по том питању били, подоста времена, цензурисани и маргинализовани (избацивања се више нису практиковала!).

Слободно место школског инспектора је попуњено довођењем Гвозденовићевог „сателита“ из Клисуре, професора Борислава Крстића, који је, за разлику од свог претходника, хитно био убачен у руководство Савеза; као бивши политички затвореник, Крстић је, по намери *политичког кројача-песника*, требало да допринесе „моралној тежини“ руководећег тела.

1992

21. март 1992. *Уместо ДССР – ДССКР.*

Услед прелиминарних „разјашњавања“, генерална скупштина Савеза се одвила по устаљеном реду. Ипак, нешто је вредно назначити. Присутни су, први пут, решили да у назив организације укључе и титулатуру Карашевака, и тако се рађа ДССКР (Демократски Савез Срба и Керашовака у Румунији). („НР“, III, 126, 12. јун 1992).

12. јун 1992. *Попис становништва. Забрињавајуће опадање броја српског становништва у Румунији.*

На територији данашње Румуније је 1900. године живело 47.679 православних Срба, затим је њихов број 1940. био 43.405, а сходно *Попису* из 1992. године Срби су спали на 29.080 душа, дакле, ради се о смањену српског живља за скоро 30% у последњих 50 година. Ако ће се овај негативан развој догађаја наставити, у следећих 30 година овдашње српско становништво ће се наћи на рубу нестанка, испод 10.000 душа. („НР“, III, 126, 12. јун 1992).

4. септембар 1992. *Постављање приоритета у оквиру ДССКР: Славомир Гвозденовић, нови кандидат.*

Председник Миленко Лукин губи терен. Криза идеја и апатија које владају у Савезу указују да се досадашњи председник и посланик, М. Лукин, уморио. У недостатку подршке „кадристе“ Савеза,

Душице Живанов, која се тихо припремала за мировину, Лукин ће се сложити да ће најбољи посланички избор за будућност бити гласна „српска труба“, како се и сам аутодефинисао Славомир Гвозденовић („НР“, III, 138, 4. септембар 1992).

9. октобар 1992. *Резултати испод сваких очекивања.*
Славомир Гвозденовић посланик.

Текст који је пропратио посланичке изборе бележи „обесхрабрујући мали број гласова“ за кандидате Савеза, једва преко 5.300. Пораз је још већи у језгру Савеза, у Темишвару, где су се од укупно 5.000 српских потенцијалних бирача једва 1.000 огласили у корист Гвозденовића. („НР“, III, 143, 9. октобар 1992).

1993

6. јануар 1993. *Оскрнављене и опљачкане српске цркве у Темишвару-Фабрици и у Араду.*

„Погана рука неверника не само да нам је оскрнавила свете храмове, већ нам је и помутила мир и радост божићних празника, нама и нашим верницима и црквеним оцима...“, стоји у званичној изјави ДССКР у вези са овим немилим догађајем. („НР“, IV, 156, 15. јануар 1993). За кратко време, кривци су пронађени – реч је о тројници проверених лопова рецидивиста румунских казниона. („НР“, IV, 167, 2. април 1993).

15. јануар 1993. *Умро је Еди Вајнхапел.*

Преминуо је немачки хармоникаш из Дунавске Клисуре, познат у целом јужном Банату, родом из Белобрешке; био је „Немац који је волео српску музику више него многи Срби“ (писац Чедомир Миленовић). Чика-Едија ће његови сељани памтити „као човека који је топло волео своју породицу, српску музику, ракију и вино...“ („НР“, IV, 156, 15. јануар 1993).

15. јануар 1993. *Књижевно вече „Иво Андрић“.*

Редакција часописа „Књижевни живот“ у сарадњи са Српском читаоницом и ДССКР организује у Темишвару успешно књижевно

вече приликом обележања 100 година од рођења Иве Андрића, јединог лауреата Нобелове награде у области југословенске књижевности. Говоре су одржали професор Небојша Поповић, универзитетски предавач, Борислав Крстић и историчар књижевности Стеван Бугарски. („НР“, IV, 156, 15. јануар 1993).

17. фебруар 1993. *Посета српске делегације из Румуније Београду.*

Бројна делегација ДССКР предвођена председником Миленком Лукиним је отпутовала у званичну посету Београду. Уприличени су сусрети и разговори са југословенским председником Добрицом Ћосићем и председником Србије, Слободаном Милошевићем. Разговарало се о суживоту српских мањинских организација у Румунији и о подршци коју би им матица могла пружити. („НР“, IV, 161, 19. фебруар 1993). Обраћање председника и писца Добрице Ћосића није изоставило патетизам, који је подупрео својим коментарима српски посланик, песник Славомир Гвозденовић: „Чекали смо више од 7 деценија да нам матица каже (гласом федералног председника, п.а.): саосећамо са вама у свим вашим патњама. Уз вас су били сви поштени људи; осим Броза (Тита) и његовог кабинета. За њега је важнији од Срба био лов на медведе са Чаушеском...“ Председник Србије Милошевић је обећао „сталну подршку издаваштву, култури, цркви, школама, стипендијама у Србији... Србија још толико може и мора да учини. Свакако ћемо вам помоћи, и почећемо одмах...“ („НР“, IV, 162, 26. фебруар 1993).

25. фебруар 1993. *Незванична посета председника Југославије Букурешту.*

Јон Илијеску: „Господин председник Добрица Ћосић нас је детаљно обавестио о ситуацији у Југославији... са наше стране, Румунија ће уложити сваки напор за избегавање рата и за решавање свих сукоба путем мира. Обећао сам господину Ћосићу да Румунија неће бити ни на који начин увучена у било какву агресију над Југославијом. Што се тиче ембарга наметнутог Југославији, сматрамо да се што пре мора укинути! Јер то није начин за сузбијање сукоба...“ Председник Југославије, Добрица Ћосић: „Након разговора са председником Илијескуом убеђен сам да међу нама неће бити битнијих разлика, да ћемо и даље сарађивати и неговати добросуседске односе, и да са румунске

стране постоји разумевање наше ситуације...“ (,,НР“, IV, 163, 5. март 1993).

24. април 1993. *Неуспело „шминкање ствари“: Борислав Крстић, нови председник ДССКР.*

На годишњој скупштини руководства Савеза за председника је био изабран професор Крстић. Очекивало се да нови председник, својим моралним ликом бившег политичког затвореника допринесе јачим легитимитетом руководству Савеза, тело које су контролисали до тада (нажалост, и касније!, а.п.) бивши активисти груписани у недељнику „Наша реч“. Нови председник је подвукао: „Сматрам да од сада надаље не треба да се засебно опходимо са проблемима, прво са Горњобанаћанима, затим са онима из Клисуре и у трећем реду са Карашевцима. Наши су проблеми заједнички и биће заједнички, стога на исти начин се морамо према њима обазирати... Посебно бих желео да напоменем проблем школа. Ако се сви, и заједнички и понаособ потрудимо око наших српских школа, имаћемо, за кратко време, више активних чланова у оквиру Савеза. У противном ћемо се скроз изгубити и као мањина и као организација“.

Ово изјашњавање потребе за заједничко делање ускоро остаје само на речима, јер следе деобе и сепарације које достижу врхунац елиминисањем карашевских чланова из Савеза. Нажалост, и други страх новог председника се неумитно остварио: српски број ђака је такође доживео забрињавајући пад.

Ево још једног позива у духу (још увек) неуморног активисте на дужности (Душица Живанов): „Ако би свако радио онолико колико је стручно спреман, у Савезу би више реда и рада било, више резултата... Мимо помоћи којој се надамо од матице, морамо се организовати и сами себи помоћи. А за то је потребно више разумевања и да боље засучемо рукаве“ (,,НР“, IV, 171, 30. април 1993).

28. октобар 1993. *Велика прослава стогодишњице рођења писца Милоша Црњанског.*

У Темишвару, у школи у којој је својевремено учио велики српски писац, је уприличено откривање његове спомен – бисте. О Црњанском су у Српском Викаријату говорили песник и посланик Славомир Гвозденовић, званице и гости. (,,НР“, IV, 198, 5. новембар 1993). У Бу-

курешту, у оквиру Факултета за словенске језике, на Катедри за српски језик се 2. новембра одржао симпозијум чија је тема била Милош Црњански. Излагали су универзитетски предавачи Д. Гамулеску, М. Живковић, М. Вукадиновић, О. Неделку. („НР“, IV, 199, 12. новембар 1993).

19. новембар 1993. *Ничије румунско гробље у Србији.*

На српској обали Дунава у месту Нови Сип близу Кладова налази се, незбринута, румунско гробље у којем је покопано 80 румунских избеглица, које су страдале под мецима Чаушескових граничара на Дунаву, у неуспелим покушајима да утекну из кошмарног режима румунске диктатуре. За сада, румунске власти се колебају да ли да преузму одговорност за одржавање овог језивог меморијала, резултат режима који је био криминалан према сопственим грађанима. (...200, 19. новембар 1993).

1994

20. јануар 1994. *Откривање бисте Милоша Црњанског.*

У присуству потпредседника Републике Србије проф. др Данила Ж. Марковића, министра културе Србије, румунских званица и ДС-СКР, била је откривена биста великог српског писца Милоша Црњанског, у дворишту његовог боравишта у Темишвару, рад београдске ликовне уметнице Дринке Радовановић. („НР“, V, 210, 4. фебруар 1994)

5. април 1994. *Посета Букурешту председника Србије, Слободана Милошевића.*

Председник Јон Илијеску је у Котрочењу врло срдечно поздравио Слободана Милошевића, речима „драги мој пријатељу“ и подвукао да „Румунија није икада имала ближег и бољег пријатеља од Југославије и Србије“. Слободан Милошевић је истакао плодну сарадњу двеју држава на Балкану, сарадњу која би „многима могла да служи за пример, чак и у условима ембарга и санкција“.

Гласом свог председника, Румунија је поново потврдила свој положај у виду неопходног решавања кризе са подручја бивше СФРЈ мирним путем, и ангажовала се да што скорије укине неправедне санкције

да би се покренуо програм реципрочне сарадње, у корист обе државе и оба народа. Председник Милошевић се лично сусрео са члановима руководства ДССКР и нагласио позитивне резултате румунске политике у погледу заштите националних мањина. („НР“, V, 219, 8. април 1994).

21. октобар 1994. *Уместо Демократског Савеза Срба и Карашевака – остаје само Савез Срба у Румунији.*

На маратон-седници руководства ДССКР расправа се водила око горуће тема измене назива организације, то јест да се одустане од термина „демократски“ и „Карашевака“. Ако у случају изbacивања термина „демократски“ расправа баш и није била јасна, много бистрије су на видело избили разлози за елиминисање Карашевака из Савеза. Све је почело од иницијативе државе Хрватске да се школе са предањем на српскохрватском језику у карашевским селима претворе у хрватске школе, које да у основи имају специфичност језика који се говори у области Загреба (Загорје), дијалекат туђ Банаћанима, и који искључиво користи латиницу и никад ћирилицу.

Представници Савеза су у више наврата покушали да у Решици и у карашевском крају оснују школе или барем одељења са наставом на српском језику, за оне становнике области који су се изјаснили као Срби на Попису из 1992. године. Ова иницијатива је дала нула резултата. Зато је руководећи савет Савеза одлучио да се и име организације промени. Узалудна је била интервенција карашевског делегата, универзитетског предавача Михаја Радана, који је молио оне који одлучују да имају више разумевања за проблеме карашевског краја, с тим што би такав лош развој догађаја пореметио и економске чиниоце, јер су Карашевци били жељни да путују и раде по Европи користећи хрватске пасоше; тако им је ова новонастала хрватска „психоза“ била вештачки наметнута од стране дидактичких кадрова присталица нове оријентације. („НР“, V, 247, 21. октобар 1994).

Ето како су превири са западног Балкана успели да запале страст домаћих националиста, у истим непомирљивим таборима.

28. октобар 1994. *Контроверзни јубилеј 50 година српске штампе у Румунији.*

Може се рећи да је овај јубилеј контроверзан, пошто српска штампа у Румунији (Темишвару) постоји скоро 150 година, из времена про-

пасти Мађарске Револуције 1848/49. и оснивања *Српске Војводине и Тимишког Баната*.

Педесет година, да, али „хвалоспевних“! То јест од цензурисања српске слободне штампе у Румунији и увођења штампе такозване „пролетерске диктатуре“, снажно промовисане и на српском језику, а чију моралну линију наставља, по како произилази, устоличена гарда новинара „Наше речи“.

Да се ради о додатним разбистривањима и појашњењима, више о контроверзној и често бурној прошлости него о радостима, сведоче текстови пуни напетости, из пера тадашњих а и данашњих уредника једнопартијске штампе. Милан Јовановић (главни уредник, умировљен): „Грађанима беше тешко, посебно сељацима и многим Србима, јер су они били титоисти, саботери, издајници, оруђа империјализма и шпијуни и кјабури, експлоататори и Бог ће још знати шта су измислили тадашњи „мали Наполеони“ машинерије зла. ... Овом се приликом намеће једноставно питање: да ли је могло и другачије бити, није ли се претерало са оптуживањем недужних људи, у тој агресивности према титоизму, саботерима, кјабурима. Сугурно да је било таквих ствари и таквих отуживајућих текстова којих се данас нерадо сећамо...“ Србољуб Мишковић (главни уредник, активан):

„У овом уводнику упитао сам себе: – је ли српски недељник у Румунији, под окриљем државне власти, имао позитивну или негативну улогу у развијању и трајању нашег живља на овим просторима? Ако ми је дозвољено да изнесем сопствено мишљење, сматрам да је српска новина, упркос политичким и идеолошким бојадисањима, обавила своју дужност...“

Како је своју дужност обавила српска партијска штампа покушава, опет, да нам сугерише исти главни уредник Мишковић: „У датим условима, пред српском новином су биле две могућности. Да постоји као орган владајуће Партије, и да покуша, у мери у којој је могуће да забележи ствари које ће сведочити о нашем постојању на овим просторима, или да, једноставно, одустане од *привилегија* датих националним мањинама и да заједно са румунским народом ужива *сва права* и у области јавног информисања“ („НР“, V, 249, 4. новембар 1994).

Наш уредник и колеге су му изабрали, како се одавде разуме, *привилегије*, ризикујући осуду будућих генерација. Сигурно, вагамо ми данас, било је тешко, скоро немогуће да се одупреш искушењима и да не прихватиш привлачне понуде тадашње власти. И нити је постојала

нека алтернатива, у условима стега диктатуре; свеједно, пропаганда је врвела од аматера који су жудели за добрим животом на рачун дебелог партијског буџета, и то уз читав „јеловник“ привилегија заслужницима, онима који су се показивали као врли и послушни војници режима.

1995

29. април 1995. *Годишња генерална скупштина ДССКР, под знаком неиспуњења.*

Скупштина је дочекана под знаком промена, које нису биле учињене. За председника је поново изабран Борислав Крстић (11 гласова) док је из „младог крила“ Драган Жупунски добио 9 гласова и полако почео да постаје све некомпотнији потпредседник.

Нису учињене ни очекиване статутарне промене у вези са усвајањем другог назива за Савез. Иако се око овог проблема утрошило поприлично енергије, на финалној скупштини делегати су одложили решење „због недостатка времена“. („НР“, VI, 274, 5. мај 1995). Претпоставља се да је општеприсутни Гвозденовић оклевао да учини тај одлучујући корак, јер би ризиковао да изгуби „остатке“ Карашеваца, који су још били неодлучни и збуњени пред тешким српско – хрватским сукобом. [приметио М. Милин]

29. јун 1995. *Темишвар: одлично урађена историја српског православља у Румунији.*

Аутор, Стеван Бугарски, је од епископа др Саве Вуковића добио све похвале за свој труд: „Темишварска епархија има највише штампаних *схематизама*...од свих епископија Српске цркве... последњи, чији је аутор Стеван Бугарски, јесте једно од најбољих издања која су изашла из штампе у целој историји Српске цркве.“

У Епископској резиденцији су на промоцији вредног доприноса темишварској историји Српске цркве присуствовали српско свештенство, чланови Српске академије наука и уметности, представници ДССР, српски и југословенски званичници“. („НР“, VI, 278, 2. јун 1995).

2 новембар 1995. *Српски патријарх Павле у Темишвару.*

Приликом обележавања 110 година од аутокефалности Румунске православне цркве и 70 година од устоличења Румунске патријаршије, патријарх Павле се обрео у вишедневној посети Румунији.

Дана 2. новембра патријарх Павле је служио архијерејску литургију заједно са митрополитом Баната, др Николајем Корнеануом, у епископском храму у Темишвару-Граду.

Беседа патријарха, коју је упутио свим Србима, била је порука пуна бола и горчине:

„Без намере да представљам српски народ и православну веру бољим него што јесу, морам рећи да Бог види и зна све! И пред његов суд ћемо сви изаћи и нико неће моћи да оправда своје грехове и своја недела, ни неистинама ни неправдом. Наши душмани нас целоме свету приказују као нељуде, недостојне да се називамо људима. Ово кажем јер очекујем од браће Румуна и од других православних народа да нас бране, не зато што смо браћа по вери, него зато што смо оличење Истине, јер је истина за нас Бог... за овдашње Србе срећа је што живе овде, у православној држави, у држави братској по вери и историји... Сматрам да православни Срби у Румунији треба да поносно представљају свој народ, путем њиховог начина живота и вере. Увек мораш чувати свој образ, породицу, твој народ и – разуме се – православље. Тако се рађају и одржавају најбоље братске везе са свим народима, са румунским народом.“ („НР“, VI, 301, 10. новембар 1995).

1996

20. април 1996. *Годишња скупштина ДССКР: „дуга прича, празне речи“!*

Још један формалан тренутак, типичан стереотипном животу Савеза, као и размишљања (из обраћања) председника Крстића: „После пет година постојања, тражења а понекад и лутања, свима нам је сада јасна проблематика којом се наш Савез бави... Уопштено гледано, проблематика је сложена, јер се огледава у свим порама нашег опстанка... Није ми у довољној мери познато колико су успеле да ураде организације сличне нашој, али могу с убеђењем рећи да смо ми на самом врху... Лично сматрам да се у свест наших људи укоренује слика постојања једног органа којег се тиче њихова судбина. То је и суш-

тина постојања Савеза. Ако се ова ствар прескочи, онда је постојање Савеза бесмислено...“ Овога пута коментари би заиста били сувишни. („НР“, VII, 326, 3. мај 1996).

Аплаузи ипак за живо и топло обраћање, са јасном поруком, госта на скупштини, мађарског посланика партије УДМР др Ференца Барањија:

„Ми, Мађари из Румуније, не тражимо ништа више од Румуна, то јест да имамо иста права као и већински, румунски народ. А за вас, Србе – као и за остале мањине – та права морају бити још и већа, да бисте се у будућности могли одржати и чак и још више развити.“ („НР“, VII, 328, 17 мај. 1996).

16. август 1996. „*Ротација кадрова“ и незадовољства бившег председника и посланика Миленка Лукина.*

Уочи јесењих посланичких избора 1996, први председник Савеза, Миленко Лукин, упућује бирачима *отворено писмо*.

Лукин оживљава статутни споразум ДССКР који важи из 1992. на настојавања карашсеверинског кандидата (Гвозденовића) у вези са „ротацијом“ кандидата за привилеговано место посланика у жупанијама са српским становништвом. Ако је у почетку посланичку фотељу добио представник жупаније Тимиш, на ред је дошао представник жупаније Караш (у међувремену, дотични се одомаћио у Темишвару); Лукин се бојао да ће тадашњи посланик прекршити споменути статутни споразум. („НР“, VII, 341, 16. август 1996).

Страховања су била оправдана каснијим развојем „послаништва код Срба“ када су доживели срамотан рекорд за лоше стање демократије, рекорд „дуговечности“ у редовима мањинских посланика (1992 – 2008, Славомир Гвозденовић).

Површно изјашњавање врлина демократије, сведене на, ето, пук (и крив!) етно-географски преговор. Нису ли демократска стремљења заслужила (посебно у Темишвару) већу мотивисаност и већу пажњу? А и бирачко тело је имало права да се нада (или не) нечему више од „дентлменског споразума“ између два кандидата препуних високих посланичких ставова. [приметио М. Милин]

6. септембар 1996. *Испит „зрелости“ за савез: бирање Гвозденовића за посланика.*

На седници за бирање посланичког кандидата Гвозденовићеви „сателити“ су озбиљно засукали рукаве. Главни уредник „Наше речи“ Србољуб Мишковић чини апел на „зрелост“ присутних и на потребу писаних аргумената: „немамо довољно времена за ванредну скупштину... она би имала негативан одјек у нашем народу... истицање кандидата путем партија изазвало је доста прљавих ствари, у поређењу са нашим расправама и несугласицама које су невина ствар... У данашње време овакав тип расправа је природан феномен...“

Да би се ствари одвиле у границама нормале и сходно очекивањима потрудио се и председник Савеза проф. Крстић, који је известио јавност путем *Коминикеа* чији је циљ био да заташка кључање ствари: „На прошлом сусрету руководећег савета разговарали смо на тему заступања неких принципијелности... икао је то било превремено антиципирано и недовољно аргументисано... па је само неколико чланова одлучило о овако важној ствари...“

Након овог замршеног увода, председник прелази на дела, и предлаже „да се вербални споразум о ротацији по жупанијама у посланичкој трци прогласи као неважећи, пошто такав механизам не може функционисати сходно тренутном бирачком систему“. У закључку свог коминикеа председник је подвукао своје надање „да ће се заувек избрисати сумње да се у руководству Савеза чине нечисте работе и склапају сумњиви споразуми“. Осећајући се донкеле оптерећен овим изјавама, Крстић је сугерисао да „не би било на одмет да наша штампа и наш радио објаве у целини запис са седнице“.

Овде наступа Србољуб Мишковић и својим ставом распирује сумње по питању потпуне транспарентности у оквиру Савеза: „наш лист нема запосленог стенографа те је немогуће да се добије такав текст. За сада ћемо објавити само новинарске белешке“. („НР“, VII, 345, 13. септембар 1996).

Као да у то време још нису били измишљени диктафони нити могућност преписивања снимака. Јасно се осећао дах неопозиве пресуде и осуде истинитој демократији у стилу пресуда за „титоистичку пропаганду“ из педесетих година. Можда несвесно, жртва из прошлости постаје, ето, целат. [приметио М. Милин]. Бирачка машинерија је за тим изградила и изгласала Гвозденовића за посланика.

27. септембар 1996. *Олуја у ДССКР*.

Као резултат настале цензуре у „Нашој речи“, критиковања на рачун српског посланика Гвозденовића објављују се у румунском дневнику „Ренаштерја Банаџана“. Странице српске штампе су крцате присталицама политике Савеза (Сима Жарков, Светозар Весић, Драга Петков) и негодовањем председника Крстића, упућено српској емисији Радио Темишвара, због критичког става којим је уредник Милорад Путник пропратио минула превирања у оквиру Савеза.

Паралелно је објављен и *Позив* на противљење кандидатури Славомира Гвозденовића, који су потписали (уз Миленка Лукина) десетине чланова српских културно-уметничких друштава („Младост“, „Зора“) као и представници месних подружница Савеза из значајних српских центара попут Варјаша, Великог Семпетра, Ченеја, чак и председников син, Огњан Крстић. Овај позив подвлачи „став јасног ниподаштавања“ српског посланика према културноуметничкој активности мањине. Та је активност и била запостављења у однос на огромне протоколе и промовисање посланикове сопствене личности у свету писаца, јавним новцем, неоправдано потрошеним, на посете и угошћивање страних делегација – у околностима у којима би природно било да Савез прима материјалну подршку од матице.

Ни онај нападути (Гвозденовић) не губи прилику да се обрачуна; лијући, по обичају већ, сузе самосажалевања али и одапињући отровне стреле према културалном „политруку“ (Лукину) који му ремети снове о величању и слави. („НР“, VII, 347, 27. септембар 1996).

4. октобар 1996. *Подсетник на патње Срба у Барагану*.

У темишварском Дому студената одржан је дирљив подсетник приликом 45 година од депортовања у *Бараганску Голготу*. Пред великим бројем посетилаца, сачињеним од бивших депортираца, о овој болној епизоди из блиске историјске прошлости Срба у Румунији говорили су председник Удружења Бараганаца инж. Силвју Сарафолеану, Славомир Гвозденовић, Љубомир Степанов и многи други депортирци (Вида Чоков, Саша Аћимов, Александар Радосављевић, Делија Тороница, Драга Петков, Рада Илин, Фрањо Микшић...). Истом приликом била је приказана и монографија која детаљно обрађује феномен депортовања, књига чији су аутори Миодраг Милин и Љубомир Степанов. („НР“, VII, 348, 4. октобар 1996).

1997

30. јануар 1997. *Српске школе у Румунији (1919 – 1989). Монографија.*

Књига – тестамент преминулог професора и школског директора Душана Сабљића, у научном неговању Стевана Бугарског, у издању ДССКР. У Српској читаоници, присутнима је приказана, прва широка и документована монографија српског школства у Румунији, плод неуморног рада и животно дело професора Сабљића, наставника и изградитеља (са добрим и лошим странама) карактера послератних генерација у редовима српских интелектуалаца у Банату. („НР“, VIII, 367, 14. фебруар 1997).

12. април 1997. *Генерална скупштина Савеза. На челу, некако зачуђујуће, Светозар Живанов.*

Од посланичких избора, напетости се настављају у оквиру Савеза. Њихова жртва је постао и председник Борислав Крстић. Растрзан између два опречна табора и болестан, повукао се крајем 1996. године. Заменио га је млади Драган Жупунски, као привремени вршилац дужности председника. Изгледало је да ће он постати и нови председник. Но, у пуној изборној сесији, Жупунски одбија место председника под образложењем да му обим посла на радном месту неће дозволити да се својски посвети јавном животу. Тада је био предложен – и изабран за председника – млади кандидат, инжењер Светозар Живанов. На предлог професора Борислава Крстића скуп је изгласао и статутну измену: *ДССКР постаје, коначно, ССР (Савез Срба у Румунији).* („НР“, VIII, 379–380, 9. мај 1997).

21. новембар 1997. *У Сегедину потписан протокол о стварању еврорегије Дунав-Тиса-Мориш.*

У Сегедину, главном граду жупаније Чонград у Мађарској, у европском амбијенту Управе, украшеној сликама, цвећем и трима заставама сарађујућих држава (Румунија, Мађарска, Југославија) и заставом Европске Уније, уз салонске музичке акорде, био је потписан Протокол о конституисању еврорегије Дунав-Тиса-Мориш. Идеја је рођена три године уназад, у оквиру братимљења жупанија Чонград,

Тимиш и Арад. Еврорегија се у међувремену проширила на 10 саставних делова (5 румунских жупанија, 4 мађарских и југословенска аутономна покрајина Војводине). Она одговара будућим надама Европе, које претпостављају реципрочно отварање и регионално здруживање, у виду што бољих економских, друштвених и културних сарадњи. У име ССР, на манифестацијама у Сегедину је присуствовао посланик Славомир Гвозденовић. („НР“, VIII, 408, 28. новембар 1997).

1998

10. април 1998. *Конференција мањина у Клужу. Срби: НЕ! етничкој аутономији.*

Крајем маја месеца у Клужу је одржана међународна конференција мањинаца „Култура, образовање, етнички идентитет“. Конференција је усвојила *Декларацију из Клужа* у погледу истицања примера етничке аутономије. Срби нису присуствовали овом скупу. У вези са овим догађајем ССР се изјаснио: „проблем етничке аутономије није од интереса за Савез те је Савез не подржава“. Што се тиче културне аутономије, „она је присутна у активностима нашег Савеза, почевши од 1990...“ („НР“, IX, 427, 10. април 1998).

13. јун 1998. *Годишња генерална скупштина ССР.*

Скуп је био под знаком последица грађанског рата из Босне и Хрватске, негативних по Србе. Председник ССР Светозар Живанов изражава незадовољство у вези са нејасним положајем Србије у погледу на дијаспору из Румуније: званична Србија, која веома позитивно оцењује ситуацију дијаспоре у Румунији се, као таква, одриче ангажмана пружања икакве помоћи поменутој дијаспори. („НР“, IX, 437, 19. јун 1998).

4. октобар 1998. *Прослава 250 година постојања Српске саборне цркве у Темишвару-Граду.*

Обележило се 250 година – четврт миленијума – од подизања Српске православне катедрале у Темишвару, снажан симбол српског православља, под чијим се моралним и духовним окриљем одвијао живот српске заједнице у Банату. Присутни и висока свештенска лица

су били задивљени новим сјајем Божије куће, која је била у потуности обновљена, доприносом верника и уз помоћ професионалних реставратора из Србије. Приликом ове свечаности говорили су епископ др Сава Вуковић, администратор Епархије, епископ Лукијан, администратор Темишварске епархије, протојереј-ставрофор Драгомир Петков, званице. Свечаност је закључена како и приличи, Химном Светом Сави, химном свих Срба. („НР“, IX, 453, 9. октобар 1998).

18. октобар 1998. *Заједничка молитва за читав српски род у свим српским црквама у Румунији.*

„Ако светски моћници не желе да чују глас правде и људског достојанства, Боже наш помози да крв више не тече српским земљама!; чувај српски род који по ко зна који пут невинно страда због туђих грехова!“ биле су речи изговорене у молтивама недеље 18. октобра у свим српским храмовима у Румунији. („НР“, IX, 455, 23. октобар 1998).

11. септембар 1998. *Изненадна оставка из руководства ССР. На место Светозара Живанова долази Драган Жупунски.*

На радној седници руководства ССР дошло је до изненадне оставке председника Светозара Живанова. Он је свој гест оправдао као радни и политички сукоб између руководећег положаја у добро познатој фирми ЕЛБА и оног у Савезу. Претпостављамо да су иза овог часног геста човека без компромиса стајали притисци и нтриге из истог прљавог подземља мањинске политике. На то наводи и злочести коментар („вечитог“ главног уредника Мишковића) на рачун Живанова, који важи за „непоузданог човека“, јер је своје дете уписао у румунску школу. Привремени вршилац дужности председника је постао, по други пут, Драган Жупунски. („НР“, IX, 450, 18. септембар 1998).

29-30-31. октобар 1998. *У Темишвару: Први сусрет српских мањина из Европе.*

Из обавештења за штампу сазнајемо да се овај европски сусрет српских мањинаца одвио под окриљем ССР и уз подршку Српске темишварске епархије. („НР“, IX, 457, 6. новембар 1998). Још сазнајемо и тематику овог значајног скупа Срба ван Србије: проблеми Срба у

Албанији, Мађарској, Македонији, Хрватској, Аустрији, итд. („НР“, IX, 458, 13. новембар 1998). Статут ССР указује да је циљ овог нашег Савеза промовисање веза између Румуније и Србије, у којима да мањинци буду споне добросуседске сарадње. Покретач овог међународног скупа у Темишвару је био посланик у Румунском парламенту, Славомир Гвозденовић – иако је очигледно да би за ове проблеме требало да брине Влада Србије и њено Министарство за дијаспору. Ето, Срби у Темишвару су на челу са њиховим послаником урадили оно за шта је легитимитет имала једино Влада из Београда. Просто да не поверујеш!

11. новембар 1998. *Лига румунско-српског пријатељства.*

У Букурешту су се сусрели сви иницијатори Лиге румунско-српског пријатељства. Главни циљ: промовисање веза између румунског и српског народа. Чланови ове Лиге намеравају да спроведу у дело жеље оних румунских грађана који „верни вишевековним традицијама пријатељства и солидарности двају народа...“, су решили да делају у виду заштите виталних интереса оба народа“.

Покретачи и присталице ове иницијативе су били више истакнутих личности наше јавног и политичког живота: универзитетлије Василе Ђионеа, Николаје Червени, Антоније Јоргован, Момчило Лубурић, новинар Милан Петровић, писци Фануш Њагу, Дину Сарару, Мирча Сантимбреану, Петру Гелмез, амбасадор Василе Шандру, историчар Ливју Мајор, академици Разван Теодореску, Раду Војнеа, посланик и песник Славомир Гвозденовић и многи други. („НР“, IX, 438, 13. новембар 1998).

1999

15. фебруар 1999. *У Араду преминуо протојереј и ликовни уметник Драгутин Остојић.*

Свештеник и ликовни уметник Драгутин Остојић је апсолвент Теологије у Београду 1934, када је био рукоположен за оца у српској цркви у Араду, заоставштину Саве Текелије, духовног мецене Срба из прошлости. Између 1939 – 1979. отац Драгутин је био арадски парох и протопрезвитер. Човек солидне културне грађе, Драгутин Остојић је био духовни отац Арађана за време превртљивог XX века, права

спона вере у времену, рукоположен од легендарног Георгија Летића (последњи носилац владичанског достојанства у Темишвару). Такође је био и талентован уметник, сликар икона, историчар и етнограф, једна од најзначајнијих личности међу Србима у Араду и Поморишју. („НР“, X, 472, 26. фебруар 1999).

4. април 1999. *Стоп НАТО бомбардовању над Србијом.*

Субота 3. април био је дан снажне румунско-српске солидарности против НАТО бомбардовања и агресије Северно-атлантске алијансе над Србијом.

Више од 500 Букурештанаца, Срба и њихових пријатеља Румуна, сакупљени у ССР и Лиги румунско-српског пријатељства, протестовало је на Тргу Народног позоришта у Букурешту против НАТО бомбардовања над Србијом, у знак солидарности са српским народом у овим тренуцима тешких искушења. Гомили су се обратили букурешки универзитетски предавачи Октавија Неделку, Вирџил Радуреан, Душица Ристин, архитекта Букур Крачун, генерални секретар Лиге, Дан Замфиреску, госпођа Стана Бузату, клезански парох Костел Кокан, студенти. Демонстранти су се затим упутили ка Југословенској амбасади, где их је примио амбасадор Десимир Јефтић, и примио овај знак солидарности са патњом браће из Србије.

У Темишвару на Тргу Уједињења изашло је на хиљаде демонстраната са антиратним плакатама против НАТО, за солидарност са Србијом и Косовом, за мир на Балкану. Митинг је организовао ССР, уз помоћ свих српских институција, на челу са Српском православном црквом, српском гимназијом „Д. Обрадовић“, српском штампом и српском емисијом Радио Темишвара, српским културно-уметничким друштвима из целог Баната. Масама људи који су напунили историјски трг Темишвара-Града обратили су се посланик Славомир Гвозденовић, протојереј Мирослав Стојков, који је прочитао протестно писмо верника Епархије у вези са насилничком НАТО акцијом и покушајем да се отргне Косово, духовни Јерусалим Срба, политехничар Душан Попов, професор и велики српски пријатељ Николаје Царану; затим, још један пријатељ Срба, доктор и жупанијски саветник Александру Фактор; позната позоришна личност, режисер Јоан Јеремија, историчар Миодраг Милин; песникиња Љубица Рајкић; професор Александар Радован; универзитетски политехничар и некадашњи лидер Савеза, Миленко Лукин; арадски човек од културе Божидар Панић, посланик Еуџен Николча, итд. Након митинга, у служењу оца-викара

Владимира Марковића, уследила је литургија и одржан је парастос палим жртвама у НАТО агресији. („НР“, X, 478, 9. април 1999).

12. јун 1999. *Годишња скупштина ССР: хармонија на релацији Темшивар – Букурешт и криза у настави и образовању.*

Годишња скупштина је без битнијих догађања потврдила „de facto“ руководство Савеза. Ипак, уочена су два аспекта: криза у настави, која већ дотиче и последњу српску гимназију, у опасности да изгуби једно место за учитеља због недостатка ђака у основном четворогодишњем циклусу; друго – јавно исказана хармонија између мањинског посланика и руководства Савеза. Посланик Гвозденовић, први пут подвлачи „одличну“ сарадњу са руководством Савеза, што му је значајно олакшало терет „бројних проблема од изузетног значаја по српски живаљ, који су били и остали у његовој надлежности.“ („НР“, X, 488, 18. јун 1999). [на почетку сам напоменуо да је Славомир Гвозденовић радио на томе да преузме контролу над руководством Савеза. Ево непобитног примера: председавајући на сесији су били С. Гвозденовић – Б. Крстић – Д. Жупунски; дакле, 2 из 3 су људи из Клисуре, док вршилац дужности председника, из Горњег Баната, држан до у недоглед у несигурном стању привременог председника. Када ће Жупунском истећи интеримарност, нови председник ће постати, поново... опет један човек из Клисуре... приметио М. Милин].

Ризици демократије, из коментара Србољуба Мишковића. У својој интервенцији главни уредник ставља на знање дилеме и деликатан положај српске штампе у тренуцима опште кризе система: „Питам се шта би се могло десити ако би румунске власти, имајући у виду тон нашег писања и наш неприкосновени положај према ситуацији у Србији и на Косову, одлучиле да нам сасеку финансијску потпору... Ко би тада био спреман да нам помогне? Ето једног од ризика новинарске политике...“ („НР“, X, 490, 2. јул 1999).

2000

15. јануар 2000. *Убијен Аркан, командант српских „Тигрова“.*

У суботу увече 15. јануара у хотелу „Интерконтинентал“ у Београду професионалне убице спроводе смртни атентат над Жељком Ражнатовићем – Арканом, бившим командантом паравојне једи-

нице „Тигрови“ из грађанског рата у Хрватској. Аркан је био сложена и контроверзна личност, са богатом прошлoшћу из света западњачке мафије, и био је на листи Хашког трибунала, а истовремено величан у Србији као прави народни херој. („НР“, XI, 519, 21. јануар 2000).

21. јануар 2000. *Интервју са министром Ковачем-Екштајном Петером: да би се одржале, мањине морају бити подржане!*

„Наша Реч“ је објавила интервју са министром за мањине, који је између осталог рекао: „У области школства мора се много више урадити када је реч о вишем образовању и о школским секцијама са малим бројем ученика са наставом на матерњем језику... за своју активност у последњим годинама на пољу културе, школства, новинарства и организованости ССР заслужује све похвале. Ви сте веома активна организација и мало је таквих у Румунији, иако сте ви мало на броју... радујем се да видим да се активно ангажујете да очувате национални идентитет... Сматрам да ће Савез успети, уз финансијску подршку државног буџета, да оствари све испланиране активности, а видим да их има много!“ („НР“, XI, 519, 21. јануар 2000).

18. фебруар 2000. *Преминуо темишварски „отац Драга“.*

У петак, 18. фебруара, прерано се из живота гаси, у 69. години, протојереј-ставрофор Драгомир Петков, духовни отац верника из Темишвара-Града и окружни прота Епископске цркве свих Срба у Румунији. У срцима својих Темишвараца је остао као „отац Драга“, који их је више од 40 година ценио и духовно упућивао, са посебном људском и родитељском топлином. („НР“, XI, 524, 25. фебруар 2000).

20. март 2000. *Годину дана од НАТО агресије над Југославијом.*

У Темишвару је одржан спомен-подсетник на годишњицу од НАТО агресије, у којој је погинуло више од 2.000 цивила, од којих 600 деце. У име Лиге румунско-српског пријатељства говорили су проф. др Николаје Царану, председник Темишварске и Букурешке подружнице и проф. др Вирцилју Радулеан, први потпредседник. Додељене су повеље и захвалнице. Међу примаоцима наводимо новинаре Марјану Черникову, Милета Керпенишана, Сорина Богдана, Рајка Корњу, Елеонору Попу, писца Јоана Марина Алмажана, оца Јона Бранзеј, проф.

др Маријуса Бизерју, вођу Румуна из Србије, Косту Рошуа, итд. („НР“, XI, 528, 24. март 2000).

26. мај 2000. *Две тачке гледишта: „акција“ или „агресија“ НАТО.*

На страницама недељника „Наша Реч“ је букнула расправа између Чедомира Миленовића, познатог српског прозног писца у Румунији и Мирка Атанацковића, бившег генералног конзула Југославије у Темишвару, на тему недавних невоља које су се обрушиле над Србију.

Својим изјавама, у румунској штампи, („НАТО акција није била усмерена против српског народа, већ против диктатуре коју је наметнуо Милошевићев режим...“) дипломата је иритирао писца. Миленовић, спомињући 50 мостова, болница, школа, зграда, итд., које је НАТО срушио, даје суд „... мостове, путеве,... је саградио народ, а не Милошевић... Немојте тражити човеку на чију су главу сручена таква недела, да у наставку воли; он почиње да мрзи...“ („НР“, XI, 537, 26. мај 2000).

Реплика бившег конзула Атанацковића стиже са прецизирањем: „ја сам осуђивао и даље осуђујем диктаторску политику режима Милошевића, који је главни кривац за патње које су проживели моја земља и мој народ... Било која друга власт би урадила све шта стоји у људској моћи *да избегне* страшне народне патње и уништење државе.“ („НР“, XI, 539, 6. јун 2000).

8. децембар 2000. *Славомир Гвозденовић поново посланик.*

Из замршеног текста главног уредника Мишковића сазнајемо да су се Срби обрели, поново и још једанпут, са Гвозденовићем као послаником. Мутна правила демократије у српској интерпретацији овако изгледају овога пута: Гвозденовић је кандидовао као посланик са бирачким телом у жупанији Караш-Северин (иако је Темишварац већ више од две деценије). На листи за посланика жупаније Тимиш наилазимо на... Симу Жаркова, Арађанина од када је света (иако је Арад имао своју сопствену листу). Овога пута жупанија Караш броји више гласова (4.700), док Тимишка жупанија мање (3.400). Пропорционално, Тимиш је сакупио више гласова (3.400 на листи са 3 имена) док је у Карашу било мање (4.700 на листи са 5 кандидата). Може се рећи да се у Тимишу сакупило више гласова по кандидату него у Карашу. Ипак, за посланика је изабран „карашко-темишварски“ Славомир Гвозденовић. („НР“, XI, 565, 8. децембар 2000).

Дакле, по објашњењима која су нам дата, ако би кандидовао на листи за Тимишку жупанију (где има адресу сталног боравка), Славомир Гвозденовић не би успео. Ето, пошло му је за руком једино путем двојног идентитета, какав му је и лик победника на изборима, тужан, тобоже забринут и „помирен са судбином“ да прихвати ову (нежељену) јавну одговорност. [приметио М. Милин].

2001

4. јануар 2001. *Преминуо Борислав Крстић.*

Уочи Нове Године српски живаљ у Банату је ошинут тужном вешћу: сасвим неочекивано је, „од тешког срца“, како људи кажу, преминуо онај који је одређено време био председник Савеза. Примеран отац и супруг; целог живота је био школски директор у јединој основној школи у сеоској средини са предањем на матерњем језику, у Белобрешки. Село мало али одабрано, са великим личностима. Једна од њих је био професор Крстић. Младић пун илузија, вредан, на Славистици у Букурешту. Његов лет ка идеалима је болно и неправедно скресан у сулудој кампањи „заоштравања класне борбе“. Бакузно га дотиче последњи талас политичких репресија, крајем педестих година. Након рехабилитације верно ће служити настави и образовању као професор, школски директор и аутор уџбеника, као монограф и прозни писац. Средином деведесетих година биће „увучен“ у руководеће дужности (председник и школски инспектор) Савеза. И овде наступа са великим виђењима у мањинској политици школства. Но, бива засут неиспуњењима и проблемима. Достојанствено се повлачи у родно место, где завршава свој животни век, и где га његови ближњи цене до последњег часа. Клањамо се пред успоменом оним који је био и наш директор, сарадник и председник, човек широке душе и одан својим Србима, од којих је добио можда мање него што је заслужио. („НР“, XII, 569, 5. јануар 2001).

18. фебруар 2001. *Преминуо Ђока Мирјанић.*

Један од оснивача ССР, професор Ђока Мирјанић, преминуо је у 63. години живота. Тек је био закорачио у заслужену мировину, након живота посвећеног српском школству и образовању и афирмисању свога рода путем писане културе. Његова је судбина била везана за Српску гимназију у Темишвару. Овде је био ђак а затим профе-

сор матерњег језика, школски инспектор а затим после 1989. и први директор новоосноване Српске гимназије „Д. Обрадовић“: тврђава у прошлости, а данас најбитније упориште формирања и одржавања српске духовности у Румунији. У деценији након Револуције Српска гимназија је била вођена Ђоком Мирјанићем, са педагошким тактом и родитељском бригом. („НР“, XII, 576, 23 фебруар 2001).

21. април 2001. *Српска црква у Решици.*

Срби из главног града жупаније Караш-Северин доживели су да њихов сан постане јава: саграђена је њихова црква, посвећена Васкрсењу Господњем. Ова хришћанска победа је заслуга врле подршке верника и матичне цркве, а посебно епископа др Саве Вуковића и Лукијана, епархијског управника. На освећењу речичког храма, пароху Стевану Петровићу је изузетну част учинило присуство свештенства Темишварске епископије, многих званица и верника. („НР“, XII, 585, 27. април 2001).

1. јун 2001. *У Темишвару дочекан са великим одушевљењем председник Југославије Војислав Коштуница.*

Југословенски председник Војислав Коштуница, услед протоколарне посете председнику Јону Илијескуу, зауставио се и у Темишвару. Примили су га и поздравили жупанијске и градске власти, руководство ССР и челници Српске Темишварске Епархије. Сала Српског Клуба је, као и Владичански Двор, била претесна да прими толико одушевљене публике.

У свом обраћању, српски председник подвлачи „да се његова посета завршава тамо где логично и природно и треба, то јест код српских земљака, у Тимишкој жупанији, у Темишвару...“ Помињући сећање на изузетне историјске личности српске историје и културе са ових простора (Доситеја Обрадовића, Саву Текелију, Милоша Црњанског...), Коштуница закључује говор обећањима подршке овдашњим Србима од стране новоустоличене демократије у Београду.

Осећања до суза и овога пута незадрживо теку из еуфоричног пера посланика-песника. Исто то се догађало, пре извесног времена, услед појаве метеорске личности Слободана Милошевића; кога данас јавно наш песник и елита му проглашавају за смртног душманина српске демократије. Песник који јавно обавештава читалачку публику да му је указана част да лети председничким авионом. („НР“, XII, 592,

15. јун 2001). Ето докле може да догура демократска посланичка примереност код Срба: омиљена играчка „дечка“-посланика-дипломате је постао председнички авион!

2. јун 2001. *Бирања у ССР. Назире се нада за подмлађивање: инжењер Огњан Крстић председник.*

Разочаран свим работима и намештаљкама са прошлих избора у корист посланика за мањине, Драган Жупунски напушта функцију привременог вршиоца дужности председника ССР. На његово место ускаче политехничар и врли члан Црквеног одбора, Душан Попов. Ипак се у Савезу све јаче осећа нов дух младих активиста органо-зованих у темишварском Фабричком клубу. Њихов портпарол, новинар Рајко Корња разбија лед новим предлогом, наиме да председник ССР буде један од њих, ентузијаста, талентовани кореограф културно-уметничког друштва „Младост“, инжењер Огњан Крстић. („НР“, XII, 591, 8. јун 2001). Предлог је с одушевљењем прихваћен чак и у редовима „конзервативаца“; можда се радило и о знаку поштовања према Огњановом оцу, Бориславу Крстићу.

22. јун 2001. *Преминуо епископ др Сава Вуковић.*

Владика Сава је био један од сјајних теолога Српске православне цркве, са универзитетским студијама (и докторатом) на Католичком универзитету у Берну. У црквеној хијерархији, епископ др Сава је био епископ-викар и професор на Теологији у Београду (дисциплина – Литургија и Црквена уметност); епископ источноамеричке и канадске епархије; епископ шумадијски. У раздобљу 1980 – 1996. био је управник Темишварске епархије и доживео велики заслужени углед својих банаћанских верника. („НР“, XII, 593, 22. јун 2001).

10. август 2001. *Први знаци „освежавања“ у ССР: новински облик недељника „НР“ постаје часопис.*

Рајко Корња, модернизатор српског новинарства у Румунији, апсолвент Новинарства у Београду, најављује нови формат недељника „Наша реч“ почевши од броја 600, 10. августа. Заједно са косметизацијом новине, ту је и осетно подмлађена редакција коју предводи Корња. У редакцијском саставу ничу млада имена, која дају наду:

Борко Илин, Горан Мракић, Борислав Велимировић, итд. Јављају се први одједи и храбрења на овом новом путу: из српских села али и од стране сабраће по струци, из масмедија (Про ТВ, Зиуа де Вест, Радио Темишвар, Радио Нови Сад...) („НР“, 601, 17. август 2001).

24. август 2001. *Рајко Корња распирује илузије о еталону РТС (Радио Телевизија Србије) Београд.*

У луцидном тексту о пролазној слави *великих* и *малих*, нови главни уредник руши стара схватања укорењена код обичних људи (и не само код њих!) попут „српска државна телевизија, најбоља на Балкану!“ Ван Балкана, могуће! Али чим зађеш у унутрашњост приметиш каква је „ТВ Бастиља“ и да „прошлост увек изгледа боље од садашњости.“ („НР“, 602, 24. август 2001).

14. септембар 2001. *Наш свет – изграђен онако како желе новинари.*

У једном храбром разговору, пуном заузимања става, надахнутом дијалогу двојице младих и талентованих српских новинара, од којих је један (Миле Керпенишан), на нашу велику жалост, прерано умро. Борко Илин у дијалогу са Милетом Керпенишаном:

„Схватио сам да Румунију у ствари воде новинари. Они су стигли да уместе људима шта ваља а шта не, како да расуђују, за кога да гласају, итд. Мислим да је данас штампа у Румунији, прва, а не четврта сила, како би и било нормално да буде. Међу новинарима има много кретена. Чак превише. Иако су неки од њих интелектуално надарени, ипак остају кретени. Полази им за руком да манипулишу и хушкају народ, и да тако обликују стварност како њима одговара. Након извесног времена, цаба му кажеш да је идиот, он већ има створено име, људи га слушају и верују му. То нас све убија!“ („НР“, 605, 14. септембар 2001).

9. септембар 2001. *Рајко Корња: непостојећа Србија за нас.*

Жучне примедбе о стварностима и разочарењима из матичне земље. „Један од Срба из Румуније [Драган Жупунски, у једном од својих иступања, а. п.] је изразио своју жељу да овдашњи Срби више не буду спона за сарадњу двеју суседних и пријатељских земаља. Ово је омиљени исказ политичара са обе стране границе. И једни и други играју на мосту са намером да пређу а после њих тај мост се руши и

нестаје. Мисли нас воде на полицијска малтретирања која подносе наши земљаци на граничним прелазима и на омаловажавајући третман којем су изложени... Али ево како ни мала октобарска револуција у Београду [октобар 2000., пад Милошевићевог режима а.п.] није донела икакве суштинске промене што се тиче опхођења матице са српском мањином. Недавно, на једном окупљању Срба у Темишвару, један од српско-румунских ветерана је саветовао неког младића да има стрпљења, јер тренутно Србија преброђује тежак период. Напоменуто му је рат, распад Југославије, трагедију на Косову, итд. Након што га је пажљиво саслушао, голобради младић га је упитао: колико још проблема треба да има једна држава да не буде у стању да обезбеди ни три стипендије за студије из свог буџета? Закључак: не можемо а да не приметимо да се у Темишвару а и у околини појављују нови голобради младићи који изгледа нису расположени да само сањају о некој Србији која не постоји и да године у низу слушају само празне приче.“ („НР“, 613, 9. новембар 2001).

2002

8. фебруар 2002. *Премијер Србије Зоран Ђинђић у Темишвару, са надама за будућност.*

Пријем код жупанијских и градских власти. Затим у Клубу ССР у Темишвару и у Владичанском Двору.

Председник ССР Огњан Крстић: „Господине премијеру, молимо вас да се вашим ауторитетом ангажујете да нас Србија боље разуме и да буде уз нашу цркву у њеној борби да поврати своја добра и имовине, да буде уз наше школе и уз наше културне установе и да нас на тај начин подржи у нашој борби за опстанак идентитета.“

Премијер Србије, Зоран Ђинђић: „Ако говоримо о традицији, најпре се морамо упитати који су огранци нашег националног бића које треба даље развијати, шта је позитивно у нашој прошлости и темељ за будућност. У нашој смо традицији имали доста опита са трагичним крајем, погубне по народ. Сада живимо повољнија времена за позитивно редефинисање нашег националног карактера... Што се тиче ваше мањине, било који вам били проблеми и потребе, јавите се нашим министарствима, тражите, настојавајте, нећете погрешити; куцајте и на отворена врата, нећете погрешити чак и ако ћете у више наврата тражити помоћ, боље више пута него икад. Србија има пред

собом светлу будућност а ја вам гарантујем да се налази у добрим рукама.“ („НР“, 627, 15. фебруар 2002).

6. април 2002. *Понуда Србије: ССР и експеримент „Скупштине дијаспоре за Румунију“ на челу са Славомиром Гвозденовићем и др Душаном Поповим.*

Годишња скупштина ССР се наизглед одвила рутински, са обичним извештајима о трошковима, остварењима и недостацима, нацртима за пројекте...

Новина је дошла од стране Генералног конзулата Југославије у Темишвару: идеја стварања једне „Скупштине дијаспоре за Румунију“, као саставни део „Савета дијаспоре“ из Београда, а имала би улогу консултативног тела при Влади Југославије. Сазнајемо да у овом београдском савету имамо представника из Румуније: посланика Славомира Гвозденовића. На скупштини Савеза се одједном појавила листа са 30 имена (челници ССР, новинари, укључиво и председник Огњан Крстић) која, су, подразумева се, представљали управо ту „Скупштину дијаспоре за Румунију“. Сазнајемо да је ова скупштина (на челу са др Душаном Поповим) „прва таквог типа у свету“!? Београд је, могуће по охрабрујућем примеру ССР, себи предложио да такве скупштине оснује и у осталим државама са српским мањинским становништвом. („НР“, 635, 12. април 2002).

Писмено изјављујем, први пут, да сам и ја учествовао на једном таквом саветовању у Југословенском конзулату у Темишвару. Чуо сам своје име на тој листи и намах сам се сетио листе из 1948. године када су чланови словенских комитета (у ствари, једино Срби) крочили, у „потпуном“ саставу, у пакао комунистичких затвора. Тада сам јавно изнео своју саркастичну примедбу, упола као шалу а упола и као опомену на рачун идентитетске одговорности. После тога нисам више уопште био консултован ни за какву листу. [приметио М. Милин]

10. мај 2002. *Напади ССР на младе новинаре из редакције „НР“.*

Радна седница ССР одржана овога пута у Араду била је под знаком тензија између челника из Клисуре (из Белобрешке) и младих новинара редакције „НР“, покретача обнављања нашег новинарства. Активисти Савеза, којима се придружио и изрутисани Темишварцац, Душан Попов, („не можемо тако, одједном, да нашим читаоцима

изручимо ове новинарске измишљотине!“) су се побунили због све мањег новинског простора посвећеног њиховим акцијама, посебно акцијама из Клисуре. Рајко Корња је одлучно реаговао: „Не можемо само да хвалимо, немојте ми тражити да се правим слеп!“. Руководство ССР се придржавало свог става: „када „НР“ критикује, превазилази сваку меру!“ („НР“, 640, 17. мај 2002).

4. јул 2002. *Оцењивања након године дана од реформисања недељника „НР“.*

Рајко Корња: након године дана, биланс редакцијског рада је био, између плуса и минуса, негде између „вртоглавог успеха и неуспеха“. Са надом и храброшћу, главни уредник каже: „Правац је добар, али је пут дуг.“ („НР“, 647, 5. јул 2002).

12. јул 2002. *Попис становништва у Румунији: Срби, 22.518.*

Број Срба је спао у поређењу са 1992. годином, за 24%. У жупанији Тимиш њихов број је 13.217, у Караш-Северину 6.069, у Араду 1.209, У жупанији Мехединц 1.181... („НР“, 648, 12. јул 2002).

19. јул 2002. *Преминула Нада Дабић.*

Преминула је најпознатија певачица српске музике у Банату, Нада Дабић. Афирмисала се још од своје петнаесте године, родом из Српског Семартона, а почетком педесетих година је снимила укупно 18 плоча у дискографској кући „Електрекорд“, непремашен рекорд међу овдашњим Србима. Била је обдарена топлим гласом посебне препознатљивости, и као чест гост Радио Темишвара и Радио Букурешта, постала је током времена позната и преко границе, у Југославији. Сада је, без ње, наша песма у Темишвару, Араду, на Моришу и на Бегеју, Брзави, Тамишу и Дунаву, сиромашнија. Највише је волела своје родно село, где се и одселила у вечност. („НР“, 649, 19. јул 2002).

26. јул 2002. *„Новинарско пролеће“ од само 50 бројева завршило се код Срба.*

Последњи новинарски уводник нам звучи некако необично, али опет препознатљиво; бољеређи, читамо оно што смо од пре навикли

годинама да читамо: „седница ССР је била статутарна...“. Август ће бити месец пун акција као што су „Златан котлић“ и друге које ће „окупити на хиљаде учесника...“ Славомир Гвозденовић ће свечано уручити на традиционалним манифестацијама код манастира Базјаша „Велику Повељу“ за песнички допринос... И, скоро скривено, најважнија вест: „примљена је на знање“ оставка главног и одговорног уредника Рајка Корње, „из личних разлога“. Потписује, неуништиви (или, бољерећи, „васкрсли“) Србољуб Мишковић. („НР“, 650, 26. јул 2002).

2003

12. март 2003. *Убијен премијер Зоран Ђинђић. Крај Југославије.*

Ово убиство је изазвало серију политичких и друштвених грчева у целој држави. Федерација Србија – Црна Гора се налази под све већим притисцима фактора који најављују тотално оцепљење ових двеју држава. („НР“, 727, 23. јануар 2004).

2004

25. јануар 2004. *Поновно стварање подружнице Карашевака ССР.*

Карашевски активисти, из Карашева и Лупка, састали су се у Решици са вршиоцем дужности председника Славомиром Гвозденовићем и професором Миљом Раданом (представник Карашевака у руководству ССР); решено је поновно оснивање подружнице Карашевака у оквиру ССР. („НР“, 728, 30. јануар 2004).

8. мај 2004. *Генерална скупштина ССР: посланик Славомир Гвозденовић постаје председник.*

Изборна скупштина је протекла под знаком беспоговорног ауторитета Славомира Гвозденовића. Рад седнице је отпочео (у присуству посланика Гвозденовића) привремени председник Гвозденовић. Поново изабран, као једини кандидат, добивши све гласове (недостајало је још само да пуцају прангије!) – исти тај Гвозденовић. („НР“, 743, 14. мај 2004).

Сваким даном „НР“ постаје, на јавне паре, лични Гвозденовићев лист: хвалоспевни говори у првом лицу једнине („Прихватам ову од-

говорну и важну дужност јер сматрам да сам лично у стању да допринесем да наш Савез крене новим путем, у виду остварења наших циљева...Сматрам да... Убеђен сам да... само заједнички..."итд. („НР“, 743, 14. мај), тријумфалне честитке према сопственој личности (то јест посланика према председнику), и, на сваком кораку сеоски „марафон-фестивали“, културно-уметнички и спортски. („НР“, 744, 21. мај; 745, 28. мај).

4. септембар 2004. „*Високи ниво јединства*“ у ССР: *Славомир Гвозденовић кандидат за посланика.*

Седница ССР за именовање кандидата на изборима је протекла под знаком подршке од стране Министарства за дијаспору из Србије и неких важних политичких партија из Београда. Решило се да се ради избегавања било каквих нејасноћа иде са само једном листом. До Гвозденовића је угуран и могући „број 2“ у хијерархији ССР, Душан Попов, у духу формуле заједништва и јединства „*данас ја, сутра ти!*“ („НР“, 760, 10. септембар 2004).

10. децембар 2004. *Успех на изборима, Гвозденовић и „Истините речи“.*

До сада су се мањински неспоразуми увиђали уз потпуну одговорност мњења. Но, када се наметне „монолитска демократија“, са тиранским акцентима „династијског“ типа, гласови критике остају затрпани у анонимату. Редакција „НР“ је саучесник у свему томе: репродукује, пост-фактум, тек након победе на изборима, жустар преизборни манифест *Истините речи*, о лошем стању демократије у редовима Савеза, у правом самохвалоспеву посланика-председника-песника. („НР“, 772, 3. децембар). Да су ствари типа „*дежаву*“ у румунској политици указује нам чињеница да се у споменутом манифесту налази и декларација скромне посланикове имовине – што одудара од помпезне зграде-резиденције која се управо гради. („НР“, 773, 10. децембар 2004).

2005

12. мај 2005. 50 година од оснивања Српског државног ансамбла.



Ансамбл „Зора“ из Темишвара

Српски државни ансамбл је било једино професионално културно-уметничко друштво Срба у Румунији. Иако је његов век трајао само 15 година, успомена на њега још увек живи у срцима Срба и свих Банаћана. Педесетогодишњица од настанка овог друштва била је и пригодна прилика за представљање монографије *Српски ансамбл из Темишвара*, чији су аутори Љубомир Степанов и Стеван Бугарски. Ова институција је била и једно од места за усавршавање вокалних уметника и инструменталиста, кореографа, који ће до данас афирмисати и ширити вредности српске традиционалне културе, у Румунији и свету. Ансамбл се оформио 1955. као одраз политичке воље, као битан знак нормализације румунско-југословенских односа (као и помиловање затвореника „титоиста“ у румунским затворима). Прекид активности ансамбла 1970. поново је знак политичке воље, односно почетак рестриктивне политике према мањинцима. („НР“, 796, 20. мај 2005).

5. септембар 2005. *Распад новинарског тима који је оформио Рајко Корња: још једна оставка младих из редакције „НР“ – Борко Илин.*

Услед добијене стипендије за усавршавање у београдском недељнику НИН (посредством Генералног конзулата Србије у Темишвару), новинар Борко Илин (бивши секретар редакције „НР“) даје отказ из „НР“. Разлози су били притисци које је на њега вршио ССР (тачније С. Гвозденовић) услед једног текста објављеном у НИН-у о посе-

ти Бориса Тадића Темишвару. Борко Илин је оптужен за изазивање „међународног дипломатског инцидента“ услед споменутог чланка у ком аргументовано исмејава оба председника, и Румуније и Србије. Закључак је да ако си био прихваћен у најугледнијем листу у Србији попут НИН-а, немаш места у „НР“, која је постала српска „Скантеја“ од некада (Чаушесков лист). Напомињемо да је 2002. још један млад новинар, Борислав Велимировић (данас успешан новинар у Букурешту) поднео оставку из „НР“, такође изложен притисцима цензуре ССР. Остала је да ради стара комунистичка екипа од вајкада (изузев младог и такође цензурисаног Горана Мракића). Борко Илин је касније (2010. године) на неодређен рок, преузео, од свог бившег колеге Рајка Корње, функцију главног уредника у „Новом темишварском веснику“.

2006

25. јул 2006. *Председник Србије Борис Тадић у посети Букурешту. Проблем Румуна из Тимочке Крајине.*

На позив председника Трајана Басескуа, шеф српске државе Борис Тадић је боравио у једнодневnoj посети Букурешту. Председник Басеску је свог госта обавестио о неуздраном положају Румуније, по ставу аутономије Косова у границама Србије. Сем економских аспеката, председници су дотакли и проблем мањина двеју држава. Басеску је затражио исти третман за Румуне у Војводини и за оне у Тимочној Крајини; отварање једног конзулата у Зајечару и Тадићево залагање у виду признавања Румунске православне цркве у Србији у истом маниру као што функционише Српска православна црква у Румунији. („НР“, 859, 28. јул 2006).

4. новембар 2006. *50 година од српске емисије при радио Темишвару.*

Емитовање на румунском језику је на Радио Темишвару кренуло 1955. Следеће године 4. новембра 1956. у стар су пуштене емисије на српском и немачком језику. Српска редакција је основана трансфером једног дела редакције из Радио Букурешта, одакле се на српском емитовало још од 1948. године.

Сликвито оцењивање идентитетском доприносу српске емисије износи главни уредник, (вечити Гвозденовићев човек у радију) Миомир Тодоров:

„Није случај да ишта пребацујемо онима који су створили српску емисију. Било је тада свих могућих кочења, цензура, што је умнигоме отежавало посао тих људи; ипак је њихов глас стигао у народ и они су поштено обавили своју дужност, показавши националну приврженост. После 1990. почетак је био сасвим другачији, ни ми сами нисмо јасно знали шта нам је чинити... од свих колега са мањинских емисија, претпостављам да ми највише идемо на терен по нашим селима и сматрам да смо доста тога учинили за незаборав прошлости али и за душе данашњих људи; људи који нас дочекују не само као новинаре већ као пријатеље, којима се могу изјадати или похвалити. Људи су уз нас исто као што су и уз недељник „Наша реч“, и мислим, без лажне скромности, да им ми много значимо – исто толико колико и они нама.“ („НР“, 873, 10. новембар новембар 2006).

17. новембар 2006. *Војна церемонија у Медцидији: 90 година од крвавих борби српских добровољаца у Добруци.*

Представници Амбасаде Републике Србије у Букурешту, војни аташе Србије, делегати румунског Министарства одбране, делегати удружења ратних ветерана, ССР и Лиге румунско-српског пријатељства положили су венце цвећа код надгробног споменика у Медцидији, у спомен 8.500 српских добровољаца, палих у крвавим борбама 1916. у Добруци. Овај споменик, симбол румунско-српског пријатељства по оружју, је 1926. подигао краљ Југославије, Александар, заједно са својим тастом, краљем Велике Румуније, Фердинандом. Споменик је недавно рестауриран збрижним гестом Републике Србије. („НР“, 874, 17. новембар 2006).

2007

12. октобар 2007. *Ин мемориам Антоније Јоргован (1948–2007).*

Напустио нас је сенатор, универзитетски професор и пријатељ Антоније Јоргован. У свест српске заједнице у Румунији је остао као човек са српским коренима и као пријатељ. Био је почасни члан ССР и као такав у више је наврата подржао Србе у Клисури, посебно у својој родној Љупкови. Увек ћемо памтити његову доброту и приврженост; памтићемо га као нашег, који нам је био и остао пријатељ до краја живота. („НР“, 921, 12. октобар 2007).

4. децембар 2007. *Реафирмисање румунско-српског пријатељства у Букурешту.*

На иницијативу *Лиге румунско-српског пријатељства* у Букурешту је одржана манифестација под називом „Србија и Румунија – традиција и будућност“. Наведени су прилично тешке околности оснивања Лиге, што је био „одговор румунског народа, са дубоким историјским, културним и православним значењима...“ Учесници су, још једанпут, изразили „потпуну подршку српском народу у борби за остварење фундаменталних дезидерата, осигуравање стабилности и развијање сарадње са осталим народима у Европи и свету“. Лига је сакупила више од 20.000 леја као помоћ камповима српских избеглица у Србији. Међу учесницима набрајамо председника Лиге Вирцила Радулеану, председника Румунске Академије Јонела Хајдука, епископа Арђешког, Калиника Аргатуа, сенатора Јона Илијескуа, посланике, лидера Срба у Румунији, Славомира Гвозденовића, амбасадора Србије у Букурешту, Душана Црногорчевића. („НР“, 931, 21. децембар 2007).

14. децембар 2007. *Дан националних мањина у Темишвару и Букурешту.*

У тржном центру „Јулијус Мол“ у Темишвару, Департман за међуетничке односе (окожни представник за Темишвар – Ивана Гвозденовић) је организовао свечани концерт „Интернетника“; учествовали су рок бендови „Хара“ и „Таманго“ и промовисали свој нов ЦЕ-ДЕ са песмама мањина које живе у Румунији.

У Букурешту, у Влади Румуније, одржан је округли сто посвећен анализи *Конвенције за заштиту мањина у Румунији*. У Клубу за дипломате уручене су јубиларне медаље. У име ССР одликовање је примио господин Славомир Гвозденовић. („НР“, 931, 21. децембар 2007).

21. децембар 2007. *Свечано отварање спомен-куће „Доситеј Обрадовић“.*

У Чакову, родном месту српског просветитеља Доситеја Обрадовића, свечано је отворена његова спомен-кућа. Свечаностима су присуствовали Милан Бабић, председник фондације „Д. Обрадовић“ у Београду и Зоран Лончар, министар науке и образовања Србије.



Спомен-кућа Доситеја Обрадовића у Чакову

Церемонија се наставила у свечаној сали Српске гимназије у Темишвару, која носи име генија српске културе. Учествовали су угледни гости из Србије, академски хор „Колегијум музикум“ из Београда, писци. Блиставо предавање о Доситеју је одржао истакнути темишварски интелектуалац Стеван Бугарски. („НР“, 932, 28. децембар 2007).

2008

14. фебруар 2008. *50 година постојања часописа „Књижевни живот“: преломи „класне борбе“ из прошлости прекривени дипломама и признањима.*

Српски књижевни тромесечник на челу са (и овога пута) Славомиром Гвозденовићем је своје врле сараднике удостојио дипломама-захвалницама за њихов „допринос очувању културе и писане речи“, већ пола века, непрекидно. Случај је скоро јединствен међу часописима такве врсте у целој српској дијаспори. („НР“, 940, 22. фебруар 2008).

Не знамо је ли то добро или лоше; сугерише ли ова чињеница књижевну плодност или културну летаргију? И има ли заиста места толиком хвалисању, када је кристално јасно, онима који желе и то да виде, да су се на страницама овог српског часописа винули, на кри-

лима соц-реализма, нарочито они који су српској културни удахнули „нов живот“, и који су у прошлости гушили сваку наду алтернативне културе – и који, исти – данас ките дипломама и културним признањима све оне фрустриране, и код куће код нас и у матици (најбољи пример је случај Стевана Бугарског). [приметио М. Милин]

25. новембар 2008. *Алтернативна штампа код Срба. „Потребно нам је јединство!“ уплашени је глас наследника посланичке фотеље др Душана Попова (5 година старији од свог претходника).*

Ево примера јединства по, могуће је, принципу *династијске алтернативе* (Гвозденовић – Попов) код Срба.

„Темишварски весник“ алтернативна штампа за комунистичку „Правду“ до 1947. поново је оживео захваљујући личној иницијативи и залагању Рајка Корње, доказаним новинарем са ставом.

На насловној страници, бојажљиви *вечити број 2 из ССР*, др Душан Попов, убеђује читаоце да је ехо његове парламентарне кампање изузетно позитиван у редовима земљака. Иако они и нису баш присуствовали организованим изборним сусретима. А то је и природно, јер се сваког дана број српског живља смањује. („НТВ“, 1(16), 1(994), 25. новембар 2008).

Савршени *јесмен*, за кога се цела стварност одвија нормално и природно, под условом да се он на крају нађе „на коњу“. [приметио М. Милин].

4. децембар 2008. *„Мучни“ избори, губљење легитимитета посланика ССР: већи је пријатељ неких Румуна него овдашњих Срба.*

У заједничком коминикеу који потписују председник ССР Славомир Гвозденовић и посланик у Румунском Парламенту др Душан Попов подвучен је огроман успех ССР на изборима, без преседана, јер су Срби, заједно са „пријатељима Румунима“, сакупили 10.878 гласова. ССР се тако нашао на челним местима мањинских организација у Румунији. За јединог кандидата ССР др Душана Попова је овако изгледао број гласова: жупананија Тимиш – 2.533; Караш-Северин – 985; Вранча – 576; Прахова – 564; Букурешт – 462; Арад – 453; Ботошањ – 347; Јаш – 346; Долж – 329; Браила – 306; Бихор – 275; Арђеш – 267; Констанца – 242; Јаломица – 235; Телеорман – 227; ... Мехединц – 151... („НР“, 981, 5. децембар 2008).



„Нови Темнишварски весник“

Душан Попов је изабран највећим бројем гласова (скоро 11.000) иако су му његови сународници дали најмање гласова (једва преко 4.000, у 4 жупаније са српским мањинским становништвом). Забележена је парадоксална ситуација у којој су Срби сакупили далеко више гласова у жупанијама Прахова и Вранча него у жупанији Караш-Северин. – *ко су били, у ствари и, гласачи Срба?* – пита се, с правом, Рајко Корња, и, наравно, остаје без одговора. („НТВ“, 3. 9. децембар 2008).

Можда ће постати јасније ко су у ствари они „пријатељи Румуни“ који су под своје окриље узели лидере Срба, по очекивањима српског посланика, у односима са наранџастом владајућом коалицијом.

Није случајно што су Латинци обогатили ризницу мудрости човечанства својим пословицама: нашем новом посланику бисмо сугерисали да се пажљиво замисли над барем двама пословицама: *Est modus in rebus!* и *Timeo Danaos et dona ferentes!* [М. Милин].

2009

28. април 2009. *Лидер из 1990. изјављује: „У сваком чучи мали Чаушеску!“*

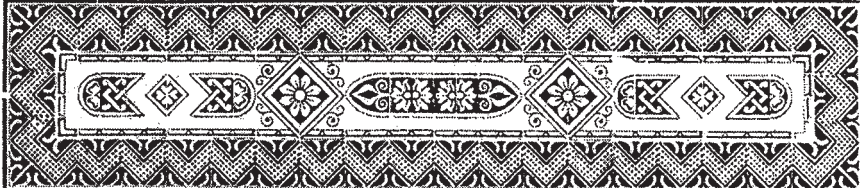
У тренутку биланса штампе ССР (број 1000 „НР“, 17. април), новинар Борко Илин из „НТВ“ објављује интервју са првим председником ССР и нашим првим послаником, Миленком Лукином.

У вези са *синдромом вишеструке кандидатуре* у оквиру ССР, Лукин изјављује:

„Превазишли смо период гајења култа личности, типа Чаушеску. Сматрао сам да тако нешто не сме да се деси ни мени ни нама Србима, јер свакако нисам ја најпааметнији Србин у Румунији. И ако иоле поштујем своје сународнике, немам права да их замајавам и да у недоглед останем на руководеће, дебело плаћене положаје... Из ових разлога сам се повукао са дужности, у нади да ће мој наследник исто поступити... За мене је најделикатнији проблем био какав став да заузмем према могућим сарадницима бивше Чаушескуове Безбедности. Јер су у нас читаве генерације најугледнијих Срба заглавиле затвор. Мора да је и међу нама било оних који нису издржали притисак па су потписали срамна ангажовања. Сматрао сам да није на нама, мањинцима, да отпочнемо *лов на веиштице*. Но, био сам убеђен да онда када се то буде покренуло на државном нивоу, морамо га покренути и ми, међу Србима у Румунији. Али, поново сам се преварио.“ (,,НТВ“, 23, 28. април 2009).

Латинско-амерички филозоф Езекел Мартинез Естрада је своје сународнике дефинисао као „свест подразвијене нације, за које су издати закони и уставни који ће их држати заточене а да то не изискује затвор са решеткама, до тренутка када ће се поштено признати да смо били сведени, интелигентним и константним делањем узурпатора, на душмане наших сопствених интереса и стремљења, претворени у неплаћене слуге господара овога света.“ (*Предговор-тестамент*, 1964). Бојим се да су ова размишљања од пре пола века данас много више актуелнија него што би се рекло, за многе Латинце а засигурно и за неке од Словена. [М. Милин].

Борко Илин
Миодраг Милин



323.15(=163.41)(489)''195''
329.15(498):323.1''1945/1951''
343.301(=163.41)(498)''195''

СРБИ У РУМУНИЈИ НА КОМУНИСТИЧКОЈ СТРАНПУТИЦИ ПОМАЋЕ ДРЖАВЕ

(Између Титџа – „Југе“ и Ђенџалџа –
Сџаљина)

Бавећи се истраживањем блиске прошлости Срба у Румунији, често сам се питао: „Где су корени потресних искустава мањинаца у раздобљу започетом крајем четрдесетих година прошлога века, када је читаву земљу заплуснуо талас убрзане комунизације?“

Закључио сам да одговор можемо добити ако разјаснимо како је српска мањинска заједница у Румунији разумела и протумачила друштвено-политичку поруку представника комунистичке државне пројекције, заједница која иначе и није дорасла дешифровању политичке збиље ратног и послератног румунског друштва, и самим тим била лишена могућности да је правилно процени и евентуално извуче за себе корисне поуке.

Срби мањинци су, тако, без размишљања, на пречац, преузели из грубог репертоара класне борбе поједностављене мисли, сведене на калупе и изражене одговарајућим језичким клишеима, а уз то и њихов пандан, сива и брутална дејства, такође сведена на моделе-калупе. И прилагођавајући их својој свакодневици, у оквирима послератног румунског друштва, постали маргинализована група и уједно

својеврсна жртва у датим условима. Пред нама је текст који из таквог угла сагледава проблематику мањинаца.

Полазну тачку представља разоткривање *кодова* репресије, то јест „правила игре“ према стварним или умишљеним неистомишљеницима, као и тумачење поруке репресије, управљене ка обликовању политике опортунизма и „вајању“ индивидуа спремних на безрезервну сарадњу са румунском комунистичком влашћу, индивидуа које се у међувремену предале и пристале да учествују у спровођењу нових национално обојених смерница.

Репресија.

На опште запрепашћење, део темишварског руководства ССК-ДУР-а (Савеза словенских културно-демократских удружења у Румунији) одазвао се неповољно на простаљинистичку *Резолуцију* Информативног бироа комунистичких земаља, од 28. јуна 1948, кад је Биро одржао састанак у Букурешту и тада јавно иступио против Титове Југославије.¹

¹ Из новије библиографије посвећене нашој теми, види: Joseph Rotschild, *Întoarcerea la diversitate. Istoria politică a Europei Centrale și de Est după Al Doilea Război Mondial*, [București], 1997; Jean-Francois Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre* [Iași], 1998; Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc, 1948–1965*, [Iași], 2001; Robert Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, [Iași], 2002; Миодраг Милин, Андреј Милин, *Срби из Румуније у румунско-југословенски односи. Прилог и грађа (1944-1949)*, Темишвар-Вршац, 2004; *Great Powers and Small Countries in Cold War 1945 – 1955. Issue of Ex-Yugoslavia. Proceedings of the International Scientific Conference, Belgrade, November 3-rd – 4-th, 2003*, Editor Ljubodrag Dimić, Beograd, 2005; *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, Coordonatori Vasile Ciobanu și Sorin Radu, vol. I–V, Sibiu, 2006–2010; *Zbornik radova sa Međunarodnog okruglog stola Tito – Staljin*, Beograd, 25. Oktobar 2006, prir. Miladin Milošević, Beograd, 2007; Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Schisma roșie. România și declanșarea conflictului sovieto – iugoslav (1948 – 1950)*, [București], 2007; Miroslav Perišić, *Od Staljina ka Sartru. Formiranje jugoslovenske inteligencije na evropskim univerzitetima 1945–1958*, Beograd, 2008; Marius Oprea, *Bastionul cruzimii. O istorie a Securității (1948–1964)*, [Iași], 2008; Dorin Dobrinu (editor), *Listele morții. Deținuți politici decedați în sistemul carceral din România potrivit documentelor Securității, 1945–1958*, [Iași], 2008; Андреј Милин, Миодраг Милин, *ССКДУР или Срби из Румуније на барикадама Хладног рата*, Темишвар, 2009; Љубомир Степанов, *Савез Срба у Румунију. 20*, Темишвар, 2009; Mirča Maran, *Kulturne prilike kod Rumuna u [jugoslovenskom] Banatu 1945–1952*, Vršac, 2009.

Пошто се читаве седмице консултовао са својим члановима (од којих су око две хиљаде њих бивши југословенски партизани и уједно дезертери из румунске војске), део руководства ССКДУР-а је срочио неку врсту *Контрарезолуције*, којом истиче своју солидарност са Титовом политиком.

Таква реакција српских „јеретичких“ лидера „чврстог става“ на просто је шокирала банатско руководство РПП (Румунске радничке партије), које није било у стању да се носи са насталим сукобом, чије даље распламсавање уз непредвиђене компликације није било искључено.²

Одмах је ступила у акцију Дирекција за унутрашње послове, чији је министар Теохари Теорђеску лично допутовао у Темишвар, да би пресекао још у зачећу скретање српских дисидената. Покренуте су читаве екипе ради истраживања, контроле и усмеравања делатности српских активиста. Група „непокорних“ подвргнута је у ноћи између 12. и 13. јула „тврдом“ саслушавању којем је руководио активиста из Центра, познат као Јосиф Богдан.

Проверавања су настављена наредних седмица и месеци³ а координирао их је један од челника Банатске партијске регионале, Мирко Живковић (будући универзитетски професор у Букурешту, надзиратељ и упућивач рада југословенских политичких емиграната а потом студената српске народности у румунској престоници). Додељен му је као помоћник учитељ Александар Курић (од раније убачен у руководство Савеза Срба), иначе партијски „чврсторукаш“, касније дугогодишњи надзиратељ темишварских ђака Српске гимназије, посебно оних који су прошли кроз „бараганску голготу“.

Ваља да се каже како је и југословенско Министарство унутрашњих послова дало свој допринос (који није, сматрамо, за потцењивање) распламсавању тензија,⁴ но засада архивске установе у матици о томе још опрезно „ћуте“.

² Пре свега мислимо на самоволне и невеште припреме у Темишвару, почетком месеца маја 1945. године, за *конгрес* „антифашиста“ Срба, „за демократизацију Румуније“, у још мутна времена, ни рата ни мира и донекле под упливом сецесионистичких нагона: да се „исправи“ пропуштено 1918. године. А Темишвар би имао да постане некакав „Титовград“ или „Титиград“. Опширније види М. Милин и А. Милин, *Срби из Румуније и румунско-југословенски односи...*, 33–79.

³ Опширније о епизодама гоњења и свакојаким проверавања политичке подобности јадних Срба, А. Милин и М. Милин, *ССКДУР...*, 11–292.

⁴ М. Rusnac, *Procesul intentat liderilor sârbi „titoiști“ (1950) și implicațiile sale*, у „Analele Banatului“, Serie nouă, Arheologie – Istorie, V, Темишвар, 1997, 383–395.

И тако је прорадила репресивна машинерија комунистичког режима са централним седиштем у Букурешту. А српски живаљ, већином сеоске провенијенције, недовољно образован, лаковеран и подложен маневрисањима, брзо постаје плен негативних друштвених емоција,⁵ тим пре што су се ране, настале током рата, тешко видале.

Пошто је најпре група „непокорних“ трајно изолована, окомила се на српски живаљ у Румунији права пропагандистичка хајка сталинистичког типа, у варијанти РКП (Румунска комунистичка партија), у чијим оквирима су се нашле и *партијске школе* за сељачку популацију и разни инструктори и агитатори, доушници и „теренски известиоци“, док је *лавовски део* надзора – војног над „несигурним“ пограничним насељима, и политичког над лидерима јавног мњења – припао Служби јавне безбедности (*Securitatea*), која је „режирала“ бесконачан низ процеса лицима окривљеним да роваре против нобоосноване републике и понашају се као издајници социјализма.⁶

„Културни упутник“

У циљу информисања и преваспитавања дезоријентисаних и недодлучних и њиховог усмеравања на „прави“ пут, основан је часопис „Културни упутник“.

Био је то у неку руку часопис-водич намењен житељима села. Његови читаоци учили су отуда правила беспоговорне послушности и улагивачког додворавања московском „фараону“ и његовим подмуклим и лицемерним штићеницима.

Након свакојаких почетничких неспретности, у зачељу другог броја часописа,⁷ које се желело и помпезно и свечано, смештена је Химна Совјетског Савеза, чији текст истиче неразрушиво јединство удружених република, захваљујући првенствено силини духа величанствене Русије, који је велики Лењин усмерио ка сунцем озареној слободи свих народа, сврстаних уз заједнички стег вере, рада и

Опширно у *Culegere de materiale privitoare la activitatea criminală a serviciilor de spionaj imperialiste pe teritoriul Republicii Populare Române*, [Букурешт], 1951 (Поглавље *Procesul trădătorilor și spionilor titoiști*, 151–201). Захвалност дугујемо пријатељу Љубомиру Степанову, који нам је на наведена дела скренуо пажњу.

⁵ Jean-Fr. Soulet, Нав. дело, 27 (Поглавље *Populații aflate între entuziasm și teamă*)

⁶ М. Милин, *PCR și minoritățile: cazul UACDSR sau sârbiți bănățeni – de la erezie la calvarul „reeducării“*, у зборнику „Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX“, II, Сибиу, 2007, 219–234.

⁷ *Културни упутник за културне домове*, 2, новембар 1948, Темишвар, 2.

подвига, основних вредности свих трудбеника на које указује друг Стаљин.

Али, већ на полеђини исте странице⁸ и у потпуном контрасту у односу на њу, указује се, уз стандардно процењивање стања према московској *Правди* на основне мане својствене Југославији, а изнад свих – усијани национализам групације (клике) Тито-Ранковић⁹ чије су руке умрљане крвљу стаљинског хероја Арса Јовановића,¹⁰ национализам који кроји пут империјалистичкој реакцији.

Стаљин је, наравно, у наставку, велики вођ радништва целог света. Једини је у стању да изведе трудбенике на пут вечитог мира и избави их крвавих ратова, на пут који руши капиталистичко ropство и обезбеђује васколики напредак човечанства. „Анонимни“ аутор на крају долази до капиталног закључка, истичући како ни једно једино опредељење наше домаће политике не представља друго нешто до суштинску креацију друга Стаљина.

Нехотице, догодио се и црни хумор,¹¹ што само још више наглашава сатирућу оптерерђеност општеприсутног страха.

Затим апологетски текст износи славопојку стаљинском уставу и укупном совјетском законодавству: наведене су и речи Генералисимуса, према којима „милиони поштених људи у капиталистичком свету ватрено теже да се и код њих оствари оно што је у СССР већ

⁸ Уводни запис *Куда води национализам Титове групе у Југославији*, 3–8.

⁹ *Александар Ранковић*, близак Титу, истакао се у рату и поготову после рата, као начелник УДБ-е (Уреда за државну безбедност) и ликвидатор унутрашњег отпора четника Ђенерала Драже Михаиловића.

¹⁰ *Арсо (Арса, Арсеније) Јовановић*, генерал, начелник Генерал-штаба Југословенске армије (ЈНА). Упућен је након рата на војне студије у СССР. Ликвидиран од стране УДБ-е на граници са Румунијом, у мутним околностима јесени 1948. Новија истраживања указују, међутим, на очигледно разочарење југословенских официра (питомца) условима за студије и живот затеченим у СССР-у. Види опширније, Мирослав Перишић, *Нав. дело*, 225–254. Аутор каустично примећује да је југословенским питомцима ускоро постало јасно да „они нису за Русе представљали то исто што су Руси за њих.“ Од укупног броја од 1984 кадрова упућених у СССР, за *Резолуцију* се определило (у условима притисака) њих 342, остали су се вратили у домовину, преко Румуније.

¹¹ „*Повукао је реч*. Један радни сељак се свађао са једним грамзљивим кулаком који је избегавао да преда коту житарица. – Толико си злобан да не заслужијеш ни затвор да те прогута! Кулак се разјарио и почео је грдити колико га грло носи и тражио је да радни сељак повуче реч. – Е добро, – виче радни сељак – гледај, повлачим реч: Вредан си да те прогута затвор, неваљалче.“ („Културни упутник“..., 3/1948, 21).

постигнуто“.¹² Био је то дакако најпогоднији могући увод и припрема зачитаоце уочи доношења новог румунског устава, устава тек „проглашене“ народне републике.

Према совјетском рецептару, група југословенских емиграната, која се после комунистичког раскола задржала у Москви, покушала је да обликује лист *Социјалистичка Југославија*. Дотични су се априла 1949. окупили ради покретања новог гласила. Један од корифеја стаљинистичке оријентације био је и Радоња Голубовић,¹³ бивши амбасадор Југославије у Букурешту, који је напустио положај и сврстао се уз Стаљина.

Гласило је требало да буде својеврстан поклон од стране Москве за југословенске пролетере уочи међународног празника рада. Наравно да се од друга Стаљина и поводом 1. маја „прижељкивало“ да изговори речи које ће имати очекивану тежину пророчанске визије будућности.

Као да им се нуди идеолошки путоказ, доживели су Срби у Румунији говор тадашњег жбира партијске пропаганде, Јосифа Кишињевског. Ватреност његовог излагања на националном скупу „партизана мира“, одржаном у Букурешту, достигла је параноју када је дотакао југословенско питање:

„Страх од мира који је карактеристичан империјалистима почео је да захвата и издајничку групу агената империјализма из вођства Југославије.... У званичној Југославији не говори се ништа против непријатеља мира и културе... Клика Тита, Кардеља, Ранковића... уткрива се са својим господарима – и по некад их чак и превазилази, у изазивањима и клеветима против СССР-а и земаља нових демократија.... Данашње југословенске вође, марионете англо-америчких империјалиста, покушавају свечаним фразама о изградњи социјализма у Југославији без совјетске помоћи, без помоћи земаља нових демократија и међународног пролетаријата, већ *маршизованим и атлантизованим доларима*, да прикрију *издајство социјализма*, губитак националне независности Југославије и њено *изрођавање у једну обичну буржоаску републику*, окована у ланце империјалистичког ропства.... Југославија постаје све више тежиште реакционарне културе Запада. Тита посећују такозване америчке уметничке личности свемоћника америчке декадернтне кинематографије, стављене

¹² Нав. дело, *Стаљинистички устрав*, 23

¹³ *Радоња Голубовић*. Амбасадор Југославије у Букурешту, „дезертирао“ са положаја 30. јула 1948. (Види о целој „афери“ у М. Милин, А. Милин, *Нав. дело*, 207–213).

у службу мрачњаштва и рата. Велике представе декадентних америчких филмова приказују се у присуству аутора, президиума и југословенске владе. У филмским дворанама Југославије дошло је међутим до манифестација. Како се види *народ не воли америчке филмове* са гангстерима, пљачкама и пожарима. Он их одбацује гнушењем јер их сматра за непријатељско оружје уперено против себе, јер их сматра као отворена врата ратној пропаганди. Манифестанти су викали: „Хоћемо совјетске филмове!” Поштена интелигенција Југославије је уз народ и бори се против потчињавања народа империјалистичкој идеологији. Издајник и одметник Тито и југословенски Гебелс Моша Пијаде, покушавају да привуку научнике, писце, уметнике на страну националистичке клике... Али чињеница да су ... стотине писаца и професора били бачени у Ранковићеве тамнице, поједини мучки погубљени од стране јаничара овог целата ... показује да отпор...расте и учвршћује се...Југословенски народ види све јасније да се под маском Тита крије...агент трустова и поробљивача народа...Али херојски југословенски народи виде у Совјетском Савезу...у земљама народне демократије...њихову велику моралну потпору...“¹⁴

За Москвом није заостао ни Букурешт; у престоници Румуније југословенски емигранти уприличили су гласило „Под заставом интернационализма“. Већ на самом почетку нови лист је у знаку аплауза и овација СССР-у, бољшевичкој партији и генијалном вођи народа, Ј. В. Стаљину. Међу именима уређивачког тима наилазимо на следеће: Душко Новаков, Љубо Павићевић, Иван Добрашиновић, Дмитар Кораћ, Милан Пузнан, Славко Добросављевић. Од осталих емиграната наведени су и С. Грујић, Т. Кнежевић, Ј. Томин, В. Тркуљић, С. Павловић, М. Петрин, З. Милић, М. Петровић. Било их је, међутим, пуно више југословенских емиграната, чак и неких палих у немилост, који су „окусили“ и румунски живот у тамницама, према конкретним и понекад неразумним потезима које је вукла политика у Букурешту.¹⁵

Они најревноснији писали су и у прози и у стиховима садржаје који су изазивали крајњу мучнину. Такве своје „креације“ слали су и у Темишвар, „Културном путнику“, да их читају и сународници у Ру-

¹⁴ Из реферата друга Ј. Кишињевског, секретара ЦК РПП, одржан на Конгресу интелектуалаца НРР за мир и културу, „Културни путник“, 8/1949, 25–27, *passim*.

¹⁵ Види горко искуство из румунске емиграције, Вукале Стојановић, *Сенке Букурешта*, Зрењанин, 2003. У мемоаристичком стилу аутор описује своја искуства пребега и робијаша у Румунији, након сукоба по идеолошкој линији са Душком Новаковим и групом његових следбеника и са надзорницима, Србима активистима из ЦК РПП (Румунска радничка партија, до тадашња РКП).

мунији. Из опрезности вероватно (никако јер су се снебивали) такве текстове нису потписивали и правим именом.

У првим бројевима часописа најзаступљенији су дописи извесног Горчила Митровића. У једном стихованом спису наш је аутор, без икаквог реда, просто набацао и злочиначке мисли Титове и како Тито прихвата фашизам па све „зачињено“ застрашујућом паљбом црвених каћуша и ватреним заклетвама оданости митском станару Кремља.

„Нови видици“ *ка истицању домаћег комунизма.*
РРП и „значајне“ годишњице.

Постепено закорачала је позорницом пропаганде и румунска стварност, она у знаку републичког уређења.

Уводни чланци у штампи и уопште све оно што је првина у оквирима пропаганде имају јемство Кишињевског, на кога смо већ указали, као на подмуклог и затрованог критичара Југословена, у мери која је превазишла очекивања и саме Москве. Захваљујући њему, наши читаоци дознају да постоји и дан румунске независности, 9 Мај 1877. Тај прави празник који су узалудно покушавали да забашуре „прљавим преправкама“ представници спахија и буржоазије, истичући за државни празник 10. мај, као клицање династији Хоенцолерн (пошто је тога дана, 1866. године, устоличен Карол за владара). Напори су им били узалудни, јер пруски принц доведен на кормило румунске земље доказао се на крају „чуварем интереса страних капиталиста.“ Против такве издајничке политике и империјалистичког јарма херојски се подигла радничка класа. Но стварна независност је наступила тек након што је славна Црвена армија ослободила Румунију и одржала победу над хитлеристичком Немачком. А закључак целе приче:

„не заборавимо ни то да нас је Совјетски Савез потпомагао и стално нас потпомаже, пружајући подршку нашој привреди, индустрији и пољопривреди, како би могли очувати независност демократске тековине које смо до сада извојевали.“¹⁶

Али, не лези враже! „Будно око“ нових трудбеника Румуније је увек „на стражи“, у заштити нових творевина и разоткривању класног непријатеља, тј. „фашисто-Американаца“:

„Од 9 маја 1945 протекло је 4 година. Једва четири и ево како фашизам, који је Совјетска армија сломила у великој битци код Бер-

¹⁶ „Културни путник“,8/1949, 15.

лина, то јест у самој његовој јазбини – подиже поново главу, помоћу империјалистичких земаља, на чијем се челу налазе Сједињене Америчке Државе...¹⁷

Тек што је прошла еуфорија мајских празника, захваљујући истој светлости са Истока, Румуне погађа лудачка егзалтација премашивања свакојаким планова, проглашених за „херојска дела“, мада су она неретко остављала утисак помахниталости. Били су то, дакако, „радни подвизи“ невероватних показатеља у виду цифара и процената који су се постепено били отели свакој разумној контроли.

Лишени контроле која полази од минималне пристojности, све су бројнији својеврсни чланци намењени ратарима. Тако чланак насловљен *Шта је Колхоз?* напосто бомбардује сеоске читаоце вртоглавим цифрама и статистикама о изобиљу житарица и новца којима располажу колхозници. Али сељак Банаћанин ионако скептичан по природи неће бити дуго у недоумици, пошто му текст у закључку скоро изричито наглашава: „Совјетска власт је непосредно заинтересована на ојачању колхозне демократије и на сталном развоју иницијативе колхозника, јер ова ствар доводи ка непрестаном снажењу колхозног уређења и уједно снажењу моћи Совјетске Државе.“¹⁸

Мало помало постају све присутнији у вишеслојном и вишегласном хору хвалилаца лажнога раја и сељаци-књижевници. Земљорадник и песник Лаза Илић штимује своје чворновате струне и лаћа се крeпке попут стена тематике револуционарне антиимперијалистичке борбе. Што мање схвата, тим жешће замахује стихованим стрелама: то варјашки колхозник ослобађа револуционарне громове и муње, гађајући непромашиво, „жуљевитим рукама пролетера“ њујоршки Волстрит и лондонски Сити, сејући ужас међу „манијацима атомским“.¹⁹ А с проласком времена, горки укус жаљења за промашеним животним позивом оних којима недостаје прави осећај мере.

Повлашћен простор резервисан је закључцима годишње конференције Информбироа, одржане у Будимпешти. Коначна резолуција, срочена годину дана након раскола, садржи, парадоксално, пре негатвну него позитивну оцену резултата у антититовској борби. Према визији Москве, југословенски издајници домогли су се извесног успеха, одредивши се за „организовање контрареволуционарних политичких банди које су чинили реакционарни, националистички, клерикални,

¹⁷ Исто, 16.

¹⁸ Исто, 11/1949, 20.

¹⁹ Исто, *Онима из Волстрита*, 12/1949, 8.

фашистички елементи“.... у намери отцепљења „братских држава“ од Совјетског Савеза. Чак се сматрало да је клика издајника успела да од Београда створи „антикомунистички, пропагандно-шпијунски центар и приступи у оквиру ОУН империјалистичком блоку ... прикључивши се тако фронту реакционарних Американаца...“ Према томе, Југославија се преко ноћи преобразила тако рећи у полицијску, антикомунистичку државу у којој је завладао фашистички режим.²⁰

Сасвим у тону са тадашњом општом атмосфером „ствара“ слободне стихове о северноамеричким радницима-пролетерима песник-дилетант а по струци кројач-мајстор Божидар Керпенишан. Срочио је тако стиховано писмо америчком раднику.²¹ Не зна се је ли примилац писма ишта разумео од филозофског садржаја поруке; поуздано се ипак зна да аутор писма, верни члан РПП, обећава свесрдну помоћ Американцима ради стицања „праве“ слободе и благостања, које обезбеђује само лењински пут светлости, а који је друг Стаљин довео до Атлантика (сва срећа, само у Керпенишановом стваралачком бунилу!). Аутор писма нуди своју помоћ, очигледно као „зналац посла“, пошто његови суграђани Румуни већ „уживају“ такву слободу и „неописиво“ благостање.

„Културни упутник“ намењен српским читаоцима у Банату, почетком педесетих година одашиље своје идеолошке зраке будући још под снажним утицајем совјетске пропагандне машинерије. А његов репертоар обухвата најразноврснију тематику, од Мичуринских²² остварења у вођарству до епопеје бомбаша генерала Памфилова, који су пред бесмртном Москвом зауставили челични ураган хитлеровских „панцера“.

У истом духу захуктала се и пропаганда за спровођење колективизације. И у томе су, опет, наши Срби предњачили. И не само у пропагирању колективизације већ и на делу, ступањем у новоосноване сеоске задруге.

Само након годину дана од оснивања задруге у Великом Сенпетру, тамо се појављују на свечаном скупу²³ истакнути задругари равничарског Баната. Кроз наведене успехе, у ратарству и зоотехници,

²⁰ Исто, *Југословенска компартија под влашћу убица и шпијуна. Резолуција Информационог бироа*, 1/ 1950, 21–26.

²¹ Исто, *Отворено писмо америчком раднику*, 3/ 1950, 28.

²² Мичурин, чудо од научника, који је, сходно тадашњој пропаганди, прилагодио гајење воћака и житарица условима Северног пола.

²³ „Културни упутник“, *Прво саветовање колективаца српске народности*, 2/1951, 45–47.

„смело“ се пробијају мобилизаторске лозинке и патетичне евокације. Пошто се некако тих дана навршило (ни мање ни више, већ управо) 27 година од Лењинове смрти, уприличена је и свечана комеморација „генија и учитеља радништва, организатора Велике октобарске социјалистичке револуције, оснивача прве социјалистичке државе на свету, итд., итд.,...“

Обласни активиста и дежурни предавач-упућивач пропагандиста у задругама, Мирко Живковић, износи своје закључке указујући „на велику улогу друга Стаљина који је на првом конгресу колхозника ударника, одржаном [још давно!] 19. фебруара 1933. године показао који су потребни услови за преображај социјалистичке пољопривреде..“ Како је он упућивао совјетске колхознике, тако исто и у Румунији поступа РПП, мудро расуђује Живковић и „износи велики значај брошуре која се бави овим конгресом, као и осталих књига и брошура штампаних на српском језику, које ће помоћи нашим радним људима да упознају велику науку изградње социјализма...“ Опрезно, за сваки случај, додаје и следеће: „Дужност сваког српског трудбеника јесте борба против титовских роварења, чија је прљава улога откривена;²⁴ јер се на овај начин боримо за бољу будућност, тиме бранимо мир, који бране милиони и милиони радних људи целога света, на чијем челу стоји непобедљиви Совјетски Савез и генијални учитељ радног човечанства, друг Ј. В. Стаљин.“ Без коментара!

Легитимисање домаћег комунистичког режима одвијало се, постепено, у националним размерама, према веома простом „калупу“, а наине помпезном обележавању славних годишњица. До даљнега, сва евоцирања произилазила су из величања руских револуционарних подвига.

Надахнућем за РПП (некадашња РКП) послужили су, као бајаги, руски војници, стационирани у Молдавији 1917. године, пошто су, тако (у ствари, харањем и пљачком по румунским селима за време тадашње анархије, напомена М. М.) утицали на „револуционарни дух“ сељаштва, припремајући га за „крупне класне окршаје“, у првом реду са Монархијом и буржоаско-спахијским режимом. Мањинска заједница је тако примила к знању да ништа од онога што се збива није

²⁴ У току је била ужасна репресија, започета „класичним“ суђењем „издајницима и шпијунима титовцима“. (Опширније, фуснота 4). А јадни наш професор Живковић (и тадашњи узорни пропагандиста) стрепео је и сам, да га не „подигну“. Прича о тим страшним данима у приложеном интервјуу, који нам је љубазно и услужно професор у Букурешту дао.

шала. А РПП је од самог свог почетка одлучно закорачила на прави пут, на који су зналачки указали и велики учитељи пролетера Лењин и Стаљин. У заслуге партије убрајало се, на пример, организовање класних окршаја тридесетих година у железничарским радионицама Гривица... Затим, беспопштедна борба против кулака – кјабура... и најзад, уз помоћ СССР-а, увоз и потом и производња трактора и пољопривредних машина и модернизација румунске пољопривреде...²⁵

РПП испољила је посебну пажњу према првомајском празнику, који је у СССР-у „празник пролетерске радости“ и слављења „величанствених успеха“, фараонских радних подвига на градилиштима Кујбишева, Стаљинграда... Запленивши просто првомајски празник, РПП је величала радничка остварења истоветних румунских платформи „Црвена застава“ у Граду Стаљину (Брашову) и „Совромметала“ у Решици...²⁶

Преврат од 23 Августа још стоји у сенци *„сјајних победа Совјетске армије... које су омогућиле нашем народу предвођеном Комунистичком партијом да збаца фашистички јарам и ... борећи се против англо-америчког империјализма, први пут у својој историји стекне стварну националну независност.“*

И поново се ригорозно истиче како „сва та величанствена остварења“ не би била могућа без „сталне и несебичне“ помоћи Совјетског Савеза. Одмах затим наступа кавалкада цифара и статистичких података, као доказ неопозивих успеха новог режима.

Па ипак, противречећи у неку руку раније исказаноме, нов почасни текст натенане објашњава како је *„део политички и војни план у виду обарања антонесковске диктатуре и борбе против хитлеровских окупатора, био састављен и остварен по упутству и под руководством друга Г. Георгиу-Дежа. ...У ноћи између 9 и 10 августа, друг Г. Георгиу-Деж бежи из логора и узима у своје руке припремање акта до којег је дошло 23. августа.“*²⁷ Да читаш, да се чудиш и да не верујеш сопственим очима!

Закључци.

Након почетничких неспретности и позајмица сваке врсте, у писаним садржајима намењеним Србима мањинцима почетком педесетих година прошлог века, јасно се види да је РПП, иако је била

²⁵ „Културни путник“, Уводник, 5/ 1951, 7–13.

²⁶ Исто, 3–5.

²⁷ Исто, 49.

сетих година, на темељу понуђених стаљинистичких калуца, истина донекле дотераних, препознајемо и прва домаћа пера. Средина у целини, терорисана политичким спрегама до апсурда, утицала је на одговарајући начин на писано стваралаштво: оно је просто заражено предрасудама и страховањима, комплексом кривице, што ће широко отворити врата и за даље, оштре, физичке, репресије.²⁸

С друге стране, неколицина правих интелектуалаца, у већини случајева иза решетака политичких затвора, подвргнута је „издвајању кукоља од пшенице“.

Догодио се уствари драматичан расцеп чија је последица гурање изражавања на матерњем језику у области културе, у суморност политичких конфронтација и гушења слободне речи.

Почела је тако да цвета такозвана пролетерска култура која се већ темељно угњездила у установама система.

Дотична култура на језику мањинаца изазивала је код представника већинаца снисходљивост и презир. За њих једини њен значај представљала је употребљивост дотичне у политичке сврхе.

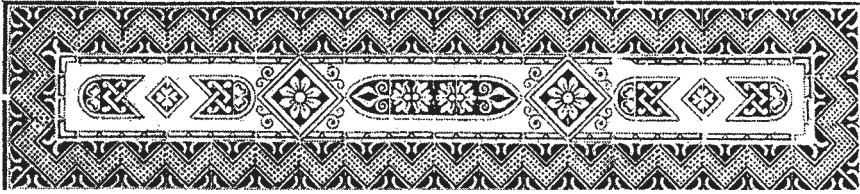
У строго домаћем амбијенту мањинаца она је остала углавном незапажена; а када је ипак допирала до појединаца у маси мањинаца, доживљавана је у најбољем случају као језичко увежбавање на културне теме, које битно одудара од заједничког језика са онима у матици.

То је трауматизовало и саме књижевнике-мањинце и отуда је њихова креација минорне вредности, у знаку бесконачних фрустрација. Они су (били) свесни да им стваралаштво нико нигде не уважава, да се оно промовисало једино зарад текуће политике, да опстојава једино на темељу „вештачког дисања“ и да је његов крај тесно повезан за крај дотичног, погубног система.

Миодраг Милин²⁹

²⁸ Црни хумор несвесно (или, можда, дијаболично перфидно) зрачи из наивних (или под наводницима наивних) стихова *После проверавања* аутора С. М. Лалића (Исто, 44). То помало и чудно стваралаштво такође ниче из политичких мотива: масивне „чистке“ редова РПП од бивших легионара и других, правих или имагинарних, непријатеља.

²⁹ М. Милин, Универзитет „Тибискус“, Темишвар, Румунија.



323.1(=163.41)(498)''1951/1956''

323.15(498)''1951/1956''

343.264(=163.41)(498 Бараган)''1951/1956''

СРБИ ИЗ РУМУНИЈЕ У БАРАГАНСКОЈ ГОЛГОТИ

Историја познаје више случајева колективног кажњавања појединих народа или група из најстаријих времена до данашњих. Један од коришћених облика јесте депортација или расељавање.

Такав један случај масовне депортације имамо и у послератној Румунији; током 1951. године расељено је преко 40.000 Банаћана Румуна, Срба, Немаца, Мађара, Бугара, Маћедонаца (Аромуна), и др. у Бараганску пустињу.

Сплет околности у том периоду био је компликован. У досадашњој литератури о тој теми најчешће се помињу: утицај совјетске политике на свакодневни преображај Румуније у поцесу изградње новог, социјалистичког друштва, креативно прилагођавање совјетског искуства у домену колективног кажњавања, тренутна неслагања румунских (совјетских) и југословенских комуниста, жеља врха румунских комуниста да се докаже пред старијим братом, тренутна потреба да се народу (који се противио брзом увођењу новог система) да застрашујући пример, итд.

Међу иницијаторима и организаторима овог програма најчешће се помињу тадашњи секретари ЦК Румунске радничке партије Ана Паукер и Теохари Ђеорђеску.

Међутим, то сада није најважније.

Важнији су редослед догађаја и доживљаји и страдања тог честитог народа током четири и по године.

Филм тих догађаја изгледао би овако:

Јуна месеца 1948. у Букурешту је одржан састанак Информативног бироа комунистичких партија који је усвојио Резолуцију Информативног бироа комунистичких партија и стању Комунистичке партије Југославије. Од јула 1948. године цела активност ССКДУР-а била је усмерена у пропагандистичке сврхе за подршку Резолуцији. У нашем живљу створила се забуна: донедавно хваљеног и идеализованог друга Тита требало је сада осуђивати, а југословенске комунисте прогласити за издајнике.

На седници Извршног одбора ССКДУР-а која је одржана 3. јула 1948. усвојена је Резолуција Информбироа иако је међу челницима Савеза дошло до несугласица. Под будним оком Румунске радничке партије организовали су се састанци, слали су се телеграми, писало се за штампу, тражили су се и налазили истомишљеници како би се „осудила издаја КП Југославије“. Неистомишљеници су скупо платили своју смелост.

Део чланова Извршног одбора није се сложио са присилним усвајањем Резолуције ИБ-а, а на зборовима по нашим селима које је заказивала РПП, чланови руководства Савеза су објашљавали нашим људима о неисправности кампање вођене против Југославије и стали су уз став КПЈ. Истовремено Милош Тодоров и Божа Станојевић дошли су до закључка да се ограде од раније усвојене резолуције, с тим што су написали Проту-резулацију коју су послали на потписивање свим члановима Извршног одбора у нашим местима. Дотичан документ је, услед провале, стигао у руке органа Партије. Цео Извршни одбор био је ухапшен и приведен на саслушање у Обласни комитет РПП.

На годишњој скупштини која је одржана 13. августа 1948. године смењен је добар део руководства Савеза. За председника је потврђен Бора Поповић, за генералног секретара је изабран Александар Курић, за секретара и одговорног за културу Борислав Божин... све само активисти РПП.

Извршни одбор ССКДУР-а на својој седници од 16. јануара 1949. године усвојио је Резолуцију којом се подржава Резолуција Политичког бироа ЦК РПП по националном питању.

Из резолуције ССКДУР-а издвајамо неколико пасуса:

„Под упутством Румунске радничке партије, Савез словенских културно-демократских удружења успео је да целој организацији да нову организаторску структуру укљањајући из руководства добар део експлоататорских елемената, замењујући их са поштеним елементима регрутованим из редова радних сељака и да је претвори у једну

културну организацију словенског радног становништва, чињеница која је у извесној мери спречила покушаје да се створи такозвано „национално јединство“ то јест јединство између експлоататора и експлоатисаних са циљем да се успава класна свест радног народа.

Савез је у великој мери успео да из средине организације склони носиоце национал-шовинистичке линије Титове издајничке класе, да демаскира агенте које је послао Ранковић у нашу земљу, који су тражили да заваде словенско радно становништво са румунским народом и да шире национализам у редовима словенског становништва... Путем наших организација појачаћемо заједничке манифестације, мобилисаћемо словенско радно становништво у заједничком раду са румунским народом и осталим народностима, да би и овим путем допринели јединству трудбеника.“



У другој половини 1949. неколицина челника Савеза је ухапшена и тако је настао „Процес групи шпијуна и издајника у служби шпијунаже Титове антифашистичке клике.“ Оптужница их је теретила за злочиначку активност, „шпијунске делатности“, „покушај империјалиста да присаједине румунски Банат Југославији“, „поткопавање нашег народно-демократског режима“, „спречавање изградње социјализма у нашој земљи“, „растурање субверзивног материјала“, „припадност агентури антифашистичке клике Тито-Ранковић“ итд., наравно да су оптужени све ово признали“. И 7. августа 1950. изречена је пресуда. А казне су биле „по заслуги“. Никола Милутиновић и Видосава Недић оуђени су на смрт, Милош Тодоров, Божидар Станојевић и Бошко Лацић на доживотну робију, Миладин Силин, Анђелко Пејовић и Милорад Адамов на 25 година тешке робије и лишење грађанских права, Жива Петровић на 15 година, Светомир Радосављевић на 12... После овог процеса, уследила су током 1950–51. године суђења другим „групам издајника“ за „злочин издаје државе“, „подстицање на злочин велеиздаје“ и „злочин шпијунаже“, „злочин против државног уређења“ и „преступ растурања забрањених публикација“. Стотинак угледних Срба осуђено је на тешке године робије. Међу њима били су и Бора Петров, Милан Николић, Стева Петров, Иван Стаморан, Ђока Кнежев, Сима Јаношев, Борислав Конић, Јоца Сапунџијин, Милутин Шепецан, Милутин Аднађ, Младен Илин, Коста Пејић, Борислав Лала Добрин...

Крајем педесетих година, упоредо са развијањем нових производних снага у Румунији, одвијао се и процес смањења приватне својине у сеоским срединама. Још на пленуму ЦК Румунске радничке партије од 3–5. марта 1949. године донета је одлука о потреби „ограничавања и ликвидације капиталистичких елемената у пољопривреди.“

Затим је усвојена ПМС број 1154/24. октобра 1950. којом се одређује начин досељавања и становања у пренасељеним урбаним центрима.

Решењем МС број 344/15. марта 1951. одређује се (члан VI) да „Министарство унутрашњих послова може на основу своје одлуке да нареди премештање из пренасељених центара ма које особе која није више потребна тамо, као и премештање из насеља оних особа које својим манифестовањем према народу штете изградњи социјализма у НРР. Горе наведеним особама може да се одреди обавезно место боравка у ма којем насеља широм земље.“

Решење МС број 326/С 27.08.1951. садржи упутства у вези са оснивањем нових насеља у којима ће да се сместе породице депортираца из разних крајева земље.

Неповерење које је створено по налогу „великог вође“ из Совјетског Савеза према Југославији и њеном руководству расло је сваког дана. Свакодневне пропагандне акције које је организовала Партија имале су за циљ да код становништва у пограничној зони створе осећај несигурности. Био је тамо део већег плана застрашивања Банаћана за њихово западњачки оријентисано држање у периоду социјалистичког преображаја земље. Паралелно са тим припремана је и казна.

Најпре је донето Решење Министарског савета број 200/1951. којим је одлучено да се извесне категорије становника пограничне зоне са Југославијом у дубини од 25 км раселе у унутрашњост.

У пролеће 1951. године појачана је антититовска пропаганда преко штампе и пратијских организација са намером да створи психозу несигурности у редовима становништва, а истовремено вршене су и провере на терену ради идентификације „сумњивих особа“ према састављеним списковима.

И најзад, донета је одлука бр. 200/5.06.1951. Министарства унутрашњих послова са наредбом за отпочињање акције.

Истовремено одређени су одговарајући војни ефективи безбедности, милиције и граничара, њих око 10.000 блокирало је пограничну зону, а око 12.000 војника и официра одређено је да изведе операцију подизања и пратње до одредишта.

И тако, према Решењу Министарског савета број 200/1951 за бројне становнике Баната почела је „Бараганска Голгота“. Наиме, са појаса од око 25 км према југословенској граници, од села Стара Беба (Тимишка жупанија) до места Груја (жупанија Мехединц), депортивано је у Бараганску „пустињу“ на десетине хиљада становника свих националности. Са житељима из 203 места жупанија Тимиш, Караш-Северин и Мехединц основано је 18 нових бараганских насеља. На тај начин су ондашње власти хтеле да „очисте“ ову зону од „елемената који би могли да угрозе политику Партије“. А ти „елементи“ су били: богатији Банаћани, Срби за које се сумњало да симпатишу титоизам, бивши борци са источног фронта, особе са „сувише великим устима“, људи без иметка али који су били у каквом сукобу са неким од месних челника, разне придошлице и избеглице и сл.... већ према списковима који су састављени уз помоћ месних партијских организација.

Кобне ноћи 18/19. јуна 1951. године на многим железничким станицама чекале су композиције теретних вагона. Око поноћи су се раз-

милели припадници војске и милиције у потрази за капијама које су претходно обележене гранчицама багремовог цвета.

Пробуђеним укућанима ставили су на знање да за 2–3 сата покупе најпотребније ствари, део покућанства и нешто хране, и да пред зору буду на сабирном месту.

Након што су путовали неколико дана и ноћи у нељудским условима, теретни возови су се заустављали усред непрегледне Бараганске равнице. Будући становници ових крајева су истоварили свој пртљаг из вагона и пренели га усред поља, на стрњику, где су били победени кочићи који су означавали парцеле одрђене за сваку породицу. Ту, испод ведрога неба, првих неколико месеци провели су незаборавне дане само са донетим пртљагом. Затим су почели градити земунице и колибе пошто се приближавала зима. Пијаће воде није било у тим местима, већ се она доносила са велике удаљености или се продавала, а исхрана је била на ивици опстанка. Понесене резерве су се полако завршавале. Али, људи су покушали да се снађу. Почели су да раде у оближњим пољопривредним предузећима, поготово на гајењу памука. Већ исте године почели су да граде мање куће од набоја или земљаних цигала покривене сламом или трском и да организују живот за дужи период, пошто су стекли утисак да ће ту остати дуже време. Иако им је кретање било ограничено, нашли су начина да се донекле редовније снабдевају и одрже преписку са најближима у родном селу.

Године су пролазиле, живот име је постао сношљивији, али чежња за родним крајем била је велика.

Усред новонастале међународне ситуације, средином 1955. године, створиле су се прилике да државне власти преиспитају целисходност ове мере. У јесен исте године стигла је вест да ће се вратити својим крајевима. То се обистинило, и они су постепено почели да се враћају; процес је завршен почетком 1956. године.

Међутим, ново разочарење су доживели када су угледали остављене домове у родном селу, стање у коме су их оставили и како су их нашли, када су дознали како су се понашали неки од њихових сељана након њиховог одласка.

Али, сада већ прекаљени, кренули су да спасу оно што се још спасти дало постепено су се укључивали у свакодневни живот сеоске заједнице.

Чињеница је да су сви они остали са дубоким ожиљцима у души након оних страдања све до данашњег дана. Склони су да праштају, али желе да то памте наредне генерације.



Да би читаоцима било јасније какви су педо-климатски услови у Бараганској низији, наводимо два описа које су оставили великани румунске књижевности Василе Александри и Александру Влахуца.

Најпре Василе Александри:

„У овој великој равници где се жалостиви видик тајанствено губи у предалеком небеском своду, очи путника не могу се ни на чему одмарати – ни на кућама, ни на дрвећу, нити на шумним токовима хладне речице. Под узаврелим сунчаним зрацима простире се огромна бесплодна пустиња са својом увелом травом, песковитим тлом и мноштвом птичурина које си прекриле висине. Хиљадама година у Бараганској утроби спава, лежи немо скривена, стерилна и недирнута самоћа коју успављује дах жарких лета а буди ледени зимски ветар са севера. Тамо се цвет рађа и умире у пролеће. Тамо се не виде сенке у летњим данима. Тамо је јесен бесплодна, а зима обилује преоштрим мећавама“.

У свом делу *Живописна Румунија* Александру Влахуца вели:

...Једина равница Јаломице простире се ћутке, равна, сува – велико ожеднело острво усред толиких вода – шта краше земљу Румунију. Спава пустиња под фијуком ветра, тај неограничени Бараган. Од хиљада година сања бистре реке и блистава језера: у ведрим летњим данима тај сан се претвара у ваздушне струје које преливају преко осушена поља и спарушене закоровљене површине ове пус-

тиње оне омађијане воде, које заваравају „чудеса“, које народ назива тако лепо „вода мртвих“...

Иначе, на том простору било је накада Сарматско море, а сама реч Бараган кованица је од „бара“ и „ган“ (односно „ићи“ на румунском, јерменском или баскијском језику).



Преглед расељеника Срба у Барагану
по местима

Редни број	Место	Свега расељеника		Рођени у Барагану	Умрли у Барагану
		Број кућа	Број особа		
0	1	2	3	4	5
I	Жупанија Арад	1	1	–	–
	1. Арад	1	1	–	–
II	Жупанија Караш– Северин	104	343	24	26
	2.Белобрешка	9	18	1	1
	3. Дивич	4	11	–	2
	4. Златица	6	24	1	–
	5. Златица–Прњавор	2	7	–	–
	6. Карашево	2	2	2	–
	7. Лесковица	10	33	2	2
	8. Луговет	13	49	6	4
	9. Љупкова	12	46	4	4
	10. Мачевић	1	2	–	–
	11. Нова Молдава	1	3	–	–
	12.Радимна	2	6	–	1
	13. Соколовац	18	57	3	4
	14. Српска Пожежена	10	38	2	4
	15. Стара Молдава	14	47	5	4
II	Жупанија Мехединц	2	6	–	–
	16. Свиница	2	6	–	–

IV	Жупанија Тимиш	634	2056	57	107
	17. Варјаш	75	226	3	15
	18. Велики Семиклуш	27	69	–	1
	19. Велики Сенпетар	45	123	4	4
	20. Гад	24	90	1	4
	21. Дежан	5	23	1	4
	22. Дента	15	48	8	7
	23. Дета	8	26	–	–
	24. Дињаш	42	173	7	9
	25. Ђир	7	16	2	1
	26. Иванда	37	90	3	4
	27. Кетфељ	24	73	2	2
	28. Кеча (и Хрвати)	34	93	2	6
	29. Кнез	11	27	–	1
	30. Мали Бечкерек	45	145	1	8
	31. Немет	14	51	3	4
	32. Рудна	28	114	2	7
	33. Саравола	34	110	1	6
	34. Сока	8	29	1	4
	35. Српски Семаргон	31	131	6	4
	36. Толвадија	5	20	1	1
	37. Фењ	6	18	–	1
	38. Чаково	8	13	–	1
	39. Чанад	30	103	3	7
	40. Ченеј	25	107	2	1
	41. Шенђурац	20	66	4	4
	42. Шенђурац–Прњавор	5	13	–	1
	43. Остала места	21	57	–	–
		741	2.406	81	133

У нашим сусретима и разговорима са бившим Бараганцима најчешће се понављала реченица „Праштајмо, али памтимо!“

А сви ми, садашња и будућа покољења, треба да памтимо бар следеће догађаје, ситуације, прилике, у вези са Бараганском Голготом Срба у Румунији:

Депортацији је претходило увођење обавезних квота („коте“) за сељачка домаћинства према држави; Резолуција Информбироа од 28. јуна 1948. године утицала је да депортација почне из пограничног подручја са Југославијом; акцији је претходила жестока антититовска кампања; била је резултат класне борбе у периоду раскулучивања; спискови су састављени уз помоћ месних партијских органа где су главну реч имали исто Срби; спискови су били произвољни, нису поштовали критеријуме садржане у Директиви број 200; била је то прилика за личне обрачуне, па су тако депортовани чак и партијски активисти; из истог разлога страдао је и пропорционално већи број Срба од осталих народности из ових крајева; али, највише је ипак депортовано Румуна (и Аромуна, Басарабаца, Буковинаца); рођена сестра и зет „помогли“ су најближе да доспу на списак за расељавање; подигнута је и породица са двоје неме и непокретне деце; били су подигнути и они који су били партизани, и они који су сакривали дезертере за време рата; били су за њих кукољ, главница, а они су „чистили жито“; акција је изведена на препад, ноћу, као да се радило о најокорелијим криминалцима; да би застрашивање било што веће, акција је изведена на дан највећег хришћанског празника – Духова; током извођења акције задужени органи су се понашали према свом сопственом нахођењу; терали су на улицу и закључавали куће, никад више их неки нису откључали; и икону су им скинули са зида; неизвесност је владала све до њиховог доласка на нова станишта; било је и примера добровољног одласка у Бараган да би породица била на окупу; досељени су на брисан простор, на ледину или на срњику, да би сами градили типске куће-колибе; на почетку били су изоловани од осталог света (без преписке, без пакета, итд.); тамошњем становништву представљени су као негативци или странци (из Кореје): педоклиматски услови су били сурови (недостатак воде, велике суше, провале облака, јаки ветрови, високе или ниске температуре, високи сметови и сл.); на почетку праг им је био јастук, а рогозина јорган; психолошки терор над њима је настављен и у новој средини; ...,и тако сам био на испитивање, и стално сам био под претњом са затвором, и стално су ме питали за Тита...“; депортована лица су имала обавезан боравак у дотичним новим насељима (Д.О. у личној карти;) и ограничену могућност кретања (15 км од места); велика већина расељених лица били су сељаци (преко 90%); најтеже су подносиле старије особе и деца (највише их је умрло тамо); деца је донекле омогућен наставак основног школовања; при повратку деца су имала велике тешкоће око наставка школовања на вишим ступњевима; млађарија се снашла нај-

боље, организовала је себи чак и слободно време; најтеже им је било у почетку, следећих година су се већ сналазили; саградили су и цркву од греда и прућа облепљену блатом; тадашња власт је желела да и овим потезом унапреди пољопривредну делатност у Бараганској равници и свакодневни живот аутохтоног становништва; „за кратко време доказали смо им да смо у свему први – за време нашег тамошњег присилног боравка препородили смо тај крај“; имали су цивилизаторски утицај на аутохтоно становништво; у свом том периоду имали су безброј прилика да сретну Румуне са изузетним људским особинама и врлинама; у новој средини није било националне нетрпељивости; живот у новим условима добио је свој ток: рађања, венчања, сахране...; уза сву ту тугу и тескобу, бивало је и радости – рађало се и умирало, плакало и певало, а највише чезнуло за прадедовским огњиштем. И надало повратку, „узели смо се и приредили свадбу, било је све по реду, како се иште: јела, пића, па и музике. Орила се наша српска песма бараганским просторима, сведочећи да живимо и истрајавамо и у тим тешким условима и у тој муци и беди“; Срби су први пуштени да се врате својим кућама; неки су остали да тамо живе; понеки су се вратили у Бараган на још коју годину да раде: тужан је био растанак од деце из Барагана, сви су плакали; „Радовала сам се што смо се вратили, али ту су нас поново чекале тешкоће“. Поново испочетка; „када нам је коначно било дозвољено да се вратимо нашем родном крају, тадашњи секретар, Србин, из личних разлога није желео да нас прими у село, тако да смо две године морали да станујемо у суседно...“, када су се вратили кући, доживели су друга разочарења: куће заузете или рушевине, разорена домаћинства, колективизација; наши сународници, Срби, који су се налазили на разним положајима, чинили су им разне пакости; „нису нас примили наши сељаци отворених руку. Мислили су да се никад нећемо вратити“; али, били су и случајеви када су их сељаци дочекали лепо. Знали су кад стижу па су изнели на сто као за свадбу; доживљаји тих трагичних година оставили су трагове у животу свима онима који су у њима непосредно учествовали, али и онима који нису били принуђени да их живо осећају...; због тешких радних услова, већина њих је „сакупила грађу“ за каснија оболевања; из пијетета према мртвим сународницима неки су им пренели посмртне остатке у родни крај; након повратка власти су хтеле да заметну траг па су узорале чак и гробља; „никад нисам схватила зашто смо били у Барагану али сам знала да тај део свог живота треба крити. То сам крила поготово на факултету, а и после. Сакривала сам Бараган у себи као неки НАШ ГРЕХ“; у личним досијеима многих средњошколаца

или студената било је уписано: „Кулачно дете, бивши депортирац у Бараган“; „пробити се“ је глагол који карактерише оне који су успели да победе понижења и забране класне борбе и уз нарочит напор да постану интелектуалци, а истина нема почетак и крај, она ће победити осудом коју ће изрећи генерације које ће доћи.

Сами Бараганци опседантно постављају иста питања или подвлаче сличне закључке као што су:

Онај који то није доживео, не може ни да верује и ни да замисли како је све то грозно било;

То само ми знамо како нам је био тежак живот тих година;

Нисмо то заслужили – били смо вредни и поштени, никог нисмо вређали али су нас протерали и ОНИ се завукли у наше домове, ОНИ кажу да је то правда да отмеш и унесређиш другог...;

Ако су хтели да нам одузму да су узели! Али зашто су нас толико мучили?

Ако добро мислим, као да смо били проклетни да се цео живот мучимо и почињемо испочетка;

Верујем да Бог нас неће заборавити, па ако људи неће или не умеју да право пресуде, да ће то Он учинити.

У нашим разговорима најчешће се појављују речи: комунисти, милицајци, војници, теретни вагони, вода, стрњика, памук, пиринач, сува земља, сунцокрет, земунница, колиба, кућа-плетара, ферма, комарци, олуја, снег у сметовима, ветар-кривац, котрљане, Бог, судбина, смрт, родни крај...

У новим условима први пут су се суочили са изузетним приликама:

Први пут у животу били су приморани да купују воду;

Стајали су у реду за хлеб и воду;

Прасе су водили на узици као пса:

Ишли су на рад „у ферму од понедељка до петка и хранили се „на казан“;

Тамо су научили први пут да краду пољопривредне производе.

Овај период највеће трагове и трауме оставио је на тадашњу децу;

Имам сузе и своје уздахе, јер се нисам поиграла луткама као моје другарице које су остале код куће;

Мени је украдено детињство;

Тај неоспоравани сан петогодишњег детета нико ми неће моћи надокнадити;

Ја као дете нисам имала ниједну играчку. Било ми је седам година када сам видела прву лутку;

Девојчица је спавала са првим сандалама испод јастука;

Ни сувим златом ми нико не може надокнадити украђено детињство;

Био сам у шести разред када сам јео, први пут, чоколаду;

Тешко ми је и да се сетим тих проклетих дана. Све нам је било одузето: детињство, школе, будућност;

После сам ја остао код оца, а сестра код мајке и тако је живот текао даље...

Свакако да оваква казивања нису весела. И ни пуно оптимистичка. Али ту и тамо провејава ведар дух специфичан нашем народу који се помирио са судбином. Пркос, љубав, вера и нада допринели су да истрају, а ми сада понављамо нека од њихових размишљања:

Тако је морало бити;

Довитљивост, истрајност, нада у повратак, издржљивост, вредноћа, омогућили су им да истрају;

Издржали су и због урођеног пркоса;

Вера у Бога их је одржала;

Страдање их је зближило;

Љубав према завичају им је стварала позитивну енергију;

Знао сам да ће комунизам пасти. То ме држало кад ми је било најтеже: не можемо да смо СВИ исти кад НИСМО;

Узео је примицу и свирао српско коло пустињи да су и зриковци слушали;

Човек се у невољи познаје;

Нисмо имали куд, морало се...;

Људска солидарност не познаје границе;

Ипак су се осећали као припадници повлашћеног реда: МИ и ОНИ неретко су говорили;

Тако склопљена пријатељства остала су вечна;

Него знаш шта... и данас се види, ко смо МИ, а ко су ОНИ. МИ ЊИХ никад тамо не би послали!

Кад неко чини зло неке не може боље да прође;

Све патње ми смо, ето пребродили....;

Нисмо пребацивали ни онима што су нас отерали у Бараган и развукли кућу. И с њима смо наставили да живимо лепо;

После повратка, иако физички и психички исцрпљени, смогли су снаге да се уклопе у свакодневне животне токове;

Зар ја да прихватим партију која је у пустињу послала и оставила да скапа силан народ, која је створила српски гето, с јасним обележјима геноцида?

Бараган је наша трагедија и жиг утиснут за сва времена;

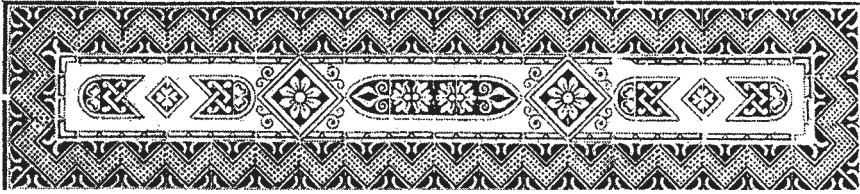
Не дај Боже никоме да тако нешто доживи;

Тако је морало бити: да се прича, да се пише, да се чита и памти;

Догодило се, не поновило се....

Љубомир Степанов¹

¹ **Љубомир Степанов**, рођен 1952. у Кетвељу (Румунија). Свршио је Економску гимназију (1971) и Факултет економских наука (1975) на Универзитету у Темишвару. Ради као економиста у Темишвару. Бави се истраживањем историје Срба на територији Баната у Румунији.



323.15(=163.41)(498)''2011/2012''(047)
314(=163.41)(498)''2011/2012''

ИЗВЕШТАЈ О ПРАВИМА СРПСКОГ НАРОДА У РУМУНИЈИ 2011/2012. ГОДИНА

Према прелиминарним подацима са пописа становништва и имовине одржаном 20. октобра 2011. године (званични подаци се очекују тек у марту 2013), у Румунији живи 18.481 припадник српске националности. Према подацима са пописа из 2002. године, број Срба је био 22.256, што показује да се број становника српске националности смањило за приближно 21 проценат. Тако се према званичним подацима Румунског института за статистику Срби сврставају у групу мањинског становништва са мање од 20.000 становника (93).

Последњи попис потврдио је тренд претходног. Наиме, највећи пад у броју становника српске националности од 1930. године (94) забележен је на попису из 2002, када се број становника смањило са 29.080 (колико их је било према попису из 1992) на 22.256, односно за 22,47 процената.

Чињеница да се број становника српске националности смањује није зачуђујућа с обзиром на то да се смањује и број већинског, румунског становништва и осталих мањина, осим ромске. Узроке смањења мањинског (у конкретном случају – српског) становништва треба тражити у паду наталитета, као и у негативном салду миграције, асимилацији, али и у смањењу броја школа на српском језику. Морталитет има пресудан утицај на смањење српског становништва у селима, док у градским срединама главни фактор јесте асимилација.

На територији Румуније Срби су махом насељени у Банату, и то у четири жупаније: Тимиш (приближно 26 одсто), Караш-Северин (приближно 27 одсто), Арад (5,5 одсто) и Мехединц (5 одсто) (95). Према последњем попису, до најзначајнијег смањења броја становника српске националности дошло је у сеоским областима, али и у Темишвару.

Од броја пописаних који су се изјаснили као Срби 2011. године, приближно 60 одсто процената наводи српски језик као матерњи. Српско становништво је радно способно и сви поседују бар основно-школско образовање.

Срби у Румунији представљају једну од 19 националних мањина, а према попису из 2002. налазили су се на осмом месту по бројности. Званични подаци о томе на ком се тачно месту налазе данас, на основу резултата последњег пописа, још увек нису доступни.

Остварење колективних права Срба, као и права осталих националних мањина у Румунији јесте законски регулисано по узору на европске стандарде.

И пре доношења новог Устава, након обарања режима Николаја Чаушеског, усвојена је Декларација о националним мањинама. Декларација подразумева заштиту мањина од било ког облика дискриминације, насилне асимилиције или сегрегације и гарантује права као што је право на образовање на матерњем језику, као и верско и морално образовање деце припадника мањина (96).

Поред тога, гаранције поштовања права националних мањина дате су и у Уставу Румуније. Према члану 62. Устава Румуније који је донет 1991, једна национална мањина може да буде представљена једном организацијом (97). Уставом је представницима мањина загарантовано једно посланичко место у Парламенту уколико на изборима не освоје довољно гласова. Члан 32. садржи одредбе које се односе на право националних мањина „да уче свој матерњи језик и стичу образовање на том језику“.

У оквиру система институционалне заштите мањина у Румунији, румунска влада је успоставила Савет за националне мањине. Савет је састављен од три представника мањинских заједница које су заступљене у Парламенту. Улога Савета јесте јачање веза између националних мањина и њихових организација, као и подршка и анализа активности које се предузимају у сврху образовања мањина на матерњем језику. Према речима српских представника, Савет добро функционише и у односу на претходну годину постоји помак у виду формирања сопствене Правне комисије Савета, чија је улога да указује на битне си-

туације које се односе на права и активности националних мањина и да их верификује. Срби истичу и да су посебно задовољни радом Департмана за међуетничке односе при Влади Румуније.

Међутим, Румунија још увек није усвојила посебан закон о националним мањинама, иако се о њему у скупштинским одборима расправља веома дуго. У протеклој години формулисани су неки параграфи Закона и на његовом тексту раде стручне комисије, али његово усвајање још увек није приоритетно, нити му се посвећује пажња на јавним расправама.

С друге стране, румунски Устав признаје већу правну снагу преузетим међународноправним обавезама у односу на домаће прописе.

Према члану 62. Устава Румуније, којим се гарантује присутност представника националних мањина у Парламенту, Срби имају једног представника (98).

Српски посланик има равноправан положај у односу на представнике осталих мањина. Члан је парламентарне групе националних мањина и комисије за културу и активно учествује у промоцији предлога који иду у корист мањинских група. Најзначајнији учинак у последњој години тиче се усвајања предлога који се односе на Закон о настави.

Срби су у Румунији прилично добро интегрисани у државне институције. Када је реч о учешћу Срба у локалним институцијама, оно се одвија на два начина: преко политичких странака чији су чланови наши сународници и преко Савеза Срба у Румунији, кључне српске организације.

На локалним изборима који су одржани 10. јуна 2012. Срби су имали своје кандидате у две жупаније и у Темишвару. У жупанији Караш-Северин четири посланика кандидовала су се на листи Савеза Срба у Румунији, а у жупанији Тимиш и у Темишвару српски кандидати су били на листи Демократског савеза Мађара, уз представнике бугарске и украјинске мањине. Након избора Срби су добили 11 одборника са листе ССР, 11 са листи партија и имају пет председника општина, такође са партијских листи.

Срби у Румунији нису организовани у посебну политичку странку која би заступала њихове интересе, те ту функцију обавља Савез Срба у Румунији (99).

У последњих годину дана ССР је организовао бројне културно-уметничке манифестације са циљем очувања националног идентитета, а само неке од њих су: отварање „Српске куће“, традиционални „Маратон српског фолклора“, „Караван обичаја и традиције“ (као део

кампање за локалне изборе), „Дани српске културе“ у Темишвару, Сабор народног стваралаштва, Фестивал дечјег фолклора „Венац“, Светосавска академија итд. На Скупштини ССР крајем априла изабран је нови председник ССР Огњан Крстић.



Према подацима са пописа из 2002. Срби су по образовању заузимали треће место међу мањинским групама у Румунији, иза Јевреја и Мађара. Иако спадају у образованији део популације, један од највећих проблема Срба у Румунији тиче се управо образовања (100). С обзиром на то да се смањује број ђака, долази до гашења српских школа. У 2011. број српских ђака кретао се око 450, од чега је бар половина похађала Гимназију „Доситеј Обрадовић“ у Темишвару. Поређења ради, број српских ђака након Другог светског рата у Румунији био је 9.000.

Од јесени 2010. Србима су затворене четворогодишње школе у Великом Семиклушу, Ченеју и Српском Сематрону, те се образовање на матерњем језику сада одвија у седам четворогодишњих школа са једним учитељем и 85 ђака. У Темишвару, српску гимназију „Доситеј Обрадовић“, где је настава организована за ученике од првог разреда основне до четвртог разреда средње школе, 2012. похађало је 200 ђака (101), од којих је било 19 матураната. Високошколско образовање на српском језику одвија се на универзитетима у Букурешту и Темишвару, где постоје катедре за србистику. Прошле године није било гашења школа, али представници Срба у Румунији изражавају бојазан да би до тога могло да дође на јесен због смањења броја ђака.

Процес асимилације и склапања мешовитих бракова, како наводе Срби у Румунији, кључни су фактори смањења броја ђака. С друге

стране, у румунском Закону о настави постоји ставка која се односи на функционисање школа са мањим бројем ђака од предвиђеног, али она посебно не уређује положај националних мањина. Отвара се простор у ком је неопходно применити позитивну дискриминацију, јер ће у супротном Срби у Румунији остати без образовања на матерњем језику.

Када је реч о информисању на матерњем језику, ситуација се оцењује као задовољавајућа, а у протеклој години Срби су добили још једно ново гласило. Недељник на српском језику „Наша реч“ излази већ дванаест година за редом, а значајан је и тромесечник „Књижевни живот“, једино књижевно гласило на српском језику у Румунији. Активан је и програм на радију Банат Линк102, првом радију на српском језику који емитује програм од 2009. Поред тога, два сата недељно емитује се и емисија на српском језику на Радио Темишвару и емисија „Српски видици“ у регионалном студију темишварске румунске националне телевизије, која траје 25 минута. Међутим, програм телевизије, с обзиром на то да је она регионална, могу пратити само Срби на подручју Баната. Гласила финансира румунска држава, односно ССР, средствима која наменски добија од државе. Србија не учествује у финансирању рада медија.

Румунска држава финансијски подржава активности српске заједнице окупљене око ССР наменским субвенцијама. Средства су намењена финансирању културних и уметничких програма и покривању трошкова плата запослених у релевантним институцијама. Протекле године субвенције румунске Владе српској заједници износиле су 565.000 евра.

Поред тога, румунска држава обезбеђује плате и за 40 свештеника Српске православне цркве у Румунији. Иако су односи Српске и Румунске православне цркве традиционално сестрински, један од проблема са којима су се Срби суочили у протеклом периоду јесте потешкоћа повраћаја имовине Српске православне цркве у Темишварској епархији, као и питање повраћаја Макиног дома у Темишвару.

Неуједначен развој средина у којима Срби у Румунији живе један је од кључних проблема. У томе лежи и један од узрока смањења броја српског становништва. Инвестиције у тим подручјима сасвим изостају, а организованих улагања Србије у те регионе нема. Највећи проблем јавља се у подручјима која су удаљена од градских центара.

Протеклу годину обележило је десетак посета српских званичника Србима у Румунији, најчешће захваљујући активностима које је организовао Савез Срба у Румунији. Најчешћи сусрети су били

са представницима Амбасаде, генералним конзулом и министрима који су посећивали Румунију. Приликом сваког сусрета првенствено се говорило о положају Срба у Румунији. Срби из Румуније оцењују сарадњу са институцијама отаџбине као добру, али сматрају да је потребно повезивање са свим институцијама и предлажу оснивање посебног сектора за сарадњу са Србима из региона.

На међудржавном нивоу односи Србије и Румуније се обично оцењују као добросуседски и пријатељски. Из економског аспекта, један од главних спољнотрговинских партнера Србије јесте Румунија, јер је до маја 2012. у Румунију остварен извоз у износу од 404,3 милиона долара, што ставља ову државу на четврто место у трговинској размени (103).

У новембру 2011. дошло је до сусрета на највишем државном нивоу, када је председник Румуније Трајан Басеску посетио Србију, срео се са тадашњим председником Србије Борисом Тадићем, изразио подршку Србији на путу евроинтеграција и потврдио став да Румунија неће признати самопроглашену независност Косова и Метохије (104). Осим тога, дошло је и до сусрета представника војног врха¹⁰⁵, као и до обављања заједничких трилатералних војних вежби Србије, Мађарске и Румуније са циљем борбе против поплава које угрожавају становнике трију држава.

С друге стране, упркос добросуседским односима, Румунија је запретила ускраћивањем подршке Србији за добијање статуса кандидата за ЕУ због спорног „влашког питања“. Након потписивања Протокола о националним мањинама између српске и румунске стране, Румунија је гласала да се Србији одобри статус кандидата. Овакав потез румунске дипломатије био је непријатно знањење не само за српску јавност већ и за Србе у Румунији (106) иако њихови представници наводе да јавних реакција није било. Осим тога, Румунија је ускратила и подршку Вуку Јеремићу за председавање Генералном скупштином УН и гласала за литванског кандидата. Поред тога, суседски односи су оптерећени и положајем Румунске православне цркве у Србији, али и Српске православне цркве у Румунији.

Као и претходних година, српски медији су највише извештавали о билатералним односима двеју земаља, а слабо и спорадично о положају српске мањине у Румунији. Веће интересовање за битне догађаје који утичу на живот Срба у Румунији, као што су локални избори и избор за новог председника Савеза Срба, показали су новосадски медији.

Закључак

Положај Срба у Румунији може се оценити као задовољавајући. Срби уживају сва грађанска и мањинска права гарантована Уставом и законима Румуније. Срби су интегрисани у државне и локалне институције и у друштво у целини.

Једино што и даље изостаје јесте Закон о националним мањинама. Помак ка усвајању овог закона је мали и његово доношење се одлаже већ годинама.

Треба имати на уму да је Румунија прилично погођена економском кризом која је довела до политичких турбуленција у последњих годину дана, те је од почетка 2012. променила две владе, а трећа је изгласана у мају 2012. Осим тога, почетком јула, на иницијативу нове Владе Виктора Понта, Парламент је изгласао неповерење председнику Трајану Басескуу, који је суспендован, а о његовом задржавању на функцији председника одлучиваће грађани на референдуму. У нестабилним економским и политичким условима може се рећи да Срби деле судбину својих суграђана у Румунији.

Највећи проблеми са којима се Срби у Румунији већ годинама суочавају јесу убрзано старење становништва и, како показују прелиминарни подаци са последњег пописа, изумирање српског живља на територији Румуније. Осим тога, битан фактор јесте и процес асимилације, најчешће преко мешовитих бракова. Последица свега јесте смањење броја српских ђака и затварање школа на српском језику.

Доступност информисања на матерњем језику је такође један од проблема.

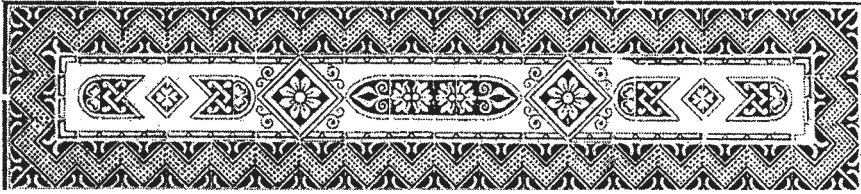
С друге стране, изостају инвестиције у подручја у којима живе Срби, а која су махом гранична, што доводи у питање њихов економски опстанак. Средства која отаџбина улаже у Србе у Румунији су недовољна, а изостаје и неопходна институционална подршка када је реч о очувању српских школа, сходно томе и језика као једног од основа националног идентитета.

У медијским извештајима у Србији мало пажње се посвећује самој српској заједници у Румунији, а много више институционалним и политичким процесима између двеју земаља, тако да је до информација о стварном животу Срба у Румунији тешко доћи.

Препоруке

- Појачавање подршке институција Србије активностима Срба у Румунији, пре свега на пољу образовања.
- Повећање финансијских улагања у очување српског становништва у Румунији и његовог националног и културног идентитета.
- Развој стратегије улагања у областима насељеним Србима.
- Дипломатске акције усмерене на очување образовања на српском језику.
- У међудржавним сусретима у разговору већи акценат ставити на права и положај Срба у Румунији.

(Извор: Напредни клуб, Београд)



34:929 Стојић М.
061.27(=163.41)(498)

СРПСКЕ СУДБИНЕ „ТАМО ПАЛЕКО“

ЗАДУЖБИНАРСТВО КОД СРБА – МИРЧЕТА СТОЈИЋ

Задужбине (од српског израза „задушје“) и задужбинарство јавили су се у време настајања српске државности. Задужбинари су градили цркве и манастире зарад молитве, охрабрења и духовног уздицања поколења. Но задужином не назива се код Срба само црква. Задужбина је и болница, и школа, и дом за сиромаше, и чесма, и посађено дрво, и свако добро дело. Удовољавајући Божјој заповести „да онај који има подари и оном који је потребит“ српски добротвори су чинили добро себи и свом народу.

Они који су предњачили народу у сваком добру, предњачили су у труду за душу своју у задужбинарству. То су били наши владоци: жупани, војводе, кнежеви, краљеви, цареви, њихове супруге: кнегиње, краљице и царице: њихови синови и кћери и други сродници. Они су зидали богомоље за душу своју, или за душе својих родитеља или своје деце. На њих су се угледали њихови властелини, војсковође, црквени великодостојници, имућнији људи али и обичан народ, свако према својим могућностима.

У протеклом миленијуму, на српском етничком простору основано је неколико хиљада задужбина.

Тешко их је све пописати. Можда треба споменути неколико великих примера: Стефан Немања је подигао Студеницу, Свети Сава је обновио Хиландар, Карађорђе обновио је цркву у Тополи, кнез Милош – манастир Савинац, краљ Петар I – Оплепац...

Бројни трговци и богати Срби оставили су имања на добробит својих саплеменика: капетан Миша Анастасијевић, Михајло Пупин, Илија Коларац, кнез Александар Карађорђевић, Никола Спасић...

Свакако треба поменути и мецене са српских простора у Румунији: Сава Вуковић от Берексова, Милош Бојић от Варадије, Сава Текелија от Визеша и Кевермеша, Персида Макри-Стојковић, Софија Скарлато-Павловић, Ана-Марија Мирбах-Стерио...

Наведени добротвори су махом оставили своју имовину у про-светне сврхе оснивајући школе, гимназије, факултете, интернате, стипендије и сл.

На такав хумани гест одлучио се и наш сународник Мирчета Стојић.

Рођен је у селу Моноштору, Арадска жупанија, 9. јануара 1933. године, од оца Добромира, свештеника, и матере Радојке, домаћице.



Са оцем свештеником Добромиром Стојићем

Основну школу похађа у Великом Семпетру где му је отац премештен по потреби службе. У јесен 1943. године уписује први разред Ниже гимназије у колеџу „К. Ћ. Лога“, у оквиру Српске секције и станује у Српском интернату за средњошколску омладину који се налазио у згради Владичанског двора. У истом колеџу наставља и два разреда Више гимназије, да би наредна два разреда наставио у Спортском лицеју у Темишвару, где је и дипломирао 1951. године.

Премештај у Спортски лицеј био је условљен чињеницом што се млади Мирчета Стојић бавио лаком атлетиком (трчање на средњим стазама) али и из разлога што се тада у Српској гимназији водила непоштедна класна борба, па је он као свештенички син био убрајан у класне непријатеље.



Мирчета Стојић

Након завршетка Спортске гимназије добио је радно место спортског инструктора у колеџу „К. Ћ. Лога“. Истовремено постао је и члан омладинске репрезентације Румуније за лаку атлетику и учествовао на разним националним и интернационалним такмичењима. Највећи успех му је био назив победника и најбољег атлетичара на румунско-мађарском конкурс у Будимпешти, када је освојио Кристални пехар.

Још из школских клупа жеља му је била да упише правни факултет. Али ондашњи закони су захтевали три године радног стажа пре пријемног испита. Али и ту је спорт помогао – у јесен 1953. годи-

не стиже трансфер за Атлетски клуб „Штинца“ Клуж и могућност за упис на Правни факултет. Међутим, већ наредне, 1954. године наступају здравствени проблеми и ту је крај његовој такмичарској спортској активности.

Мирчета Стојић наставља студије, завршава правни факултет са одличним успехом и постаје правник у Великом Семиклушу. Стиче богато искуство у домену грађанског права, и већина његових клијентата јесу наши сународници из околине.

Иако је постигао видан успех у својој струци, из објективних разлога, у преломном тренутку свог живота одлучио је да потражи срећу и да се докаже далеко од родне груде. И тако је 1960. године илегално препливао Дунав и обрео се у Југославији, где је провео по истражним затворима и прихватним логорима око пола године, да би затим, такође илегално, прешао у Италију код Трста, где је остао око годину дана док је стекао право на политички азил у Америку.

Априла 1962. године прелетео је Океан и стигао у Чикаго са само 100 долара у џепу. Ту се запослио у једној фабрици где је радио дању, да би у вечерњим сатима похађао школу за учење енглеског језика и других практичних курсева. Све је успео да савлада за кратко време и брзо нађе добро запослење у домену ИБМ (International Business Machines) компјутера, где постаје менаџер и улази у руководство дотичног предузећа, са солидним примањима.

За све ово време није запоставио ни спортске активности, нарочито голф и тенис.

При пензионисању, добио је значајну отпремнину и поприличну приватну пензију, те је решио да се пресели у Флориду. Нажалост, супруга му је преминула од рака, а децу нису имали. На други брак одлучио се 1996. године и то са девојком из своје младости која је живела као удовица у Темишвару. Венчали су се у Америци, али су ипак одлучили да се врате у Темишвар да би провели остатак пензионерских дана.

Током свога радног века господин Мирчета Стојић је мукотрпним радом стекао лепу имовину. Немајући порода, а сећајући се лепих дана проведених у младости, нарочито за време школовања, и увидевши садашње стање наше српске заједнице у Румунији, господин Мирчета Стојић је решио да материјално помогне српску заједницу, нарочито школску омладину, па је основао задужбину која носи његово име.

Та задужбина има следеће циљеве:

– да организује добротворне акције у прилог румунских грађана српске националности и православне вере;

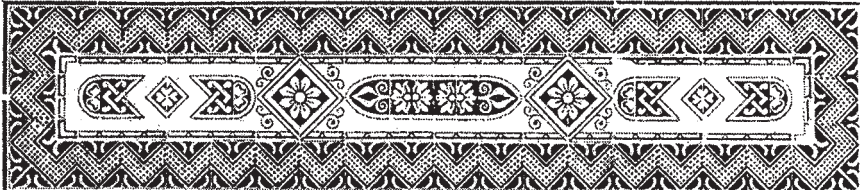
- да помогне финансијски ученике и студенте да уче на српском матерњем језику;
- да награђује наше сународнике који постижу изузетне резултате у научном истраживању прошлости српске мањине, у књижевном и уметничком стваралаштву, у анимирању српске заједнице;
- да подржи активност на изучавању матерњег језика, обичаје и традиције српске мањине;
- да подржи активности на катехизацији омладине у духу православне српске вере.

У Управни одбор Задужбине ушли су истакнути Срби који живе у Румунији, а овој установи подршку пружа и Савез Срба у Румунији.



Српска кућа седиште Задужбине

Љубомир Степанов



ИЗ СТАРОГ БРАСТВА

РЕЦИМО ЈОШ КОЈУ О СВЕТО-САВСКОЈ ПЕСМИ *

У „Бранкову Колу“ за 1898. у бр. 3 покренуо је питање Јован Ђорђевић о постанку св. савске песме и изјавио, да је она први пут певана у Сегедину у цркви на св. Саву 1839. год.

Тада се држало — рече — да ју је спевао — бар српски текст — и мелодију јој дао тадашњи парох сегедински Павао Стаматовић.

Затим је навео по сећању фрагменте од ње — од 6 строфа — од којих су само две целе.

За пету — управо шесту — строфу рече, да се односи на пропаст Косовску, од које је пред ову св. савску прославу (крајем 1838.) прошло било 449 година.

Тако су схваћали, као и Ђорђевић, мање више и сви потоњи преписивачи св. Савске песме, стављајући године свога преписа од Косовске битке, а не до ослобођења Србије као што се наводи у најстаријем тексту од 1832.

У 5. бр. „Бранкова Кола“ ја сам навео 8 строфа од Св. савске песме, коју сам преписао из једне песмарице од 1845. писане у Вуковару и рекао да је Св. савска песма свакако поникла у XIX веку и, ако је није спевао Стаматовић — Сремац, — свакако ју је морао спевати какав спремац, пошто се у њој уз Србију спомиње само Срем.

Пред тим сам рекао, да и ако сам одавно распитивао и тражио, ко је саставио исту песму, да нисам могао никако *шо* дознати и сазнати.

Подједно сам навео и једну другу Св. савску песму што се певала у Земуну, где се Св. Сава светковао као школски патрон од 1812., око 1838. до 1865., коју је по свој прилици спевао земунски учитељ Милош Лазаревић.*

У истом је броју и Мојо Медић навео по причању Игњата Сопрона у *Monographie von Semlin und Umgebung* како је

* Да су у Земуну знали за св. савску песму од 1812.—1838., певала би се она, а не би она Лазаревићева „Честитост је, честитост...“ Лазаревић је дошао у Земун за учитеља тек око 1831., и она се од тога доба могла певати.

земунски прота Јевто Ивановић 1812. први у Земуну завео светковање и прославу Св. Саве, те да се од тада широм целог Српства слави 14. јануар као српски школски патрон.

Ово не стоји. Кад се управо почео дан Св. Саве светковати као школски патрон, види се из овога:

У Новом Саду у гимназији први пут је 1852. обављена школска свечаност на Св. Саву, на којој је чинодејствовао владика Платон, и тог је дана први пут служио владика и, одржана архијерејска служба. Дотле не беше никакве свечаности ни у цркви ни у гимназији.

А што је *тако* 1852. и доцније што се одржавала школска свечаност, заслуга је д-ра Данила Медаковића, који је у своме *Српском Дневнику* у неколико пути позивао наше општине *како* треба да светкују и обаве Св. савску прославу.

И од тог је доба још у неколико општина почело да се одржава Св. савска прослава; но тек се после 1860. почело мање више на све стране одржавати прослава.

У Карловцима — Српском Сиону — тек се 1860. први пут одржала у гимназији школска прослава, као што се види из *Програма карловачке гимназије* од 1862., 1861. и 1860., у ком се на стр. 43. вели: „14. Јануара 1861. прослављен је по други пут празник св. Саве, освећена водица у здању гимназијском, као и са беседама које су том приликом Љубомир Николајевић и Сава Стојшић ученици држали. И ове је године чинодејствовао и водицу светио архимандрит беочински Лукијан Николајевић.“

А на 44. стр.: „14. Јан. 1862. као на дан народног празника служио је најпре службу у катедралној цркви и слово говорио, па је у гимназији водицу светио пресв. владика Никанор (Грујић) и покрупивши њоме учитеље и ученике, као и све присутвујуће вјерне, и саслушавши беседе од Милана Костића, Саве Стојшића и Јосифа Радуловића говорене, завршио и крунисао ову светковину са неколико изредних речи, које су као одговор биле на речи млади словослова.“

„1863. и 1864. осветио је водицу администратор Самуило Маширевић, а 1864. одржана је прва гимназијска беседа.“

И тако се од тога доба обично прославља дан св. Саве у Карловцима.

Дотле је — до 1860. — а и после, свечано у карловачкој цркви прослављан Св. Сава у спомен митрополита Стевана Стратимировића, који је установио „благодјејаније“.

Затим је Јован Ђорђевић у 7. бр. „*Бранкова Кола*“ навео Св. савску песму која се певала у Крагујевачкој гимназији 1838. на Св. Саву:

„Пој, Србе пој.

Ум на небо води свој...“ — те за аутора св. савске песме и њене мелодије рекао: моје је мишљење, да је словенски текст старији, и да га је морао спевати когод од оних непознатих песника црквених песама, какве су у нашим ката-

васијама за многе наше празнике налазе, као: О кто, кто, Николаја служит; Ликуј днес Сионе.“

„У српском Сиону (Карловцима), нашој св. Гори, можда је од непозната и неприбележена песника и композитора поникао словенски текст, а и красна мелодија, ал је заслуга Стаматовићева око у живот повраћене Св. савске прославе (ово не стоји, пошто је као што рекосмо у Земуну од 1812. почела Св. савска прослава, а у Араду још 1806. (в. *Српски Сион* бр. 1. 1905.), а по осталим местима тек много доцније), и рече: знам поуздано да је српски текст ове песме већим делом од Павла Стаматовића“.

За тим је Ђорђевић навео и разлоге за ту своју тврдњу. Но сви ти његови наведени разлози — осим да је Стаматовић могао посрбити Св. савску песму — подају после открића ректора призренске богословије и проте Стеве Димитријевића, који је обелоданио текст славенски св. Савске песме од 1832. године у *Делу* 1910.

У 8. бр. „*Бранкова Кола*“ навео је уредник шта му је писао о Св. савској песми Родољуб Пајић. Наиме, он му је послао једну стару песмарицу од 1820. год. што ју је писао Јован Пајић учитељ у Петрињи, у којој нема Св. савске песме.

Ал је има у надовезаним листовима што их је исписао Павло Пајић и то две песме. Једна је писана 1857., преписао ју је — рече — са папирића писаних још 1848 у Карловцима, кад је морао напустити школу (Паво је Пајић у истини 1848. ишао у I разред карловачке гимназије), а друга је позната прекројено од Николе Беговића 1856.

Прва се слаже скоро са свим са оном, што сам је ја навео у 7. бр. „*Бр. Кола*.“

У 9. бр. „*Бр. Кола*“ Миле гуслар из Беча испричао је, како је у Сарајеву 1850. Риста Х. Ристић — као ђак Ђорђа Маргетића учитеља — певао словено-српску песму св. Саве, те по сећању навео ове стихове:

Четирстотин' двадесет осам љета,
Ти во мрацјех пребила,
Не видјела свјета —

и

Србија је по латински
Из зависти наречена
Servia

Затим рече, како је на Св. Саву 1858. певао Св. савску песму стриц Хаџи Ристића, па како је на тој слави био и композитор Корнел Станковић, чувши је — рече — допадне му се и одмах седне с једним омладинцем, прекроји песму, дотера је и стави у ноте, те ју је после стриц Хаџи Ристића певао а Станковић га на клавиру пратио.

Још рече Миле, из прибележених текстова излази, да се година што се помиње у песми од Косова, пева по рачуну колико је оне године, кад се пева, или кад је прибележена.

Ристићев навод пада на годину 1817. (на којој и онај на препису од 1832., о коме ће већ бити речи), кад се одиста у Србији утврдио државни живот, и Милош Обреновић постао првим кнезом.*

„За автора песме је по песми јасно, а и ја сам слушао, да је певао неки калуђер у једном од фрушкогорских манастира.“

У 18. бр. „*Бр. Кола*“ и. г. прештампао је уредник из *Тасина дневника* причање о Св. савској песми.

Таса у свом дневнику наведе, како је кнез Милош око 1835., на наговор Димитрија Давидовића, Димитрија Исајловића и Павла Јовановића (потоњег митрополита Петра) издао наредбу да се на Св. Саву држи свечана литургија, и да су за ту прву прославу учитељи београдски Миша и Коста учили децу Св. савској песми. Ово је — рече — он чуо од свога оца, а то је потврдио и стари Ђорђе Аћимовић.

И ово причање не стоји, пошто се у Србији почео светковати Св. Сава између 1817. и 1826., а Павле Јовановић постао је митрополитом 1833., и да се тада певала св. савска песма, не би се још 1838. она — певала Србе пој.

Пошто и ова Тасина тврдња не стоји, то се са основном држало све до 1910. године, да нема старијег текста Св. савске песме од 1839.

Но те године изиђе у „*Делу*“ листу у Београду у децембарској свесци чланак ректора призренске богословије и проте Стеве М. Димитријевића „*Химна Св. Саве*“ стр. 398.—412. у ком је навео Св. савску песму, што ју је преписао 31. октобра 1832. у манастиру Кувеждину параеклисиарх јрм. Силвестер Вучковић, а Димитријевић је нашао у Хилендару.

Овим је текстом оборено све дотадашње писање и нагађање о постанку Св. савске песме.

Вучковићев се дакле препис — за данас — мора сматрати за најстарији и најпотпунији текст Св. савске песме, који је од доцнијих преписивача мењан и дотериван.

А њиме је подједно и доказано погрешно навађање појединих преписивача стављања година робовања Србије.

Јер дочим су ови — осим оног у Сарајеву — стављали године од косовске битке до године преписа песме, у Вучковићеву препису лепо се навађа да је Србија у *мраку лежала* — в мракје пребивши — 428 година, т. ј. да се ослободила 1817. године.

У место тога, они су стављали четир стотин и толико — већ по препису — ти у мраку почиваш и не видиш света — дакле доста дуго и после њеног ослобођења.

Не може се пак из њега извести *оно*, што је извео Ди-

* Из горњег се навода јасно види, кад је Србија ослобођена, т. ј. колико је година лежала у ропству, а не да је 1817. преписана.

митријевић, т. ј. да се она певала 1817., што се јасно види из речи *пребивши* 428. лета.

То се не може извести, ал се може извести да је она спевана после 1817. године, а *кад*, и на то се питање не може данас ништа позитивно одговорити. А питање је, да ли ће се моћи икад и одговорити кад се није могло досада, осим ако се случајно где не нађе и ко је и *кад* ју је саставио.

И докле год на тако што не наиђемо, све ће писање — као и досадање — бити просто нагађање.

Из наведеног Силвестрова текста, може се јасно видети да Св. савску песму није могао саставити прост — неучен — калуђер или свештеник, него да ју је морао саставити човек који је знао славенски, а уз то који је знао и нашу историју — и старију и новију.

У 3. строфи у другом стиху вели се: *Јуски синови*, и Димитријевић стави у примедби *У: Илирски?*

Та реч — скраћена — не може значити Илирски, него: *израилски*, којим су именом *нови Израил* многи стари српски писци називали наш народ, па и после прелаза под Црнојевићем на ову страну. Тако се у предговору Никодимова Типика јерусалимског Св. Саве, вели: — јави бо нам новог Аврама, светаго нашего господина Симеона и новаго мироточца в' новорођењем *израили*, рекше в српцјеј земли.

Илирство је поникло тек 1835. и то код Хрвата, и тек је по неки Србин усвојио то име и за себе — Срб-Илир.

Причање и довијање Димитријевићево, како је могао доспети Силвестров препис Св. савке песме из Кувеждина у Хилендар, а наине, да су везе Хилендара са свима српском крајевима, па и онима у карловачкој митрополији у XVIII и XIX веку биле још врло живе. — Да није нарочито братство између ове две куће — Хилендара и Кувеждина задужбине наших старих завела и овим лепим траговима повод била та околност, што је црква манастира Кувеждина посвећена толико слављеним у Хилендару ктиторима његовим, св. Симеону и Св. сави, дакле обе обитељи биле дом њихов у ужем смислу речи?“

„Монаси кувеждински су још у својим старим записима нарочито подвлачили, да су дотичне књиге преписивали при храму, преосвећенога архиереја и учитеља српског Саве“; — није такође ништа друго, него просто нагађање и причање.

Јер нема нигде никаквог спомена о буди каквој вези и одношају хилендарских калуђера с кувеждинским.

А што је случајно и Кувеждин посвећен св. Симеону и Св. Сави, из тог се тек не могу извести какве везе међу њима.

Та колико је и колико манастира посвећено једном истом светитељу, па ипак немају међу собом никакве везе.

Најстарији спомен о манас. Кувеждину потиче из 1569. год. и то из натписа с Минеја за месец јули, који се налазио у овчарском ман. св. Тројице.

Како је могао dospети Силвестров препис св. савске песме у Хилендар, на то се питање може одговорити и, ако не позитивно, а оно са доста вероватности, из живота Силвестрова, ког ћу овде у кратко навести по поузданим подацима, што сам их добио од управа манастирских, у којима је Силвестер све био, а био је у више.

Силвестер — пре калуђерства Симеон Вучковић — рођен је у прњавору манастира Беочина, Малој Решетици око 1800. и дошао је од 16 година у Хопово за ђака манастирског.

Игуман Иринеј Радић четир је године обучавао Симеона, и пошто је 5 месеци пробавио као искушеник, то га „као јуношу Србина добрих и честних наравов“, који је знао добро српски читати, појати и правило црквено, по добијеном овлашћењу од митрополита Стевана Стратимировића постриже за монаха на Божић 1820. давши му калуђерско име Силвестер.

28. Новембра 1821. рукоположио га је за јерођакона у Раковцу владика пакрачки Јосиф Путник.

Поставши Силвестер јерођаконом, наскоро покаже каквих је „нравов“ — ћуд своју, те је и игуман Иринеј и карловачка конзисторија имала с њиме и сувише посла и налетања. И ако је често бивао затваран, и иначе кажњаван, све то није њега поправити могло, и кад је видео, да је већ и сувише његових „иступленија“, он ти 21. Априла 1825. утекне из манастира, незнано куда, А Иринеј и калуђери хоповски нису га ни тражили, хвалећи Бога што су га се курталисали.

4. Марта 1828. пише Силвестер из Крагујевца као придворни јерођакон кнеза Милоша игуману Иринеју, не може бити љубазније писмо, захваљујући му на свему што му је чинио и направио га човеком, и изјавио му своју жалост „што је морао судбом или несрећом гоњен“, нове добродјетеље тражити.

Поздрављајући игумана и братство, умолио их је да га не би „из числа воспоминанија их при божественој литургији изгладили.“

20. Априла 1830. пише као јеромонах игуману Иринеју из Велике Ремете, у ком му рече „да га је љубав његова највише принудила вратити се натраг у премило отечество, те му „из дубине срца свога горко вапио: Оче, согријеших на Небо и пред тобоју, прости мја, и прими мја јако јединога от наемник твојих.“

6. Маја исте године пише опет из В. Ремете игуману Иринеју, у ком признаје преступленија своја: „која изискују строжајше наказание, за то се усуђује и с глубочајшим страхопочитанием и покорњејше молити, да би сте ме по Вашему благоразумију изволили заштитити, и поне на млада моја љета имали призрјенија. Молећи га да му буде милостив ли да га не преда погибели, подједно му откри своју жељу, да

је дошао с онима живети, за које би жртвовао све и сва. Уверени — рече — будите — да ми ништа на овом свету није драже од предрагог отечества, од Вас незаборављени осмогодишњи васпитатељу и велики благодјеју мој.“

Силвестер је био поново примљен, но морао је епитимију — затвор — у Кувеждину одржати, из ког је изишао 30. Јулија исте 1830. и причисљен братству манастира Кувеждина, и то као најмлађи брат — млађи и од ђакона и монаха.

28. Фебруара 1832. буде Силвестер изабран у седници братског сабора за параклисиарха.

Из Кувеждина буде Силвестер 1834. премештен у Шишатовца, где се задржавао од 25. Септембра до 21. Јануара 1841. И у Шишатовцу је имао врло велику парницу са архимандритом Пахомијем Јовановићем.

Из Шишатовца буде премештен у Бешеново где се бавио од 21. Јануара 1847. до 8. Марта 1848., ког је дана напустио манастир и отишао поново у Србију, од куда се није ни повратио.

Кад се узме *шта* је и *како* је Силвестер писао Иринеју игуману *како* га је срце вукло у отаџбину; онда се може и за њега као и за многе калуђере рећи, да је био скитач. калуђер.

Камо је Силвестер отумарао кад је поново прешао у Србију, не зна се, но може се рећи да је напослетку доспео и у Хилендар и, можда је тамо и умро, па се после смрти његове нашао и препис његов св. савске песме од 1832.

И ја држим да не ћу погрешити ако кажем, да је *само овако* он могао доспети и наћи се у Хилендару.

Не могу а да не изјавим и своје чуђење: откуд ју је могао Силвестар 1832. преписати, и како да нема ако баш из тог доба, а оно и мало доцније преписа исте песме у Фрушкој гори, дочим се нашло из других крајева и места.

Тако н. пр. ја сам навео препис из Вуковара од 1845. Имам препис мога оца поп Васе писан у Ст. Бановцима 1843. који је скоро у свему сличан оном од 1845. Паво Пајић као првошколац карловачке гимназије дошао је 1848. до св. савске песме. А у фрушкој се гори није нашао нигде старији препис!

Димитријевић рече за други стих прве строфе: „наши да покриет голуждраву главу, да он јасно указује на то, да је песма састављена на прво место за децу, дакле певање у школи. То се — рече — види — из лаког и тачног слога песме, чиме се оно разликује од осталих нашим вештачких песама онога доба, с натегом састављаних.“

Ово не стоји, јер св. савска песма је више политичко исторична песма, у којој се прича, да је Св. Сава дошао из Атона (св. горе) у Србију, да је цар Урош наследио цара Стефана (Душана), да је Вукашин упропастио — прогутао — цара Уроша, ал да је и он пропао, да је Србија рођена сестра. Загорије (доле ће се видети што је Загорије), да је Србија

названа по латински Срвија, и колико је година Србија робовала.

Дакле јасно се види да су у њој политични моменти испричани.

Изводити из речи *голуждрави (голуждрави) глави*, да је она састављена за децу — да је школска песма — ја бих рекао да је ту реч састављач употребио да би истерао стих у место *голе главе* — откривене — јер та се реч употребљава само за младе тичиће, а не и за децу или за људе. Голуждрав и по Вукову речнику значи: *ungefiedert* т. ј. голо без перја.

У осталом мислио њен састављач на децу, или на људе, и тако он нема никаквог смисла и могао је сасвим лепо изостати.

У разговору с Високопреосвећеним г. Мироном Николићем, замеником Арх. Митропатријарха о св. савској песми, рече ми, како је једном благопокојни владика пакрачки Никанор Грујић о ручку причао, како у најстаријем тексту долази један стих „нашја да покријутсја голуждрави глави“ и да је он то тако тумачио, да се тиме хтело рећи, да Срби у Турској дођу до слободе, да не морају бријати главе.

Било ово тумачење исправно или не, свакако је умесније „нашја да прокријутсја голуждрави глави“, од „наше да покриет голуждрави глави“.

Кад сам ово чуо, севнуло ми је у главу: Та Никанор је 1849. био архимандрит у Кувездину и он је морао наићи тамо на онакву св. савску песму и, која се тамо и певала, каква је она што ју је преписао Силвестер, јер иначе се ни уједној не налази тог стиха.

На питање, да ли се наша међу папирима Никаноровим св. савска песма, одговорено ми је да није.

Да су даукчије прилике, и да могу ја да одем у Кувездин, можда би где и наишао на препис од ње.

У петом стиху вели се: *О Србије роднаја, сестро Загори* — у доцнијим се преписима наводи место *Загорије* — *Херцеговине* — пита се: која је то земља Загорија?

На то нам је питање одговорио најбоље покојни Ђура Даничић. У његову: „*Рјечнику из књижевних старина српских*“, Биоград 1863. дио први на стр. 353. Код речи: *Загорије* рече Даничић: „крај у Бугарској у ком је град Трнов“, те навађајући примере где се та реч наводи, рече: — из загорскије земље Светаго Саву ваздвиг краљ Владислав Д. (Доментијан — управо Теодосије — живот св. Саве) 214.

Из овог се види, да је састављач свето-савске песме знао и то, да је Св. Сава умро у Трнову и, да је тамо био сахрањен и неко време тамо лежао.

* * *

Св. савска песма, почевши од најстаријег текста позната до данас — 1832. — па до најновијег варијанта 1845., — у

строгом смислу не може се ни назвати правом песмом, ни што се тиче форме, ни песничке дикције.

Тако н. пр. први стих у 1. строфи има 13 слогова, у 2.—12, у 3.—14, у 4.—11, у 5.—13, и т. д.

У 1. стр. има 5 стихова, у 2.—3, 4.—4, 5.—5, у 6.—7. а у 8— 4 стиха.

Уз то има у појединим стиховима ваздан неразумљивих ствари и неприродних и незначајних скокова.

Н. пр. после: Воскликнем љубавију свјатитељу Сави — какве има везе: наши да покриет голуждрави глави! После: о ти превосходње Атона дошеди — какве има везе и значаје: жалбоносни слези в њедру своје веди!

Од куд се уз „израилске синове — Србе и Сирмија позива да к небу воздигну главе? Зар у Срему нису живели Срби — израилци нови као и по другим крајевима, и „песник“ овамо замера и вели да се Србија из нависти по латински прозвала Сервиом, а он сам назива лепи Срем „Сирмијом“. Зар се не зове Срем по латински Сирмиум?

Каквог смисла и значаја имају речи: О Љубезнаја древносте конец опредјелио!

С тога је сасвим умесно рекао поменути Миле из Беча у *Бранкову Колу*“ бр. 9. 1898: „Песма, која пева заштитника и покровитеља српске вере, просвете и народности; песма, која се ори са усана веселе Српчадије и Срба, где год има Срба, и душевно сједињава свеколике Србе; песма, што пева српског светитеља и просветитеља, којим се Срби одликују од остале своје словенске браће: *ша песма мора биши и достојна имена, величине и славе св. Саве.*“

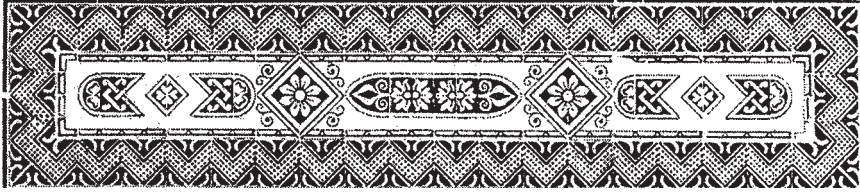
Исти је Миле позвао „Српску Матицу“ да покупи, колико је могуће, све досадање разне текстове св. савске песме, нађе првобитни текст, и све подвргне строгим, јавним критичким оценама, а затим да истакне награду за песничку утакмицу, у којој нек се окушају наше песничке снаге: да по првобитном тексту, у духу српскога народа, према дивној Станковићевој композицији првобитне прсте мелодије и према народним осећајима: сакују на вечита времена препоређену нову, за српског просветитеља достојну ремек-песму св. Саве!“

И пре Мила било је код нас говора, да би требало саставити сасвим нову св. савску песму, и код толико наших славних песника што их има досмо, као Бранка, Каћанског, Јакшића, Змаја, Костића ни један се не нађе да спева химну св. Сави!

Ја држим да би требао наш Архијерејски Синод да се постара да се једном дође до достојне химне св. Сави.

Осим наведених песама што су се певале на св. Саву: — Ускликнимо — Честитост је честитост — Пој Србијо пој, — нашао сам недавно међу рукописима арх. хоповачког Самуила Илијића, његовом руком написану песму, коју ћу другом приликом навести.

Дим. Руварац



94:929 Ђуровић А.

ПОМЕНИК
СЕЋАЊЕ НА
ПРОФ. ДР АРСЕНА ЂУРОВИЋА
(1959-2012)



Одласком проф. др Арсена Ђуровића из наших редова, Друштво „Свети Сава“ је изгубило једног од својих најоданијих чланова, човека чији је живот, између осталог, био посвећен неговању и чувању светосавске традиције и њених духовних вредности.

Заједно са својом супругом Милицом, проф. А. Ђуровић је предано учествовао у раду Друштва, активно радећи на његовој обнови и подизању друштвеног угледа, због чега је пре неколико година био и домаћин наше светосавске прославе, упутивши том приликом ученицима награђеним на Светосавском темату топле речи охрабрења и подршке у њиховим литерарним настојањима.

У својим књигама које су се бавиле историјом просвете у Србији, посебно у XIX веку, проф. Ђуровић је надахнуто, али и историчарски акрибично, писао о историјату и улози Друштва у годинама када се оно борило да очува Српство преко књиге и образовања у још увек окупираним територијама Старе Србије и Косова. Такође је дао драгоцен допринос својим учешћем на научном скупу на Убу 2005. који је био посвећен оснивачу Друштва Светомиру Николајевићу. Његов реферат који је излагао на скупу под насловом *Светомир Николајевић – Ректор Велике школе и председник Друштва „Свети Сава“* штампан је у IX броју нашег часописа „Братство“, а његов последњи научни рад објављен је постхумно, маја 2011, у XVI броју „Братства“, под насловом *Хуманитарна удружења у Југоисточној Европи – Друштво „Свети Сава“, пододбор у Пожаревцу*.

Проф. др А. Ђуровић је својим радом и преданошћу оставио неизбрисив траг у Душтву Свети Сава које ће трајно чувати сећање на тог часног и племенитог човека, хуманисту и врсног педагога, и нада све драгог и доброг пријатеља.

Уређивачки одбор

Арсен Ђуровић је започео свој животни пут у Котору 16. фебруара 1959. године. Природа је, при рођењу, према њему била веома дарежљива. Обдарила га је бистром памећу, лепом и пријатном спољашношћу, добром, племенитом и осетљивом душом. У патријархалном дому Ђуровића у Столиву добио је прегршт љубави и научио да је несебично узвраћа. Породица, у којој је са посебном преданошћу неговано сећање на претке и српско порекло, васпитала га је у традиционалном духу, научила поштењу, усадила свест да се само преданим радом долази до успеха.

Неизбрисиви печат у разумевању света који га окружује утиснула је Арсену Ђуровићу и средина у којој је живео. Бока са својим

природним лепотама и Котор одређен славном историјом и богатом и слојевитом традицијом, предодредили су и њему, као и неким другим српским историчарима рођеним на том простору, да се посвети изучавању прошлости. Котор, у коме је похађао основну школу и гимназију, са својим ренесансним трговима, раскошним палатама, слубљеним богомољама Истока и Запада, вегетацијом далеких светова, славом поморских капетана, подстицао је радозналост и учио толеранцији, префињености, господству.

Године 1977. Арсен Ђуровић је уписао студије историје на Филозофском факултету у Београду. Собом је донео вољу да овлада занатом историчара, широки осмех и шарм својствен људима Медитерана. Наоружан гитаром и увек спреман за песму, као да је стигао да наше студенске дане учини лепшим, веселијим, ведријим, садржајнијим. Тако су зачета трајна људска и стручна пријатељства. Тих година упознао је и Милицу, која му није била само животна сапутница већ и животно упориште.

Строга стара школа критичке историографије, брижљиво негована на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду, много је давала и много тражила од студената. Разумети вертикалу историје, њен тоталитет, дубинске и одређујуће процесе који мноштву догађаја дају смисао, није био лак посао. Занат историчара изучаван је на предавањима и семинарским вежбама, кроз читање обимне литературе, рад са изворима, развијање осећаја за селекцију важног и оног мање значајног, писање огледних радова, умеће усменог реферисања. Непосредни и стални разговори са професорима, великим зналцима прошлости и увек стрпљивим са студентима, били су од важности у процесу формирања критичког мишљења и људског карактера. Ширењу знања доприносиле су и стручне екскурзије које су омогућиле генерацији студената којој је и Арсен Ђуровић припадао да упозна античку Грчку, сагледа византијски свет, осети раскош ренесансне Италије и разуме сложеност Југославије. Ту, на петом спрату зграде у Чика Љубиној 18–20, где су се у креативном дијалогу сретали они који знају са онима који желе да науче, Арсен Ђуровић је формиран као историчар. Дипломирао је 1983. године.

После завршених студија запослио се у Историјском архиву Шумадије у Крагујевцу. Потребне посла упутиле су га ка специјалистичким студијама из архивистике. У Крагујевцу је провео више креативних година (1985–1991) током којих је био у прилици да, у свакодневном раду са изворима, додатно прошири и обогати своја стручна знања. Исказана марљивост, стручне и организационе способности

омогућиле су му брзо професионално напредовање и пресудно утицале да успешан рад у Историјском архиву Шумадије оконча на месту директора. За резултате постигнуте у области архивистичке теорије и праксе, Савез архивских радника Србије доделио му је 1987. награду „Даница Гавриловић“. Стручно занимање за архивистику и њено унапређивање никада га није напустило а знање стечено радом у архиву водило га је ка новим темама, питањима и проблемима које је истраживачки требало разрешити.

Прелазак у Београд донео је нове стручне изазове. У периоду од 1991. до 1995. радио је као професор историје у две београдске основне школе – „Вукица Митровић“ и „Павле Савић“. После тога постао је члан колектива угледне Десете београдске гимназије „Михаило Пупин“. Умећем предавања историје користио је да образује и васпитава своје ученике. Резултати постигнути у наставном процесу препоручили су га стручној заједници. Као угледног професора и изузетног методичара препознала га је и његова „стара школа“, Филозофски факултет у Београду, и понудила му 1999. место асистента на предмету Методика наставе историје.

Године проведене у раду на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду (1999–2012) биле су изузетно креативне. Звање магистра историје стекао је 1999, успешно одбравивши стручно високо вредновани рад *Модернизацијски изазови 20. века у систему средњошколског образовања у Београду 1880–1903*. Четири године касније докторирао је са волуминозном тезом *Модернизација образовања у Краљевини Србији 1905–1914*. Стечена звања омогућила су му универзитетску каријеру. Године 1999. изабран је за асистента, а 2004. за доцента на Катедри за општу историју новог века. Занимање за широки тематски круг питања везаних за модернизационе утицаје у сфери просвете упутило га је ка изучавању модерног европског образовања и критичкој анализи уџбеничке литературе. Тако су грађања стручних интересовања резултирала искорак у три доминантне области истраживања – историји модерног европског образовања, методици наставе историје и архивистици. Тим областима били су посвећени и курсеви које је предавао студентима историје.

Током прве деценије 21. века више пута је боравио на стручном усавршавању у *Georg Eckert Institutu – Braunschweig* као и на *Universität Vienna* и *University of Cambridge Faculty of Education*. Успоставио је интензивну стручну сарадњу са колегама који предају исти предмет на универзитетима у Аугзбургу, Бечу, Бирмингему, Чикагу, Кембриџу, Тонсбергу. Учествовао је на више десетина науч-

них скупова и конференција, претежно у иностранству, посвећених историји образовања и методици историје. Био је члан више међународних асоцијација историчара – методичара попут *IARTEM*, *ISCHE*, *History of Education Society*. Обављао је дужност подпредседника организације *Internationalen Gesellschaft für historische und systematische Schulbuchforschung*. У знак сећања на свога истакнутог члана та је организација установила годишњу новчану награду „Др Арсен Ђуровић“ која се додељује за научни допринос у области истраживања историје образовања. Проф. Ђуровић је биран за рецензента међународне асоцијације издавача уџбеника (*EEG*) и *Fulbright Scholar Award*. Био је члан редакција часописа „Настава историје“, „Шумадијски анали“ и „Contributions to the Historical and Systematic Research on Schoolbooks“ (са седиштем на Универзитету у Аусбургу). Обављао је дужности члана Комисије за доделу виших архивистичких звања, члана Комисије за вредновање квалитета студијских програма, наставе и услова рада на Филозофском факултету, председника Комисије за полагање испита за лиценцу Министарства просвете, члана Комисије за процену квалитета програма стручног усавршавања запослених Завода за унапређивање образовања и васпитања, члана Комисије за израду наставног програма и друго. Био је сарадник на више истраживачких пројеката. Део својих креативних енергија уложио је у обнављање рада друштва „Свети Сава“ и покретање часописа „Братство“.

Током једне деценије рада на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду колега Арсен Ђуровић је остварио значајан професионални резултат. Захваљујући стеченом знању и искуству, чланству у утицајним асоцијацијама историчара – методичара, присуству на десетинама научних скупова посвећених настави историје и успостављеним личним контактима са најутичајнијим европским методичарима, са успехом је реформисао садржај предмета Методика наставе историје. Наведене промене нису биле формалне већ суштинске и у складу са највишим стандардима у европској универзитетској настави. Обухватале су теоријску наставу и школску праксу која је студенте обучавала за самостално извођење наставе. Полазећи од стручног убеђења да је суштина сваке људске заједнице садржана у целини њеног пређеног пута проф. Ђуровић је посебну пажњу посвећивао програмима наставе историје, појмовном апарату који ђак треба да усвоји током процеса васпитања и образовања, уџбеницима историје. Уколико се то занемари, сматрао је, друштво осиромашује свест о себи, губи могућност да свеобухватно и критички размишља, постаје културно запуштено. По мишљењу проф. др Арсена Ђуровића

уџбеници историје, са којима најчешће није био стручно задовољан, требало је да у већој мери обезбеђују квалитетно образовање, пружају млађој генерацији поуздано знање о прошлости, представљају значајан коректив у обликовању опште и националне културе ђака. Уџбенике је сматрао конкретизацијом свих настојања, напора, циљева у једном друштву. Знање које је као историчар стекао говорило му је да уџбеници историје, писани на некадашњем југословенском простору, пречесто предност дају конкретном циљу који намеће држава и политика (ваннаучно) а не поузданом знању којим је овладала научна историографија. Отуда је упозоравао своје колеге, али и студенте, да у неефикасној држави, друштву са поремећеном скалом моралних вредности и запостављеном научном историографијом и стеченим стручним знањем, прети опасност да у уџбеничкој литератури ирационално надвлада рационално. У таквим околностима поруке прошлости које носе уџбеници историје постају непоуздане, идеолошка компонента наглашена, слика прошлости упрошћена.

Са истом стручном енергијом колега Арсен Ђуровић поставио је студије Архивистике на Одељењу за историју Филозофског факултета у Београду. Предавања посвећена историји архивистике, искуству архивске делатности у Европи, теорији архивистике умешно су комбинована са практичним знањима о заштити, преузимању и смештају, обради архивске грађе и регистраторског материјала. Први је, такође, систематично почео да се бави и предаје историју модерног европског образовања, покушавајући да компаративно сагледа утицаје који су пресудно утицали на образовање у Србији у 19. и 20. веку. Тој важној теми савремене историје проф. др Арсен Ђуровић посветио је последње године свог кратког али немерљиво плодног стручног живота.

Научна библиографија проф. Ђуровића обухвата две самосталне монографије, неколико коауторских радова, око тридесет научних радова, више десетина приказа, рецензија, енциклопедијских одредница. Био је активан у раду на реализацији пројеката Хронологије модерне српске државе, Српске енциклопедије, утврђивања кључних појмова у настави историје. Међу радовима које је за живота успео да напише али не и да објави налазе се рукописи књига *Прва женска гимназија у Београду 1905–1941.* и *Историја модерног европског образовања.* У његовој научној оставштини затекло се и више започетих текстова и скица за радове које је истражио али није успео да напише, а тичу се методике наставе историје и изучавања архивистике. Објављивање тог рукописног материјала додатно ће потврдити да се живот истра-

живача и научника не може физички угасити вољом судбине нити омеђити годинама његове биографије.

Посебно место у научном опусу проф. Арсена Ђуровића припада два монографијама – *Космолошко трагање за новом школом. Модернизацијски изазови у систему средњошколског образовања у Београду 1880–1905.* (Београд, 1999) и *Модернизација образовања у Краљевини Србији 1905–1914.* (Београд, 2004). Засноване на обимној архивској грађи зналачки комбинованој са објављеним изворима, периодиком и разноврсном педагошком, правном, психолошком, социолошком и историографском литературом, те су књиге одмериле циљеве које једно друштво поставља пред школу и учинак који је истом том друштву подарила модернизацијом захваћена и обликована школа. Њихову структуру повезује у једну органску целину прокламовано и остварено у сфери образовања и васпитања. Од државе и њене политике у образовању, преко институција, законодавства, општих карактеристика образовног система, слика и типова школа, реформи и васпитног процеса, истраживање проф. др Арсена Ђуровића се „спушта“ до просветних радника, ђачке популације, уџбеника, наставних средстава и хуманитарних друштава. На тај начин целовито је представљен својеврсни „лук“ који почиње програмима и законским актима а засвођује се садржајима конкретних знања које школа подарује ученику. Посматрајући сферу образовања проф. Ђуровић је суштински приказао формирање грађанина у српском друштву на прелазу из 19. у 20. век, грађанина који прихвата и афирмише идеје епохе. На тај начин је објашњен и „велики искорак“ у 20. век, заснован на свести да је „ново доба“ отпочело, да се за њега требало кроз школу спремити, изградити институције, извршити културни и општи препород, спремити се за утакмицу у којој аграрно друштво Србије, са закаснелом модернизацијом, мора да одговори на изазове тржишта, нових технологија, електрификације, урбанизације, комуникационог повезивања и свега онога што доноси 20. век. Део те нове самосвести, који је изграђивала модернизована школа, било је и потискивање традиционалног схватања морала, митова, веровања и прихватање плурализма у сфери идеја, новог начина производње, мишљења и живота. На тај начин, истраживања проф. др Арсена Ђуровића изнова су афирмисала ставове водећих српских интелектуалаца са краја 19. века, да ће српско друштво и појединци у надалазећем 20. веку „имати онолико, колико су спремни да уложе у своје образовање“. У Србији испуњеној контрастима и окованој старим навикама модернизацијом захваћена школа формирала је свест о знању као једном од темеља

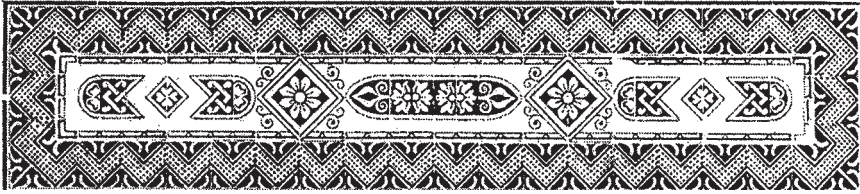
друштвеног напретка. Показало се да генерације које је, уз остало, обликовало модерно образовање, имају моћ да утичу на процесе у српском друштву, подстичу убрзани развој, одређују будућност. Постајући оличење једног времена те генерације имају вољу и свест о томе шта треба чинити и на који начин то радити да би се закорачило у ново доба. Студије *Космолошко трагање за новом школом и Модернизација образовања у Краљевини Србији 1905–1914*, представљају сигуран темељ и инструктивни путоказ за свако наредно бављење темама везаним за историју образовања и његову модернизацију у српској држави и друштву на прелазу из 19. у 20. век. Књиге доносе обиље табела испуњених егзактним подацима који рационализују наша досадашња сазнања о школи и просвети на преласку из 19. у 20. век. Поједини делови монографија говоре о структурама српског друштва и тако омогућавају дубинско разумевање проблеме са којима се суочавала просвета и променама које је донела модернизација школе. У питању су радови који представљају трајан допринос српској историографији и на чијим се страницама види својеврсно „зараћање“ аутора у свет бројки, непознатих, мало познатих и недовољно коришћених извора што је карактеристично за фундаментална истраживања. Племенито спајање знања које осваја историчар и историографија са досегнутим од стране историчара педагогије учинило је књиге проф. Ђуровића незаобилазним за све оне који се баве историјом образовања у Србији 19. и 20. века.

Постхумно, стручна и читалачка јавност добила је прилику да се упозна са још једним истраживањем професора Ђуровића. У питању је књига посвећена историји Пете београдске гимназије. Страст са којом је приступио прикупљању грађе и писању историје институције дугог трајања и изузетног културног значаја, какав у српском друштву има Пета београдска гимназија, „угасила“ је болест којој није било лека. Ипак, део рукописа који говори о првим деценијама постојања школе, насловљен *Пета београдска гимназија. Прва женска гимназија у Београду 1905–1941*, приведен је крају и припремљен за штампу. Уз основни текст рукописа проф. Ђуровић је прикључио прилоге који аутентично сведоче о школи, истакнутим педагозима који су чинили њен колектив, генерацијама ђака које је васпитавала, образовала и припремила за живот. У питању је својеврсна студија случаја путем које је професор Ђуровић настојао да поглед историчара на целокупни процес модернизације образовања у Србији додатно „изоштри“ истраживачким увидом у унутрашњи живот једне угледне школе. На тај начин добили смо књигу која тематски припада историји модерног

образовања а историографски може бити сврстана у дела посвећена изучавању историје институција.

Рад са студентима је, поред свега наведеног, био највећа страст проф. Ђуровића. На том плану стручног ангажмана није штедео себе. Време проведено са млађим историчарима жељним знања о прошлости сматрао је важним животним добитком. Уз предавања, вежбе, часове хоспитовања, колективне посете школама и архивским институцијама, знао је да многе сате свога слободног времена посвећује студентима и креативним разговорима које је са њима водио. Саветима и идејама несебично је „кредитирао“ млађе колеге али су му и оне узвраћале добрим резултатима, стеченим знањем, изузетним поштовањем, љубављу.

Љубодраг Димић



821.163.41-5

СВЕТОСАВСКА БЕСЕДА*

СТРАХ ОД НЕВИСПАЛИВЕ МОЋИ СВЕТОГ САВЕ

Када сам био млађи од најмлађег добитника овогодишње Светосавске награде за литерарни рад на тему о Светом Сави, био сам најмлађи ђак у разреду и рецитовао сам за новогодишњи школски програм у школи познату Змајеву песмицу „Ђиха ђиха...“ и био награђен снажним аплаузом. Онако узгред, (да ли) мој отац Марко, најмлађи од шест браће Ђурђевића који су се борили на Солунском фронту, када ме вратио кући, рекао ми је да је он у мојим годинама у школи код попа Симе Кондића (успут то је био стриц Васе Кондића, првог одговорног уредника Кочићеве „Отаџбине“) декламовао Светосавску химну. Дечија знатижеља измамила је тада од оца причу и о Светом Сави и о Светосавској химни.

То је било моје прво сазнање о Светом Сави и зашто се он слави као Школска слава¹ и много тога што, наравно, нисам тада разумео. Семе је посејано, зрно је пало на плодно тло и полако почело да клија, ниче, расте, развија се и зри. Узрело је толико да ме је, ево, оспособило да данас овде пред вама причам о Светом Сави, без сумње највећем

¹ *Светосавска беседа* домаћина славе Пера Ђурђевића отворена 26. јануара 2013. године у Народној библиотеци Србије.

од највећих које је српски народ изнедрио, или је можда он изнедрио све нас.

Шта се још може рећи о Светом Сави што најумнији људи нашег рода нису већ рекли? Готово ништа.

Ипак ја бих данас покушао да вашу пажњу задржим на неким, за мене интересантним, чињеницама у вези са Светим Савом и временом у коме сам ја живео и радио.

Забележио је Матија Бећковић један занимљив и карактеристичан податак. „Прича се, каже Матија да је неки ученик основне школе „Свети Сава“ у Београду питао родитеље „Зашто само наша школа нема дан школе?“

И ми се заједно са тим незнатим дететом питамо, јесмо ли једини народ на свету чије институције не славе онога који их је основао?“

Није се Свети Сава, иако је одвајкада школска слава обележавао ни у школама, али ни у било којим другим државним установама. Нису га дирали и забрањивали, али га нису ни спомињали. Једноставно он је званично прећуткиван. Тихо су га спомињали само они који су га славили као Крсно име и наравно Црква која га је сачувала од сваког заборава. А није јој било тешко, јер се Свети Сава сачувао сам својим делом и својим значајем.

Рекао бих да су се и најокорелији идеолошки занесењаци и безпоговорни послушници нове власт плашили Светог Саве и његове невидљиве моћи. Више чак и од самог Исуса Христа. Знао за једну причу да је неком силнику у једном селу у Поморављу пала на памет сулуда идеја да организује сахрану Бога, како би тако доказао да Бог не постоји. Наредио је свештеницима да у недељу окупе народ у сеоском гробљу, спреме празан сандук и све што треба за сахрану и обаве обред сахране. Вешти попови су се досетили и дно сандука направили од огледала, а када је суманути властодржац нагонио једног по једног сељанина да завира у сандук како би се уверили да је сандук празан и да, дакле, Бог не постоји, свако од њих је угледао свој лик у сандуку и побегао са гробља главом без обзира. Тако је ова сулуда идеја пропала, а ја сам уверен да је ова досетка мудрих попова инспирисана досеткама и чудима Светог Саве које је чинио по свету.

Нисмо успели до дана данањега да испунимо као народ прву од три заветне молитве које нам је оставио у аманет владика Николај Велимировић. Наиме, у Бечу на путу за логор смрти у Дахау у Владика се молитвом обратио Светом Сави молећи га: Светитељу оче наш Сава, моли Бога за нас да се српски народ сложи, обожи и умножи.

Слога нам је као народу данас толико далеко да, готово, и нема наде да се она међу нама Србима икада догоди. Ни народно упозорење и клетва у песмама да су нам несложни „великаши раскоматали царство“, ни Савино мирење рођене браће над очевим ковчегом и моштима, нису нас ничему научили. И данас нам је важнији комад власти и на њему стечено богатство и од државе и од народа.

После жестоког насилног разбојавања које су чинили све уходе који су кроз српске територије вековима долазили и одлазили, најтрагичније последице по светосавску веру учинили смо ми сами себи за нешто више од пола века. Занесени, на крилима комунистичке идеологије убили смо у себи, за то време, сваки траг Светосавља. У последњих двадесетак година полако и стидљиво се враћамо и вери и Светом Сави. И овај данашњи повод за наше окупљање то јасно потврђује. Потврђују то и садржаји стотине радова бескрајно талентоване деце, литерарних у Београду и ликовних у Бањој Луци, који сваке године стижу на адресу нашег Друштва, Приметили смо да тамо где је у школама пре уведена веронаука као школски предмет, и литерарни и ликовни радови имају разноврснији и богатији садржај. Исти је случај и са деловима српства који су прошли кроз ратне страхоте и разарања. Трагови дубоких ратних рана приметни су у дечијим радовима из тих српских крајева. Они у себи садрже сву бол и тугу које рат иза себе оставља.

Уместо да се умножавамо, нас је сваке године све мање и мање. Сеоске школе су готово, остале без ђака, а и по градовима их је све мање. Можете ли да замислите српске земље и српски народ без деце уколевама, школама и на игралиштима. Осврнимо се око себе па ћемо се уверити да је то данас наша реалност. Бескрајне таленте расипамо по свету, као гњиле крушке. Ослобађамо се и младости и памети. Оне који најдаље у памети стигну, кад окончају свој радни век враћаћемо у сандуцима или урнама да их сахрањујемо или да и даље чинимо светогрђе па њихове посмртне остатке похрањујемо и чувамо по музејима, као што је случај са Николом Теслом, после Светог Саве највећим и најумнијим Србином.

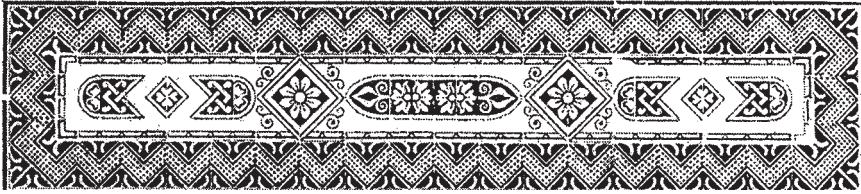
Управо је ово друштво покренуло иницијативу да се посмртни остаци Николе Тесле пренесу и сахране испред храма Светог Саве на Врачару и дубоко верујемо да ћемо у томе успети. Тако бисмо одужили дуг и Светоме Сави чији pepeo су по Врачарском платоу давно развејали ветрови, однеле воде или покрили солитери, да испред његовог храма положимо pepeo Николе Тесле, једино достојног светитељу. У противном ми који смо се одувек поносили својом историјом, наставимо ли овако, могли бисмо ускоро постати историја. Овом акцијом

коју води Друштво Свети Сава да Теслине земне остатке хришћански поносно вратимо земљи на достојном месту, ослободили би се пола греха, кад нам је већ Синан-паша онемогућио да скинемо са себе и ону прву половину.

Дужност ми налаже да се на крају захвалим награђеним ученицима и њиховим наставницима и професорима српског језика што су нам подарили овако стилски лепе и мисаоно богате литерарне радове, свим донаторима и људима добре воље који већ годинама, па и ове, на разне начине помажу ову племениту мисију Друштва Свети Сава и наравно свима вама који сте својим присуством данас увеличали ову свечаност.

У Београду, 26.01.2013. године.

Перо Ђурђевић



061.237(497.11 Београд)“2012”(047)

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“ ЗА 2012. ГОДИНУ

На почетку извештај о раду Друштва у 2012. години ваља подсетити на 5. новембар 2011, када је беседник на свечаној академији поводом 125-годишњице Друштва, академик Матија Бећковић, споменуо „једну од толико још неиспуњених светих обавеза, коју би Друштво *Свети Сава*, вршећи своје дужности, могло помоћи да се оствари“ додајући да је „реч о земним остацима Николе Тесле, који противно свим Божјим и људским законима још нису предати мајци земљи и већ деценијама чаме несахрањени у његовом музеју у Београду“. Одзивом нашем беседнику, објавили смо (око Аранђеловдана 2011) у медијима Србије и на интернету апел *За мир пепелу Теслином* и убрзо добили подршку многих удружења грађана, институција науке, културе и уметности у Србији, Српке православне цркве и многих Срба у земљи и расејању, мада је (наравно, у неупоредиво мањој мери) било и оних који су се противили захтеву да власти Београда и Србије коначно дозволе да и овај покојник буде сахрањен. Настављајући ту активност и у 2012. години, а после писама која смо упутили градоначелнику Београда, министру културе, председнику Владе Србије и председнику Републике, имали смо два састанка са г. Братиславом Петковићем у Министарству културе и информација. Испред нашег Друштва били су Јасна Јанићијевић, Душан Зупан и Душко М. Петровић, а испред Српске православне цркве протојереј ставрофор Стојадин Павловић,

директор Патријаршијског управног одбора. Дошли смо до предлога да Синод Српске православне цркве, Влада Србије и Председник Републике формирају *Одбор за пренос земних остатака Николе Тесле из Музеја у Храм Светог Саве*, да у том одбору буду истакнуте јавне личности, представници културних и научних институција Србије, представник нашег Друштва и представик удружења из Теслиног завичаја, а да на челу Одбора, као копредседници, буду патријарх и председник Републике, те да се све обави у 2013-ој години, када обележавамо 70-годишњицу смрти Николе Тесле. Недуго потом, представник СПЦ, г. Павловић је потврдио безрезервну спремност Цркве, али и изразио очекивање „да и власт покаже да то жели и учини први конкретан корак“. Друштво „Свети Сава“ не одустаје од свог опредељења и објављеног апела за сахрану земних остатака Николе Тесле и наставља рад на остварењу те *неиспуњене свете обавезе*.

Свођењем Министарства за вере на Канцеларију за сарадњу са црквама и верским заједницама умањене су могућности свима који се баве сличним активностима, па и нама, али смо ми и у новим околностима остварили успешну сарадњу са државом, пре свега захваљујући нашем члану др Драгану Новаковићу, тако да смо и за часопис „Братство“, и за наше традиционалне конкурсе за књижевне и ликовне радове ученика основних и средњих школа Србије, Српске, Црне Горе и расејања обезбедили све потребне услове. Састанак са директором Канцеларије др Милетом Радивојевићем пружио нам је наду да се и у будућности можемо надати доброј сарадњи. Истакнут је значај наших активности и изражено уверење да ће наши пројекти добијати подршку.

Светосавска свечаност, са резањем славског колача, богатим културно-уметничким програмом и поделом награда ученицима-учесницима нашег књижевног конкурса, била је у Руском дому 28. јануара 2012. Домаћин славе, проф. др Вељко Брборић је, прво, пригодном беседом подсетио на значај Светог Саве и светосавља у историји Срба и српства и на значај светосавског храма у Београду, а на крају се захвалио свима који су помогли и наше Друштво, и нашу Светосавски свечаност: Министарство вера, Руски дом, Представништво Републике Српске у Србији, Филолошки факултет, Завод за уџбенике, „Службени гласник“, Библиотека града Београда, Народна библиотека Србије, ИК Драслар партнер, Вукова задужбина и Друштво за српски језик и књижевност Србије.

На књижевни конкурс Друштва „Свети Сава“ стигло је 497 радова, 173 у категорији ученика средњих школа, и 324 у категорији

ученика основних школа. Жири је радио у саставу: Јелена Ђорђевић, председница, и Јасмина Радосављевић и Наташа Бајковић, чланице, и донео је следећу одлуку:

У категорији ученика ОСНОВНИХ ШКОЛА:

Прву награду деле: Никола Тасић, ученик 8. разреда ОШ „Свети Сава“, Врчин (проф. Марија Старчевић), Ана Петров, ученица 6. разреда ОШ „Др Арчибалд Рајс“, Београд (проф. Љубинка Марковић) и Никола Боровчанин, ученик 7. разреда ОШ „Свети Сава“, Београд (проф. Ивана Марковић).

Другу награду деле: Радмила Вуловић, ученица 4. разреда ОШ „Милутин и Драгиња Тодоровић“, Крагујевац, (учитељица Мирка Думић), Невена Ђирковић, ученица 9. разреда ОШ „Вук Караџић“, Братунац (проф. Слободанка Балмазовић), Никола Сеничић, ученик 8. разреда ОШ „Нада Пурић“, Ваљево (проф. Данијела Голубовић), Никола Митић, ученик 7. разреда ОШ „Александар Стојановић“, Црна Трава (проф. Соња Ђорђевић) и Душан Ђурић, ученик 8. разреда ОШ „Ђура Јакшић“, Београд (проф. Наташа Лучић).

Трећу награду деле: Никола Бошковић, ученик 8. разреда, ОШ „Васа Чарапић“, Бели Поток (проф. Снежана Стојановић), Немања Лакетић, ученик 4. разреда, ОШ „Слободан Секулић“, Ужице (учитељица Љубица Аничић), Андреј Козић, ученик 5. разреда, ОШ „Вук Караџић“, Бањалука (проф. Бранислав Јанковић), Марија Николић, ученица 9. разреда, ОШ „Свети Сава“, Зворник (проф. Душанка Кљештановић), Маша Тиосављевић, ученица петог разреда, ОШ „Вељко Дугошевић“, Београд (проф. Жељко Тешић) и Лазар Савић, ученик 4. разреда, ОШ „Дринка Павловић“, Куршумлија (учитељица Танкосава Милановић).

У категорији ученика СРЕДЊИХ ШКОЛА

Прву награду деле: Сања Милутиновић, ученица 4. разреда, Медицинска школа, Ужице (проф. Валентина Златановић-Марковић), Јована Бојић, ученица 4. разреда, Гимназија, Рогатица (проф. Цмиљка Батинић) и Јелена Лалатовић, ученица 4. разреда, Гимназија „Свети Сава“, Београд (проф. Јасмина Радосављевић).

Другу награду деле: Наталија Коцић, ученица 3. разреда, Гимназија „Бора Станковић“, Ниш (проф. Ана Стевановић), Рајка Остојић, Гимназија „Пиво Караматијевић“, Нова Варош (проф. Бранка Ракоњац), Јована Малетић, ученица 3. разреда, Правно-биротехничка школа „Димитрије Давидовић“, Земун (проф. Гордана Шћепановић), Тамара Марковић, ученица 4. разреда, Медицинска школа Добој (проф. Самојко Цвијановић) и Слободан Шајиновић, ученик 3. разреда, Гимназија „Доситеј Обрадовић“, Томиславци (проф. Сенка Кажих).

Трећу награду деле: Марија Благојевић, Гимназија, Лесковац (проф. Мирослав Костић), Александар Голубовић, ученик 3. разреда, Земунска гимназија (проф. Вукосава Живковић) и Стефан Мањић, ученик 3. разреда, Земунска гимназија (проф. Валентина Вукмировић-Стефановић).

ВЕЛИКУ НАГРАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“ жири је доделио МАРИЈИ КОЗИЋ, ученици 1. разреда Медицинске школе, Бања Лука (проф. Богдан Лакић) за рад „Огњишта и згаришта“.

Лепо је било и у Бањалуци. Пододбор Друштва *Свети Сава* у Републици Српској је и 2012. године Савиндан прославио у Дјечјем позоришту. Присутне је прво поздравила Весна Б. Аћић, председница Пододбора за Републику Српску, а затим је домаћин славе, бањалучки књижевник Ранко Прерадовић говорио, о Светом Сави, о Друштву, о првој светосавској беседи у Босни и Херцеговини, коју је о Савиндану 1866, у Бањалучкој богословској школи изговорио Васо Пелагић, тада млади свештеник, професор и управитељ. Песник Прерадовић је, иначе, и оснивач и председник Књижевне заједнице „Васо Пелагић“ у Бањалуци, и на крају своје беседе је позвао ђаке уметнике да и даље учествују на ликовном Светосавском конкурс у и изразио наду да ће Пододбор Друштва у Бањалуци добити, коначно, и своје просторије. Академски сликар, магистар сликарства Берина Шушчевић, председница жирија Светосавског ликовног конкурса, саопштила је имена победника и надахнуто говорила о сваком награђеном раду, а затим су уручене награде: лепе (повеље), корисне (књиге) и слатке (чоколаде, бомбони). Изложбу награђених радова отворила је Ивана Ицан, представница Министарства просвјете и културе Републике Српске.

На ликовни конкурс Друштва СВЕТИ САВА – Пододбор у Републици Српској и Дјечијег позоришта Републике Српске за најбоље радове ученика основних школа Србије, Српске, Црне Горе и расејања на тему *Путовања Светог Саве* стигло је 640 радова – цртежа, графика, акварела, слика, барелефа и скулптура. Жири је посебно, за идеје и труд, похвалио ученике Основне школе „Свети Сава“ из Шилова код Гњилана, Косово и Метохија, Србија, а специјалне награде доделио: ученицима 8 разреда Основне школе „Вук Стефановић Караџић“ Добој: Данијели Јаковљевић, Дејану Берендика и Тамари Танасић (наставник Мирјана Младеновић) и ученицима 5 разреда Основне школе „Јован Јовановић Змај“ Србац – Подручно одјељење Ножичко (разредник Радован Митраковић).

Трећу награду деле: Виолета Аћимовић, ученица 8 разреда Основне школе „Свети Сава“ Зворник (наставник Милан Пантовић) и Јована Рисојевић, ученица 5 разреда Основне школе „Алекса Шантић“ Бањалука.

Другу награду деле: Теодора Ћосовић, ученица 6 разреда Основне школе „Никола Тесла“ Нови Бановци, Срем (наставник Клаудија Косовац Бреслијев) и Жељко Јоловић, ученик 6 разреда Основне школе „Алекса Јакшић“ Милићи (наставник Дарко Јурошевић).

Прву награду деле: Јелена Марковић, ученица 7 разреда Основне школе „Аксентије Максимовић“ Долово (наставник Елени Антонијадис) и Слађана Влатковић, ученица 8 разреда Основне школе „Никола Вукићевић“ Сомбор (наставник Рената Цветков).

У 2012. години имали смо, у сали Педагошког музеја, две трибине: проф. др Радмила Маринковић говорила је 4. маја о *Светом Сави и Данилу III*, а др Славенко Терзић, 29. новембра, о *историјском значају ослобођења Старе Србије 1912. године*. Обе трибине биле су добро посећене.

На предлог нашег Друштва Свети Архијерејски Синод Српске православне цркве доделио је српском песнику Миловану Витезовићу *Орден светог деспота Стефана Лазаревића*, који му је Његова светост патријарх српски г. Иринеј уручио 22. фебруара на посебној свечаности у Патријаршијском двору.

Од пројеката које смо планирали да остваримо у 2012. години, нисмо успели да припремимо и објавимо треће, допуњено издање зборника „Свети Сава у народним и уметничким песамама“ и зборник „Млади Светом Сави“ II том. О зборнику народних и уметничких песама смо разговарали са министром културе г. Братиславом Петковићем и добили обећање да ће нас у том послу подржати. Најмање смо урадили на организовању омладине, подмлатка Друштва *Свети Сава*, што не значи да нам то није важно, него да бисмо – баш због значаја које подмлађивање Друштва заиста има – ове (2013) године морали на том послу посебно да се ангажујемо.

Нажалост, и даље нам остаје као један од већих проблема наша адреса: трошкове за канцеларију у Дому синдиката смо редовно измиривали, али тако да смо у једном тренутку морали и да се позајмимо, па то после уз захвалност вратимо. Како ћемо и када успети да дођемо до своје имовине, до свог простора, показаће време – све што је било до нас урадили смо и све што убудуће буде урадићемо. У 2012. години успели смо да прикупимо највећи број докумената и прилога који су нам неопходни у настојањима да вратимо имовину која нам је

одузета. У том послу смо у сталној сарадњи са Српским соколским друштвом и са Колом српских сестара.

Д. М. Петровић

Уз Извештај прилажемо и извештај о реституцији имовине Друштва „Свети Сава“

РЕСТИТУЦИЈА ИМОВИНЕ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“

У 2012. години Друштво „Свети Сава“ је, први пут од обнављања 1994. године, дошло до званичног документа о својини која му је одузета после Другог светског рата. Анагажован је стручњак који је после дуге потраге по архивима дошао до доказа о тој имовини, мада је из његовог извештаја јасно да је било и друге имовине која, или није била правилно заведена, или су се трагови о томе изгубили у турбулентним временима наше историје.

Ово што је сада потврђено, када би било враћено, било би сасвим довољно да Друштво у великој мери обнови различите активности које је имало од свог оснивања па до почетка Другог светског рата, али велику сметњу томе представља садашњи Закон о реституцији који предвиђа да се имовина отета у послератном периоду може вратити само задужбинама, а не и осталим власницима. Друштво „Свети Сава“, само по себи, никада није било задужбина већ удружење грађана, мада је својевремено добијало имовину завешталаца и располагало задужбинама које су финансијски подржавале његове активности.

После овог првог корака којим смо дошли до доказа о нашој имовини, предузећемо током 2013. године, а и касније – све док нам имовина не буде враћена, друге активности правне природе усмерене на задовољење правде.

У току су договори са сличним организацијама да заједно захтевамо измене у Закону о реституцији које би омогућиле да се имовина врати не само задужбинама, него и свим другим удружењима грађана која су обновљена и имају континуитет са предратним друштвима.

Оно што се јасно види из извештаја, јесте да је српски народ имао пуно поверења у рад Друштва и да је, свакако више него данас, подржавао његову делатност. Ново време и дисконтинуитет су учинили своје, али циљеви су остали исти, а после распада Југославије мотива за његов рад има исто толико колико је то било и у деветнаестом веку, када је основано.

Верујемо да ће наша упорност и доследност допринети да једног дана буде враћено Друштву „Свети Сава“ све оно што му је народ поверио и ради чега је оно и основано а то је, у првом раду, рад у националном интересу на пољу културе и просвете.

ИЗВЕШТАЈ СТРУЧЊАКА: ИМОВИНА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“

Оснивачи Друштва „Свети Сава“ су путем чланарине и прилога одмах по оснивању Друштва средином последње четвртине 19. века створили богат *Стални друштвени фонд*. Постоје подаци у Архиву Србије о бројним добровољним приложницима новца и непокретности у Београду и другим градовима и насељима Србије и Краљевине Југославије.

Приказаћу, укратко, шта се дешавало са имовином Друштва према подацима до којих сам дошао у катастру земљишта Републичког геодетског завода, Земљишној књизи Првог основног суда у Београду, Архиву Србије у Карнегијевој улици и у Железнику и Историјском архиву Београда.

Друштво је имало зграду у Гостивару у Улици принца Ђорђа бр. 18 површине 104м² на плацу површине око шест ари. Зграда је имала приземље и спрат, вредела је око 120.000 динара, међутим, требало је одмах уложити око 15.000 динара ради генералне оправке, па је Пододбор одлучио 4. септембра 1940. године да се зграда прода путем прикупљања понуда. Пошто је председник Пододбора Кузман Јовановић, жанд. капетан у пензији позван на војну вежбу и остао до капитулације Краљевине Југославије, понуде су слате директно Главном одбору у Београд. Есад Амитовић, обућар из Гостивара, Принца Ђорђа бр. 16 је понудио највише, 90.000 динара, уз напомену да ће дати и више ако буде требало. Паскоњ Трајковић, посластичар из Београда, Булевар ослобођења бр. 13. је 8. маја 1942. године молио Главни од-

бор да му прода ту кућу, пошто је Србин из тог краја. Нема података да ли је и коме Главни одбор продао ту зграду.

Друштво је имало земљиште у Зијамету Црне-Ријеке код Трнова код Сарајева. Митар Ђерамиџић, чиновник Друштва „Просвјета“ обавештава 15. августа 1927. године Главни одбор да се прихватио да што боље прода то земљиште Друштва и истиче:

„... затим сам отишао код геометра и установио да је дотично земљиште убиљежено у фолио 107 са 61,90 дунума земље укупно од чега Вама припада половина. Прегледао сам грунтовне књиге и пронашао да је то земљиште укњижено на Хусеина Мешаћа и Крису Јовановић по пола. Криси је даровала своју половину Душану Тодоровићу, лимару у Тузли, који је ту половину поклонио Друштву „Свети Сава“ у Београду. Трново је удаљно 36 км. од Сарајева и преко села имаде један и по сат хода пјешице до Зијамета Црне-Ријеке гдје је земљиште. У Трново се иде аутом из Сарајева и то само уторком и петком...“

Нема података да је Митар продао то земљиште, ни ко га је од тада користио.

Милован Глишић, капетан пешачки у пензији 1. јуна 1891. године оставља тестаментом Друштву „Свети Сава“ у Београду 1/2 новоизграђене зграде у Крагујевцу за школу деце из неослобођених крајева, а другу половину за Вишу женску школу. Нема адресе, ни ближег одредишта где се зграда налази. Нема података ко је и како користио ту зграду.

Миче Пешић из Алексинца завештао је две њиве у Алексинцу Друштву „Свети Сава“ у Београду. Суд је констатовао при отварању тестаamenta да је Миче за живота продао те њиве.

Главни одбор Друштва „Свети Сава“ је одлучио 20. марта 1927. године да се њиве у Ратарима код Јагодине и Бољковцима (данас: Штавица) у Качерском срезу поклоне месним основним школама ради обуке и вежби ученика пољопривредним радовима, пошто су приходи Друштва од тих њива мањи од пореза.

Милева Јовановић из Београда је 23. маја 1905. године тестаментом завештала Друштву „Свети Сава“ у Београду плац у Милоша Великог (то је сада Кнеза Милоша бр. 69. са зградом општине Савски венац) који излази на Ресавску улицу (на том земљишту је делимично сазидан раднички универзитет „Веселин Маслеша“ у Ресавској улици, раније Првог маја или Генерала Жданова, а за време Краљевине Југославије: Улица Зринског). Ог. Риналд Чулић, адвокат из Београда

је купио 25. маја 1938. године плац у Кн. Милоша, али је Јова Л. Илић, индустријалац из Лесковца 30. априла 1939. године нудио 1000 дин/м² за тај плац и изгледа да је његова понуда прихваћена, јер се те године укњижила Јованка Јовановић. Михајловић, Љубомировић Павле и Бр. Сава су се укњижили 27. јула 1943. године као купци плаца у Ресавској улици, јер Друштво „Свети Сава“ није имало значајног прихода од тог земљишта, а имало је велику месечну рату отплате кредита код хипотекарне банке због „... изузетно високе камате од 4,5%...“.

Главни одбор Друштва „Свети Сава“ 2. јуна 1912. године обавештава Николу и Настаса Јовановића, предузимаче, да је њима продат плац Друштва „...у улици Високог Стевана, на углу исте улице и затвореног сокака...“ (вероватно плац на углу Стевана Високог и Цара Уроша улица пошто нема података да је Друштво икада било укњижено на том плацу) за 8.196,80 динара у сребру.

Првостепени суд за варош Београд је решио 1. маја 1891. године да „... једна кућа са плацем у углу двеју улица, од којих једна поред имања Војина Радуловића излази на протестанску цркву, а једна, поред имања Милоша Карастојановића, на улици Књаза Михаила ...“ (вероватно плац у Улици усочкој бр. 8, а негде бр.6.) „припадне само на уживање Таси Миленковићу ... а по његовој смрти да та непокретност остане у својину Друштва „Свети Сава“, а под условима ... да га употреби на корист друштвену ... под именом Ленке Бељинице...“. Године 1934. је основана земљишна књига и та непокретност је укњижена у корист Друштва а 1949. године је укњижена као опште народна имовина.

Друштво је имало зграду Дом „Свети Сава“ у Улици цара Душана бр. 13, која је при оснивању земљишне књиге уписана као власништво Друштва, али је 1949. године укњижена као општенародна имовина и дата на управљање Вишој педагошкој школи.

Друштво је имало укњижену стамбену зграду у Улици цара Душана бр. 11 и 11а, која је 1949. године укњижена као општенародна имовина. Данас је то стамбена зграда од 26 станова укњижених на општину Стари град или власнике који су откупили и укњижили станове на своје име.

Анд. Ђорђевић одређује Јов. Хаџи Васиљевића да 31.12.1911. године присуствује премери плаца у Небојшиној улици бр. 67 ради убаштињења. Нема података да се Друштво икада укњижило на том плацу. Посебно збуњује што нигде нема података да је садашња Небојшина улица имала толико кућних бројева, нити да је мењала назив.

Обућар М. Брајер моли 26. августа 1904. године Друштво „Свети Сава“ да му изда у закуп имање у Шумадијској улици бр. 47 Утврдио

сам да је то данашњи Булевар ослобођења, али нема података да је Друштво икада било укњижено на том имању.

Наишао сам на податак да је Суд решио крајем XIX века на основу тестаментa Љубе Девића да по смрти његове жене Анке пређе у својину Друштва Свети Сава плац и више зграда од тврдог материјала у Поцерској улици број 1 и 3. Данас нема у Београду ниједне улице са тим називом. Сазнао сам од једног познаваоца те материје да је Улица Томаша Јежа раније носила такав назив. Међутим, нема података да је Друштво књижило ту имовину на своје име.

Значајно је истаћи да су Небојшина улица, део Булевара ослобођења и Улица Томаша Јежа на подручју катастарске општине Врачар, која је раније носила назив Београд 4. У Азбучном регистру власника к.о. Београд 4. није уписано Друштво „Свети Сава“ што несумњиво значи да Друштво није имало имовине у тој катастарској општини, која је променила назив 70-их година прошлог века, када је и обновљена земљишна књига.

Стамбена зграда у Високог Стевана бр. 10 помиње се у рачунима за кирију од 16.10.1942. и 6.02.1943. године (ДСС 6272 Архив Србије) као својина Друштва, Београдске општине и Јеврејске црквене општине, али нема података да је Друштво земљишно књижни власник.

Друштво „Свети Сава“ обавештава Николу и Настаса Трајковића, предузимаче да им је 2. јуна 1912. године продат плац у Ул. Високог Стевана бр. 63. на углу исте улице и затвореног сокака за 8.196,80 динара у сребру.

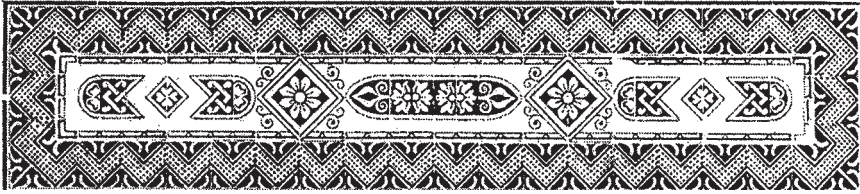
На основу података у Архивима и евиденције земљишне књиге, катастра земљишта и катастра непокретности Републичког геодетског завода (раније: Геодетска управа НР Србије, односно Одељење катастра и државних добара Министарства финансија Краљевине Југославије) дошао сам до закључка да је при оснивању земљишних књига 1934. године укњижено право власништва у корист Друштва „Свети Сава“ на земљишту и зградама у улици Цара Душана бр. 11, Цара Душана бр. 13 и Ускочкој бр. 6. Наведено право је брисано 28. септембра 1949. године и укњижена опште народна имовина.

Напомињем да је ранијим прописима било утврђено да се подаци о положају, облику, величини и начину коришћења непокретности воде у катастру земљишта а права на непокретностима у земљишним књигама. Садашњим Законом о државном премеру и катастру прописано је да се сви поменути подаци воде у катастру непокретности.

На основу наведеног прибавио сам уверење Републичког геодетског завода о историјату промена на поменутиим непокретностима.

У Београду, 12. маја 2012. године

Бранислав Пићурић,
дипломирани инжењер геодезије, Београд



САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО I, 1997.

ПРЕДГОВОР

Матија Бећковић: ПРИЧА О СВЕТОМ САВИ

Танасије Младеновић: СВИТАЦ – ЛАМЕНТ ЗА ПЕСНИКОМ
ИВАНОМ В. ЛАЛИЋЕМ

Момо Капор: У СЛАВУ ТРОЈЕРУЧИЦЕ

Радмила Маринковић: ЖИВОТ И ДЕЛО СВЕТОГ САВЕ

Ненад Љубинковић: СВЕТИ САВА – БОЖЈИ УГОДНИК,
ДРЖАВНИК, МИТСКИ РОДОНАЧЕЛНИК (осмишљена
самоградња култа)

Василије Крестић: СРПСКА НАРОДНО-ЦРКВЕНА АУТОНОМИЈА
И МАЂАРСКЕ ВЛАДЕ

Милорад Екмечић: СРПСКО ПИТАЊЕ У ИСТОЧНОЈ КРИЗИ
1875–1878.

Драгољуб Р. Живојиновић: ВЕЛИКА БРИТАНИЈА И СРПСКО
ПИТАЊЕ НА БЕРЛИНСКОМ КОНГРЕСУ 1878. ГОДИНЕ

Петар Влаховић: КРСНА СЛАВА И ЊЕН ЗНАЧАЈ У СРПСКОМ
НАРОДУ

Борислава Лилић: СВЕТОСАВЉЕ У ПИРОТСКОМ КРАЈУ

- Александра Вранеш: ЧАСОПИС „БРАСТВО“ КАО ГЛАСИЛО
ДРУШТВА СВЕТОГ САВЕ
- Душан Зупан: СВЕТСКИ МЕДИЈИ У ХАОСУ ЛАЖИ И СМУТЊИ
- Слободан Милеуснић: ДУХОВНИ ГЕНОЦИД
- Владимир Стојанчевић: ЈОВАН ХАЦИ-ВАСИЉЕВИЋ,
ИСТОРИЧАР СРБА У ТУРСКОЈ
ПОМЕНИК
- М. Г.: МИОМИР ДЕНИЋ
- Петар Влаховић: АКАДЕМИК ВОЈИСЛАВ Ј. ЂУРИЋ
- Д. З.: МИЛАН ДАМЈАНОВИЋ
ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“
- Гргур Јакшић: СТАНОВНИШТВО МАЋЕДОНИЈЕ У ПОЧЕТКУ
ХИХ ВЕКА
- ПОВОДОМ ОБНОВЕ РАДА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
- М. Г.: ТРАДИЦИЈА ЗА БУДУЋНОСТ
НАГРАДНИ ЛИТЕРАРНИ КОНКУРС

БРАТСТВО II, 1998 (распродато)

- Десанка Максимовић: САВИН МОНОЛОГ
- Предраг Палавестра: ОСАМ ВЕКОВА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
- Михаило Војводић: РАД „ДРУШТВА СВЕТОГ САВЕ“ 1886–1891.
- Младен Гавриловић: ПУТ У АТОСКИ ХИЛАНДАР
- Владимир Стојанчевић: ЈОВАН ТОМИЋ О АУСТРОУГАРСКОЈ
ПОЛИТИЦИ ПРОДИРАЊА У СТАРУ СРБИЈУ
- Борислава Лилић: ПИРОТСКИ КРАЈ У ПЛАНОВИМА ВЕЛИКИХ
СИЛА ОД САНСТЕФАНСКОГ МИРА ДО БЕРЛИНСКОГ
КОНГРЕСА – ПОВОДОМ 120 ГОДИНА ОСЛОБОЂЕЊА ОД
ТУРАКА
- Бреда и Петар Влаховић: БАЧИЈА И КАТУН ЈУЖНОКАРПАТСКЕ И
ЦЕНТРАЛНОБАЛКАНСКЕ ЗОНЕ
- Александар Лома: ЂАВОЉЕ КУМСТВО
- Роксанда Пејовић: МИХОВИЛ ЛОГАР (1902–1998) У СРПСКОМ
МУЗИЧКОМ СТВАРАЛАШТВУ
- Бојан Ђорђевић: ПРОСЛАВА СВЕТОГ САВЕ У СРБИЈИ ПОД
ОКУПАЦИЈОМ (1941–1944)
- Златомир Грујић: ДАЛЕКО ЈЕ КРАЈИНА – ЕГЗОДУС СРПСКОГ
НАРОДА ИЗ ХРВАТСКЕ

Љубодраг Димић: ЧАСОПИС „БРАСТВО“ И ПИСЦИ ИСТОРИЈЕ
ОКУПЉЕНИ ОКО ЊЕГА

Нада Милошевић-Ђорђевић: „СВЕТИ САВА У НАРОДНИМ И
УМЕТНИЧКИМ ПЕСМАМА“

Јован Хаџи Васиљевић: МУСЛИМАНИ НАШЕ КРВИ У СТАРОЈ
СРБИЈИ

М. Г.: ИЗ РАДА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“ – НА
ВЕТРОМЕТНИ БАЛКАНА

БРАТСТВО III–IV, 1999–2000.

Милосав Тешић: ГЛОСА ВАВЕДЕЊСКА

Миливоје Павловић: СВЕТОСАВСКА ХИМНА

Владимир Стојанчевић: ДЕЛАТНОСТ ТОДОРА СТАНКОВИЋА,
КОНЗУЛА У СТАРОЈ СРБИЈИ (1890–1898)

Драгољуб Р. Живојиновић: КОНСТАНТИН ФОТИЋ И ПОЛИТИКА
САД У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ РАТНОЈ ДРАМИ 1941–1944.
ГОДИНЕ

Борислава Лиљић: СРПСКА КЊИГА НА ТЕРИТОРИЈИ
ПИРОТСКОГ ОКРУГА ДО ОСЛОБОЂЕЊА ОД ТУРАКА

Златомир Грујић: СРЦЕ ОБИЛИЋА

Брана Димитријевић: АТАНАСИЈЕ ПУЉО – ОСНИВАЧ
СТОМАТОЛОГИЈЕ У СРБИЈИ

Владимир Јовановић: НИКОЛА ЦВЕЛИЋ (1896–1987) ОПЕРСКИ
ПЕВАЧ И ВОКАЛНИ ПЕДАГОГ

Душан Костић: НЕСТАНАК АУТОХТОНЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ У
НАС

Антон Совре: НА СВЕТОЈ ГОРИ АТОСУ

Станиша Војиновић: БИБЛИОГРАФИЈА ЈОВАНА ХАЏИ-
ВАСИЉЕВИЋА

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“

В. Т-ћ: СРБИ И СРПКИЊЕ У ПРИЗРЕНУ ДОБРОТВОРИ СВОГА
НАРОДА

СА ПРЕДСТАВЉАЊА КЊИГЕ МИХАИЛА ВОЈВОДИЋА

„ДРУШТВО СВЕТОГ САВЕ – ДОКУМЕНТИ 1886–1891.“

Владимир Стојанчевић: ДРУШТВО СВЕТОГ САВЕ – ДОКУМЕНТИ
1886–1891.

- Арсен Ђуровић: ДРУШТВО СВЕТОГ САВЕ – УЛОГА У
ДРУШТВЕНОМ ЖИВОТУ БЕОГРАДА 1886–1891.
Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
ТОКОМ 1998. И 1999. ГОДИНЕ

БРАТСТВО V, 2001.

- Слободан Ракитић: СВЕТИ АРХАНЂЕЛИ, КОД ПРИЗРЕНА
Дамњан Петровић: КЊИЖЕВНОСТ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ У
СРЕДЊЕМ ВЕКУ
Момчило Спремић: ОДНОСИ ИЗМЕЂУ ПРАВОСЛАВНИХ И
РИМОКАТОЛИКА У СРПСКОЈ ДЕСПОТОВИНИ
Иван В. Ђорђевић: ПРЕДСТАВА СИЛАСКА СВЕТОГ ДУХА
НА АПОСТОЛЕ У СРПСКОМ ЗИДНОМ СЛИКАРСТВУ
СРЕДЊЕГ ВЕКА
Голуб М. Добрашиновић: КОВЧЕЖИЋ
Милица Грковић: ИМЕ, ПОЛИТИКА И ЗАКОН
Драгољуб Р. Живојиновић: ЕКУМЕНИЗАМ: ПОКРЕТ ЗА
ПОМИРЕЊЕ ЦРКАВА У ЕВРОПИ ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА
Петар Влаховић: КАПЕ И ПРЕДМЕТИ ЗА УБРАЂИВАЊЕ У
НАШЕМ НАРОДНОМ ПРЕДАЊУ И ВЕРОВАЊУ
Владимир Бован: О ПУТОПИСУ МИЛОША С. МИЛОЈЕВИЋА „ПО
СТАРОЈ СРБИЈИ“
М. С. Гавриловић: ЗАДУЖБИНА ДЕСПОТА СТЕФАНА
ЛАЗАРЕВИЋА
СПИСАК ПОСТРАДАЛИХ СРБА И УНИШТЕНИХ СПОМЕНИКА
КУЛТУРЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ
ИЗ СТАРОГ „БРАТСТВА“
Прота Ст. М. Димитријевић – БОГОСЛОВСКО-УЧИТЕЉСКА
ШКОЛА У ПРИЗРЕНУ
М. С. Г.: НАШИ ОСНИВАЧИ, ОБНОВИТЕЉИ И ПРЕДСЕДНИЦИ
Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
ЗА ГОДИНУ 2000.
САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО VI, 2002.

- Танасије Младеновић: ПУТ ДО САВИНЕ ПОЉАНЕ
Снежана Самарџија: СВЕТИ САВА МЕЂУ ЈУНАЦИМА
„СРЕДЊИХ ВРЕМЕНА“ ВУКОВЕ ЗБИРКЕ
Драгољуб Живојиновић: ВЕРСАЈСКИ МИРОВНИ СИСТЕМ
– ИЗМЕЂУ НАЧЕЛА НАРОДНОСТИ И СТРАТЕГИЈСКИХ
ЗАХТЕВА
Дарко Танасковић: ИСТОРИОГРАФСКЕ СТРАНПУТИЦЕ
ЗВАНИЧНОГ БОШЊАШТВА
Владимир Стојанчевић: ПЕТАР КОСТИЋ – ИСТОРИЧАР
ПРИЗРЕНА
Милан Ивановић: ПЕТАР КОСТИЋ О ЦРКВЕНИМ
НЕПОКРЕТНИМ И ПОКРЕТНИМ СПОМЕНИЦИМА
СРПСКОГ НАРОДА У ПРИЗРЕНУ И ОКОЛИНИ
Петар Влаховић: НАРОДНИ САБОРИ И САБОРОВАЊА У СРБИЈИ
Голуб М. Добрашиновић: „БЛАГОДЕТЕЉИ СРПСКОГ
КЊИЖАРСТВА“
Борислава Лилић: ШКОЛЕ И ПРОСВЕТА НА ТЕРИТОРИЈИ
ПИРОТСКОГ ОКРУГА ДО ОСЛОБОЂЕЊА ОД ТУРАКА
ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ
М. С. Гавриловић: МАШТАЊА И ЗБИЉЕ ПОД ЗИДИНАМА
МАНАСТИРА ВОЉАВЧА
Петар Влаховић: УЗ СТОГОДИШЊИЦУ ЕТНОГРАФСКОГ МУЗЕЈА
У БЕОГРАДУ (1901–2001)
ИЗ СТАРОГ „БРАТСТВА“
Светозар Томић: ДЕСЕТОГОДИШЊИЦА УЈЕДИЊЕЊА СРБИЈЕ И
ЦРНЕ ГОРЕ
ИЗ РАДА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
Д. Зупан: ИМОВИНА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
Арсен Ђуровић: ЧАСОПИС „БРАТСТВО“ У СРПСКОЈ НАУЦИ И
КУЛТУРИ
Проф. др Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА У
2001. ГОДИНИ
САДРЖАЈ ПРЕТХОДНИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО VII, 2003.

- Стеван Владислав Каћански: ПОД ЗАСТАВОМ СВ. САВЕ
 Драган Новаковић: СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У СТАРОЈ
 СРБИЈИ И МАКЕДОНИЈИ ОД УКИДАЊА ПЕЋКЕ
 ПАТРИЈАРШИЈЕ 1766. ГОДИНЕ ДО ОСЛОБОЂЕЊА
- Владимир Стојанчевић: ШВАЈЦАРАЦ АРЧИБАЛД РАЈС О СРБИЈИ
 И СРБИМА ЗА ВРЕМЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА
- Драгољуб Р. Живојиновић: НЕУТРАЛНОСТ ИЛИ РАТ:
 КРАЉЕВИНА ЈУГОСЛАВИЈА 1939–1941.
- Петар Влаховић: УЛОГА МАНАСТИРА МОРАЧЕ У
 КУЛТУРНОИСТОРИЈСКОМ НАСЛЕЂУ ЦРНЕ ГОРЕ
- Ирена Арсић: О СВЕТОСАВСКИМ СВЕЧАНОСТИМА У
 ДУБРОВНИКУ КРАЈЕМ XIX ВЕКА
- Владимир Јовановић: ПОЕЗИЈА ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ КАО
 ИНСПИРАЦИЈА НАШИХ МУЗИЧКИХ СТВАРАЛАЦА
- Драгана Мршевић-Радовић: ПАРЕМИЈЕ: ТЕКСТУАЛНИ ОКВИР ЗА
 НАЦИОНАЛНУ КУЛТУРУ
- Злата Бојовић: СРПСКА ПАРЕМИОГРАФИЈА
- Биљана Сикимић: ЗАПИСИ О ВУЧАРИМА НА КОСОВУ
 ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ
- М. С. Гавриловић: МАНАСТИР САВИНА ТРЕЗОР ИСТОРИЈСКЕ
 ГРАЂЕ НАШЕ КУЛТУРНЕ ПРОШЛОСТИ И ДУХОВНОСТИ
 СРБИ У СВЕТУ
- Душан Зупан: СРБИ И СЛОВЕНЦИ: ПРИЈАТЕЉИ ЗАУВЕК?
- Никола Милованчев: СРБИ И СРПСКА ВЛАСТЕЛА БРАНКОВИЋИ
 У СЛОВЕНИЈИ И СЕВЕРНОЈ ИТАЛИЈИ У XV ВЕКУ
- Горан Башић: ПОЛОЖАЈ ЕТНИЧКИХ МАЂИНА У ДРЖАВАМА
 НАСТАЛИМ НА ПРОСТОРУ ПРЕТХОДНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
 ИЗ РАДА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
- Проф. др Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА
 „СВЕТИ САВА“ У 2002. ГОДИНИ
- Проф. др Јасна Јанићијевић: „САВИНДАН“ – РЕВИЈА ЗА СРПСКУ
 ДУХОВНУ ОБНОВУ 2003.
 ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“
- Митар С. Влаховић: ЛУЖИЧКИ СРБИ И ЊИХОВА ДОМОВИНА
 САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО VIII, 2004.

Рајко Петров Ного: СУЗНА МОЛИТВА

Драгољуб Р. Живојиновић: ПРИЛИКЕ У БЕОГРАДСКОМ
ПАШАЛУКУ И ПОЧЕТАК ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА
1790–1804. ГОДИНЕ

Снежана Самарџија: ЛИК КАРАЂОРЂА У ВУКОВОЈ ЗБИРЦИ
Бошко Сувајић: КА ПОЕТИЦИ УСТАНИЧКЕ ЕПИКЕ ФИЛИПА
ВИШЊИЋА

Михаило Војводић: СТОЈАН НОВАКОВИЋ И РУСИЈА

Петар Влаховић: ОСНОВНА ОБЕЛЕЖЈА СРПСКИХ СЕЛА У XIX
И ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XX ВЕКА

Арсен Ђуровић: УЛОГА ХУМАНИТАРНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА
У ДРУШТВЕНОМ ЖИВОТУ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ
ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА

Недељко Радосављевић: РЕЛИГИОЗНОСТ СРПСКОГ ДРУШТВА
КРАЈЕМ XVIII И ПОЧЕТКОМ XIX ВЕКА

Милош Немањић: КЊИГЕ, ИЗДАВАЊЕ КЊИГА И БИБЛИОТЕЧКЕ
УСТАНОВЕ У СРБИЈИ XIX ВЕКА

Борислава Лилић: САВА ФИЛАРЕТОВ И ВУК КАРАЏИЋ

Душан Костић: ХОРОВИ МЕЂУ ФРЕСКАМА

Владимир Стојанчевић: МИЛОШ С. МИЛОЈЕВИЋ И ЊЕГОВ
ПУТОПИС О КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Младен Гавриловић: ПОД АПСИДОМ ЈЕРУСАЛИМА

Саша Недељковић: КУЛТУРНО ДЕЛОВАЊЕ СРБА У ПРИМОРЈУ
СРБИ У СВЕТУ

Петар Влаховић: ТРАГ СРБА У РУСКОМ ЦАРСТВУ КОЈИХ ВИШЕ
НЕМА

ИЗ СТАРОГ „БРАТСТВА“

Боривоје Дробњаковић: ТОПОЛА, КАРАЂОРЂЕВА ПРЕСТОНИЦА.

Јасна Јанићијевић: ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА
„СВЕТИ САВА“ 2003.

Драгана Мршевић-Радовић: ДУЖАН КАО ГРЧКА
СТАТУТ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО IX, 2005.

Кристина Јоцковић: СЛОВО СВЕТОМ САВИ

Снежана Бојовић: ОСНИВАЊЕ БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА
1905. ГОДИНЕ

Арсен Ђуровић: СВЕТОМИР НИКОЛАЈЕВИЋ – РЕКТОР ВЕЛИКЕ
ШКОЛЕ И ПРЕДСЕДНИК ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“

Петар Влаховић: ЕТНОЛОГИЈА НА УНИВЕРЗИТЕТУ У
БЕОГРАДУ

Предраг Пузовић: БОГОСЛОВСКЕ ШКОЛЕ СРПСКЕ
ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ ПРЕ ОТВАРАЊА
БОГОСЛОВСКОГ ФАКУЛТЕТА

Ирена Арсић: МАТИЈА БАН И ПОКУШАЈ ОСНИВАЊА ДРУШТВА
СВЕТОГ САВЕ

Владимир Стојанчевић: ШВАЈЦАРАЦ ДР АДОЛФ ФИШЕР О
СРБИМА У СВОЈОЈ КЊИЗИ *AN DER SERBISCHEN FRONT*,
У БАЛКАНСКОМ РАТУ 1912. ГОДИНЕ

Драгољуб Живојиновић: АДМИРАЛ ЕРНЕСТ Ч. Т. ТРУБРИЦ:
ДНЕВНИК ИЗ СРБИЈЕ 1915.

ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ

Младен Гавриловић: МАНАСТИРИ ДАЛИБЕЛЕ – СВЕТИЊЕ
ПРАВОСЛАВАЦА СА РОГА АФРИКЕ

Љубинко Раденковић: ВОДЕНИЦА У КУЛТУРИ СРБА

Саша Недељковић: ИЗ ПРОШЛОСТИ СОКОЛСТВА
СРБИ У СВЕТУ

Драган Недељковић: ВЕТО НА НЕСЛОГУ
ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“

Радослав Перовић: ДНЕВНИК ЈЕРЕМИЈЕ ГАГИЋА

Јасна Јанићејевић: ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА
„СВЕТИ САВА“ 2004.

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО X, 2006.

Ђуро Дамјановић: ДВАДЕСЕТ СЕДМИ ДАН ЗВЕЗДЕ

Јован Ђорђевић: БОЖЕ ПРАВДЕ

Даворин Јенко: БОЖЕ ПРАВДЕ, ХИМНА, НОТНИ ТЕКСТ ЗА ХОР

- Јасна Јанићијевић: ДРУШТВО „СВЕТИ САВА“ НЕКАД И САД: УЗ
120 ГОДИНА ПОСТОЈАЊА
- Оливер Томић: РЕСАВА ДЕСПОТА СТЕФАНА
- Зорица Несторовић: СУДБИНЕ И ЉУДИ: ЈОВАН СТЕРИЈА
ПОПОВИЋ
- Снежана Николајевић: МОКРАЊАЦ – РЕАЛИСТА И/ИЛИ
КЛАСИЧАР
- Борислава Лилић: ПОГЛЕД АМИ БУЕА НА УЛОГУ СРБИЈЕ У
БУДУЋИМ ДОГАЂАЈИМА 19. ВЕКА
- Светозар Стојановић: КОСМЕТСКИ ПРОБЛЕМ У ДОМАЋЕМ И
МЕЂУНАРОДНОМ КОНТЕКСТУ
- Марија Лина Века: ИЗГУЂЉЕНО КОСОВО (ОДЉОМЦИ)
- Петар Влаховић: НАУЧНО ДЕЛО МИОДРАГА ВАСИЉЕВИЋА У
СВЕТЛУ ЕТНОЛОГИЈЕ
- Ивица Тодоровић: МИТСКО ЗЛАТО
- Брана Димитријевић: ИЗ НАРОДНЕ МЕДИЦИНЕ:
1. НАРОДНА МЕДИЦИНА У СРБА
2. РЊИЦА ИЛИ ШКРБ
- ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ
- Младен Гавриловић: АЛЕКСАНДРИЈСКА ПАТРИЈАРШИЈА
- Саша Недељковић: СРПСКИ СОКО У ДАЛМАЦИЈИ
СРБИ У СВЕТУ
- Душан Зупан: СРБИ У ШВЕДСКОЈ
ИЗ СТАРОГ „БРАТСТВА“
- Јован Хаџи Васиљевић: ПРИЛИКЕ ПОД КОЈИМА ЈЕ ПОСТАЛО
ДРУШТВО СВ. САВЕ И ЊЕГОВ РАД ОД ПОСТАНКА ДО
ДАНАС
- Младен Гавриловић: IN MEMORIAM: ДУШАН КОСТИЋ
- Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
2005.
- САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО XI, 2007.

- Даринка Јеврић: ДЕЧАНСКА ЗВОНА
- Недељко Радосављевић: ПЕЋКА ПАТРИЈАРШИЈА, ОД
ОБНОВЕ АУТОКЕФАЛНОСТИ ДО УКИДАЊА (1557–1766)

- Миодраг Јовановић: УРОШ ПРЕДИЋ (1857–1953)
 Божица Младеновић: ТОПЛИЧКИ УСТАНАК 1917.
 – ОСОБИТОСТИ И ЗНАЧАЈ У СРПСКОЈ ИСТОРИЈИ
- Богдан Љ. Поповић: *НАЧЕРТАНИЈЕ* ИЛИЈЕ
 ГАРАШАНИНА И ЊЕГОВА ПРИМЕНА
- Драгољуб Р. Живојиновић: СРПСКА ПРАВОСЛАВНА
 ЦРКВА 1941–1945
- Светлана В. Недић: ДВА ЗДАЊА ДРУШТВА СВЕТОГА
 САВЕ. I. ДОМ СВЕТОГ САВЕ
- Зоран Ч. Вукадиновић: ХРАМ СВЕТОГ САВЕ У
 КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ
- Слободан Кљакић: ХОЋЕ ЛИ НАУКА ПРЕТВОРИТИ
 ТРАВУ У МЛЕКО КАО ШТО ТО ЧИНИ КРАВА ИЛИ
 О МИХАЈЛУ ПУПИНУ (1858–1935)
- Арсен Ђуровић: ДР ДРАГУТИН МИЈУШКОВИЋ –
 СКИЦА ЗА ПОРТРЕТ ПРОФЕСОРА И ХУМАНИСТЕ
 СРБИ У СВЕТУ
 СРБИ У ШВАЈЦАРСКОЈ
 ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“
- Влад. Р. Петковић: УМЕТНОСТ У СРБИЈИ ЗА ВЛАДЕ
 ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА
- Душан Зупан: СРБИЈА ДО ТОКИЈА
- Јасна Јанићијевић: ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈ О РАДУ
 ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“ 2006.
 САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА

БРАТСТВО XII, 2008.

- Миодраг Павловић: NELLA QUIETE DI SAN SAVA A CARIA
- Злата Бојовић: МАРИН ДРЖИЋ (1508–1567)
- Бојан Ђорђевић: САТИРИЧАР РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ (1873–1908)
- Слободанка Пековић: ИСИДОРА СЕКУЛИЋ (1877–1958)
- Драгољуб Р. Живојиновић: ЛОЈД ЏОРџ И СРПСКО ПИТАЊЕ У
 ПРОЛЕЋЕ 1917. ГОДИНЕ
- Живојин Андрејић: РАЗМИШЉАЊЕ О ДАТУМУ СМРТИ И
 ХИРОТОНИСАЊУ СВЕТОГ САВЕ ЗА ПРВОГ ПАТРИЈАРХА
 СРБА И БУГАРА

- Светлана В. Недић: ДВА ЗДАЊА ДРУШТВА СВЕТОГ САВЕ. II:
ЗГРАДА ДРУШТВА СВЕТОГ САВЕ
- Снежана Самарџија: СВЕТИ САВА У ПЕСМАМА
- Ратко Нешковић: САВА НЕМАЊИЋ: РАЗНОВРСНО И
ВИШЕСЛОЈНО ПРОСВЕТИТЕЉСТВО
- Зоран Живковић Христић: ПОЗИВНИЦЕ ЗА СВЕТОСАВСКЕ
ПРОСЛАВЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ У XIX ВЕКУ
- Петар Влаховић: РАЧУНАЊЕ ПОЧЕТКА НОВЕ ГОДИНЕ У
ТРАДИЦИОНАЛНОЈ КУЛТУРИ
- Саша Недељковић: СРБИ КАТОЛИЦИ НА ПРИМОРЈУ ОД
УЈЕДИЊЕЊА ДО АПРИЛСКОГ РАТА
- Саша Недељковић: СОКОЛСКИ ПРОСВЕТНИ ФИЛМ
- Радмила Мићић: ЗАПИС СА КОСОВА: ЖИВОТ ПОСЛЕ
ТРАГЕДИЈЕ
СРБИ У СВЕТУ
СРБИ У АУСТРАЛИЈИ
ИЗ СТАРОГ „БРАТСТВА“
- Мил. С. Филиповић: СВЕТИ САВА У КУЛТУ И ПРЕДАЊУ У
СЕВЕРОИСТОЧНОЈ БОСНИ
ПОМЕНИК
Д. З.: МЛАДЕН ГАВРИЛОВИЋ (1924–2007)
- Јасна Јанићијевић: ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА
„СВЕТИ САВА“ 2007
- САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО XIII, 2009.

- Васко Попа: ЖИЧА
- Драго Ручнов: ПРВИ МЕЂУ ПРВИМА: ДИМИТРИЈЕ ПУТНИКОВИЋ
- Борјанка Трајковић: ДИМИТРИЈЕ ПУТНИКОВИЋ (1859–
1910) –У СВЕТЛУ БИБЛИОГРАФСКИХ ПОДАТАКА
- Драгољуб Путниковић: ЈЕДАН ДЕТАЉ ИЗ
БИБЛИОГРАФИЈЕ РАДОВА ДИМИТРИЈА Ј. ПУТНИКОВИЋА
- Динко Давидов: САВА I АРХИЕПИСКОП СРПСКИ У
ЈЕРУСАЛИМУ 1229. И 1234–1235.
- Живојин Андрејић: СРБИЈА И СВЕТИ САВА ИЗМЕЂУ
ВИЗАНТИЈЕ, УГАРСКЕ И БУГАРСКЕ

- Динко Давидов: ХРИСТОФОР ЖЕФАРОВИЋ И ЊЕГОВО ДОБА
 Драган Новаковић: ПОЛОЖАЈ И ДЕЛОВАЊЕ
 ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ ТОКОМ ПРВОГ СРПСКОГ
 УСТАНКА
- Триво Инђић: КИРАЈЦИЈЕ ИЗ ЦЕХАНИНЕ КУЋЕ:
 СЛУЧАЈ ПРИРОДЊАЧКОГ МУЗЕЈА ИЛИ О
 НАЦИОНАЛНОМ НЕХАТУ
- Триво Инђић: ПРИРОДНЕ НАУКЕ У ПРИВРЕДНОЈ КУЛТУРИ СРБА
- Томислав Крсмановић: „САГА О ...ИЋИМА
- Зоран Живковић Христић: СЕЋАЊА СВЕТОЗОРА
 ТОМИЋА НА СВЕТОСАВСКЕ ПРОСЛАВЕ У
 СТАРОЈ СРБИЈИ И МАЋЕДОНИЈИ КРАЈЕМ XIX И
 ПОЧЕТКОМ XX ВЕКА
- Јоланта Ђуба, Регина Вишкјевич-Максимов: ГДЕ СУ
 СРБИСТИ, ТАМО ЈЕ И СЛАВА: СЛАВА КАТЕДРЕ ЗА
 СЛАВИСТИКУ У ГДАЊСКУ
- Светлана В. Недић: ПРВО ИЗВОЂЕЊЕ МОКРАЊЧЕВЕ
 ШЕСТЕ РУКОВЕТИ
- Владимир Стојанчевић: СЕЛО КРАПА У ПОРЕЧУ И
 ЊЕГОВ СВЕШТЕНИК ПОП ТАСЕ КОНЕВИЋ НА
 ПОЧЕТКУ 19. ВЕКА
- Борислава Лилић: ТРАДИЦИОНАЛНА МЕДИЦИНА У
 ВРАЊУ И ОКОЛИНИ ЗА ВРЕМЕ ТУРАКА
- Зоран Живковић Христић: О МИЛИЦИ ПЕТКОВИЋ,
 ЕТНОЛОГУ И ЊЕНИМ ЖЕНАМА *ПОНИШАВЉА*
- Иван Ђорђевић : ЖИЧА И СТУДЕНИЦА
 ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ
- Душко М. Петровић: РМАЊ МАНАСТИР
- Петар Влаховић: ПЕДЕСЕТ ГОДИНА АНТРОПОЛОШКОГ
 ДРУШТВА ЈУГОСЛАВИЈЕ 1959–2009 (ОД 2007.
 АНТРОПОЛОШКО ДРУШТВО СРБИЈЕ)
- Арсен Ђуровић: ОБРАЗОВАЊЕ У ПОРТУГАЛУ У 19.
 ВЕКУ СА ОСВРТОМ НА ОБРАЗОВАЊЕ У СРБИЈИ
- Богдан Љ. Поповић: ДВЕ НАШЕ „ЛИРСКЕ“ ПЕСМЕ КОЈЕ ТО НИСУ
 СРБИ У СВЕТУ
- Д. Зупан: ЈУЖНА АФРИКА
- Душан Зупан: СРБИ У ЈУЖНОЈ АФРИЦИ
- Саша Недељковић: „ДУШАН СИЛНИ“ У СТАРОЈ СРБИЈИ

ИЗ СТАРОГ „БРАТСТВА“

Д. Анастасијевић: ЈЕДИНА ВИЗАНТИСКА ЦАРИЦА СРПКИЊА
ПОМЕНИК

Уређивачки одбор: БОРИСЛАВ ПОПОВИЋ (1931–2009)

Проф. др Јасна Јанићијевић: УМЕСТО ИЗВЕШТАЈА ЗА 2008

Проф. др Александар Милошевић: ПРОГРАМ РАДА

ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“ У НАРЕДНОМ ПЕРИОДУ
ЧЛАНОВИ ГЛАВНОГ ОДБОРА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО XIV, 2010.

Војислав Илић: СВЕТИ САВА

Бојан Ђорђевић: ВОЈИСЛАВ ИЛИЋ (1860 – 1894)

Живојин Андрејић: О ПОРЕКЛУ ВЕЛИКОГ ЖУПАНА
СТЕФАНА НЕМАЊЕ

Недељко Радосављевић: ОД САМОУЧКЕ ПИСМЕНОСТИ
ДО СИСТЕМАТСКОГ ШКОЛСТВА

Петар Влаховић: ЕТНОГЕНЕЗА НЕСЛОВЕНСКИХ
БАЛКАНСКИХ НАРОДА ПО РАДОВИМА
ТИХОМИРА ЂОРЂЕВИЋА

Милица Инђић: МИЛУТИН МИЛАНКОВИЋ КАО
ИСТОРИЧАР И ПОПУЛАРИЗАТОР НАУКЕ

Милица Инђић: ИСТОРИЈА АСТРОНОМИЈЕ У
РАДОВИМА ВОЈИСЛАВА В. МИШКОВИЋА

Душко М. Петровић: ПРВА СВЕТОСАВСКА
СВЕТКОВИНА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Зорица Пелеш: ГОВОР ПРОТЕ СТЕВАНА
ДИМИТРИЈЕВИЋА НА ДАН СВ.САВЕ У СРПСКОЈ
ГИМНАЗИЈИ У СКОПЉУ 1905. ГОДИНЕ

Иларион Зеремски: СРПСКА КОЛОНИЈА У ЕРДЕЉУ
XV–XVI ВЕКУ

Ружица Јовановић: ШАБАЦ – ОД КАСАБЕ ДО *МАЛОГ*
ПАРИЗА: ДРУШТВЕНО-ИСТОРИЈСКЕ ОКОЛНОСТИ
И КУЛТУРНЕ ПРИЛИКЕ У ШАПЦУ И МАЧВИ ДРУ-
ГЕ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

Зоран Живковић Христић: ЗАНИМЉИВОСТИ ИЗ
ЖИВОТА ЈЕДНОГ БЕОГРАДСКОГ АПОТЕКАРА У
ЧИЈОЈ СЕ КУЋИ САВИНДАН ПОСЕБНО СЛАВИО

Ђорђе Перић: ВЛАДИКА КОЈИ НИЈЕ ПОСТОЈАО
(БЕЛЕШКА НАД КЊИГОМ *СРПСКИ ЈЕРАРСИ*)

СРБИ У СВЕТУ

Д. Зупан: СРБИ У ЈУЖНОЈ АФРИЦИ – ДРУГИ ПУТ
ИСТОРИЈА ХРАМА

Антоније Ђурић: СРПСКО ОГЊИШТЕ У АФРИЦИ

Г. Оташевић: МОЛЕБАН ЗА КОСМЕТ НА ЈУГУ АФРИКЕ
У ЈУЖНОЈ АФРИЦИ ПРОСЛАВЉЕН ПРАЗНИК СВ. САВЕ

ЗАЈЕДНО СА ЛОКАЛНИМ ЦРНАЧКИМ СТАНОВНИШТВОМ

Марко Лопушина: АФРИКАНЦИ ЉУБЕ ПРАВОСЛАВЉЕ
ИЗАБРАН ДЕЛЕГАТ ИЗ ЈУЖНОАФРИЧКЕ РЕПУБЛИКЕ
ЗА СКУПШТИНУ ДИЈАСПОРЕ И СРБА У РЕГИОНУ

ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ

Ђушко М. Петровић: МАНАСТИР КРУПА НА ВРБАСУ
ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“

Д-р Лазар Мирковић: МАНАСТИР ДИВША

ПОМЕНИК

Владимир Стојанчевић: ПРОФ. ДР БОРИСЛАВА ЛИЛИЋ
(ПИРОТ, 1946 – БЕОГРАД, 2010)

Проф. др Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ
ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“ ЗА 2009. ГОДИНУ
САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО XV, 2011.

Милован Витезовић: ПЕСМА СВЕТОМ САВИ

Раде Радивојевић: НОТЕ КОМПОНОВАНЕ ЗА
ИЗВОЂЕЊЕ ПЕСМЕ СВЕТОМ САВИ

Михајло Војводић: ОСНИВАЊЕ ДРУШТВА „СВЕТОГ САВЕ“

Јасна Јанићијевић: ПОДСЕЋАЊЕ НА ОБНОВЉЕН РАД
ДРУШТВА СВЕТИ САВА 1994–2011

- Александар Милановић: ИНВЕНТАР ГРАФЕМА У
МРКАЉЕВОЈ РЕФОРМИСАНОЈ ЋИРИЛИЦИ
- Гордана Јовановић: БЕОГРАД И МАНАСИЈА – ДВЕ
НАЈВАЖНИЈЕ ЗАОСТАВШТИНЕ ДЕСПОТА
СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА
- Петар Влаховић: ДОПРИНОС ЈОВАНА ЦВИЈИЋА
ПРОУЧАВАЊУ БАЛКАНСКОГ ПОЛУОСТРВА И
ЕТНОПСИХИЧКИХ ОСОБИНА ЊЕГОВОГ
СТАНОВНИШТВА
- Драган Новаковић: УЈЕДИЊЕЊЕ СРПСКЕ
ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ И УСПОСТАВЉАЊЕ
ПАТРИЈАРШИЈЕ 1920. ГОДИНЕ
- Милорад Вукановић: ИЗ ИСТОРИЈЕ СРПСКЕ
ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ДУБРОВНИКУ.
ОПШТЕСТВО СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ
ОД 1929. ДО 1946. У ДУБРОВНИКУ
- Недељко В. Радосављевић: ДВА ПИСМА О
ПРИКУПЉАЊУ ПОМОЋИ ЗА МАНАСТИР
ВИСОКИ ДЕЧАНИ ИЗ 1868.Ж
- Јелина Ђурковић: ВИШЊИЋЕВ ПРОДОР КА СЛОБОДИ
- Ружица Јовановић: ШКОЛА У ШАПЦУ И МАЧВИ
У ПРОЗИ РЕАЛИЗМА
- Светлана В. Недић: ЛИКОВНА ОСТВАРЕЊА УЧИТЕЉА
МИЛАНА КОВАЧЕВИЋА
- Драган Ђурђић, Михајло Лазаревић: СРПСКО ПЈЕВАЧКО
ДРУШТВО „ЈЕДИНСТВО“ У КОТОРУ (1839)
- Владимир Рогановић: ЗНАМЕНИТИ НОВЉАНИ МИРКО
КОМНЕНОВИЋ И УРОШ ТРОЈАНОВИЋ
- Мила Викторовић: О КОЛУ СРПСКИХ СЕСТАРА
- Зоран Живковић Христић: СОКОЛСКО ДРУШТВО
„ДУШАН СИЛНИ“ У ПИРОТУ
- Саша Недељковић: СОКОЛИ У САВЕЗУ ЗА ТЕЛЕСНО
ВАСПИТАЊЕ „ПАРТИЗАН“ ЈУГОСЛАВИЈЕ

СРБИ У СВЕТУ

Душан Зупан: СРБИ У СВЕТУ

ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ

Душко М. Петровић: У ЦРКВИ СВЕТОГ САВЕ, У ПОРТИ
МАНАСТИРА ЖИЧА

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА”

Зарија Р. Поповић: НАЦИОНАЛНИ АПОСТОЛ

Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА

„СВЕТИ САВА” ЗА 2010. ГОДИНУ:

СТАТУТ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО XVI, 2012.

Слободан Ракићић: ОБРАЋАЊЕ СВЕТОМ САВИ

Драгољуб Живојиновић: ПРОГОН ПРАВОСЛАВНИХ
СВЕШТЕНИКА У ОКУПИРАНОЈ ДАЛМАЦИЈИ
1918–1920. ГОДИНЕ

Петар Влаховић: УЛОГА И ЗНАЧАЈ СРПСКИХ
ДРЖАВНИХ, ЦРКВЕНИХ И НАРОДНИХ САБОРА

Арсен Ђуровић, Јасмина Живковић: ХУМАНИТАРНА
УДРУЖЕЊА У ЈУГОИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ –
ДРУШТВО „СВЕТИ САВА“, ПОДОДБОР У ПОЖАРЕВЦУ

Мојсије Стојков: ШОКЦИ У БАЧКОЈ

Недељко В. Радосављевић: ДАБРОБОСАНСКА
(САРАЈЕВСКА) МИТРОПОЛИЈА ПО ПОПISУ ИЗ
1887. ГОДИНЕ

Октавија Неделку: СРБИСТИКА НА УНИВЕРЗИТЕТУ У
БУКУРЕШТУ

Горан Латиновић: КРАТАК ПРЕГЛЕД ИСТОРИЈЕ
СРПСКОГ НАРОДА У БОСАНСКОЈ КРАЈИНИ

Ђорђе Перић: ДВЕ ПЕСМЕ ИЗ *ЕРЛАНГЕНСКОГ*
РУКОПИСА У СРПСКОМ ФОЛКЛОРУ

Милорад Вукановић: ИЗ ИСТОРИЈЕ
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У
ДУБРОВНИКУ ОПШТЕСТВО СРПСКЕ
ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ
ОД 1929. ДО 1946. У ДУБРОВНИКУ

Милорад Вукановић: СРПСКО ПРАВОСЛАВНО ГРОБЉЕ
У ДУБРОВНИКУ

Саша Недељковић: ДУБРОВАЧКО РАДНИЧКО ДРУШТВО

Зоран Недељковић: БИБЛИОТЕКА СРПСКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ

Гордана Јовановић: О СРБИМА И СРБИЈИ У
ВИЗАНТИЈСКИМ И ДРУГИМ СТРАНИМ ИЗВОРИМА

СРБИ У СВЕТУ

Душан Зупан: СРБИ У МАЂАРСКОЈ

Младена Прелић: СРБИ У МАЂАРСКОЈ: СТАТУС,
ИНСТИТУЦИЈЕ, ИДЕНТИТЕТ

Младена Прелић: ПРАЗНИЦИ И ПРОСЛАВЕ СРБА У
МАЂАРСКОЈ И СИМБОЛИЗАЦИЈА ЕТНИЧКОГ
ИДЕНТИТЕТА

Гојко Маловић: ОПТИРАЊЕ И ИСЕЉАВАЊЕ СРБА У
МАЂАРСКОЈ 1920–1931

СРПСКЕ СУДБИНЕ „ТАМО ДАЛЕКО“

Марко Лопушина: ПРЕДРАГ МАНДИЋ – НОВИ ДОСИТЕЈ
ИЗ ПЕЧУЈА

ШАНДОР ПЕТЕФИ

ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ

Душко М. Петровић: МАНАСТИР СЛАНЦИ

Јеленко Слатинац: ХИМНА СВЕТОМ САВИ ИСПЕВАНА
У КУВЕЖДИНУ

Вељко Брборић: СВЕТОСАВСКО СЕЋАЊЕ И ПАМЋЕЊЕ

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“

Јован Миодраговић: СВЕТОСАВСКА ВЕЧЕРЊА ШКОЛА

Душан М. Петровић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА

„СВЕТИ САВА“ ЗА 2011. ГОДИНУ

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

008

БРАТСТВО : часопис Друштва „Свети Сава“ / главни и одговорни уредник Злата Бојовић. – 1997, бр. 1 – . – Београд (Дечанска 14, V спрат, соба 13, 22): Друштво „Свети Сава“, 1997 – 23 цм

Годишње. – Наставља традицију часописа Браство који је излазио 1887-1941. године

ISSN 1451-2386 = Братство – Друштво „Свети Сава“
COBISS.SR-ID 180031239

